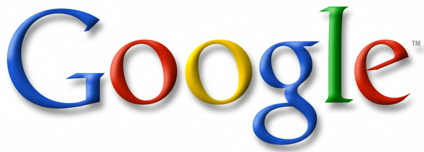
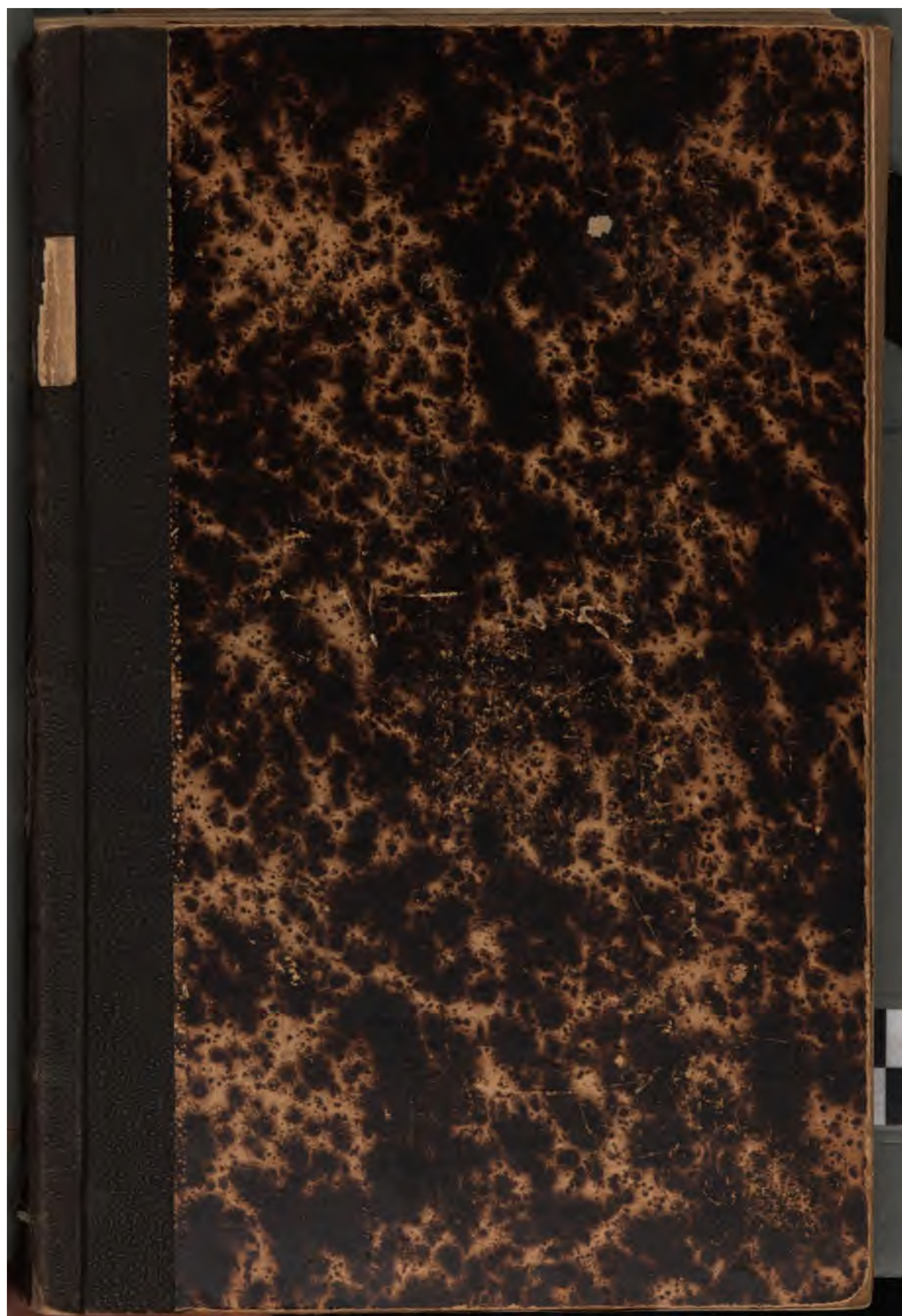

IDEËN

VAN

MULTATULI.

Dekker, Eduard Douwes

IDEËN

VAN

MULTATULI.

EEN ZAAIER GING UIT OM TE ZAAIEN.
JEZUS.

TWEEDE BUNDEL.

derde oplaag.

AMSTERDAM,
FIRMA R. C. MEIJER.
Kalverstraat, E. 246.
1865.

„*Een zaaier ging uit om te zaaien.*"
JEZUS

448. *Aan Mevr. de Wed. P. geb. baronesse van D. te Zwol.*

Amsterdam, October 1863.

Mevrouw, ik heb u iets te zeggen. Ik wens u toetespreken om uwentwil, omdat ge in droefheid verkeert; om mijnentwil, wijl ik behoefte voel aan uiting mijner vreugde; om den wille van anderen, die misschien met enige belangstelling zullen lezen wat een diep verdorven medeschepsel kan te zeggen hebben aan ene zuster... in verdorvenheid.

Want ik ben infaam slecht, mevrouw. Ik hoop dat deze hoogmoedige verklaring moge gelden als paswoord, voldoend-onheilig om toegang te verschaffen aan den broederlijken groet dien ik u hierbij zend.

Neem dien aan, mevrouw! Versmaad m'n groet niet... al ware 't om de zeldzaamheid alleen, ten laaste iemand te ontmoeten die u niet overstelpt met bitterzoete braafheid.

len tot meêdeling aan wie armer waren? Ik ben er *zeker* van dat gij — niet, als velen, bevroren door zondeloze kou.... de fouten die men u ten laste legt, zijn daar om dàt te bewijzen — dat gij menigmaal warmte hebt meêgedeeld waar 't nodig was! - Zéker dáárvan, dat gij, die waarschijnlijk zijt gestruikeld uit gevoeligheid, ondervinding hebt van gevoel! Zeker dáárvan, dat ge vroeger toen u voorspoed ten deel viel, toen men u eerde en achtte en liefhad en vleide, dat ge toen meermalen de hand hebt gereikt aan minder bedeelden. Niet waar, gij voeldet te veel égoïsme, om tevreden te zijn met eenzaam geluk, en vaak hebt ge met edele hebzucht u meester gemaakt van hoger genot, door deling van overvloed.

Wat mij beweegt, mevrouw? 't Is zùlke hebzucht.

O, ik weet wat het is, den dag te zien oprijzen als een spook dat ons sarrend in de armen neemt, om zestien, achttien uren lang — ja 't etmaal uit, soms! — ons heen en weêr te slingeren met marteling, als van den gehangene die niet sterven kan!

En heden, mevrouw, heden den vierden October ontwaakte ik met 'n heerlijke aandoening van geluk. Ik heb gister zoo'n goeden dag gehad; ik vond het leven zoo schoon; ik had zoveel liefde ontvangen en gegeven... en toen ik mij ter rust legde — moê als altijd, maar ditmaal niet vermoeid van smart — o, mevrouw, ik was verdrietig geen God te kennen... ik had hem zoo graag gedankt!

En ik sliep in met de gedachte: wat 'n vreemdheid morgen! Wakker te worden zonder dien schrik... zonder dat tandenbijten van inspanning om niet te bezwijken. Ik nam mij voor, het licht van den dag te begroeten met vrolijken spot: je zult me niet martelen van daag! Ze weten 't al tuis, dat er weken lang geen angst wezen zal als naar

treurige gewoonte; — dat zij den „propriétaire" zullen kunnen ontmoeten met wat minder verlegenheid, en niet langer liefkozing van 'n ondeugend kind behoeven te „maken" met pijnlijke inspanning, tot het vruchteloos verbloemen van schaamte over geldgebrek.

En ik schreef reeds dat ik gauw tuiskomen, en dat er groot feest wezen zou bij 't weêrzien na veel dapper gedragen leed.

En dat was niet alles nog, ja zelfs het meeste niet. Het was maar wat ik u 't maklijkst *noemen* kan onder de zegeningen van m'n dag. Want nog schoner aandoeningen vielen mij te beurt dan 'n paar weken wapenstilstand van armoede, en stemden mij tot goedheid en mededéling.

En toen ik heden ontwaakte, dacht ik aan u, mevrouw, en aan *uw* ontwaken.

Ziedaar dan 't antwoord op de vraag wat mij beweegt u toetespreken. Ik vertrouw dat ge mij begrijpen zult, en ik reken daarbij op de eigenaardigheid van dolingen als de uwen, die meestal zamengaan met ene vatbaarheid voor gevoel, als men gewoonlijk te vergeefs zou zoeken bij ongerepte zondeloosheid.

En al schreef ik reeds naar huis dat ik spoedig komen zou, en al houdt uwe smart mij nu hier, enige dagen langer dan ik hoopte . . . o, ik weet hoe men 't mij daarginder zou verwijten als ontrouw, wanneer er bleek dat ik hen liever had dan verlaten droefheid. Zeker zal *mijn* kleine — één jaar ouder slechs dan 't kind dat gij met eerbiedwaardigen diefstal terugroofdet van de wet — zeker zal zij zeggen: papa komt niet... waarschijnlijk is hij opgehouden bij 'n zieke.

Want daar, in den kleinen kring waar men gelooft met *mijn* geloof, en 't goede dient naar *mijne* godsdienst, daar

weten zij 't, als zovele vrouwen des koninklijken kruisvaarders, hoe 't pligt en vreugde is de lippen te zetten op de gifwonde, om die te zuiveren van venijn.

En dááraan, aan gif, zal 't u niet ontbreken! Wat al *vrienden* — die nooit zondigden — zullen u verlaten. En hun zijt ge dank schuldig, mevrouw. Want ze zijn lafhartig alleen, en niet wreed als de anderen die tot u komen met honend vermaan, en vertoning van neêrbuigende deugd. Of hebben àllen u verlaten? O, wáre dat zoo! Want hoeveel kalmer zal 't u wezen uwe bittere overdenkingen te verduwen in eenzaamheid, dan geplaagd te worden met gehuichelde deelneming die zich openbaart in ongevraagde zorg voor 't welvaren uwer ziel.

Zeker hebt ge 't nooit geweten, mevrouw, hoe innig braaf zij waren, allen die u omgaven. Dat zal u eerst gebleken zijn, tans, nu die braafheid dienen kan om u neêrtebuigen onder 't plomp gewigt hunner onbeproefde deugd. Nu eerst zult gij de vroomheid leren kennen, en haar vreesselijke kracht ter »zelfverguizing"... van 'n ander. Nu zult gij 't weten, eindelijk, hoe zwaar 't »geloof" neêrdrukt op arme, zondige zielen. Nu zal men u voorpreêken hoe er 'n God is die slaat, en straft, en bezoekt, en gruwelt, en wreekt, en behagen schept in verbrijzeling des harten...

Nu zult ge alom dat broedermoordend gebed lezen, op trekken, in houding en in toon: »Ik dank u Heer, dat ik niet ben gelijk deze."

En mevrouw, ik vrees.... ik vrees... dat ge 't hoofd zult buigen onder zoveel vernedering, onder zoveel schande, onder zoveel smart!

En daarom haastte ik mij heden morgen in 'n korten brief, die misschien onderschept is door »het regt" u toeteroepen:

»Wie u zelfvernedering voorpreêkt als deugd, is 'n bedrieger."

Met de waardigheid van iemand die veel gedragen heeft, uit kracht van de roeping die mij aandrijft den verdrukte te verdedigen tegen de huichelachtige meerderheid van den sterke, en uit naam van den God dien *ik* dien, roep ik u toe moed te houden.

Hoog uw hoofd in den kerker, en voor 't geregt! Vrees niet de stenen die men opraapt tot ongeroepen wraak over geschonden zedelijkheid. Sluit niet de ogen met angst. Gebruik ze om rondtestaren, dat ge 't weet wie de onbeschaamdheid heeft de »eerste te zijn in 't werpen."

Hij, die eerste, mevrouw... hij heeft gezondigd als gij. En meer dan gij heeft-i gezondigd, want bij gelijke zwakte, voegd-i de vervloekte wreedheid van 't eigenwillig beulschap. En vergeef het hem, opdat hij schaamte voele, en zich betere.

En die ander, die twéde, mevrouw... hij heeft gezondigd als gij. En meer dan gij heeft-i gezondigd, want al ware hij zonder smet gebleven tot op dezen dag, de steen dien-i opnam, weegt zwaarder in de schaal zijner schuld, dan uw zwakheid in die van de uwe.

En de derde die u veroordeelt, en de vierde die u minacht, en de vijfde die u vloekt, en de zesde die u verdoemt, en zij allen die u stenigen met zoveel schuldhatende graagte... o wèl hebben *zij* behoefte aan *uwe* vergiffenis, die ge hun niet zult onthouden, dàt hoop ik, geadeld als ge nu zijt door zoveel smart!

Ik ben verheugd, mevrouw, dat ik zoveel fouten heb, die me uw fouten doen begrijpen; zoveel zwakheid die mij de verklaring geeft van uwe zwakheid. Want zie, als ik in 't bezit ware der schuldeloosheid, die gesteld is tot voorwaarde van 't regt om te stenigen, zou ik misschien met minder warmte deelnemen in uw leed. Ja, 't is de vraag of ik dat leed zou begrepen hebben in 't geheel, en of mijn medegevoel u baten zou, wanneer 't de stuitende kenmerken droeg, gevloeid te wezen uit 'n nooit beproefd of onbe-

zweken hart.

Wat moet het Jezus gesmart hebben, al de zondaren die hem naderden om wat troost, te bedroeven door de vreesselijke tegenstelling met zijn vlekkeloosheid! Och, zou 't nooit in hem opgekomen zijn, dat minder hoogte hem nader stellen zou aan laagte, en dus meer geschikt maken tot opheffen van 't gevallene?

Ik weet dat hij niet mogt liegen, maar toch zou 'k zo graag gehoord hebben, dat-i — al waar 't dan met gehuichelde ondeugd — den last der fouten van anderen had verligt, door 't wijzen op eigen vergrijp. 't Is zoo treurig alléén te staan in dwaling, en 't leidt zo vaak tot moedeloosheid in 't opsporen van den beteren weg.

Maar nog eens, mevrouw, *gij* staat niet alleen, en 't is de vraag of niet weldra anderen behoefte zullen voelen aan *uwe* schuldvergiffenis, aan *uwe* vermaning om niet meer te zondigen.

En wat hebt ge dan eigenlijk gedaan, dat uw naam wordt weggeworpen op de straten, als slijk? Welke misdaad heeft u doen afvallen van de maatschappelijke hoogte waarop ge vroeger geplaast waart?

»Men zegt" — en ik geloof het ditmaal met wat ligtvaardigheid, omdat ontkenning of twijfel mij zou beletten u 't troostwoord te doen horen dat weerklinkt in m'n hart — men zegt dat gij 'n »onecht kind" ter wereld bragt.

Een »onecht kind... Wat is dat? Is zoo'n kind niet in staat te spreken, te denken, te beminnen, *goed* te zijn... die énige roeping van *echte* mensen?

Geenzins, niet waar? Zoo 'n kind heeft vermogens als 'n ander — veelal méér dan 'n ander — aanspraak op groei en ontwikkeling, op vreugd en geluk als 'n ander, niet waar?

Zoo'n kind kan nuttig zijn, liefhebben en bemind worden als 'n ander, niet waar?

Maar... de wet?

De wet is nog zoo héél erg niet, mevrouw! 't Is waar, zij stelt den kleine die de wereld inkwam zonder haar verlof, op 'n andere plaats dan de houders van 'n geregistreerd entrébillet, maar zij zou toch moord of mishandeling van zoo'n binnengesmokkeld indringertje straffen op gelijke wijze als van de geborenen mèt patent. En nu daarlatende of 't mooi is, dat zij den onechte met de »onnatuurlijke" huwelijkskinderen eerst dàn gelijk stelt, wanneer die gelijkstelling haar toelaat wat te straffen; daarlatende of ze niet beter deed haar billijkheid te doen beginnen vóór ze daartoe werd aangespoord door misdrijf; of 't niet edeler ware zich minder toeteleggen op juist straffen, en wat meer op tijdig beschermen... toch is 't waar dàt ze eindelijk beschermt, al is 't dan wat weinig, en veelal te laat.

Maar de zeden... o, die zeden!

De wet zou 't euvel opnemen als men een »natuurlijk" kind sloeg... tot blauwwordens toe; als men het in 't water gooide... tot verdrinkens toe; als men 't de keel toekneep... tot smorens toe. Want zie, blauwe plekken, drenkelingen, enz., zijn dingen die de wet kan zien en tasten met haar waarnemingsvermogen, dat nogäl grof is.

Maar... de zeden!

De zeden sparen geen marteling, noch veroordélen die, en waar we de stéreotype mededéling lezen: »*opgevist 't lijkje van 'n pasgeboren kind... van 't zoveelste geslacht...*, — want dat zetten de krantenschrijvers er altijd heel conscientieus bij, of daarnaar de vraag was! — zie, als we die *dagelijkse* mededéling lezen, dan is 't te betwijfelen of de

krankzinnige moeder...

een moeder die haar kind vermoort, *is* krankzinnig...

of die arme moeder wel zo heel verkeerd deed, in haar waanzin den voorkeur te geven aan snelle stikking, boven de langzame, die 'r voor den onwelkomen gast zou gereed liggen in de zeden.

En die zeden zijn nog niet eens opregt in haar domme wreedheid. Want dezelfde man die z'n dochter zou weigeren aan den jongeling van »natuurlijke" geboorte, heeft »heel natuurlijk" op zijn beurt meêgeplant in den groten tuin der natuur. En waar hij 't niet deed... ik verdenk hem van droogheid der ziel, of van lafhartigheid.

Want dit behoort hun eens voor goed gezegd te worden, aan al die braven, dat hun braafheid veelal voortvloeit uit gebrek aan hart, in velerlei betékenis.

— »Nooit heb ik 'n fatsoenlijk meisje ongelukkig gemaakt, luidt het bij velen.

Zaagt ge 'r ooit kans toe? vraag ik.

— »Nooit heb ik mij zó ver laten vervoeren, dat ik misbruik maakte van genegenheid... Mijn geweten...

Zou 't ook eer liggen aan stompheid van gemoed, dan aan fijnheid van geweten? vraag ik.

— »Nooit heeft ene moeder geschreid om 't verstoord geluk van haar kind, door mijne schuld...

Was 't ook veeleer de vuist van den vader, die u weêrhield, dan de tranen der moeder? vraag ik.

En eindelijk vraag ik hun, die zo overvloeien van aller-

lei braafheid:

Hebt ge ook soms, voorzigtig en dor, bescheiden en gemeen, boven 't gevaar en de moeite van wilden maar opregten hartstogt, de voorkeur gegeven aan nagemaakte liefde met vuil genot?...

— *Ja... dan weet je precies wat je kwijt bent...*

Ik CITEER!

En zelfs dàt veroordeel ik niet zo sterk als stemmen zou met de heiligheid van m'n gevoel. Begrijpen is vergeven, en begrijpen *wil* ik. Ik erken de onbillijkheid die 'r liggen zou in de vordering dat *ieder* te hoog sta voor 't lage. Ik vergun zonder bitterheid afwezen van hart, ja zelfs voel ik medelijden met de grofheid der ziel die behoefte heeft aan zulk voedsel — of uit armoed zich daarmeê vergenoegt.

Neen, niet uit armoede. Want de lieve natuur die háár weg stipt volgt, zonder achttegeven op de vals-gestelde merkpalen eener uitgevonden zedelijkheid, heeft ook daarin — noodzakelijkerwijze! — voorzien, dat ieder juist voldoende bezit om te kopen wat-i behoeft. Ongelukkige, onbeantwoorde liefden zijn er niet. Waar gegeven werd, wordt ontvangen; waar gezaaid werd, is oogst, en wie 'r klaagt over miskenning van gevoel, over schade in den handel van z'n hart, over terug ontvangen kou voor uitgestraalde warmte... o, zeker was dat hart schraal toegerust, dat gevoel wat òngevoelig, en die warmte wat koud.

Qui se plaint de froideur n'a pas assez aimé, en moet maar tevreden wezen met die »froideur..." wat dan ook gewoonlijk bij zo iemand gauw 't geval is.

Begrijpen is vergeven. Ook dàt dus behoort vergeven

te worden, dat men 't metaal zijner ziel wegwerpt als lelijk nikkel... maar, als óóit begrip en vergeving mògt te kort schieten, 't zou wezen bij het aanzien der huichelarij die deze vuile pasmunt van de deugd wil uitgeven voor goud.

Tegen dien leugen strijd ik, dat bedrog wil ik ontmaskeren.

Hebt géén hart en leeft... als ge kunt, maar scheldt niet op hen die wel 'n hart nodig hebben om te leven.

Zit, ligt of hangt, als het staan en 't lopen u vermoeit, maar schimpt niet op den arme die *valt*, wijl hij niet daartegen was gewaarborgd, als gij, door ongevaarlijke rust.

Kruipt in slijk, en voedt daarmeê uw ziel, als 't vliegen u te moeilijk is, of ander voedsel onwelkom, maar verdoemt niet den onvoorzigtige die opstijgen wou naar ander genot, en treurig neêrstrijkt met geknakten vleugel.

Weest lam, plat, laag en gemeen, gij allen die kleinhandel drijft in de gevraagde deugdjes van den dag... maar ik smeek u: weest WAAR.

Is 't u zo onbegrijpelijk, gij die de zinnen bedriegt met gekochte liefde, dat er gelijk, ja sterker zelfbedrog kan plaats vinden op 't gebied der fantasie? Vindt ge 't zoveel liefelijker de verbeelding te foppen met 'n rijksdaalder, dan haar dwalend — dàt erken ik, maar dwalend ter goeder trouw — heenteleiden naar den doolweg waar elke schrede zo hogen tol betaalt met 'n deel van het hart?

Vindt ge uw gevaarloos toegeven aan platte begeerte zoveel edeler, dan 't onvoorzigtig maar koen trotseren der maatschappij, dat »zwaar gewapend spook?"

Voelt ge u zoveel beter, gij anderen die meent 'n heldendaad te hebben verrigt door 't doden eener zinnelijkheid, niet leefbaar geboren misschien, veelal ook zonder uw toedoen overleden aan bloedarmoede, of ander gebrek in de zamenstelling der vochten?

Weest WAAR, gij allen die schuldig zijt aan de onmense-

lijke zonde der zondeloosheid. Laat liggen de stónen die niet daarzijn om geworpen te worden door 'n onmogelijken »eerste." Zet er den voet op, stuwt op zij den buurman die 'r naar grijpt, en zegt hem:

— Broeder, zou niet de zonde van 't werpen groter wezen dan de zonde die ons ergert?

Of beter nog:

— Weet gij zeker dat wijzelf — ook zonder de wrake die ons niet voegt — dat we beter zijn dan de arme vrouw die daar staat met de handen voor het aangezigt?

Of... ja, zó is het:

— Komt, broeders, allen, komt! Haasten wij ons tot haar te gaan. Laat ons zachtkens die handen wegschuiven van de ogen die — zonder grond immers? — bevreesd zijn in ons hare beulen te zien. Wij willen háár *onze* schuld belijden... welligt schept ze moed tot berouw, uit onze deelgenootschap in schaamte... misschien zal 't daarna haar — *en* ONS! — ligter vallen niet meer te zondigen.

Maar wat hebt ge dan toch gedaan, mevrouw?

»Men zegt" dat ge een onecht kind ter wereld bragt.

Ik weet niet of gij daaraan verkeerd deedt. 't Is wel mogelijk.

Maar, mevrouw, waart ge *goed* voor dat kind? Hebt ge 't hartelijk welkom gekust in het leven? Hebt ge 't aan de borst gelegd, waarnaar de kleine lippen gulzig-snuivend zochten met wetteloze onbescheidenheid, geholpen door medepligtige vuistjes — zo lief om te zien! — niet bewust als ze waren, dat de »zeden" verschil maken in aanspraak?

Hebt ge u verheugd dáárover, dat uw kleine meer graagte meêbragt dan kennis, die 'm zou gedwongen hebben z'n graagte te teugelen met vrees? 't Is 'n geluk, niet waar, dat zoo 'n ventje maar flink plaatsneemt in de grote zaal der maatschappij; dat-i brutaal rondkijkt, zonder angst voor den »*suisse*" die eenmaal hem zal op den schouder tikken, en verwijzen naar het achterbankje waar 't zoo benauwd is en bekrompen.

Hebt ge uw kind vriendelijk toegeknikt, en u gehaast het te doen weten dat er ruimte genoeg is in het hart ener moeder, om den balling op te nemen, die elders zal worden verstoten?

Hebt ge 't warmte toegedacht voor de kou die er toeft in de wereld? Steun tegen de verdrukking die eenmaal op hem zal neêrvallen als lood? Hulp in den strijd dien-i zal te strijden hebben, omdat gij... onvoorzigtig waart? Naamt ge u plegtig voor, het te schutten met eigen lijf tegen de pijlen nu reeds klaargelegd op den boog die de wereld spannen zal, en rigten met kwaadaardige juistheid, zodra 't mikpunt zal gegroeid wezen tot besef van pijn?

Zeg mevrouw, hebt ge uw kind ontvangen en gebaard met 'n rijkdom van liefde, groot genoeg om 't schadeloos te stellen voor 't onliefelijk vooroordeel daarbuiten? Voelt gij den wil en den moed om uwe fout te maken tot deugd; uwe zwakheid tot sterkte; uwe afdwaling tot hogen vlugt?...

Voelt ge tot dat alles de kracht in uw hart?

Dan, mevrouw, is er niets verloren... dan zal uwe schande zich omzetten in eer, uw droefheid in zegepraal, uwe vernedering in fiere hoogheid...

want voorwaar, voorwaar, ik zegge u:

DE ADEL EN DE EER DES MENSEN WONEN BOVEN DEN NAVEL!

Maar wat hebt ge dan toch eigenlijk gedaan, mevrouw? »Men zegt" dat ge 'n onwettig kind ter wereld bragt.

Misschien hadt ge dit moeten nalaten. Geenzins wijl het niet vrijstond aan *u*, maar omdat zoo'n kindje vaak te lijden heeft van de wereld die drukkend groots is op haar wettigheid, en wijl 't de vraag blijft of ge altijd de kracht zult hebben het te beschermen, dat onwettige kindje.

Maar... wat hebt gij geléden!

Niet waar, 't was 'n vreesselijk ogenblik toen de natuur u toeriep, dat *zij* zich niet stoorde aan de bepalingen van den burgerlijken stand; dat *zij* haren weg ging zonder omzien naar de wet die zich, in 't belang van haar plompe orde, verstoutte premiën van bescherming te stellen of *on*-natuurlijkheid.

Ik heb diep medegevoel met den angst die u bezielde bij de vreesselijke ontdekking dat men het weten zou — die wréde »men" — hoe zwak ge waart. Wat al pijn hebt ge uitgestaan om vertwijfeling te verplooien tot 'n glimlach, en de weêrspannige leest intepersen tot »fatsoen."

O, ik heb 't waargenomen, meer dan eens waargenomen, hoe akelig de strijd is tussen de aandoeningen van 't ongeoorloofd moederschap.

»Wees stil, mijn kind... wees stil... verzet u niet zoo woelig tegen de nauwte die moeder nodig heeft om niet te worden gesténigd... nu reeds!... Ja, wèl zal ik u liefhebben... wèl zal ik uwe schande dragen als de mijne... zodra dat moet... zoodra gij zult geboren wezen om krijtend uitteroepen wat ik zo graag verborgen hield... altoos...

Stil kind, moeder lijdt... en peinst... of 't nog mogelijk wezen zou... in 't geheim...

Want... als men 't weet!...

Om godswil, woel zoo niet, mijn kleine, en wring u

niet naar boven, om verwijtend aantekloppen... aan m'n hart!

Heb meêlij, kind... dat hart zal voor u openstaan om u te bergen en te waren, maar nu... om godswil heb geduld, en wees zoo haastig niet met voortgroeien tot onschuldig verraad....

Heb deernis, kind... vergeef me dat ge dáárzijt... vergeef me uw aanzijn, en bedenk dat moeder bitter lijdt... och, maak haar marteling niet groter door uw ongeduld om 't licht te zien, dat àl te fel weldra u zal in de ogen branden...

Wees stil, mijn kind, en wreek niet nu reeds door uw pijnlijke onrust, al de schande die met u binnensloop in mijnen schoot...

Stil... moeder peinst of 'r nog geheimheid mogelijk is... en of misschien de blik, de toon, de vraag, waarmeê zoëven een » vriendin" haar vriendschappelijk wondde, gevolg kon wezen van iets anders dan... verdenking?

Wees stil, m'n kleine... heb toch meêlij en geduld... ja, 'k voel wel hoe ge u inspant om u knietjes regttestrekken... maar bedenk... om godswil, kind... bedenk... de ruimte die gij zoekt, is moeders wanhoop...

O, als ge 't wist, hoe guur en eng 't misschien u eenmaal wezen zal daarbuiten... kind, gijzelf zoudt niet zo dringend begéren de ruimte en kou der wereld interuilen tegen de koesterende nauwheid mijner lenden...

Wees stil, mijn kind... laat niet uw ongeduld een weêrhaak méér zijn aan de pijl die mij doorboort, en vasthoudt zonder genade. Straf *gij* me niet... o kind, straf *gij* me niet! Wij zullen zamen dragen al den last dien 't leven ons te dragen geven zal... maar leg niet *gij* 't gewigt daarbij — al hèbt ge 't regt! — 't ondraagbaar wigt van *uw* verwijt, mijn kind . . . .
. . . .

Was het niet zo, arme moeder? En erkent ge dat ik m'n regt tot vertroosting mag putten uit kennis der smart? En begrijpt ge dus nu, waarom *ik* tot u spreek, ik die zo gaarne de droefheid van allen wil dragen, als niet te hogen prijs voor 't heerlijk regt om vrijspraak te bieden aan aller fouten? En voelt ge hoe deelname aan smart kan heiligen tot hogepriesterschap? Hoe 't doordringen in ellende opvoert tot weten en begrijpen, tot vergeven met gezag?

O, zéker hebt ge veel geleden! En toch vloeien er nog bitterder droppen dan gij geproefd hebt, uit den beker dien de wereld met wrede onkunde uitstort over dwalenden. Het zou mij leed doen als 't wijzen op dieper wonden dan u werden geslagen, balsem ware voor de uwen, door zelfzuchtige vreugd na onedel vergelijk ... maar wel hoop ik dat ge kracht zult putten uit de beschouwing hoe nòg zwaarder bezoeking, nòg meer kracht dan u nodig was, noodzakelijk maakte bij anderen.

Hebt ge 'r wel eens aan gedacht, hoeveel moeielijker nog uwe taak ware geweest, als bekrompenheid van middelen u belet had, uwen weg te kiezen zoals uw toestand vorderde? Hoeveel méér leed en angst nog u zouden hebben aangegrepen, als ge waart gebonden geweest door armoede, dienstbaarheid of ouderlijk opzigt?

Kunt ge u voorstellen hoe zich 'n *meisje* gevoelt in uwen staat? O zekèr, de schande, de ongerijmde schande die de straf is der »tuchteloosheid" blijft hoofdzaak. *Die* hadt gij te vrezen en te ondergaan als zij, maar voelt ge hoe groot het verschil is in de middelen, om die te *ontwijken* eerst, om ze te *dragen* daarna.

Gij kondet uw gezelschap kiezen, de plaats uwer woning. Voor u stond de wereld open, zovèr de stoom of de wind iemand voeren kan. Gij hadt de keus uw kind te doen geboren worden te midden van onverschillige vreemden altans, wier lauwte gloed mogt heten tegenover de guurheid waar-

meê 't zou ontvangen worden door uwe »naasten."

Het stond u vrij, en 't was u mogelijk, afstand te brengen tussen 't gillen uwer weën, en 't oor van wie uw barensnood zouden verzwaard hebben met ruwen vloek, en al was er dan ook al geen liefde in 't eerste woord dat de wereld rigten zou tot uw kind, dat woord zou toch minder klinken naar haat, dan te wachten is van al te deugdzame verwanten.

Gij wist dat ge uw kind een bedje zoudt kunnen spreiden, zacht of 't een kussen ware, geleend uit de nevenstaande sponde van wettige bruidschap. Gij hadt de kans uwe droefheid te verlokken tot aangename zorg voor stoffelijke behoefte, en weldra misschien zou 'r een glimlach zijn gebroken door uw tranen, bij 't aanzien hoe »snoepig" dat echte kanten jurkjen uw kind kleedde, dartelend in nietbewuste onechtheid.

Ge hebt zeker veel geleden, mevrouw, maar één lijden is u bespaard gebleven: het proza van de armoede!

Gij hebt schande gevreesd voor uw kind... goed, maar geen honger! Ge voeldet schrik voor ruwheid en kou... goed, maar niet voor de ruwheid van 't plaveisel der straten, niet voor de kou die zich meêdeelt in storm en sneeuwjagt. Gij waart huiverig uw kind neêrteleggen aan 't hart van vader, moeder, nicht of vriendin... goed, maar ge dacht er niet aan of ge 't zoudt moeten neêrleggen op 'n stoep!

Er was angst in uw ziel, voor den eersten kreet die 't wicht ontsnappen zou... goed, maar die angst ging nooit zóver dat ge waanzinnigen kramp voeldet in de vingers... zich onwillens gereedmakende... o God!... die kreet te stikken in moord!

Want dát gaat er om in het hart van een meisje, mevrouw, dat heeft *zij* te lijden! Die strijd tussen leven en dood is de hare, vijf en twintig miljoen folterende sekonden lang.

Dan krimpen de trekken van 't gelaat tot 'n afzigtelijk beeld van ellende. Dan klinkt haar stem hol, stug en kort, als vreesde ze dat één toon meer 't vreeselijk geheim zou meêvoeren over de lippen. Dan is haar gang onwis, waggelend, stokkend, of 'r afgrond ware vóór, achter, aan weêrzij. Dan zijn die handen koud en gebald, als om de nagels te doen groeien door 't vlees ... of 't soms baatte, die poging om de pijn van 't hart te verplaatsen naar buiten. Dan is die houding gebogen, die borst gedrukt, die adem belemmerd. Dan zijn die spieren gespannen, die zenuwen in béving. Dan staan die ogen hol en strak en glazig en verward ... dan roept alles ... alles ... alles ... even luid om wat deernis, om genade!

En toch zijn er velen die dezen kreet niet horen, niet verstaan, mevrouw. Want er is iets doofs in braafheid.

In braafheid ... ja! want:

— »O, vader is zo braaf! En hij was *altijd* zo braaf... ook toen-i jong was ... dat heeft hijzelf gezegd ... Hoe gruwde hem onlangs dat klein vergrijp van m'n broêrtje! ... Hij zou 't besterven als-i wist, hoe *ik* ...

En moeder is zo braaf! En ze was *altijd* zo braaf ... ook toen ze jong was ... dat heeft zijzelf gezegd ... Hoe rilt ze van afschuw bij de minste verkeerdheid! ... Ach, zij zou bezwijken als ze wist, hoe *ik* ...

O God, o God ... *als* ze wisten!

Nog gister heeft hij me geliefkoosd ... en 't deed mij zeer! Zij was vriendelijk ... en 't heeft mij gebrand. Ze stelden mij tot voorbeeld aan de kleineren ... ik verging van schaamte.

Wat moet ik? Waar moet ik heen? Wie zal mij aannemen, helpen, verzorgen? Ben ik dan zo vreesselijk slecht dat ik geen redding verdien?

God... God... *gij* weet alles! Gij weet hoe zwaar ik lijd... gij, de énige voor wien ik geen schaamte voel!

O, ik geloof in u! Heb ik niet steeds gebeden, gedankt... als een gelovig kind? Help mij, God! *Gij* kunt het... *gij* hebt almagt... en die is nodig hier!

Geef steun nu, God... wijs uitkomst nu, ter beloning van mijn geloof...

Ze zeiden altijd: wie gelooft, zal behouden worden... ik *geloof*, God! Ik geloof in uw almagt... help mij! Gij zijt alwetend, en kent mijn smart... ik *geloof*... help mij! Gij zijt alömtegenwoordig, alziend... ik *geloof*... God, help mij! Gij zijt algoed... ik *geloof*... ik *geloof*... gij hoort mijn gejammer... God, help mij!

Ik geloof in uwe algoedheid... waarom laat ge mij jammeren te vergeefs? In uwe alwetendheid... waarom gaaft ge mij beproeving boven kracht? In uwe alomtegenwoordigheid... waar waart ge toen ik viel? In uwe almagt... waarom hebt ge mij zwak geschapen... waarom *liet* ge mij zwak...

Neen, neen... o God, ik doe u geen verwijt! Ik verwijt niet... ik vraag niet... ik, *ik* ben slecht, misdadig, zondig, verdorven... ik, *ik* heb schuld, berouw, wroeging, wanhoop... ik wentel mij in 't stof... ik aanbid... en ik *geloof*... ja, ja... ik *geloof*... ik geloof *alles*...

O God... ik *geloof*... help mij!

Die God is doof en blind en onmagtig, als vaders deugd en moeders braafheid.

En de arme verlatene die schuldig was aan te veel »geloof", rukt zich de haren uit het hoofd, en er is verwarring in 't brein dat de weêrpijn voelt van 't verbrijzeld hart... en de ongelukkige die te redden was met één handdruk, met één blik, met één woord van liefde, zinkt weg in den poel van vertwijfeling die zich openbaart in 't krank-

zinnig gebed.

Want bidden *is* krankzinnigheid.

En nader en nader komt de dag waarop de gevolgen van onvoorzigtigheid zich zullen vertonen, als onverdiende straf voor niet begaan misdrijf. De » deugd" de schrale, dorre, wrede deugd is daar, om te verkéren in marteling, wat liefelijk wezen zou zonder háár.

Dan is daar altijd 'n vader die nooit zondigde, en een moeder die zoo braaf was... of 'n heer en een meesteres, zo ongenaakbaar in hun afschrikkende deftigheid...

En eindelijk slaat het uur, waarin moeder en kind zullen strijdvoeren om voorrang in keuze, tussen *geofferd worden* en *offeren.* Hier is geen middelweg. *Hij* vermoordt háár met z'n eersten kreet, of *zij hem* met haar eerste... liefkozing.

Want als de hand der wanhopige het mondje zoekt dat hare schande zal uitschreeuwen, de kleine keel wier eerst geluid een vonnis wezen zal ter harer verdoemenis, dan blijft het de vraag altoos, of de vingergreep die 't wicht belet zich door z'n eersten levensdaad te maken tot beul zijner moeder, gedreven werd door de liefde die strelen wil, of door den waanzin die vermoordt.

Wel hebt gij veel geleden, mevrouw, maar dàt hebt ge niet ondervonden!

Maar wat hebt ge dan toch eigenlijk gedaan, mevrouw?

» Men zegt" dat ge een onecht kind ter wereld bragt. O, 't ware voorzigtiger geweest dat niet te doen... maar is dan onvoorzigtigheid zoo'n vreesselijk vergrijp? Ik geloof dat wij beter zouden doen onze verontwaardiging te bewaren voor andere vergrijpen.

Zoo'n arme moeder als waarvan ik sprak, » onteerde" een » brave" familie — lieve god! — of: » het huis" — och arm! — en daaraan deed ze verkeerd, want 'n vader, of

moeder of meesteres, die te deugdzaam is om 't gevallen meisjen optewekken tot vertrouwen, heeft waarlijk de » eer" hoognodig, en er hoeft geen schande naar de wereld gevoegd te worden bij de schande die *ik* ontdek in dorre liefdeloosheid, geen » wee" van buren of vriendinnen bij 't » wee" dat *ik* uitroep over zùlke deugd.

Ja, we kunnen onze verontwaardiging gebruiken voor *andere* vergrijpen. Want denkt men er wel eens aan dat elk opgevist lijkje — van dit of dat geslacht altoos, en min of meer ontbonden, volgens de dagbladen — dat elk lijkje 'n vader had?

Waar zijn die vaders?

Waar wàs zoo'n vader, toen 't arme schepsel — zo hoogschuldig aan vertrouwen... anders niet! — toen ze de dagen en de uren telde, die haar onweêrstaanbaar voortsleepten naar den dag en 't uur der ontdekking?

Waar was zoo'n vader, toen eindelijk dat uur sloeg? Toen de ogen — die hij zo roemde! — starblikten als gescheurd glas? Toen er kramp was om de lippen... die hij eenmaal kuste met zoveel vervoering? Toen 't lichaam, dat eens door liefelijke vormen hem aantrok en opwekte tot tomeloze drift, wanstaltig wegkromp in onlijdbare weën, niet eenmaal verlucht zelfs door 'n verboden gil?

Waar was de vader, toen daar dat lijkje lag met blauwen hals, wachtend tot er wat bezinning en kracht zou weêrgekeerd zijn in de uitgeputte moeder, als ze — weldra opgezweept door angst voor braafheid — het zal omwikkelen met doeken druipend van haar bloed, om 't met verbeten pijn waggelend wegtedragen in haar voorschoot?

Waar was de vader, toen geburen, verwanten en vriendinnen haar schuwden als een pest? Toen haar de ouders vloekten en verdoemden? Toen de gelovers ongevraagd voorschot gaven op Gods wraak, en hunnen » Heer" dienden met de scorpioenen hunner tongen?

Waar was de vader, toen eindelijk 't geregt kwam aan-

kloppen met bars gelaat? Toen de arme moeder werd heengeleid naar den kerker? Toen ze, verpletterd onder 't wigt van schaamte, zich vertonen moest voor 'n vierschaar van deftige mannen — die nooit zondigden! — om 't walgelijk gehuichel aantehoren van 'n zondeloos publiek ministerie, dat — in »een sierlijke rede" altoos — betoogde en bewees hoe verkeerd zij deed, hoe zij de maatschappij had beledigd, en hoe ze strafbaar was, eerst omdat zij deed wat door de natuur was gevorderd, en niet verboden door het hart... daarna wijl ze krankzinnig was geweest van wanhoop?

Waar was bij dit alles de *vader*, mevrouw?

Niet waar, ge stemt mij toe dat de »braven" zouden wèl doen hun verontwaardiging te bewaren voor zulke vaders?

En gij mevrouw, die veel geleden hebt, maar die niet hebt geleden als zùlk eene moeder, neemt ge u niet voor, bij elke gelegenheid troost te bieden, waar uw oog, gescherpt door eigen smart, zulke smart zal ontwaren? En is niet de magt, de wil, het regt en de geschiktheid, om bij anderen waanzinnig vergrijp en folterende wroeging te voorkomen door tijdigen steun, een heerlijke bloem die 'r groeide aan den doornstruik uwer eigene ondervinding? Is 't u niet een verheffend denkbeeld, mevrouw, dat welligt eenmaal een arme bedrogene, bemoedigd door uwe zwakte, u zal durven naderen als haren God *»voor wien alleen zij niet beschaamd was?"* *).

---

*) Voor ongeveer tien jaren vraagde de voorzitter van het hof te Haarlem aan een dienstmeisje dat teregtstond wegens kindermoord, waarom zij haar toestand niet aan hare meesters had geopenbaard?

Het antwoord luidde:

— *Ik durfde niet, omdat m'nheer en mevrouw zulke brave mensen waren* . . .

Elke geheime verlossing, elke kindermoord is 'n vreesselijke aanklagt, 'n *hartig bewijs van onwaardigheid*, tegen allen in wier omgeving de lijdster zich negen maanden gemarteld bewoog.

Maar wat hebt ge dan toch gedaan mevrouw, dat uw naam op aller tong is, dat de wet zich met u bemoeit, de wet die stom, en werkeloos blijft waar iets goeds valt te belonen, iets edels optewekken, maar terstond stem heeft en sterkte, waar veroordeeld kan worden of gestraft? Wat hebt ge dan toch eigenlijk gedaan?

»Men zegt" dat gij een onecht kind ter wereld bragt, en... ja, nog wat... dat ge een ander kind — *echt* ditmaal — hebt gestolen, geroofd, verborgen of — zo iets.

Wiens kind?

Het *uwe* immers?

Hoe, de arme moeder die in krankzinnige vrees voor 't spook der »braafheid" haar kind doodt, zou de maatschappij beledigen? *Zij* mag niet beschikken over 'n *staatsburger* dien *zij* voedde met háár bloed, dien *zij* herbergde onder háár hart, wiens polsslag de hare was, wiens leven *zij* leefde? *Zij* heeft niet het regt, niet zelfs in razernij 't regt, een einde te maken aan 't bestaan van een wezen dat haar *eigen* wezen is, háár vlees, háár been, háár lichaam? Dán zou de maatschappij mogen optreden met gehuichelde belangstelling, om aanspraak te maken op eigendom, alsof ze niet gereed stond datzelfde wicht te verstoten, en hulpeloos overteleveren aan kwaadaardige braafheid, indien niet de moeder dat had voorkomen door sneller en minder wreed vonnis? Eerst zou die maatschappij regt hebben tot veroordeeling over *een kind te veel*, later over *een kind te weinig*, en dezelfde wet die zoo nauwgezet is in 't opdragen van moederzorg, die zoo wreed straft waar moederpligt verzuimd werd, diezelfde wet zou eene moeder veroordeelen omdat zij wèl zorgde voor haar kind? Omdat ze 'r *geen* afstand van doen wilde? Omdat ze de inspraak van haar hart, en de liktekens harer verlossing hoger stelde dan 'n wettelijke fictie, die de vrucht van háár lenden wou overgeven aan 'n ander?

Dìt dus is uwe misdaad, mevrouw, dat ge uw moederschap hebt gehandhaafd. Dat ge niet hebt willen begrijpen hoe de onechtheid van 't een, grond gaf tot verloochening van 't ander! Dat ge niet hebt willen toestemmen plaats te derven in uw hart, voor *beiden*. Dat ge u verzet tegen de beschuldiging als zou de adem verpest wezen, waarmeê ge uw wettig kind kust, nadat uwe lippen, 't wichtjen aanraakten, dat niet had mogen geboren worden... volgens de mening der braven.

Eilieve, wat had het dan moeten doen?

Gij mevrouw, gij hebt ondanks alles, den moed gehad natuurlijk te zijn. Daarmeê wens *ik* uw geluk. Zeker heeft uw hart zich verzet tegen 't begrip hoe 't ooit kòn te pas komen dat eene moeder haar kind afleverde op deurwaarders-exploit. Hoe 't ooit oorbaar kòn zijn, of regtvaardig of billijk, eene moeder op rantsoen te stellen van omgang met haar kind. Hoe ze ooit kòn worden gebragt tot 'n staat van afhankelijkheid, die haar weldra zou doemen tot neêrzitten aan de deur eens vreemden... bedelaarster als ze dan wezen zou, demoedig smekend om den aalmoes van 'n lachje harer kleine.

Dat hebt ge niet gewild, mevrouw! Dat vond ge *on*regtvaardig, *on*billijk, *on*natuurlijk, dat streed tegen de inspraak uwer moederliefde, en ge hebt naar die inspraak gehandeld. O hadt ge 't *niet* gedaan, dan zou *ik* u hebben aangeklaagd van »slecht levensgedrag." Dan had *ik* u 't moederlijk gezag onwaardig verklaard.

Maar nu ge 't gedaan *hebt*, nu ge uzelf zoo'n sprekend bewijs hebt uitgereikt van moederlijke waardigheid, nu wens ik u geluk, mevrouw, en ik zie uit met verwondering en begeerte naar de wijze, waarop men tans u van »slecht gedrag" zal trachten te overtuigen.

In die bewijsvoering zal zeker dat »onechte" kind een

grote rol spelen. Dat had er niet mogen wezen. Nogëens: waar had het dan moeten zijn? Hadt ge 't moeten wurgen, vierendelen, smoren? Dát zou de wet u nog meer euvel genomen hebben.

— Neen... maar dat kind had niet moeten bestaan... ook vóór de geboorte.

Waarom niet? Ik vraag met nadruk en ernst: *waarom niet?*

Ik weet wel dat m'n vraag riekt naar... den armen Samojeed die niet van traan hield, (**447.**) en dat m'n onwetendheid mij te staan komt op verlies van alle aandeel in voorspoed, maar toch blijf ik vragen: waarom mogt gij geen onecht kind ter wereld brengen? Hoe brengt men dat in verband met »slecht levensgedrag?"

Waar staat het geschreven dat onwettige verlossing schandelijk is? Welke wijsgeer héeft dat beweerd? In welk wetboek van zedelijkheid wordt het verkondigd? CONFUCIUS zegt het niet. ZOROASTER zegt het niet. JEZUS zegt het niet. En — hoger dan die allen — de lieve natuur zegt het niet. En — nòg hoger — mijn hart niet.

Ook zegt het niet de geschiedenis des mensdoms in 't verledene, noch de feitelijke toestand van 't mensdom tegenwoordig. Van 't getal geboorten — ruim één in drievierde sekonde — is zeker meer dan twee-derde deel onwettig. En in de verhalen der »vaderen" wemelt het van onechte kinderen. Ook de bijbel is er vol van. JEZUS zelf was een onecht kind, en toch werd MARIA nooit ontzet van de voogdij over dezen of genen »echten" *broeder des Heren.*

Ik weet wel hoe men gewoon is maatschappelijke verordeningen te verwarren met »zedelijke" pligten, en hoe er velen in 't ontzien van den regelmaat der wetten, vergoeding zoeken voor de ontbrekende inspraak van het hart. Wel weet ik hoe men »deugden" schept en betracht, om »deugd" te ontwijken, maar die droogstoppelige substitutie mag toch niet zó

ver gaan, dunkt me, dat er door 'n regtbank een stempel van wettelijke afkeuring wordt gedrukt op iets wat indedaad oorbaar is, en alom dagelijks, ja iedere sekonde plaats heeft. Gij waart een jonge vrouw, en bragt een kind ter wereld. Niets natuurlijker. Wat is daarin voor vreemds? Waarin bestaat het slechte? Hebt ge't kind mishandeld, geslagen? Dat ware niet goed geweest. Maar dat hebt ge niet gedaan. Dáárin ligt dus de fout niet. En vreemd? Is 't vreemd dat eene vrouw 'n kind ter wereld brengt? Had het volgens de regtsmoralisten een kalf moeten zijn? Of had men 't u minder kwalijk genomen, als ge een man waart geweest? Die beide gevallen zou *ik* vreemd gevonden hebben. Maar slecht? neen . . . vreemd alleen.

Indedaad, ik ben verlegen met mijne onwetendheid, en blijf altijd zoekende naar de reden, waarom gij niet mogt bevallen, mevrouw, en waàrom dat bevallen u ongeschikt maken zou tot moeder over uw eerste kind. Geen wijsgeer zal 't dan ook beweren; geen zedelijkheids-wetboek, oud noch nieuw, schrijft het voor; natuur en hart spreken 't tegen . . . 't is een *volkspraatje.*

En zelfs de wet . . . de platte, droge, wet strijdt er tegen. Uit vrees zich te wagen op 'n terrein waar de » wetgever" zich niet tuis voelen zou, verklaart ze uitdrukkelijk: *het huwelijk alleen te beschouwen als burgerlijke instelling.* Wie gebruik wil maken van de regten die zij verbindt aan 't huwelijk, wie zich buigen wil onder de bezwaren die zij 't oplegt, kàn huwen. Maar nergens wordt in die wet een woord van afkeuring gevonden, voor hen die zich onttrekken. En daarin heeft de wet groot gelijk. Zij wilde haar weldaden niet opdringen — wat ook vergeefs gepoogd zou zijn — en de zorg waarmeê de burgerlijke staat van » natuurlijke kinderen" is omschreven, steekt indedaad gunstig af bij de wreedheid, waarmeê zulke kinderen worden verstoten door 't vooroordeel der menigte.

En zou nu diezelfde wet die 't » natuurlijk geboren worden" noch straft, noch verbiedt, zij die juist met het volksvooroordeel daaromtrent in tegenspraak is, tans in uw geval, mevrouw, aan dat vooroordeel eene mening mogen ontlenen, die tot » slechtheid" maakt, wat nergens werd verboden? Dat zou ongerijmd wezen.

En mogten er regters worden gevonden, zwak, dom of lafhartig genoeg, om zich te laten meêslepen door den stroom der geméne begrippen, mogten er zijn die zich verwarren in de toch zo ligt te vatten onderscheiding tussen *ongewoon* en *misdadig;* tussen afwijking van *regel* en afwijking van *pligt;* mogten er zijn die te laag staan als wetgeleerde, om te weten dat uw daad geen vergrijp was volgens die wet; te laag als wijsgeer ook, om te vatten dat ge wèl deed, ook al hàd het de wet verboden ... dan nog, mevrouw, hoort er onbeschaamden moed toe, u, omdat ge een kindje ter wereld bragt, te beschuldigen van » slecht levensgedrag."

Zekerlijk, *zij* bevielen nooit, de heren van den gerigte, maar 't zij hun gevraagd, of er nooit wanhoop was in 't hart van een verlatene, door hunne schuld? Het zij gevraagd aan officieren en niet-officieren van justitie, aan voorzitters, leden, geregtsboden, griffiers... aan al den omhaal die 'r leeft van ons duur en verknoeid regt, hun allen zij deze vraag voorgelegd: of zij altijd » *braaf*" van gedrag waren, indien *uwe* handeling — volgens wet of geweten dan — een » *slecht* levensgedrag" daarsteld? En dit: of ze 'r genoegen in zouden nemen hun kinderen aftegeven, indien er werd bewezen dat ze dáárom alleen nooit onwettig zijn bevallen, wijl 'n man dat nu eenmaal niet kan?

Ja... en 't zou misschien ook niet zo heel verkeerd zijn die vragen voorteleggen aan uwen deugdzamen schoonvader.

En wanneer allen die laaste vraag beantwoorden met » neen"... als ze » ja" durven zeggen op de vorige... verwijs hen dan naar de zinsnede waar ik iets zeide van 'n rijksdaalder ...

» Ombeschaamde moed" heb ik gezegd. Welnu, men heeft dien moed gehad, ik weet het. Men heeft zich aangematigd te verklaren dat gij, dappere moeder, te » slecht" waart om moeder te zijn. En men wilde u beroven van 't echte kind, om u te straffen voor 't terwereldbrengen van 't onechte. En gij hebt u gesteld boven de wet, en gij hadt den moed eene dief te wezen van uw eigen goed, en ge hebt het verborgen en verscholen met angstige zorg, zoals 't wijfje van den leeuw haar jong wegbergt in de diepten van het woud ... *ik* wens u geluk, mevrouw!

Ik wens u geluk met uw dubbel moederschap, u die 'n schoner wetboek in den boezem ronddraagt, dan 'r ooit voedsel gaf aan hongerige advokaterij. Ik reik u de hand, mevrouw. Ik bied u mijnen groet aan.

Gij hebt geleden en gestreden ... gij hebt uw hart gesteld boven de domme bijgeloverij der zeden; de liefde voor uw kind boven vrees voor familie-dwang, vonnissen, regtergs, wetten en schandaal ... ik groet u, mevrouw, en roep 't u nogmaals luide toe: » Hoog uw hoofd in den kerker en voor 't geregt ... wie u zelfvernedering voorpreêkt als deugd, is 'n bedrieger ... want, voorwaar, voorwaar, ik zegge u: *de adel en de eer des mensen wonen boven den navel.*"

449. Helaas!

Ik ben erg bedroefd, mevrouw! Ik heb sedert ik den brief schreef dien ge zoëven gelezen hebt, uwe memorie van verdediging ingezien ...

Och, waarom schreeft gijzelf die niet met uw hart, in plaats van ze te laten » maken" door 'n regtsgeleerde, *die geen moeder is!* Hij zegt dat ge niet onecht zijt bevallen — hoe weet hij dat? — en *dus* niet van 'n » slecht levensgedrag." Ach mevrouw, nu gij dus » braaf" zijt, voel ik met verdriet hoe wijd de klove is tussen u en mij. En ook zit ge niet in de gevangenis, naar ik verneem, maar een ander

zit daar in uwe plaats. En dat kindje in den vreemde heeft een *n* voor 'n *d* in den naam. En, zegt uw advokaat, er zijn regtsfouten begaan in de dagvaarding... er is schending van wet en regt in den u gestelden termijn van verdediging...

Ik wil 't wel geloven, mevrouw. Uw advokaat zal wel de waarheid zeggen, zoals advokaten weleens doen. O, ik geloof het zo gaarne dat gij »braaf" zijt, mevrouw, en ik verzoek u mijn brief aan *on*braafheid gerigt, te beschouwen als niet geschreven, maar 't spijt mij zo innig dat de braafheid u tans belet een voorbeeld te geven, hoe veel milder, goediger, rijker, de lieve natuur is, dan uitgevonden, opgedrongen zeden.

Misschien zelfs voelt ge u tans zó braaf, dat mijn groet u niet welgevallig is. Misschien stuit het u dat ik 'n ogenblik u hield voor diep genoeg gebogen, om de hand te kunnen vatten van de vele »slechten" die steun behoeven, en telaag vielen om die met vertrouwen uittestrekken naar 't hoge voetstuk waarop ge tans plaats neemt.

Vergeef het mij, mevrouw. Ik bedoelde geen kwaad. Ik dacht, ik meende...

Och, het spijt me zo. Komt het uzelf niet jammer voor, dat ge u niets te verwijten hebt? Is uw deugd u niet tot last, bij 't bedenken welken lieven zegepraal ge 't hart zoudt verschaft hebben over vooroordeel? Berouwt het u niet, regtsgeleerde finesses en geleerde exceptien te moeten aanvoeren, daar waar ge, met minder »braafheid," een edelen strijd had kunnen strijden voor uw twéësoortig kroost?

Is 't geen teleurstelling u te moeten bezighouden met spitsvondige bewijsvoering over *on*schuld, waar ge, met wat *schuld*, u hadt kunnen verheffen tot eerbiedwaardig martelaarschap? Voelt ge niet leêgte in de onechte zijde van 't hart, en een arm teveel aan den linkerkant, nu dat hart en die arm geen onwettig kindje hebben te beschermen te-

gen de wereld, wijl 't — zoals uw advokaat zegt, — niet bestaat... Of ook misschien omdat de twede sylbe van z'n naam — o, diepte der letterzédekunde! — aanvangt met 'n labiaal... Of omdat er een andere moeder is... ook 'n weduw, zegt uw advokaat...

Een andere moeder... och!

Zou die *andere* ook strijdvoeren tegen familieraden? Zou men háár ook echte kinderen afstelen? En zou *zij* ook, hart stellend boven vrees, in dat geval zoo'n kind durven terugroven van de wet? O, waar is ze... ik wou haar, háár, de schuldige, de gevallene, zoo gaarne een brief schrijven, zooals ik deed aan u, mevrouw, toen ik meende — vergeef mij — dat gij gevallen en schuldig waart.

Maar — dìt hebt ge dan toch gedaan, niet waar? — gij hebt, in weêrwil uwer vlekkeloosheid, uw dochtertje beschermd tegen de ongeroepen voogdijschap van vreemden, dit hebt ge dan toch gedaan, niet waar?

Nu, dan groet ik u tòch... en hartelijk, al twijfel ik nu of ge mijn groet aanneemt... want »ik ben zeer slecht, mevrouw." Slecht, ja... en bitter bedroefd over uwe schuldeloosheid.

Maar, mevrouw... als men uw verheeld kind mogt vinden... als men 't u afnam... als ge 't weêr wilt stelen en verbergen...

Als ik dat dan voor u kan doen, of u daarin behulpzaam zijn...

Dan ben ik gaarne, gaarne, tot uwen dienst, met al mijn énergie, met geheel mijnen moed, en met al den haat die 'r in mij gloeit tegen valse deugd.

Want uw kind mag men u niet afnemen, al *zijt* ge »braaf."

450. 't Is moeilijk zich juist uittedrukken, dat weet ik, en ik zeide 't reeds in **18.** Maar ik vind dat de »wetgever" zich wel 'n beetje mogt toeleggen op benadering van

juistheid. Wat is bijv. »*slecht*"? Schippers en linguisten zullen zeggen: *glad, effen, gelijk*. Wat is: »*levensgedrag*"? Zijn er *doodsgedragen* ook? Eindelijk, wat is: »*algemene bekendheid*"? In Parijs heb ik iemand gesproken die niets wist van de »slechtheid" eener dame in Zwol. Ook geloof ik dat de koningin van Madagaskar er niets van gehoord heeft. En m'n kleine jongen weet het ook niet. En er zijn er nog meer die geheel onkundig bleven van 't vreesselijk vergrijp... dat Mevrouw P. niet begaan heeft.

Algemene bekendheid! Wie *is* 't algemeen? De Zwolse bakers? De jufvrouwen uit de buurt? Uit *welke* buurt? Hoe groot is 'n buurt? Is de stad Zwol 't algemeen? Of Overijssel? Of Nederland? Of Europa? Of ons planeetje?...

Als die Mevrouw P. niet zo vervelend braaf was, en dus verdediging nodig had tegen de wet, dan zou ik haar voorstellen aan den braven aanklager de productie opteleggen, van een behoorlijk geregistreerd en gelegaliseerd bewijs, dat hare verdorvenheid bekend was bij »*die Mädchen am Brunnen*" of »*tout Paris*"... op Sirius. Ja, en nog elders... wat verder!

Algemene bekendheid! Slecht gedrag! Eilieve, wie is er *goed* van gedrag? Wat *is* goed? Ben *ik* goed?... Ik tracht er naar... ja... maar of ik 't bèn?...

Is m'nheer *die* goed? Mevrouw *die?* Waren die »brave" meesters van dat arme dienstmeisje in Haarlem *goed? Ik* zeg *neen*. Ik zeg dat ze ellendelingen zijn. Maar dat zeggen *zij* misschien van mij. Wat is 't toch lastig zo onwetend te zijn.

Algemene bekendheid bestaat niet. De wet zegt dus: »Als het *levens*gedrag slecht is volgens *iets dat niet bestaat*...

Zeker zijn er méér mensen die *mij* voor slecht houden — en ikzelf weet waarachtig niet of ze ongelijk hebben — dan er ooit mevrouw P. veroordeelden. Zou men nu daarom ook mij m'n kinderen kunnen afnemen? Ik hoop *neen*, en

zeker zou ik slecht genoeg zijn om mij te verzetten tegen de brave wet die 't beproefde. De deurwaarder die zoo'n exploit kwam uitvoeren, had waarlijk een plaatsje verdiend bij de bestorming van de Döppeler schansen.

De wet! Eilieve, zegt de wet ook dat een brave schoonvader 't kind zogen zal, welks moeder van slecht gedrag is? En welke middelen heeft die wet om zoo'n schoonvader te dwingen tot nakoming van dien pligt, in geval van onwil of onvermogen?

En nog een paar vragen:

Belast de wet zich met de zorg voor 't welzijn van *alle* kinderen, welker moeders onbraaf waren? Gaan de officieren van justitie rond in de publike huizen, om te vernemen of welligt de ontucht vruchtbaar was hier en daar, en of 't tijd is zulke vrucht wegterukken van den vuilen bodem waarop ze groeide? Zijn er fondsen op de begroting van den staat, waaruit de quarantaine betaald wordt tegen moederlijke besmetting?

Het wemelt op de straten van bedelaars met kinderen, en ik gis dat die ouders niet veel goeds leren aan hun kroost? Waar zijn de schoonvaders en publike ministeriën, om die hope des vaderlands te bewaren voor bederf? Of zijn alle Nederlandse bedelaars braaf, zedelijk, pligtlievend, als 't gemeentebestuur dat ze duldt? Zouden er niet soms onder dat volkje worden gevonden die hun kinderen *mishandelen?* Trekt men alleen partij tegen schennis van *uitgevonden zeden*, en niet tegen 't miskennen van de lieve *natuur?* Is verkeerd bestuurde hartstogt die schept, zoveel misdadiger dan de lage, wrede, luie hebzucht die 'n kind *vermoordt?*

Of bemoeit de brave wet zich alleen dan met de zedelijke vorming van een kind, *als er fortuinen zijn te bewaren?* Zou

't hele schandaal misschien achterwege zijn gebleven, als de kleine DANIELA arm ware geweest? Dit moet men wel aannemen. Anders toch zouden niet zooveel slechtlevensgedragende moeders uit armoede en wanhoop hun kindje hoeven in 't water te gooien, te smoren, of in stukken te snijden, zoals we nu dagelijks lezen in alle beschaafde Couranten. Een Certificaat van »slechtheid" getekend door buren, schoonvaders, vriendinnen, keukenmeiden of publike aanklagers, zou *jure* 't schepseltje maken tot pupil van den braven nederlandsen Staat. En later kon 't in de zaken komen van z'n voogd. In de vrijarbeiderij misschien. Of 't kon opgeleid worden tot gouverneur-generaal, rustende op z'n buitenplaats. Of tot volksvertegenwoordiger. Of tot een ander *braaf* beroep.

De wet?... Slecht gedrag?...

Zou *dit* ook misschien slecht wezen, dit: het bemeesteren van intime brieven? 't Ontcyferen van geheim schrift? Het publiekmaken van innigheid? Het onbeschaamd woelen en roeren en wroeten in de ingewanden van de ziel?

Het lezen van brieven door iemand voor wien ze niet bestemd waren, is zedelozer daad, dan er ooit door dat lezen kan worden aan 't licht gebragt. En hoe nu, als later onschuld blijkt? Wie of wat geneest de wonde der verkrachting van intimiteit? Hoe, 't publiek ministerie maakt zoveel ze kan *algemeen bekend* wat bestemd was voor geheimheid, en wil daarna die *algemene bekendheid* ten laste brengen van de beschuldigde? Eerst iemand in 't water werpen, en dan hem aanklagen omdat-i nat is?

Maar eilieve, wie zegt u of de voogd dien gij geven wilt aan 't kind — o brave wet! — wie zegt u, of hij niet weldra zou blijken te zijn: van »algemeen erkend slecht levensgedrag" wanneer ge alles gingt ontcyferen en publiceren wat-i ooit schreef of zeide of deed? Hoeveel brieven moet men gelezen hebben en openbaar gemaakt, voor 't brave

publiek gerust kan zijn dat er geen kind is overgeleverd aan slechte voogden? En wie zal dat publiek vertegenwoordigen?

Wie zal censor wezen? Naar welk wetboek zal er geoordeeld worden? Moet de israelitise vader ontzet worden van de voogdij, omdat hij z'n kind niet liet dopen? De christenvader omdat hij 't niet besneed? Deze omdat hij 't jenever geeft, de ander omdat-i 't leert vloeken? De een omdat hij 't slecht opvoedt, en verkeerde begrippen inprent over erfzonde of genade, de ander omdat-i 't opleidt tot aanbidder van 't gouden kalf? Velen weêr omdat ze hun kinderen in 't geheel niet opvoeden?

Dit laaste vind *ik* weêr slecht, maar ik sta vrij alleen in die mening. De meeste andere dingen hangen van tijd af. Wat heden schoon wordt gevonden, zal later slecht zijn, en omgekeerd. Het zedelijkheidsgebouwtje onzer maatschappij heeft geen vasten grond.

Slecht gedrag?... *Dit* is in alle eeuwen en tijden slecht gedrag, dat men onder schijn van zorg, de toekomst van een kind bederft door 't schandvlekken van de moeder. *Dit*, dat men die moeder wou beroven van het bijzijn harer kleine, 't énige nog wat dan strekken kan tot zogenaamde verbetering... als die nodig is, wat ik niet weet, en wat niemand weten kàn. Maar zij die eene moeder slecht noemen, mogen haar niet afnemen 't lief geneesmiddel dat er tegen slechtheid ligt in den omgang met haar kind. Wanneer ene vrouw zich slecht gedroeg, moesten de publike ministeriën zorgdragen dat ze spoedig een kindje *kreeg*. Dat zou wat zedelijker wezen, dan haar 't dochtertje aftenemen dat ze al heeft, en dat — zoo *iets* — haar zal opheffen.

De wet?... Slecht gedrag?... Voogdijschap?... Eilieve, het *staat* niet eens in de wet dat men ene moeder mag beroven van haar kind, en de heren van den gerigte schijnen in hun »wet" evenmin tuis te zijn, als in menskunde,

in gevoel, in kiesheid, in besef van goed en kwaad.

Die wet is slecht geredigeerd — dit weten wij. 't Is advokatenwerk, en vertaald bovendien — maar toch stond ze in dit geval nog boven de uitlegging. Mevr. P. had haar dochtertje niet behoeven wegtestoppen, of naar 't buitenland te brengen. *Met de wet in de hand* had zij kunnen weigeren het aftegeven. Er staat uitdrukkelijk dat een kind aan zijne ouders eerbied *en* ontzag schuldig is, en maar *eerbied* aan den voogd. (Artt. 353 en 441 B. W. B.). En het 450^{e} artikel van 't Code Civil, waarvan ons 441^{e} een vertaling is, spreekt niet eens van *eerbied* of welk ander gevoel ook, dat den pupil moet bezielen. Ik laat nu daar, hoe zot het is, eerbied voorteschrijven. Alleen aan de *ouders* is het kind »honneur et respect" schuldig. (C. N. art. 371). De hollandse vertalers hebben er dien eerbied tussengevoegd. Er waren onder die heren zeker voogden die inzagen dat ze een wet nodig hadden om aan wat *eer* te geraken.

Wij kunnen nu daarlaten waar ontzag begint, en eerbied ophoudt? Alle definitiën zijn moeielijk, en geven dikwijls onbillijk vat op leemte of onjuistheid. Maar in 't midden latende waar de juiste grens is tussen »honneur" en »respect" is dit toch zeker dat »eerbied *en* ontzag" sterker uitdrukking is, méér onderdanigheid voorschrijft, dan eerbied alleen. Nergens lezen wij dat de *voogd geheel in de plaats treedt* van vader of moeder. Integendeel, er staat uitdrukkelijk (art. 441 B. W. B.) dat hij voor de persoon van den minderjarige zal zorgdragen, en (volgt er op) »denzelven in alle *burgerlijke* handelingen vertegenwoordigen."

In alle *burgerlijke* handelingen! Dit staat in 'tzelfde artikel waarin wordt gesproken van dat *zorgdragen*, en als ware het, om uitteleggen: *welke* zorg. Van *vaderlijk* gezag is geen spraak, evenmin als van vaderlijke pligten. Een minderjarig kind mag zonder toestemming zijns vaders —

of waar deze absent of verhinderd is, van de *moeder* — het huis niet verlaten. Zulk een regt wordt den voogd niet toegekend. Ouders zijn verpligt hun minderjarige kinderen te onderhouden en te voeden. Zulke verpligtingen worden den voogd niet opgelegd. Als de bedoeling geweest ware den voogd de regten van ouders te geven, zou de hele omschrijving van regten en pligten der voogden overbodig wezen, en kunnen zaemgevat worden in de verklaring: dat de voogd in de plaats des vaders treedt. Juist de uitdrukkelijke bepaling dat hij opkomt voor de *burgerlijke* belangen van den minderjarige, sluit de bemoeienis met andere belangen uit, zodra die bemoeienis in tegenspraak komt met het hoger staand *ouderlijk* gezag. Waar *dit* spreekt, moet de voogd zwijgen, en zeker zou z'n eerste pligt zijn den eerbied die de pupil hèm betoont, te gebruiken als hulpmiddel om dezen te nopen tot het *ontzag* dat hij verschuldigd is aan zijne *moeder*.

Zowel volgens de wet als naar 't gevoel, staat moederschap boven voogdschap.

Een voogd die misbruik maakt van de magt die hem de wet geeft, om de hogere magt te krenken, welke door diezelfde wet wordt gegeven aan de *moeder* ... een voogd die 't kind tot zich roept, dat de moeder bij zich houden wil... een voogd die met hulp van publike ministeriën, van deurwaarders en schandaal, den schonen band tracht losterukken, die 't kind aan de moeder bindt...

Zoo 'n voogd handelt *tegen* de wet.

Dat ware te vergeven. Men kan tegen de wet handelen, en redelijk braaf zijn.

Maar zoo'n voogd is schuldig aan hartschennis, hij is voor de regtbank van elk edel gemoed te veroordelen wegens

»slecht levensgedrag" — wat erger dan afgedwaalde zinnelijkheid! — en hij moet dus ontzet worden van de voogdij.

Ja, en de heren die hem hielpen aan zijn voorgenomen roof, mogen ook geen voogden zijn, want ze zijn medepligtig aan »slechtheid."

Ik vraag elke moeder — braaf of onbraaf — of ik daarin niet regt heb?

Er is maar éne slechtheid, één misdaad, éne zonde... dat is: gebrek aan hart.

Ware 't proces tegen mevr. P. gevoerd op grond van vermoeden dat ze een ander kind had *verstoten*, *besteed*, *weggedaan*... o, ik zou geen partij hebben getrokken voor de onnatuurlijke moeder die schuldig was aan zóó'n misdaad!

850. Onlangs ontdekte de justitie te Maestricht dat een orgeldraaier pogingen aanwendde zich te ontdoen van een kind. Er was gebleken dat hij met z'n echtgenoot-orgeldraaister vertrekken wilde, zonder 't schaap meê te nemen.

De man en de vrouw hadden waarschijnlijk de stukken over Mevr. P. gelezen. Zij beraamden middelen om certificaten overteleggen van »algemeen erkend slecht levensgedrag" en wilden zeker, om in 't bezit te geraken van zoo'n document, naar Zwol waar alle mensen braaf zijn, thorbeckiaans, ministerlijk braaf.

Om de kosten van 't onnodig heen en weêr reizen te vermijden, denk ik, begrepen zij dat het kind niet meêhoefde, daar 't na de slechtgedrags-verklaring die ze zochten, toch in handen zou komen van 'n schoonvader, of van Nederland.

Maar de orgeldraaier en zijne echtgenoot hebben zich vergist. De maestrichse justitie hun voornemen bemerkende,

heeft hun 't kind nagezonden, met last het bij zich te houden, en opteleiden tot het malen van straatmuziek. En meer nog. Die justitie heeft alom de autoriteiten doen waarschuwen dat de orgeldraaier en echtgenoot hun kind wilden wegdoen, met aanbeveling die mensen te dwarsbomen in hun verheven plannen.

Nu heb ik een paar vragen te doen:

Is de justitie wel zeker dat de man zo arm is als hij zich voordoet? Immers als hij fortuin had — en wie weet of-i geen armoede *huichelt* — zou 't zaak wezen hem te helpen in z'n liefelijk voornemen. Ik ben van goederhand verzekerd dat er administratie-kantoren zijn, die in dat geval zich willen belasten met het beheer van 't vermogen, en met de zedelijke vorming van 't kind. Van de zedelijkheid zouden ze niets voor zich nemen, van 't beheer der middelen 5 %.

Twede vraag. Is 't voorzigtig en billijk den orgelman te laten wachten op de certificaten van slecht gedrag die hij te Zwol gewis krijgen zou? Want als hij nu eens op eenmaal braaf werd, of de Zwollenaars werden slecht, *par impossible*, zodat er hapering kwam in 't produceren van de bewijsstukken, en de nederlandse staat geraakte daardoor in winstderving van een pupil, hoe dan?

Derde vraag. Bestaat er een model van de certificaten die men moet overleggen om afgekeurd te worden als vader of moeder? Was er niemand in Maestricht die 't den man geven wou? Moest hij daartoe wegreizen met z'n echtgenoot? Is 't geen tijd voor ons ijverig ministerie — dat zo hartelijk zorgdraagt voor de belangen van 't volk — die zaken eens voor goed te regelen, opdat de nederlandse ouders

precies weten hoe »algomeen bekend slecht" ze moeten zijn, om hun kinderen verzorgd te zien? Verbeeld u eens dat men nu tot welzijn van z'n kroost, zich vruchteloos toelegde op »algemene bekendheid" en op »slechtheid" en er bleek later dat men, na al de moeite, niet geslaagd was in 't voldoen aan de wettige voorwaarden?

Dan zou men in verzoeking komen braaf te worden uit moedeloosheid.

Vierde vraag. Heeft de justitie te Maestricht de »autoriteiten" ook opgedragen, toetezien: *hoe dat orgelpaar nu 't kind behandelt?* Is er ook vrees dat de vormelijkheid der »wet" die 't afwees omdat de stukken niet in orde waren, nu gewroken wordt op den armen jongen die 't toch niet helpen kan dat z'n ouders niet diligent waren in: »algemeen bekende slechtheid"?

Het hart bloedt bij de gedachte aan 't lot van dat schaap.

't Is te hopen dat het jongetje nooit te weten komt hoe z'n ouders zich beijverden om hem te maken tot pupil van de nederlandse wet. Dat gevoel van *teveel zijn* in een orgelfamilie moet heel onaangenaam wezen.

Maar wèl past deze bijdrage tot de kennis der officiële zedelijkheid, als scherpe tegenstelling, bij de zaak van Mevr. P.

Wanneer men nagaat hoe de nakomelingschap ons verachten zal bij 't beoordelen van onze *beschaving*, van onze *wetten*, van ons *gevoel*, van onze *mensenliefde*, van ons *geloof* — pégé, of niet-pégé — dan voelt men iets als schaamte bij 't erkennen van tijdgenootschap, door 't schrijven van 'n jaartal.

451. O, er zijn veel voogden — en ouders! — die verdienen zouden teregt te staan voor de *chambre ardente* te Zwol. Hoe zou 't de regering van den nederlandsen Staat maken, als *zij* eens werd opgeroepen zich te zuiveren van den blaam dat ze schuldig is aan verwaarlozing, aan mishandeling, van pupillen en stiefkinderen?

Maar om nu niet te spreken van Indie, hoe is 't gesteld met haar *eigen* kind, met het nederlandse volk?

Dat willen we eens nagaan, en als handleiding daartoe, acht ik goed hier een brief te publiceren, dien ik voor weinig maanden schreef, en waarop me bijval ten deel viel. 't Zal misschien nuttig wezen dien bijval optewekken in groter kring, opdat er kracht ontsta door vereniging.

Den Haag, 19 Januarij 1864.

Amice! Wij hebben meermalen, en vooral in den laasten tijd, al pratende, ons bezig gehouden met de publike zaak. Dat praten is *spreken* geworden, en uit dat spreken is voortgevloeid zekere stemming die ons dringt verder te gaan, en 't niet te laten *blijven* bij *spreken. Handelen* dus, *werkzaam* zijn, *iets doen*, dat is de aandrift die sedert weken en maanden ons vervult, en meermalen stuitten we alleen op de vraag: *hoe?* Als 't waar is dat alle beginselen moeielijk zijn, dan verklaar ik dezen brief voor een moeielijk werk, want mijn voornemen is hem te maken tot *punt van uitgang*, altans dat te beproeven. Ik zal schrijven zonder veel inspanning — opmerking en studie is 't schrijven voorafgegaan — losweg en als pratende, met dit verschil alleen tussen mijn tegenwoordig schrijven en vroeger gesprek, dat het u mogelijk wordt door het meêdelen van deze blaadjes, dezen en genen deelgenoot te maken van onze inzigten. En daarom noem ik dit schrijven een punt van uitgang, wijl het u in de gelegenheid zal stellen te onderzoeken, of wij dan

zoo geheel alleen staan met onze mening:

I. *Dat er aan 't welzijn des volks veel ontbreekt.*

II. *Dat dit voor een groot deel is toeteschrijven aan verkeerdheden in de staatsinrigting.*

Na deze beide punten te hebben behandeld, wil ik mij bezighouden met het onderzoeken van de vraag: welke *middelen* daartoe zouden moeten aangewend worden. Doch ik herhaal hier dat *dit* schrijven indedaad het eerste middel *is*. Gelukt het u namelijk, door 't meêdelen van deze bladzijden, sommigen te bewegen tot aansluiting aan onze voornemens, dan volgt de verdere loop der zaak vanzelf. Zo niet, dan is 't moeielijker. Want »publiciteit" is . . . kracht, ja, maar kracht voor de toekomst alleen. Publiek is *niemand*. Publiek gelooft, neemt aan, juicht toe, of verwerpt, beschimpt en verdoemt . . . maar . . . toegejuicht of veroordeeld, men blijft even ver als vóór »publieks" mening. *) Eén persoon die uit hartelijke overtuiging steunt of tegenwerkt, weegt zwaarder in de schaal die overslaat naar slagen of mislukken, dan 't gemiddelde van *al* de stemmen die elkaêr vice-versa vernietigen. Wanneer het u of mij gelukte énige

*) *Algemene* toejuiching is zelfs schadelijk in een klein land. Nooit heeft de ellendigste droogstoppelarij zich vaster op 't kussen gezet, dan na 't „mooi vinden" van den Havelaar. Wat de behouders deden met schroom en matig, doet een huichelend liberalisme met grenzelooze onbeschaamdheid. Men is immers zoo *zeker* van de stemmen!

Voor en na worden de indise residenten gepensioneerd, en trekken

personen bijeen te brengen die ernstig *het goede willen*, is er meer gewonnen, dan bij algemene toejuiching, die krachteloos wordt juist dóór hare algemeenheid.

Ik wil een voorbeeld aanhalen van die onmagt der *publike* opinie, in tegenoverstelling van de magt die kan worden uitgeoefend door een *individu*.

Stel u voor dat ge een accoord had gemaakt met 'n koetsier om u te vervoeren van Arnhem naar Amsterdam. Gij betaalt hem vooruit. Nabij Utrecht blijft hij staan met z'n rijtuig. Waarom, doet nu niet ter zake, *hij wil dat zoo.*

---

naar Driebergen. De vrij-arbeid regeert in den Haag. DUYMAER VAN TWIST *rust* op z'n buiten. (De bloedige oorlog op Borneo rust *niet*). Grote spoorweg-concessiën hebben de kleine kultuur-kontrakten vervangen. Voor nog geen jaar zijn in 't Buitenzorgse, *dus in de onmiddelijke nabijheid van den gouverneur-generaal*, Javanen van honger gestorven, precies als in den Havelaar. Men kan 't nalezen in 't Bataviaas handelsblad. De nederlandse couranten hebben 't overgenomen zonder commentaar, en even droog alsof 't de verplaatsing gold van een brigadier der maréchaussées. In de kamer worden sans vergogne valse stukken overgelegd (in de zaak van den Heer STIELTJES). Niemand klaagde er over. 't Schijnt zoo te behoren.

Wat heeft Publiek *gedaan* om iets te veranderen in dien toestand? Niets! Ja toch, men heeft den man die, niet met een pedant praatje, als THORBECKE, maar met opoffering van zijn duurst belang, aantoonde: „dat er verrotting in den Staat was" gehoond, gelasterd, en trachten te smoren door hen 't *leven* moeielijk te maken.

Een der eerste daden van ons liberaal ministerie was — onder andere dergelijke — den Heer CORNETS DE GROOT, die nooit wat bezonders uitrigtte, DERTIEN DUIZEND gulden 'sjaars te bezorgen! En Havelaar's kinderen lijden gebrek.

Ik zou er niet over spreken, als 't me maar niet belette te werken. Dáárover klaag ik, en men zal begrijpen waarom ik Publiek, met of zonder z'n toejuichen of „mooi vinden" veracht. Ik doe niets om mooi of lelijk te worden gevonden. Dat is 't werk van publike vrouwen, of van van mensen die daarmeê gelijkstaan.

Hij bekommert er zich niet om, of *gij* haast hebt, of 't *u* onaangenaam is, langer dan nodig, te vertoeven in z'n rijtuig, *hij* heeft in *zijn* belang, of vermeend belang, zich 't regt aangematigd u te doen wachten. Nabij Amsterdam vertoont-i dezelfde komedie nog eens, en arrogeert zich zelfs 't regt u *optesluiten* in z'n wagen, zoolang hij verkiest.

Welk *individu* zou zich zoo'n behandeling laten welgevallen? Niemand!

Nu, 't »publiek" *wèl*. De rijnspoor directie, steunende op die onmagt van »publiek", op de *zwakte der algemeenheid*, durft te doen, wat niemand zich zou veroorloven omtrent een *persoon*, en waar ieder *persoonlijk* zich beklagen zou over den voerman die misbruik maakt van z'n koetsiersgezag, gaat de weêrzin van 't publiek krachteloos verloren in onnutten wrevel.

En als die onmagt blijkt, zelfs dan wanneer al de leden ener verzameling gelaedeerde individuën zamenstemmen in ontevredenheid — niemand zal beweren dat de bedoelde handeling van de rijnspoor-directie hem *behaagt* — hoeveel temeer is dit dan het geval, waar de algemeenheid der goedkeuring van nieuwe denkbeelden, tegenstand uitlokt. Tegenstand uit eigenbelang, uit onkunde, uit vooroordeel, uit de verwaande begeerte tot het voeren van een eigen vlag O, zal men misschien zeggen, de *waarheid* zal zegevieren, en wie anders wil overwinnen dan door háár, verdient die zegepraal niet. Dat *is* zoo. De waarheid zal zegevieren, nadat de *leugen* tijd in overvloed heeft gehad, zich te verzadigen aan misbruik. Zeker zal er 'n tijd komen dat men neêrziet met minachting op den tegenwoordigen toestand, maar zij die daarvan voordeel trekken, ten *nadéle van 't algemeen*, zullen niet meer citabel zijn voor de regtbank die dàn uit-

spraak doen zal. Het baat den Javaan weinig, of men eenmaal de nederlandse overheersing zal afschetsen als een droogstoppelig Jezuïtisme. De weinigen die zich vetmestten ten koste van de algemene nationale eer, en met voorbijzien van de algemene welvaart, hebben daardoor geen grein verloren van 't gewigt dat hun oneerlijke winst in de schaal legt van hun oneerlijk gezag. Het baat der natie weinig, of reeds *nu* deze en gene inziet hoe ze wordt opgeofferd aan de gochelarij van een zeer kleine clique zogenaamde »staatsmannen." Die »staatsmannen" plukken intussen de vruchten van wat zij zaaiden, en de natie levert geduldig haar bodem en bemesting.

Ja, zeker zal de waarheid zegevieren, zeker! Dat zeide ook gewis een enkele denker bij 't zien verbranden van een heks... Maar... 't arme oude vrouwtjen is verbrand.

En de »heren van den gerigte" dier dagen zijn rustig gestorven op hun bed.

I. *Er ontbreekt veel aan het welzijn des volks.*

Deze stelling laat zich gevoegelijk beschouwen uit drie gezigtspunten:

a.) *Er ontbreekt veel aan den* zedelijken *toestand des volks.*
b.) *Er ontbreekt veel aan den* verstandelijken *toestand des volks.*
c.) *Er ontbreekt veel aan den* stoffelijken *toestand des volks.*

a.) *Moreel.* Hoe is de *toestand van publike eerlijkheid?* De statistiek der regtbanken toont aan, dat zogenaamd-kleine, gluipende, lafhartige vergrijpen toenemen. De misdaden waartoe énergie, moed, vaste wil, vereist worden, nemen af. *Kindermoord* is frequent, en men ijst bij 't denken aan het cyfer der vermoorde kinderen, als men 't onbe-

kende afleidt uit het aantal der *dagelijks blijkende* gevallen. Het vinden van kinderlijkjes biedt een welkom vulsel aan de couranten. En tevens bieden die kranten zelf een goede gelegenheid tot waarneming van 't peil der publike zedelijkheid, in hare annonces. »*Geen grijze haren meer.*" »*Dit middel geneest nog iets meer dan alle kwalen.*" »*Wie dàt boek niet gelezen heeft, heeft niets gelezen*" enz.

Men lette voorts op den toon van polemiek op staatkundig gebied, van controverse in 't godsdienstige. Niemand *acht* den tegenstander, en al zeer spoedig bemerkt men dat die wederzijdse verachting, of minachting, gegrond is.

Er behoort vervolgens ter schatting van de publike zedelijkheid te worden achtgegeven op de wijze hoe 't merendeel des volks zich *vermaakt.* Arbeid is *noodzaak*, uitspanning *keuze.* Die keus geeft dus middelen aan de hand ter beoordeling van de zedelijke ontwikkeling of bekrompenheid. *Dis-moi comment tu t'amuses, je te dirai qui tu es*, zeg ik met wat verandering van 't bekende spreekwoord. Het volk *spreekt* niet, het wawelt of twist. Het *zingt* niet, het lolt. 't Is me om 't even of ik grof schijn in de keus mijner woorden, mijn hoofddoel is *waar* te zijn, onverschillig of die waarheid ruw klinke, of liefelijk. De zaken die ik behandel, zijn ook niet fijn. Het volk *wandelt* niet, het slendert. Het volk *vermaakt* zich niet, het zoekt in luidruchtigheid — met of zonder opwinding door drank — een middel ter verdoving. Want de doorgaande, de normale toestand is: *zorg.* Ik zeg met voordacht: *zorg*, en niet: *smart*, omdat er tot het gevoelen van smart, zekere vatbaarheid voor fijner indrukken nodig wezen zou, die voor een groot deel verloren is gegaan, en zelfs in die mate dat het oogenblikkelijk *vergeten* van de dagelijkse ellende, in de schatting der lijders, rang heeft genomen van *vermaak.*

Zeg mij hoe ge u *vermaakt*, ik zal daaruit opmaken wie ge zijt...

Ik weet dat het een fout is... uit op zichzelf staande feiten al te stoutmoedig te besluiten tot algemene conclusien. Maar ook zou 't een fout wezen, *niet* te letten op schijnbaar nietige voorvallen, waar we zoo dikwijls zien dat belangrijke waarheden door onbeduidende dingen worden aan 't licht gebragt. Ik herinner me bij de behandeling van het thema: »de *keus* van vermaak een kenteken van den stand der beschaving" ene opmerking die ik maakte bij gelegenheid ener kermis te Amsterdam.

Men joelde, verdrong zich, en... maakte veel geluid. Dat geluidmaken bestond in 't vrij vervelend herhalen van twe of drie maten zang. Om exact te zijn, mag ik niet zeggen dat men »liedjes" zong. Het eentonig geschreeuw bestond in éne uitboezeming... de diepzinnige beschouwing der crinoline. Velen noemen het een »onzedelijk lied." Dit is mijns inziens onjuist gezegd, in dien zin namelijk, dat de onzedelijkheid niet zozeer is gelegen in de zeer laffe toespeling op de geslachsdelen, als wel in de verwaarlozing van 't *schoonheidsgevoel*. Niemand is slecht omdat hij blijkgeeft te weten hoe de mens gevormd is, vrouw of man om 't even, maar wèl is 't een bewijs van zedelijke dégradatie, *uitspanning* te zoeken in 't onophoudelijk uitschreewen van dezelfde waarheid, waarna niemand vraagt, en welker herhaling dus — op z'n zachst gezegd — overbodig is.

Over 't algemeen bestaat er een grote afdwaling van de waarheid, in 't *schatten* der zedelijkheid. De nauwte van ons landje en onzer woningen, de duurte der voedingsmiddelen, de moeite om »aan den kost te komen"... dit alles heeft veroorzaakt dat men bij die schatting, teveel de geslachsdrift wil tepas brengen. **(366)**. Als 't kleding, brood en vlees regende, zou dat gauw veranderen, en ons

arm gemeen zou zeer spoedig uit zichzelf 't *gros sel* van z'n liedjes flauw vinden.

Dat het gemeen, in afwachting van wat ruimte in spijs en woning, nu grof en smakeloos *is*, stem ik toe. En misschien worden weinige oren daardoor zo onaangenaam aangedaan als de mijne. Ik houd niet van grofheid, en voel dikwijls mijn smaak gekwetst in heel andere gezelschappen, dan er zingend lopen op straat.

Maar ik maak verschil tussen 't beledigen van den *smaak*, en krenking van het *hart*. De straatliedjes noem ik *vies* en *walgelijk*. Het bijblad van de Staatscourant noem ik *slecht*.

Naar mijn gevoel — en ook naar mijn gevoel*en* — is een minister of ander staatsdienaar die rang, inkomen en magt aanneemt, zonder daarvoor terugtegeven ene evenredige hoeveelheid *ijver*, *kunde* en *goede trouw*, oneindig dieper te verachten dan de personen die, uit armoed van ziel, zich schuldig maken aan grove toespeling op 't geslachsleven. 't Een is laf en plat, 't ander misdadig.

Het klein gemeen vraagt en verdient *genezing*. Het groot gemeen moet *gestraft* worden, en zonder genade. Want het is geen geringe zaak een heel volk te bederven. Dat 's wat erger dan 't zingen van vuile liedjes.

Nu, de kermistroep dacht niet aan bijblad of ministers, en zong zulke liedjes. Men vermaakte zich, en ik wilde dat vermaak schatten, meten, wegen, beoordelen. Ik werd in m'n studie geholpen door 'n schreewende bende die eensklaps ophield met uitgalmen der natuurlijke historie van de crinoline, en bleef stilstaan voor een koffihuis.

Welk vreemd voorval was belangwekkend genoeg om 't *vermaak* aftebreken?

Voor het koffihuis stonden stoelen. Een heer zat daar, zeker als aanschouwer van de kermispret. Misschien waardeerde ook hij 't *gehalte* der vermaken, en zie... *die heer*

had zijn hoed afgezet. Dat was alles.

— »Ei kijk, 'n heer zonder hoed! M'nheer, je zal kou vatten! M'nheer, kom hier, ik zal je toedekken!" enz.

Het schandaal van iemand die 't waagde, 'n ogenblik daar te zitten zonder hoed, was belangrijk genoeg om het *vermaak* te vergeten, of liever dat grotere vermaak verdrong gedurende 'n paar minuten het kleinere. Wat moet men nu denken van de *uitspanning* der feestvierders over 't geheel, als er zo weinig nodig was om de hele uitspanning te vergeten? En men mene niet dat deze opmerking op zichzelf staat. Noch dat zij niet tuishoort in de rubriek: *toestand der zedelijkheid.* Ik herhaal dat men teveel gewoon is bij dat woord alleen te denken aan zaken die in betrekking staan tot het geslachsleven. Ik heb daarover geheel andere begrippen dan de gewone, en trachtte mijn mening kort en fors te formuleren door de uitdrukking: de eer van den mens woont boven den navel. Doch al is men dit niet met mij eens, al meent men z'n eer te moeten huisvesten op 'n andere plaats, dìt toch zal men moeten toestemmen, dat er geen groter onzedelijkheid kan bestaan, dan *ene zo ellendige armoede van ziel,* als men alom bij 't volk kan waarnemen. Is onzedelijkheid niet te vergelijken bij ziekte? En is niet hij ziek, die uitgeput is, en zwak, en hongerend, en verslapt? Is 't dus niet ene *onzedelijkheid,* die totale absentie van wil, geest, gevoel, smaak? Is die *leegte* niet *onzedelijk?* O zeker, men zou den man niet *gezond* noemen, die leed aan eene gelijksoortige versterving van 't lichaam! Bloedarmoede, gebrek aan veerkracht in de spieren, uittering, verval van lichaamskrachten, dit alles valt ligter waartenemen. Maar de *ziel,* die zedelijke werking van 't lichaam, zou verwaarloosd kunnen worden, zonder gevaar? Dat is ongerijmd. En ik noem de dwaling *onzedelijk,* die de zedelijkheid alleen zoekt in dingen van meestal conventionelen aard. Maar *kracht van*

geest, énergie, het scheppingsvermogen der gedachten, dat is niet conventioneel, dat behoort tot de dagelijkse gymnastie van den mens, en waar wij die gymnastie zo in 't ooglopend zien verwaarlozen, zou 't misdadig wezen daarvan geen melding te maken, daarop niet te wijzen als een verontrustend verschijnsel.

Ieder is bij magte om 't eenvoudig voorbeeld dat ik aanhaalde, te toetsen aan eigen ervaring. Het nietigst voorval op de straten geeft welkome aanleiding om de gedachten aftetrekken van de schrale werkelijkheid. Een kip tewater is 'n schouwspel, een enigzins vreemd kledingstuk levert stof tot gejoel, en een dronkeman geeft ware feestvreugde.

En wanneer nu sommigen mogten beweren, dat ik de laagte der zedelijkheid ten onregte noteer op de peilschaal van 't vermaak, vraag ik of mijn opmerking niet ten volle wordt bewaarheid, wanneer men 't oog slaat op schijnbaar ernstiger zaken dan *vermaak*. Schijnbaar... want: *alles* is *in* alles. Genot en vermaak zijn evengoed integrerende delen van het *mens zijn*, als arbeid en inspanning.

Wie kan ontkennen dat ons volk laag is gezonken, als men let op den lammen toon die er heerst in 't zieleleven, toegepast op *zaken?* Waar is ondernemingsgeest? Welke grote, flinke dingen worden tot stand gebragt?

Zoëven over vermaak sprekende, doelde ik voornamelijk op de zogenaamd lagere klasse, schoon ook de *hogere* stof genoeg zou leveren tot gelijksoortige opmerkingen. Doch waar van *zaken* kwestie is, mag men de veerkrachteloosheid van den groothandelaar niet afscheiden van de lamme mismoedigheid die den werkman kenschest. Ik laat nu in het midden, of *handel alleen* instaat is ene natie te onderhouden, met wat zekerheid voor de toekomst, doch dit *tans* voorbijgaande, welke handel *drijft* Nederland? De

beide hoofdartikelen van den zogenaamden Nederlandsen handel, bestaan in *koffi* en *suiker*, en die handel zal ophouden zoodra wij de tuinen missen, waarin wij die artikelen doen voortbrengen op zeer *on*zedelijke wijs. En de onzedelijkheid der manier van voortbrengen daargelaten, kan het *handel* heten, dat kunstmatig makelaarschap tusschen 't consumerend Europa, en den tot slaaf gemaakten Javaan? Er is indedaad aan handel, aan wezenlijken handel, een zeer geniale zijde, en één der kenmerken van zulken handel is het opwegen, in zekere mate, der kansen van winst door verlies. De verhouding tussen die kansen — ik zeg niet de gelijkheid, want dan zou 't *dobbelen* zijn — stelt een spanning daar, die moed, kracht, inzigt, kennis en énergie vordert. Welke énergie of kennis is er nodig tot het verschacheren van waren die men verkreeg tegen prijzen welke de koper zelf vaststelde naar willekeur? Ben ik *handelaar*, als ik me heer maak over een werkman, en hem dwing z'n werk aan mij te leveren tegen een prijs beneden de markt? Sluit dit niet alles buiten wat handel zou maken tot iets geestverheffends? Moet niet hij die daarmeê zich hoofdzakelijk bezighoudt, vanzelf terugvallen in een zeer onzedelijke apathie?

En vrees niet de tegenwerping dat de *materiële* zijde alles domineert, dat men niet ver komt met sentimentele politiek, want straks bij het behandelen van den *stoffelijken* toestand des volks, zullen wij zien dat hier, zoals veelal, zedelijkheid — de *ware* — hand aan hand gaat met welvaart, en dat het voordeel van de weinige exploiteurs die zich handelaars noemen, in genen dele het voordeel is van de *natie*. 't Zou dan ook wel heel ongelukkig wezen, als een volk ontzenuwende handelingen *nodig* had om te blijven bestaan.

Handel? Is die geestdodende vrachtvaart van producten — zóó voortgebragt! — handel? De overgrote meerderheid onzer rederijen staat in ondernemingsgeest beneden de aandeelhouders in een binnen-trekschuitveer. Deze toch zijn afhankelijk van kansen, welker berekening enige inspanning gekost heeft, terwijl de zogenaamde grote vaart met volkomen zekerheid hare inkomsten vooruit kan vaststellen, of waar zij dit *niet* kan — zoals bijvoorbeeld onlangs bij de vrachtvermindering — geheel afhangt van de willekeur eener *partij*, en niet van den natuurlijken loop der zaken. De mogelijkheid bestaat dat een ministerie, met zeer gemakkelijke pennestreek, de vrachten terugbrengt tot vorig bedrag, en daartoe ware slechts nodig zekere invloed die we herhaaldelijk op zeer *onzedelijke* wijs hebben zien influenceren op de publike zaak. Alzo is die dusgenaamde handel geheel en al afhankelijk van *luim* of *eigenbelang* der regering, of juister: van de weinige personen die tijdelijk regeren, en niet van enen in de natuur der dingen liggenden toestand. Welk zeer *on*zedelijk drijven en pogen hieruit voortvloeit, behoeft geen betoog. Men verbeelde zich een speeltafel, waar sommige personen de magt bezitten de kaarten te verdelen naar goeddunken, en van die faculteit misbruik maken ten behoeve van vrienden, of ten nadele van tegenstanders. Maar de onzedelijkheid der *regering* hoort tuis onder de fouten der staatsinrigting. Dus daarover straks.

Handel, nog eens? Wanneer men het daartoe nodig kapitaal — in economies-juisten zin nu — verdeeld heeft in: kennis, ligging en opbrengst van het land, hulpbronnen van verkeer, behoeften van eigen volk en die van anderen, kortom in al de factoren die handel mogelijk en nuttig maken, wie zal dan ontkennen dat kapitaal — in dagelijksen zin: *geld* — een hoofdingrediënt uitmaakt van 't geheel?

Welnu, waar zijn de kapitalen des volks? Waartoe wor-

den ze gebruikt? De bezitting der kapitalisten steekt in papier, in schuldbrieven! En de voornaamste handel bepaalt zich tot »weddingschap op hausse of baisse." Wie rode, gele of blauwe Grieken koopt, *wedt* dat die papieren zullen stijgen. Wie ze verkoopt — tenzij gedrongen door nood, en dat maakt de zaak niet schoner — *wedt* dat Griekenland zal achteruit gaan. En waarop baseert zich dat wedden? Op 't bestuderen der omstandigheden van dat land? Op *kennis van zaken?* Volstrekt niet. Een *gril*, een *luim*, een *niets* beweegt den effectenspeler tot koop of verkoop, en evenmin als de dwazen te Homburg of te Spa, weet hij reden te geven van z'n zet. Maar dáár te Homburg is iets openhartigs bij de zaak. De speler zegt, na voordelig spel: ik heb *gewonnen*. Onze effectenluî zeggen, zeer *onzedelijk liegende*: »ik heb verdiend!"

Is 't *handel* eindelijk, de oproepingen die we dagelijks vinden van »voorname" huizen aan 't publiek, om geld te schieten tot ondernemingen, waartoe men hoogstwaarschijnlijk publiek's geld niet behoeven zou, wanneer ze zo voordelig waren als die »voornáme" huizen dat afschetsen? Daar behoren dan bij: »namen." De kommissaris is kommandeur van de een of andere kroon. Een der directeuren is staatsraad in zekere — of onzekere — dienst. De raad van toezigt schittert van sterren en titels, maar als later de gelovige geldschieter zich aanmeldt bij een van die heren, om dividend, om rente, om inwisseling a pari zelfs, van het verstrekte, dan blijkt er dat de heren die de oproeping tekenden, de onderneming wel patrocineerden, maar volstrekt niet garandeerden. Het antwoord ligt voor de hand, al spreekt men 't dan liever niet uit:

— »Mijn goeie man . . . dit begrijpt ge toch . . . als de zaak zoo *goed* ware geweest als we zeiden . . . zou ik niet *uw* geld, maar m'n eigen geld daartoe gebruikt hebben!"

Onlangs las ik een dusdanige oproeping in de nieuwsbladen. Enige heren met velerlei titels — de vrome burgemeester van Amsterdam stond boven aan — raadden de lezers aan, geld te schieten in eene internationale logement-opzetterij. — NB. de vermoedelijke kapitaalskracht der ondertekenaars reikte waarschijnlijk ruim toe om de benodigde som, *zonder publiek*, bijeentebrengen. — Maar men las in dezelfde bladen op 'n andere bladzij, een entrefilet: » men verneemt dat de aandelen in de internationale hôtel-vereniging, op de beurs te Londen *met eene premie van* $\frac{7}{8}$ à $1\frac{1}{4}$ *worden verhandeld!*" De heren dreven dus de edelmoedigheid zóver, dat zij die winst welke te Londen terstond te behalen was, niet voor zichzelf namen, maar die geheel belangeloos ter beschikking stelden van ieder die instaat was zich een aandeel aanteschaffen van 25 pond sterling.

Zijn zulke kwakzalverijen *zedelijk?*

Is er *moraliteit* in 't speculeren op de onkunde van de menigte die voortgaat aan zekere namen en titels enige waarde te hechten?

Hoe 't overigens gaat met zodanige ondernemingen?... Ik ben in de gelegenheid geweest ene daarvan nategaan in wording en voortgang. Een bankierskantoor stelt de negotiatie open, en begint met 'n speculatie op de dubbele betekenis van het woord: *goed.* Een *goed* huis, dat is zodanig *huis* welks handtekening discomptabel is bij de bank, heeft meermalen die renommée van » goed" dat is: » *solide ter verpligte betaling,*" » *solvent*", te danken aan een reeks van handelingen *die volstrekt niet goed zijn.* Het bankiershuis waarvan ik sprak, was zeer *solide.* Of 't *goed* was in morelen zin, zal straks blijken. Op aanprijzing van het » goede" huis, waren de veertien of zestien ton die er tot de bedoelde

onderneming nodig waren, spoedig bij elkaêr. Het goede huis verzuimde niet de behoorlijke administratiekosten aftetrekken. Indien het dit verzuimd had bij deze en vorige gelegenheden, zou immers het huis onmogelijk zoo »goed" geweest zijn.

Na 't verwerken van de hoofdsom, bleek er — of altans er werd voorgegeven — dat er fouten waren ontdekt in de raming. De aandeelhouders werden genodigd tot suppletie. Het mes werd op de keel gezet: »om niet alles te verliezen, moest er 50 °/₀ bij." Velen deden het. Anderen, onmagtig, verkochten de aandelen in het hoofdkapitaal voor 12 à 15 °/₀. Van die aldus verkochte aandelen, kwam 't grooste gedeelte in handen van het »goede" huis. Na enige jaren arbeids, deed zich een »force majeure" voor, die volgens de circulaire van het »huis", de zaak zeer belemmerde, en alle vooruitzigt den bodem insloeg, tenzij men voorzag in eene *nieuwe* suppletie van fondsen. Wederom daalden de aandelen. Het huis had geen concurrent in 't opkopen, en maakte daarvan een ruim gebruik, met het gevolg dat eindelijk een bedrag van circa *drie miljoenen* gestorte fondsen, of wel de daarvoor gedane *rentable* arbeid, in het bezit is geraakt van het »huis" dat daarvoor niet meer dan 9 à 12 °/₀, of circa drie tonnen heeft uitgegeven. Het verschil is geleden door vele *armen*. Ik weet van zeer nabij dat 'n oude keukenmeid, dienende bij de familie van het »goede huis", haar spaarpenningen bij die speculatie heeft ingeschoten.

Is dat *zedelijk?*

Ik sprak van couranten en hare betaalde entrefilets. Is 't zedelijk, dat z'n verraderlijk: »men verneemt" laten drukken voor een kwakzalversbetoog, en aldus op hare beurt misbruik maken van de ligtgelovigheid der naïve lezers? Hoe

overigens de nieuwsbladen in elkaêr worden gezet, heb ik gekarakteriseerd in mijn »Vrij-arbeid".

En als er nog bewijs nodig ware voor de verregaande *on*zedelijkheid der voorlichters van de publike opinie, hebben wij niet nog onlangs gezien hoe een zogenaamd liberaal blad zich aan een tegenstander verkocht? Is dat *zedelijk?* Wat moet men zeggen en denken van lieden die jaren lang voorgaven zekere opinie te zijn toegedaan, en eindelijk na veel grote woorden van: principes, overtuiging, vaderlandsliefde, gehechtheid aan het ware en goede, die — nà dat alles — hun invloed, hun talent, hun orgaan, weggeven voor 't bod des tegenstanders, opdat-i *zijn* invloed, *zijn* talent, *zijn* orgaan daarvoor kunne in de plaats stellen, om later — wie weet! — dat alles weêr te verkopen bij een convenabel bod.

Is dat *zedelijk?*

Is 't zedelijk dat een predikant — onder toejuiching nogal! — z'n gemeente verwijt dat ze dom en ligtgelovig was in 't aannemen van de leugens die hij vroeger verkondigde voor loon, en dat hij nu onbeschaamd voortgaat dat loon te ontvangen, schoon-i betaald wordt voor 't bepréken van het tegendeel? Dat-i nu 't volk bedriegt op tweërlei wijs, de gelovers door een walgelijk-laffe klanknabootsing van de oude taal kanaäns, de halfdenkers door 't noemen van een waarheid hier en daar? Dat-i voorts zich aanstelt als hadde *hij* die waarheden ontdekt, *hij*, en niet de velen die lang vóór hem ze luide hebben verkondigd, en daarvoor scheldwoorden en laster inoogstten van hem en z'n geestverwanten? Ik spreek hier uit persoonlijke ondervinding. *)

*) Ik zal een nummer mijner Ideën wijden aan de zalvende „Christelijke toespraken" van dominé Zaalberg.

Is dat *zedelijk?*

Gij begrijpt dat ik in dit vlugtig schrijven minder *betoog*, dan *aanstip*, Het is mij minder te doen om volledig te zijn, dan *waar*. Ik zou nog veel te zeggen hebben over de scholen, over de kroegen, over de schouwburgen, over de kerken. Over al de schandelijkheid welke er gedoceerd wordt in die inrigtingen. En over veel meer dat ik nu oversla, om 't bestek van dezen brief niet tebuiten te gaan. Ook zal ik op veel punten terugkomen bij 't behandelen van den intellectuelen en stoffelijken toestand, daar alles zo nauw in elkaar grijpt dat splitsing moeielijk is. Voor ik evenwel afstap van de vlugtige opsomming der feiten die over 't algemeen den staat van onzedelijkheid der natie staven, wil ik nog even terugkomen op den zogenaamd geringen stand. Bij den werkman bestaat niet de minste gedachte dat er door ijver en inspanning, mogelijkheid is tot »vooruitkomen." Het blijft de vraag of die gedachte, àls ze bestond, hem gelukkiger maken zou, en of niet de vruchteloosheid zijner begeerte hem meer zou grieven dan tans zijn slaperige, onbewuste apathie, schoon 't aan den anderen kant zeker is dat alle morele en materiële vooruitgang onmogelijk blijft, zolang hij daartoe geen *begeerte voelt.*

Onze vrachtvaartvloot is voor een zeer groot gedeelte, ja uitsluitend bijna, bemand met Denen, Noren, Zweden, Jutten en Oostzé-duitsers. Het nederlandse volk, zo bij uitnemendheid zévarend naar men zegt, vaart volstrekt niet ter zee. Er staan veel schepen geboekt op naam van nederlandse kantoren, dat is alles. De nodige énergie — toch zoo bijzonder groot niet — om dienst te nemen aan boord van 'n koopvaardijschip, schijnt te ontbreken, en dit is temeer in 't oog vallend, wanneer men let op 't verschil van voeding, dat menigeen moest verlokken, naar 't

schijnen zou aan ieder die geen achtslaat op 't treurig, zeer *onzedelijk* verschijnsel, dat zelfs *honger* niet in staat is het volk wakker te schudden.

Is die toestand *zedelijk?*

Weêr moet ik aandringen op 't besef der *onzedelijkheid* van de dwaling die *zedeloosheid* bij uitsluiting zoekt in 't geslachsleven. Dat hebben de heren moralisten' gemakshalve ingevoerd, om door 't prediken van »onthouding" zich den schijn te geven van boetprofeten. Het is zeker ligter de heel passive deugd van onthouding te préken, dan voorschriften te geven hoe men behoort te *handelen.* De ware zedelijkheid is *werkend,* niet *lijdend.* Deugd is: *geluk geven.*

Hoe is 't, uit dit oogpunt beschouwd, gesteld met de zedelijkheid van 't volk? Wat is, om nu bij de dusgenoemd-lagere klasse te blijven, de vader voor den zoon? De man voor de vrouw? Wat zijn de kinderen voor de ouders? Hoe volbrengen die individuën, van weêrzijde, in 't algemeen de verpligtingen die wij zoo treffend vinden ... in een boek, maar zo zelden aantreffen in de wereld? Klinkt het niet bijna als 'n ongerijmde vordering dat mensen indedaad *mensen* zijn? Geldt niet in 't spraakgebruik de uitdrukking: »hij drinkt niet" als een lofspraak? Zijn wij niet reeds tevreden, als er van een werkman wordt gezegd: »hij is oppassend" alsof dat genoeg ware. Alsof 't voldoende was dat hij geen reden geeft om te worden weggejaagd uit winkel of werkplaats, en alsof z'n zedelijke minderheid zóó wordt aangenomen als van algemene bekendheid, dat zelfs de *vordering* van iets hogers ons voorkomt als ongerijmd?

Ligt er niet in de laagte der eissen die we gewoon zijn te stellen aan den lageren stand, een bewijs dat er over 't geheel van de zedelijkheid in dien stand weinig verwacht

wordt?

Van dien *stand?* Wat wil 't zeggen: van dien *stand?* Is de scherpe afzondering der standen, zoals die in Nederland wordt gehandhaafd, zedelijk? Ik trek geen partij voor den onttroonden adel der middeleeuwen, maar zijn we zoveel verder met onze kruieniershoogheid? Met onzen boerentrots? Met de *morgue* van onze parvenu's? Met de insolentie onzer vrijarbeiders, contractanten, concessionarissen, effectenprinsen, en hoe al 't volk heten moge dat 'n onëvenredig deel inslokte van de algemene welvaart?

Wat nut heeft het *volk* getrokken van de franse revolutie, als de plaats der ci-devants overal wordt ingenomen door ander canaille? Drukte de belasting die men in ontzag, goederen en bloed moest opbrengen aan gemene ridders, zooveel zwaarder, dan die 'r nu wordt opgebragt aan 't fatsoenlijk gemeen? Is 't zoo'n voordeel dat we de wolven hebben verruild voor vampiren? Wonden en snellen dood, voor tering en langzaam sterven?

Wat beduidt overigens die gelijkheid in kerk of loge, de broederschap die we horen preken binnenskamers, maar die terstond schijnt te vervallen, zodra de *broeders* zijn teruggekeerd in de maatschappij? Wat helpt het of men een god heeft die als algemene vader heet te fungeren, als-i z'n gezin zo ongelijk behandelt, voedt, kleedt en huisvest? Of als de beter bedeelde *broeders* op de anderen neërzien met minachting? Zou 't ook hier zijn: *un frère est un ennemi donné par la nature?*

Is die afscheiding van standen *zedelijk?*

Meen niet dat ik gelijkheid predik. Volstrekt niet. Zowel als de maat van mijn kleding verschilt van de maat die 'r past aan m'n kleinen jongen **(50.)** zowel ook is er

groot verschil in zedelijke waarde, in verstandelijke ontwikkeling, in gepresteerde dienst, en dus in aanspraak. Volstrekte gelijkheid is *on*gelijkheid, en daarom onbillijk. Maar 't verschil van stand wordt niet aangewezen door verschil in bezitting. Hoe .. m'nheer *die* of *die* wist miljoenen bij elkaar te zuigen uit de bron die *allen* moest laven ... anderen hebben *teweinig*, wat hij *teveel* genoot ... en men zou hem *bij* 't onwettig lówendeel dat-i wist te zamelen, nog eerbied en onderdanigheid bewijzen bovendien?

Is dat stellen van een premie op 't bijeenschrapen van fortuin, niet laag en laf in wie ze aanbiedt, oneerlijk en laag in wie ze vordert?

Is die toestand *zedelijk?*

Ik erken dat de lamzalige onderdanigheid van middelstand en armen mij meer stuit dan de trots der anderen. Als ik kiezen moet tussen een kalf en wie er voor knielt, kies ik 't kalf. 't Beest is stom, en kàn niet zeggen: besteed je tijd en je knieën beter.

Gelijkheid? ... O neen. Geen twe bladen aan een boom zijn gelijk. Geen twe bladen zelfs in de hele natuur. Geen twe stofjes. Neen, geen gelijkheid!

Er is verschil, en groot verschil, tussen een mens en een mens. De waarlijk brave man die 't goede wil, die 't *betrachtte*, die daaraan z'n leven wijdt, daarvoor zich opoffert als 't nodig is ... o, hij staat niet gelijk met den ellendeling die onder schijn van nederige vergetenheid, zich alleen bezighield met het mesten van zijn *ik*, met rusten zonder ooit te hebben gearbeid. CURTIUS, die in de kuil sprong om Rome te redden, staat niet gelijk met een verrader die z'n medeburgers in den kuil gooit om zichzelf te be-

voordelen. Ik sta niet gelijk met DUYMAER VAN TWIST. En zùlk verschil van stand wil en zal ik handhaven met alle magt. In dàt verschil ligt ook de natuurlijke *adel* die nooit kan worden weggecyferd, al heeft men tenregte den maatschappelijken, onnatuurlijken perkament-adel beroofd van alle prérogatief.

De ware adel zit in 't hart, en plant zich voort in de harten. Ten allen tijde zal 't een kind aangenaam zijn te horen, en een spoorslag wezen ten goede, dat men hem zegt: uw vader dacht — en *handelde* — goed. *Die* adel blijft bestaan, want als gevolg van *feiten*, is hijzelf een *feit*.

En er bestaan ook andere verschillen. Verschil in ontwikkeling van denkvermogen, toon, beschaving, ondervinding, smaak. O zeker, dit alles scheidt de mensen in soorten en klassen. En ikzelf erken dat ik zeer aristocraties gesteld ben op 't handhaven van dat onderscheid, en daarom ook afkerig van veel omgang. Maar dit alles wettigt de afscheiding van *standen* niet, zoals we die waarnemen in onze maatschappij, en die belachelijk wezen zou, als de gevolgen niet zo treurig waren. De groothandelaar acht zich verheven boven den twedehandskoopman. Deze boven den makelaar of winkelier. De winkelier in *die* straat, boven z'n collega in een andere straat. Deze weêr boven den uitventer op den publiken weg Het getal afscheidingen is eindeloos, en er hoort een microscopisen blik toe, om al de verschillen waartenemen. Ik ben er dan ook dikwijls meê in de war, en verwijs u, als gij gesteld zijt op juistheid in de classificatie, tot meester PENNEWIP.

't Is treurig, zeide ik. Ja. Want de zogenaamd-hogere klasse leert de lagere niet kennen. De broederschap openbaart zich alleen in tijden van gevaar. Dan is de arme, of minder welvarende broeder goed genoeg voor schutter, con-

scrit, pijpgast, of nummer *zoveel* op de lijst van choleralijders. Dan zakt de hoogheid een beetje, en verwaardigt zich tot kennisname van 't bestaan der lager geplaaste broeders. Overigens blijft ze, zelfs waar mensenliefde 't pakje aantrok van uithangbordige philantropie, op 'n afstand, groots, stijf, vormelijk, en ... *wreed.* Zonder in 't minst partijtetrekken voor verjaarde toestanden, beweer ik dat de verhouding tussen adel en gemenen, tussen slavenhouders en slaven, *over 't geheel.* meer lichtpunten aanbood, meer liefelijks bevatte, dan er in onze maatschappij wordt gevonden in de relatien van armen, burgerlui en rijken. En dit nog: de rijken zijn 't ergst niet. De middelstand, de „hele fatsoenlijke" middelstand drukt veelal met z'n halfbakken fatsoen nog zwaarder op den armen werkman, dan de rijke, wiens hoogheid niet gecontesteerd wordt, en die dus, eenmaal 't gouden kalf vertonende, altans in z'n rol is door kalverigheid.

Ook de verhouding tussen patronen en clienten te Rome, was schoner, dan wat daarvoor in de plaats zou moeten zijn bij ons. En zo geheel anders was de opvatting van den band tussen meester en slaaf bij de oude romeinen, dat we in onze moderne talen het woord „familie" hebben overgenomen ter aanduiding van *bloedverwantschap*, terwijl dat woord toch oorspronkelijk het *huisgezin* betekende: *met inbegrip van lijfeigenen.* Dat men oudtijds z'n slaven mishandelde, is waar. 't Is even waar, als dat er tegenwoordig zoveel kinderen mishandeld worden door de ouders. Maar uit alle geschriften blijkt dat de verhouding tussen meester en knecht, tussen aanzienlijk en gering, in vroeger tijd inniger was dan bij ons, en misschien ware 't niet onjuist het woord *familiaar* te vertalen met: *zoals een dienaar* (famulus) *tot z'n heer spreekt.* Zo kan er verwijt liggen in spraakgebruik, en soms moet men de taal verkrachten

om leugenachtige zeden te verschonen. Van ons woord: *slecht*, dat in maatschappelijken zin beduidde: *onaanzienlijk*, *niet voornaam*, heeft de meisjesachtige pruderie van die zeden een neusöptrekkend *méchant* gemaakt. *Kerel* = 'n manbaar persoon, een volwassen, sterk, dapper man — misschien van den sanskritwortel *kr* = *werken*. Maleis: *kĕrdja* — is vastgegroeid aan: *gemeen*. Ja, 't adjectief hoeft er niet eens bij. De betekenis daarvan is opgenomen in 't hoofdwoord. Wie *werken* kon, wie sterk was, flink, dapper en bekwaam om z'n handen uit te steken, moest 'n *gemeen* persoon wezen. 't Was »onfatsoenlijk" dachten de meisjes van de kostschool die 't mensdom bezoekt sedert 'n eeuw of vier. 't Woord *gemeen* zelf hoort geheel bij deze opmerkingen. *Commun*, *communis*, *gemein*, *common*... overal heeft die klank nu de betekenis van zekere dégradatie, terwijl toch de oorspronkelijke zin alleen doelt op ontstentenis van rang. 't Woord *dief* — Saksies *theof* — beduidt niet: iemand die *steelt*. 't Is een dienstknecht, een volgeling, een lijfeigene... zo iets. Iemand van lagen rang altoos, maar geen misdadiger daarom. Het denkbeeld: *misdaad*, *oneerlijkheid*, *schande* enz. is, in al die woorden, een uitvindsel van 't ploertig *fatsoen* der eeuwen.

Maar genoeg van taal. Is 't in onze maatschappij *zedelijk*, dat de armen en *geménen* op zo verren afstand worden gehouden?

De rijken en aanzienlijken zijn òf beschaafder, verstandiger, beter dan de geringen, en in dat geval zijn ze wat meêdeling schuldig van den zedelijken schat die ze bezitten. Of ze zijn dat alles *niet*, en dan vervalt hun aanspraak op onderscheiding.

Ga echter nu niet denken dat ik de geringen zedelijk hoog stel. Integendeel, ik vind het gemeen meestal *zeer ge-*

meen. Alleen beweer ik dat de ongeménen verantwoordelijk zijn voor de laagte waarop hun geméne broeders staan. Als ik 't straatgezang hoor, dat me zo walgt, ben ik verontwaardigd, ja. Maar in dat gevoel is *beklag* van de zangers, *aan*klagt tegen de voorgangers. Tegen de voorgangers in raadzaal en wettenfabrieken op kansels of katheder. Op hùn hoofd komt de liederlijke smakeloosheid van 't volk. 't Is de witharige wijsheid van 't fatsoenlijk canaille, dat aangetast moet worden over den toestand der armen. En dat voor dien toestand boeten zal, als ik nog wat leef, en gelegenheid heb om te werken. De maskers van gehuichelde deftigheid moeten afgeligt worden. Het *volk* moet *weten:* eerst *hoe* laag 't zonk, daarna hoe 't door *geloof, staatkunst* en *fatsoen,* met grondwetten, kiezerijbluf en dagbladen, met witte dassen en keizersgrachterij, met bijbels, tractaatjes en een »Heer" tot die laagte gebragt is.

Een »Heer"... Zeker. Ik mag mijn hoofdstuk over de zedeloosheid des volks niet sluiten, zonder melding te maken van de ellendige godsdienst die zoo'n hoofdrol speelt in onze maatschappij. **(428, 429, 436, 437.)** In *gods* naam stuurt men z'n kinderen naar katechisatie of biechtstoel. In *gods* naam laat men ze biologeren door 'n geestelijke. In *gods* naam verwaarloost men verstand, hart, karakter, wilskracht, eergevoel...

In *gods* naam maakt men den Javaan tot slaaf, en idioten van de Hollanders...

Och, de aarde zou zo lelijk niet wezen, als men zich minder liet bedriegen door al 't ontuig dat z'n »zes schellingen" vraagt voor 'n boodschap uit den hemel. **(443.)**

Voor ik overga tot de beschouwing van den intellectuelen toestand van 't volk, moet ik u nogmaals herinneren hoe deze brief door mijzelf wordt gehouden voor zeer onvolledig.

Meermalen zag ik kans, één regel daaruit te maken tot tekst van 'n hele preek. Gij weet dat ik maar aanstip, en staatmaak op den rijkdom uwer eigen opmerkingen, en die van andere lezers, om aantevullen of uittebreiden wat ik voorbijging of vlugtig noemde. Voor ik verder ga, heb ik evenwel 'n andere opmerking. Straks in de twede en derde afdeling van dit hoofdstuk, zal 't u welligt toeschijnen, dat ik ten onregte sommige punten behandel als *verstandelijke fouten*, wijl ze tuis horen op *stoffelijk* gebied. Misschien ook zal ik andere zaken plaatsgeven onder de afdeling: *materiële toestand*, die tenregte zouden horen bij de beschouwing der *zedelijkheid*. Welnu, 't is me om 't even. 't Moge u een bewijs temeer zijn, dat ik ditmaal vlugtig schrijf, meer doelende op wakkermaken dan op overtuigen, meer op alarm roepen, dan op wegwijzen of aanvoeren. 't Ontwaken moet elke verbetering van rigting voorafgaan. Gelukt het mij een eind te maken aan den loggen slaap waarin Nederland verzonken is, dan scheelt het mij weinig of deze en gene opmerking in dit schrijven op de regte bladzij staat. Bovendien, gij weet het, ik ben zeer tuchteloos. En dat wil ik blijven, omdat ik zo weinig goeds zie doen door de luî die *tucht* hebben... naar hun zeggen.

En, eilieve, is 't wel *waar* dat deze of gene opmerking niet op de juiste plaats gesteld is? Bestaat er wel een juiste plaats voor opmerkingen, die allen in elkaêr grijpen? Had ik ook welligt beter gedaan elke verdeling wegtelaten? Zou 't ook misschien ordelijker wezen alles dooréén te plaatsen, juist om aantetonen hoe alles in verband staat? Misschien wel.

Nu, zodra ik weer zoo'n brief schrijf, zal ik de kiezerij laten volgen op de voeding, de straatliedjes op de préken, de veerkrachteloosheid aan den werkman op 't pligtverzuim

van regeerders, en dat alles onder dit éne hoofd: *verrotting.*

Maar nu ik begonnen ben met in driën te preken, als 'n diminé, zal ik zo voortgaan. Ik ben genaderd tot:

b.) *Intellectueel.* Het onderwijs is slecht. De kinderen en jongelui leren over 't algemeen juist genoeg om te geraken tot 'n broodwinning. En zelfs dat ter nauwernood. Professer DE GELDER klaagde dat men hem zoveel studenten op z'n collegies zond, die niet bedreven waren in... de vier hoofdregels der lagere rekenkunde! En *spreek* eens met jongelui die schoolgaan, of de scholen reeds verlieten. Merk eens op hoe weinig ze weten, en hoe nog dat weinige verward dooreen ligt. Hoe oppervlakkig meestal de kennis is, die ze hebben van de meest gewone zaken, van zaken die ze toch nodig hebben te weten. Op hoger en lager scholen wordt een en ander onderwezen, dat meestal later blijkt eigenlijk meer te zijn opgenomen onder de vakken van onderrigt, om zeker soort van leeraars aan den kost te helpen, dan om van de leerlingen practies-bekwame mensen te vormen. (**340. 341.**) Dit geldt voor den werkman zo goed als voor den zogenaamd geleerde. Het lezen en schrijven van den eersten, baat hém even weinig als de klassike schoolgeleerdheid den ander. *Oefening in het denken* — beter buiten dan in de school — wordt meermalen eer onderdrukt dan aangemoedigd, en de blijken daarvan zijn menigvuldig. Het zeer gemakkelijk autoriteitsgeloof neemt de plaats in van zelfoordelen, en de oogst zou zeer schraal wezen als men de oorspronkelijke denkbeelden bijeensprokkelde, die er sedert langen tijd gegroeid zijn op nederlandsen grond. In requisitoren en vonnissen beroept men zich brutaal-dom op jurisprudentiën van 't een of ander hof, dat is: op de mening van 'n paar onbekende ouwe heren die lang genoeg leefden om raadsheer te worden. Het heeft er veel van

alsof men zeide: zó was't gevoelen van apostel *die* of profeet *die*. En aldus worden er vonnissen gegrond op opiniën van personen die aan spoken geloofden, en niet wisten dat de aarde draait. Dat noem ik de theologie van 't regt.

Ik herinner me in Indië eenmaal eene kwestie te hebben gehad over de vraag of zeker meisje dat ten huwelijk aangetekend was, en trouwen wilde zonder den bij de — toen nieuwe — wet, bepaalden ouderdom te hebben bereikt, al of niet mogt huwen. De »heren van de regten" bragten er JUSTINIANUS en HUGO DE GROOT bij tepas... of te onpas. Ik liet het kind bij me komen, zag duidelijk zonder DE GROOT of JUSTINIANUS te raadplegen, dat ze onder de oude wet voorschot had genomen op de nieuwe, en trouwde haar.

Schrijvers wedijveren in onbeduidendheid, en zouden nòg onöpgemerkter voorbijgaan dan het geval is, wanneer zij niet onderling — à titre de revanche — elkander verhieven door lof, of — wat bijna neêrkomt op 'tzelfde — deden in 't oog vallen door tegenspraak.

In het algemeen is de niveau van hen die 't volk voorgaan in kennis, geleerdheid en oordeel zeer laag, en er ware een heel dagblad te vullen met de dagelijkse vermelding alleen, der anecdotise nietigheid van de »schriftgeleerden." Zie als een staaltje, in m'n Idëen, de aanhaling van PROFESSOR Muurling die in zijn formulier ter inzegening van 't huwelijk, den predikanten uitdrukkelijk voorschrijft, het huwende paar geen opstaan te bevelen, wanneer dat paar niet geknield is; niet de gemeente toetespreken als de gemeente niet tegenwoordig is, enz. enz.

't Verzamelen van dergelijke staaltjes moge den lachlust opwekken van den lezer, het is een treurige arbeid, en wie 't in den grond wèl meent met het volk, geeft daar-

over zijn sarkasmen niet zonder smart.

Wat is er te denken van den intellectuëlen toestand der *minderen*, als we bijvoorbeeld in 'n krantartikel lezen, dat het publiek ministerie in een »*sierlijke*" rede ... den dood eiste — onlangs in den rotterdammer. Welk denkbeeld heeft zoo'n schrijver van sierlijkheid, van »den dood eisen" en van misdaad?

Wat moet men geloven van de verstandelijke ontwikkeling eens volks, waar een minister van finantiën niet weet wat 'n bankier is? Zoo als onlangs bleek.

Kort na de concessie voor Holland op z'n smalst namelijk, zei de Heer BETZ dat die zaak toch zeker goed was, »want hij wist van goeder hand dat er londense bankiers waren, die hunne bureaux wilde openstellen voor de inschrijving." Dat is: er waren in Londen wel mensen die zonder enige risico, 5 °/₀ van 18 miljoen wilden verdienen. En er was niemand in de kamer die opstond, om den minister te vragen: welke bewijskracht deze assertie had ten voordele van de verleende concessie?

Ik denk dat de londense bankiers ook wel genegen zijn — tegen 5 °/₀ altoos — gelden te ontvangen om 'n spoorweg naar de maan te maken, als ze maar niet gehouden zijn *hun* geld daarin te steken, of meetereizen.

Wat heeft men te denken van de intelligentie eens volks dat na zo moeielijken barensnood bij 't kiezen, voorgelicht en geholpen door zovele kieskollegien en dagbladen, niets anders weet bijeentebrengen dan de zeventig heren die 't vertegenwoordigen, zóó vertegenwoordigen als we dat dagelijks lezen kunnen in 't bijblad? Van zogenaamd staatkundige partijen spreek ik nu niet. Ik spreek van bekwaamheid, van talent, van kunde. Dat alles toch ware te vorderen in

mensen die verondersteld worden de élite der natie te zijn, en misschien zou er spraak behoren te wezen van *genie*, in mannen die geroepen zijn kennis te hebben van... alles. Doch zonder de eisen zóó hoog optevoeren, welke uitstekende mannen heeft ons parlement opgeleverd sedert 1816? En vooral sedert 1848?

Een aandachtige beschouwing van de nederlandse parlementaire geschiedenis geeft aanleiding tot zeer bedroevende opmerkingen. Vergelijk wat ik daarover zeg in den »Vrijarbeid" alsmede mijn uitval in dat boekje tegen de dagbladschrijvers.

En de ministers, de regering! Afwisselend behoudend en liberaal, blijft zij zich standvastig gelijk in onbekwaamheid. De stukken die de ministeriële bureaux verlaten, munten uit door gebrek aan stijl, en slechte redactie. Nog niet zeer lang geleden, werd dit in de kamer erkend door partijlopers van 't betrokken ministerie zelf, en ook zonder die erkenning, 't zou heel moeielijk wezen het tegendeel voltehouden, wat dan ook nooit beproefd wordt.

Ik hecht aan welsprekendheid, en aan 't kunsje van schrijven, *niet* de waarde die daaraan wordt toegekend door het algemeen. Maar zij die wèl hechten aan de *wijze van uiting*, op welke schitterende voorbeelden hebben zij te wijzen? Waar blijkt het dat die *kunsten*, welke volgens mij leiden tot »parlage" en »verbiage," maar die door anderen worden toegejuicht, ik zeg niet op hogen, maar zelfs op middelmatigen trap staan in ons land? Waar is in ons parlement, GUIZOT, THIERS, JULES FÂVRE, BERRYER? Of om teruggetegaan, welken DANTON hebben wij? welken ROBESPIERRE? welken BARNAVE? En vooral, welken MIRABEAU? — Ik spreek nu niet van staatkundige rigting, ik spreek alleen van talent.

En onze regtbanken en balie! Telkens als er een lid

sterft van 'n regtbank of hof, zegt de president bij 't installeren van z'n opvolger: dat *die* overledene nu juist zo bijzonder knap was. Zolang de man leefde, wist niemand iets van die knapheid. Altans men bemerkte er niet van in de *regtspraak*. 't Is een gewetenstillende *regel* geworden, dat de uitspraak der justitie niet zozeer ten doel heeft *het regt* te handhaven, als wel *om op wettelijke wijze een eind te maken aan kwestien.*

Ach . . . die opmerking behoorde in m'n afdeeling: zedeloosheid.

En als de couranten verslag geven — welk verslag, lieve hemel! — van een teregtzitting, heeft de advokaat *die* of *die* altijd zoo bezonder mooi gesproken. Eilieve, waar is onze DUFAURE, CRÉMIEUX, CHAIX D'EST-ANGE, LACHAUX, JULES FÂVRE alweêr, en BERRYER alweder, en vooral waar is onze PAILLET?

Ja, zegt men . . . welsprekend zijn ze *niet* ten onzent, maar . . . 't zijn zulke »knappe juristen" Och! . . . Dat zei men ook van den procureur DUYMAER VAN TWIST!

Onlangs las ik 'n memorie van verdediging, gesteld door zoo'n knappen jurist. 't Ding was geredigeerd op 'n wijze die 't maakte tot een memorie van zelfbeschuldiging. De »knappe jurist" liet eerst z'n cliente een paar punten ontkennen, en daarna »god almagtig" aanroepen bij 'n volgend punt, alsof ze zoo'n prachtig woord bij de vorige ontkenningen niet durfde gebruiken, en die alzo introk. De hele *verdediging* gaf daardoor den indruk van *schuldbekentenis*, vooral wijl de zinsnede waarin *god* voorkwam als geciteerde getuige à decharge — of-i gecompareerd is, weet ik niet — zoo kronkelig gesteld was, dat meer de *plaats waar*, dan 't *feit zelf* scheen bedoeld te worden.

En intelligentie op ander terrein. De voorbeelden heb

ik voor 't nemen. Is niet VAN DER PALM de prins der kanselredenaars, bijbeluitleggers, enz.? Lees eens die bijbeluitlegging, en als ge niet verbaasd zijt over de diepte zijner opmerkingen, over deze, bijv: »dat onder 't woord beddekens — als kind las ik altijd dékens — moet verstaan worden grote bedden en kleine bedden" dan zoudt ge verdienen ten ewigen dage te slapen op zoo'n klein bed.

Wilt ge iets van later tijd? Welaan. Onlangs kocht ik postpapier, en las 't gedrukt blaadje waarin 't gewikkeld was. Ik vernam daaruit dat de wijn die Jezus wonderde te Kana »van zo bezonder goede hoedanigheid was." *Premier crû* zeker. En hoe wist de schrijver dat? Wel, heel eenvoudig: »de hofmeester van den huize had het verklaard, en die was een *deskundige*." Gij begrijpt dat ik den naam wilde weten van den voorganger des volks, die zoveel — en zulk! — licht verspreidt. Ik vraagde er naar: de man heet NONHEBEL, van beroep: schriftgeleerde.

Wilt ge meer staaltjes? Voor enigen tijd had domine KOETSVELD ontdekt dat er in den bijbel zoveel viese dingen staan. Met het bekende slendertje: »het woord gods is *in* den bijbel, maar de bijbel is *gods woord* niet" beloofde hij een nieuwe en verbeterde editie te bezorgen van dat boek. »En, stond er in 't program zijner onderneming: ik zal de paarlen zuiveren van zand en slijk." Groot rumoer in de gemeente.

Protesten, demonstratien, deftig bezoek van een kommissie bij domine KOETSVELD, om te reclameren tegen zijn »slijk en zand." De man scheepte de klagers af met de verzekering dat ze tevreden zouden wezen. Maar 't program was nu eenmaal in de wereld. De intekenaars hadden regt op gezuiverde »paarlen." En aan de vromen had de man toegestemd dat er geen zuivering nodig was. De toestand was moeielijk, maar niet *te* moeielijk voor 'n in-

telligenten voorganger der gemeente. De bijbel »*naar de beschrijvinghe van Domine K.*" verscheen, en in 't voorberigt kan jong en oud deze tevredenstellende woorden lezen: »Met het *slijk* heb ik bedoeld: het *slijk der zonde*. Het zand is de *zandloper des tijds*." Vrage: hoe *zand* een zandloper wezen kan. Vrage: wat zoo'n uitlegging tepas komt bij 't in z'n program verkondigd voornemen, om de vuiligheden der hoogheilige schrift te supprimeren. Vrage... O allerlei vragen! Maar is niet alleen deze genoeg: Wat heeft men te denken van de intelligentie eens volks dat gediend is met zùlke voorgangers?

Intelligentie?... Welke uitvindingen zijn er gedaan in Nederland, op 't gebied van techniek, van industrie, van natuurkunde? Wat hebben we den laasten tijd opgeleverd in sterrekunde, géologie, botanie, chemie?

O, men werpe mij geen *renommées de clocher* tegen. Wat of wie indedaad iets beduidt, breekt baan over de grenzen, en zeker is de enige persoon in ons land, die sedert Erasmus, Huyghens, Boerhave en de Ruyter, bogen kan op Europese bekendheid, dokter P. Bleeker, die ongelukkigerwijze als 'n echte Hollander z'n roem heeft gezocht beneden de oppervlakte van de zee, door zich te maken tot den Linnaeus van de vissen.

Wat men hier en daar vermeldt vindt over europese vermaardheid van dezen of genen Nederlander onzer dagen, is veelal — ja, ik geloof *altijd* — broederschap en cameraderie, *à titre de revanche* altoos. Zie 't Jerusalem, waarvan dominé ten Kate verlost is in 't hollands. Men heeft weten te bewerken dat er een stuk in de couranten geplaatst werd, vol italiaanse verrukking over nederduitse welluidendheid. Domine ten Kate is tot ridder geslagen,

alsof-i TANCRED of GOTFRIED zelf was, en zeker zal de italiaanse verukking ook beloond worden. En dat zal billijk wezen. Want ik vind het makkelijker een paar duizend verzen zaemtelijmen in 't hollands, dan daarover verrukking te voelen in 't italiaans. Dat moet veel inspanning gekost hebben, en in Holland zelf heeft men 't dan ook zover niet kunnen brengen.

Als men mij mogt tegenwerpen dat MOLESCHOT te Turyn, en KERN die te Oxford beroepen werd, Nederlanders zijn, antwoord ik dat die beide heren in Nederland geen plaats vonden naar verdienste, en dat dus hunne beroeping naar den vreemde, pleit tegen de intelligentie der natie. Toch zal men later MOLESCHOT en KERN opnemen onder de beroemde Nederlanders, zooals men nu doet met ARY SCHEFFER, tot wiens ontwikkeling, roem en welvaart, Nederland niets heeft bijgedragen. Hier had men den man belet verf en paneel te kopen, en hij zou gestikt zijn uit ergernis. (**360.**) Bij 't eerste schone stuk, waar-i uitgemaakt voor 'n onverlaat. Van domine TEN KATE heb ik nooit iets kwaads gehoord.

De enige man die er ooit in slaagde, regt populair te worden en te blijven in Nederland, is de laffe, vuile, platte, *vader* CATS die, nota bene, zes geslachten lang voor een dichter is aangezien. Holland heeft twé eeuwen nodig gehad, om HUËT voorttebrengen, die den algemenen vader — en 't kroost er bij dat hem 't vaderschap opdroeg — ontkroostte en ontvaderde met 'n flinken oorveeg. Ik ben er waarlijk groots op, dat ik als kind reeds dien lammen, liederlijken, godzaligen rijmelaar heb veracht. Maar toen durfde ik 't niet te zeggen.

Die CATS was ook een *voorganger* in z'n tijd, een heel

fatsoenlijk persoon met ringkraag, pruik, deftige relatien, een buitenplaats, *geloof*, en verder toebehoren van fatsoen. Als hij nu leefde, werd-i zeker lid van de kamer. Zulk soort van voorgangers hadden en *hebben* wij velen, al maken ze geen verzen. Maar wat is er te zeggen van 't eigenlijke *volk*. Van de ongeleerde laffe aristocratie, van den ploertigen middelstand, van den werkman, van den arme? O, ik weet dat de statistiek in Nederland een hoger cijfer dan elders aangeeft, voor 't getal lotelingen of bruidsparen die hun naam kunnen tekenen. Is dit intelligentie? Maar dan in de Chinese natie de intelligentste van de wereld, want elk Chinees kan lezen en schrijven. Ik heb meermalen opgemerkt dat het onderwijs daarin, de ontwikkeling van 't denkvermogen eer belemmert dan bevordert. Lezen, als hulpmiddel om gedachten van anderen in zich optenemen, die te verwerken, te beoordelen, en daardoor te geraken tot het vormen van eigen denkbeelden, is zeker beschavend. Maar dient het lezen den werkman ten onzent, dáártoe? Wàt leest hij? *Verstaat* hij wat-i leest? Blijkt het uit de ontwikkeling zijner denkbeelden, dat het lezen waarlijk vruchten draagt? Ik geloof het niet.

Hoor een nederlandsen werkman iets verhalen, en oordeel of hij een zo geregelden gedachtenloop heeft als, bijv. de Fransman die niet leerde lezen? Naar mijne ervaring is dit zo niet, en zeker heeft nooit een vreemdeling, bij 't waarnemen van de geestontwikkeling onzer landgenoten, de opmerking gemaakt: ik merk dat ik mij in een land bevind, waar de statistiek van lezen en schrijven gunstiger is dan bij ons."

En zij die lezen *kunnen*, lezen zij indedaad? Zo neen, waartoe dient het? Zo ja, wàt lezen zij? Wat werkt het uit? Ik ontdek er niets van, en weet dat het boeken-debiet hiertelande — met uitzondering van de godzalighedens, maar die worden minder gelezen dan gekocht — verre staat be-

neden het bevolkingcyfer. De vraag moet zijn: hoeveel *wordt* er gelezen, wàt wordt er gelezen, en met welk resultaat? Begrijpt men 't gelezene? Meestal neen. En dit gaat niet den geringen man alleen aan. (**95.**) Ik weet er zo iets van! Na de meeste moeite om mij duidelijk uittedrukken, bemerk ik gewoonlijk niet geslaagd te zijn. Mijn strijd *tegen* hysterie, bijv. is gelezen alsof ik partij trok vóór dat monster. Alsof ik ontucht predikte, en zelfbederf. Een schrijver heeft zelden bekwaamheid genoeg, om zich te verplaatsen op de laagte zijner lezers. En in plaats van natedenken over de kwestie: wat *is* waarheid? moet hij zich gedurig inspannen tot het beantwoorden der vraag: hoe zal ik de waarheid uitdrukken, dat ze geen leugen schijne door verkeerde opvatting?

Dit is zeker dat in weinig landen, de lagere klasse niet alleen, maar ook de zogenaamde middelstand, en zelfs de hogere klasse des volks, zo weinig weten van de staatsinrigting, van algemene belangen, van volkswelstand, enz. als bij ons, en menig parijsse concierge zou daarin, wat zijn land betreft, een beschamend voorbeeld kunnen geven aan veel nederlanders.

Ik acht het geenzins wenselijk het ras der politike tinnegieters uittebreiden. Maar volslagen onkunde baart onverschilligheid, en 't is die onverschilligheid welke aan de weinige raddraaiers die ons regtstreeks of indirect regeren, de gelegenheid geeft, ten algemenen nadele, heer te spelen over de natie.

Op 't platteland, in de provinciesteden altans, is de middelstand iets meer ontwikkeld dan in de grote steden, maar hier is't dan toch ook zeer erg. Als onderwerp van studie is 't belangrijk de gesprekken aantehoren, zoals die gewoonlijk worden gevoerd in de koffihuizen, en men staat meestal verbaasd over de verrassende onwetendheid

en de nietigheid van die heren. Gewoonlijk komt bij mij 't denkbeeld op: dat zijn de luî die den Javaan willen beschaven, verlichten, tot mens maken, enz, en onwillekeurig doen we de vraag, of 't niet tijd wezen zou eene aziatise zendingzaak in 't leven te roepen, tot beschaving en verlichting van den nederlander. Daartoe ware bij den oosterling slechs nodig zekere geest van proselytisme, die 't angelsaksies ras schijnt te kenmerken, en die meermalen zucht tot verovering bedekt met een voorgewende blijde boodschap. Wij weten overigens dat in de overzése bezittingen, de inlanders 't minst beschaafd zijn, en 't diepst verdorven, op die plaatsen waar ze 't meest in aanraking kwamen met nederlanders. De intelligentie onzer natie schijnt zich dus 't best, of alleen, te openbaren in het meedélen van bederf.

c.) *Materieel.* Alles is in alles. Alles hangt zamen in verhouding van oorzaak of gevolg. Of wel, er bestaat een soort van zusterschap tussen alle omstandigheden, door geboorte uit dezelfde oorzaak. De toestand van 't nederlandse volk in *materiëlen* zin, is zeer nauw verwant met den lagen trap waarop intelligentie en moraliteit staan. We kunnen nu in 't midden laten of *gebrek aan genot* — in wijsgerigen zin gelijkstaande met gebrek aan deugd — oorzaak of gevolg is van onvoldoende voeding, slechte woning, en verdere gebreken of schraalte in den materiëlen toestand. Ik denk dat èn 't een èn 't ander wel waar zal wezen.

Een volledige schets van de ellende des volks op stoffelijk terrein, zou een zeer groot werk vullen, en bij strikt-nauwkeurige behandeling *jaren* arbeids vereisen. Ook zou daartoe nodig wezen wat ruimte van geldelijke middelen, want het volk is beschroomd en achterdochtig. Het geeft z'n openhartigheid niet gaarne om niet. Er wordt tot het

volbrengen van zulk werk nog meer gevorderd, dat ik niet bezit maar nu voorbij ga, wijl ik in dit schrijven geen aanspraak maak op volledigheid. Het zal voldoende wezen straks enige hoofdpunten aantestippen.

Vooraf echter een paar aanhalingen uit het schone werk van Le Play, *les Ouvriers Européens*, aanhalingen die zeker menigen hollandsen werkman zullen doen watertanden, en niet alleen den werkman. Men zal er uit zien dat zelfs de nederlandse *middelklasse*, in reëel welzijn, staat beneden den half nomadisen Oural-bewoner in Oost-Rusland.

Ik verzoek u uit den toon en verdere bezonderheden van Le Play's werk te beoordelen met welke nauwgezetheid de schrijvers die daaraan meêwerkten, hun onderwerp hebben behandeld. Het is onmogelijk, na oplettende inzage, te twijfelen aan de juistheid der opgaven, die overal het eigenaardig kenmerk dragen van de conscientie der wetenschap. Bovendien bij elke opgaaf staat de naam vermeld van 't huisgezin dat gekozen is als type. Men zou kunnen tegenwerpen dat het navragen niet gemakkelijk is, wijl vele opgaven den toestand betreffen van gezinnen die ver af wonen, en niemand er ligt toe komt, zich naar Rusland of Noorwegen te verplaatsen, om 't werk van Le Play te controleren. Ik heb hierop veel te antwoorden:

Vooreerst. Hij doet insgelijks vele opgaven over den toestand van gezinnen die niet veräf wonen, en waar 't onderzoek dus gemakkelijk is.

Ten twede. Wat vèr wezen zoude voor een particulier, ligt onder 't bereik van de staatsbesturen en der diplomatie. Het schone werk van Le Play is gedrukt op de keizerlijke drukkerij. In Frankrijk namelijk, dat zoo vreeselijk despoties geregeerd wordt, *bemoeit* zich de slechte keizer

met den toestand van 't volk, en de pogingen om daarin verbetering te erlangen, worden ondersteund. Dat is nu wel zeer tyranniek, *onvrij*, onhollands en infaam, maar 't *is* zo, en de arme Fransen moeten zich schikken. Ten gevolge van zulke schandelijke ondersteuning, is dan ook dat werk tot stand gekomen, waaraan misschien wel een miljoen franken zal ten koste gelegd zijn. Dit alles brengt mede dat LE PLAY's arbeid de waarde heeft gekregen van een *staatkundig feit*, dat niet mag geignoreerd worden door de europese diplomatie, of door de officiële économisten onder de ministers van alle landen, waar 't bestuur tyranniek genoeg is om te willen weten wat het volk eet, hoe 't zich vermaakt, hoe het *leeft*. Daar men nu van de juistheid der opgaven uit eene russise of deense provincie, zich te Petersburg en te Kopenhagen even goed kan vergewissen, als te Parijs van de accuratesse der données uit 'n frans département, is 't niet te veronderstellen dat LE PLAY zich zou hebben durven blootstellen aan démenti.

Ten derde. De medearbeiders aan 't werk van LE PLAY hadden geen *thesis* te verdedigen. Zij pleiten niet. Wanneer ik, die begon met den toestand des nederlandsen volks ellendig te noemen, straks of later een paar budgetten geef van nederlandse gezinnen, kan men denken dat ik de truffels die de nederlandse werkman gebruikt, uit m'n opgaaf weglaat uit *rechthaberei;* dat ik de *pâtés de foie gras* verzwijg uit rancune, omdat ik mij te beklagen heb over de natie. En men zal dus wèl doen *mijn* opgaven naterekenen, waartoe ik mij aanbeveel. Maar LE PLAY en z'n medearbeiders zijn in hun vaderland nooit mishandeld, zover ik weet, en hebben dus geen enkele reden tot dubbelzien, bij 't kijken naar de ménage van een Rus. Ook beweren zij niet dat de toestand elders beter of slechter is dan ten hunnent. Zij noemen 't goede en 't kwade, zo als

ze dat vinden, en laten de conçlusien over aan lezers en ... regeringen. Dat zij voorts den keizer niet vleien met verzonnen welvaart, blijkt uit den schets der ellende in de Soissonnais, en elders in Frankrijk.

In weêrwil van dit alles erken ik dat sommige cyfers mij tehoog voorkomen. Maar ik schrijf daarover aan LE PLAY, en zal de justificatie meedélen zodra ik kan.

En ik voorzie nog 'n opmerking, want men is vindingrijk in 't aanvoeren van bedenkingen, als er beweerd wordt dat Nederland geen modelstaat is. Men vraagt: is dan *alles* in 't buitenland beter dan bij ons? Op die nuchtere vraag antwoord ik even nuchter, dat ik dit niet beweerd heb, maar alleen dìt beweer, dat er ten onzent veel lelijks is. Ik denk dat men hier en daar in 't buitenland regeringen zal vinden, schuldig aan nog onverantwoordelijker pligtverzuim; werkluî en armen, nòg ellendiger gevoed en gehuisvest dan bij ons, maar deze ontdekking verschoont ons bestuur niet, voedt onzen arbeider niet, en maakt het krot dat hij bewoont, niet tot 'n menselijk verblijf. Het gedurig beroep op den ellendigen toestand elders, bewijst juist de gegrondheid der klagte, en doet denken aan SLIJMERING's theorie, die vond dat HAVELAAR ongelijk had zich zo te bekommeren over LEBAK:

— Wijl 't... te... Tjiringien... Nog... Erger...
......was.

Nu volgen enige aanhalingen uit LE PLAY's werk:

Herder-Baschkirs *in* Oost-Rusland.

Dans tous les cas, l'abondance des moyens de subsistance rend

facile le soulagement de ceux qui tombent momentanément dans la détresse...

Er staat uitdrukkelijk bij, dat in die streken geen inrigtingen zijn van liefdadigheid. Ze zijn er niet nodig. In 't voorbijgaan zij gezegd, dat niets meer den lagen trap aanduidt van *algemene* welvaart en zedelijkheid, dan 't groot getal inrigtingen van dien aard. Ons woord »godshuizen" is karakteristiek. Waar *liefde* ontbreekt, komt terstond een *god* voor den dag, in daad en woord. En als men de herkomst van die godshuizen opspoort, zal er blijken dat ze een bijdrage leveren tot de opmerking: hoe verkeerd de kapitalen verdeeld zijn. Honderd *welvarende* gezinnen hebben geen gesticht van dien aard nodig. Waar zoo'n ding is opgerigt, kan men aannemen dat de welvaart van *negen-en-negentig* is opgeslokt door één. Er zouden weinig ouwe vrouwtjes of weeskinderen onder dak komen, als de gelovers hun aards slijk konden meênemen naar hun hemel. Als ze sterven moeten, kopen ze hun lievenheer om, door hem een deel te bieden van den buit, om de *joyeuse entrée* daarboven te betalen. Er zou geen voordeliger betrekking wezen, dan god in een staat waar veel armen zijn, als-i maar wat meer kon rekenen op z'n administrateurs. Godsdienst en mensenliefde staan lijnregt tegenover elkander.

Een Javaans hoofd vraagde me eens, hoe 't kwam dat er in Nederland zoveel weeshuizen waren? »Zou men anders een ouderloos kind laten omkomen?" vraagde hij...

Nu weêr naar Rusland:

»Chaque habitant peut couper tout le bois de feu, nécessaire à sa consommation...

»les droits de chasse, de pêche et de cueillette sont à la disposition de tous...

»les jours de fête on mange de la viande, rôtie dans de la

graisse, ou dans le beurre de vâche. On prépare quelquefois un mets nommé *bichbarack*, composé de viande hâchée, d'orge, d'oignon et de légumes assaisonnées de sel et de divers aromates...

» les jeunes gens s'amusent une fois par semaine au jeu de balle, à la lutte, à la course, et se disputent les prix institués à cet effet par les notables. Ils se livrent aussi au chant...

» Un repas copieux termine toujours certaines journées de travail...

Voeding van een Baschkir-*huisgezin, uit den laagsten stand, gedurende een jaar. Twé mannen, twé vrouwen en vier kinderen.*

Tarwe, rogge, gerst, haver	1443	kilo
Boter en room	63	»
Melk, kaas, eieren	3866	»
Vlees en vis	226	»
Groente en vruchten	274	»

voorts *zout, peper, kaneel, koek, thé, suiker* en *honig.*

Dat alles wordt genoten door een *arm* gezin in het barbaarse Rusland! En in datzelfde land verbruikte:

Een gezin van karrevrachtrijders (tien personen, waaronder twé kinderen beneden de vier jaar) in de steppen van Oremburg:

Tarwe, rogge, enz.	7.177	kilo
Boter, vet en olie	123	»
Melk, eieren, enz.	1.060	»
Vlees en vis	642	»
Groente en vruchten	1.724	»
Zout, honig, peper, enz.	135	»
Diverse gegiste dranken	10.060	»

Aanhalingen uit LE PLAY's *werk:*

„dans ces occasions — op feestdagen — on mange une grande quantité de mets, six à huit par repas: des soupes de viande aux navets, au vermicelli, des viandes froides à la gélée, ou des pâtés farcis; des rôtis de boeuf, de mouton, de cochon de lait, de poules, de canards, d'oies, et de dindons; des boudins au gruau; beaucoup de gruaux diversément assaisonnés de lait, de crême, de beurre, d'oeufs, de miel; des galettes, des bouillies frîtes; des flans, diversément assaisonnés de beurre, d'oeufs, de crême, de miel...

En zulke feesten komen gewoonlijk *negen-en-twintig malen* in 't jaar voor.

Dat barbaarse Rusland! Nu weet ik wel dat de mensen daar toch niet regt gelukkig kunnen zijn, omdat ze 't ware geloof niet hebben, en geen kieswet als wij, maar toch betwijfel ik, of ze zouden willen ruilen. Ik denk dat ze verblind zijn door indigestie van welvaren.

Ons strafwetboek is altijd in de maak. — Toch straffen de regtbanken maar altijd voort. Hoe durven zij dat te doen, als zezelf erkennen dat de bepalingen op 't straffen niet deugen? — Nu, hoe zou 't wezen als we in de nieuwe wet vaststelden, dat hoofdmisdaden zullen gestraft worden met verbanning naar de steppen van Oremburg? Of zou misschien die strafbepaling den nederlandsen hongerlijder *verlokken* tot misdaad? 't Is mogelijk, en zelfs waarschijnlijk.

Lastdragers-schuitevoerders in Centraal Rusland. *Twé mannen, vier vrouwen en één kind van negen jaren, gedurende een jaar. Eén man gedurende een halfjaar, en één man in tachtig dagen, gebruikten te zamen:*

Haver en gerst.	6.502 kilo
Boter, room, vet en olie.	95 »
Melk en eieren.	1.286 »
Vlees en vis.	328 »
Groente en vruchten.	1.087 »
Specerij en toespijs.	153 »
Gegiste dranken.	7.300 »

Aanhalingen uit LE PLAY's *werk:*

„les membres de cette famille appartiennent à la classe *la plus modeste* ...

„les jeunes filles se réunissent assez souvent dans la belle saison, pour se livrer à la danse ...

„les récréations principales sont les fêtes de mariage, les réunions de travailleurs, et surtout les repas copieux pris dans ces occasions, et dans une multitude de fêtes et de réunions ...

Smid en kolebrander in Noord-Rusland.

Sterkte: man en vrouw met vijf kinderen, oud 19, 11, 9, 7. *en* 1 *jaar.*

Tarwe, gerst, haver, enz.	2.027 kilo
Boter en olie.	22 »
Melk en eieren.	2.243 »
Vlees en vis.	285 »
Groente en vruchten.	763 »
Toespijs en specerij.	55 »
Gegiste dranken.	16 »

Het maken van dergelijke specifike uittreksels uit het boek van LE PLAY, zou mij verder leiden dan in dit schrij-

ven past. Wel zou dit belangrijk zijn, maar 't behoort tuis in een uitvoerig werk dat geschreven werd om de ogen van 't nederlandse volk te openen, en ik stel mij voor dit te doen, zodra ik in staat zal wezen geregeld te arbeiden. Nog enige korte aanduidingen zullen voldoende zijn voor m'n tegenwoordig doel.

Opgave van het gebruikte aan vlees of vis, in een jaar, door de gezinnen van een:

Smidsgezel te Danemora (Zweden)	420	kilo
Werkman bij de kobaltmijnen te Buskerud (Zuid-Noorwegen)	489	»
Smid te Samakowa (Turkye)	172	»
Landman in Middel-Hongarye	443	»
Gieter bij de zilverwerken te Schemnitz (Hongarye)	191	»
Schrijnwerker te Wenen	72	»
Kolebrander in Carinthie. (*één persoon.*)	44	»
Arbeider in de kwikmijnen te Carniola (Oostenrijk)	31	»
Mijnwerker in den Opper-Hartz (Hanover)	85	»
Werkman bij een ijzergieterij in Pruissen	77	»
Arbeider in een wapenfabriek te Solingen	314	»
Wever in Pruissen	73	»
Horlogiemaker te Geneve	153	»
» » » (een ander gezin)	148	»
Boerenarbeiders familie in Castilie	62	»
Mijnwerker in Galicië. (*Eén persoon gedurende* 210 *dagen. Dit is alleen* vis)	11	»
Werkman in een messenfabriek te Londen	297	»
Werkman te Sheffield	217	»
Schrijnwerker te Sheffield	208	»
Werkman in een ijzergieterij (Derbyshire)	240	»
Dagloner in de wijnbergen te Armagnac	171	»

Idem te Morvan. (*Deze klasse van mensen gebruikt*

slechs eenmaal 'sjaars vlees. Hun toestand wordt dan ook beschreven als zeer ellendig.).	4	kilo
Dagloner in de Maine. (*Opmerking als boven*). . . .	4	»
Dagloner in Neder-Bretagne. (*Opmerking nagenoeg als boven*).	13	»
Maaier in de Soissonnais. (*Opmerking als boven*). . .	5	»

Zonder nu te willen beweren, dat alleen het gebruik van vlees de krachten der bevolking voortbrengt en regelt, verdient het toch aandacht, dat er zoveel huwelijken in de laastgemelde provincie onvruchtbaar zijn. Ik vind in zeker dorp van de Soissonnais, op 73 huisgezinnen, slechts 98 kinderen opgegeven.

Het oordeel van MALTHUS over de verhouding tussen bevolking en voedingsmiddelen, is bekend. Maar minder bekend is de opmerking die ik geloof te moeten maken, dat men bij die verhouding niet alleen behoort te letten op 't cyfer der bevolking, maar tevens wel degelijk op 't *gehalte*. 't Ware te wensen dat het gebrek aan voedingsmiddelen in Nederland, zich openbaarde in minder geboorten, maar dan *van een andere soort*. Onze bevolking neemt normaal toe, maar... 't *is* er ook na, of naar!

Gietersgezel in de Nivernais.	106	kilo
Mijnwerker in Auvergne.	13	»
Wever te Mamers (Sarthe).	17	»
Hoefsmid in de Maine.	35	»
Wasman te Parijs.	341	»
Vodderaper te Parijs. (*Het gezin van dezen man bestaat slechs uit man, vrouw en een dochtertje van* 13 *jaren.*).	33	»

Ik geloof de aanspraken van den nederlandsen werkman niet tehoog te stellen, als ik voor hem vorder: *minstens gelijkheid met een voddekrabber*. Ik zal daarom hier laten vol-

gen enige aanhalingen uit het werk van Le Play, die den toestand van zulk een industrieel voldoende blootleggen, om dien te kunnen vergelijken met het *bien-être* van den smid, den timmerman, den schrijnwerker, den fabriekarbeider *ten onzent*, lieden die in hun bedrijf toch allen een zeker kapitaal meêbrengen van kennis, van handigheid, bekwaamheid en kracht, terwijl de voddekrabber geen andere bezitting inlegt, dan ogen, benen, een haakstokje, en wat relatie met 'n opkoper van z'n straatoogst.

„La famille fait régulièrement deux repas par jour. La petite fille emporte en outre à l'école un troisième repas...

Het déjeuner bestaat uit koffi met melk en suiker, en brood. De koffi is vermengd met 25 % chicorei.

„Diner: „Soupe à la graisse et au pain..." Een schotel linzen of witte bonen, rijst, of vermicelli. Eens in de week vlees — dit wordt toebereid gekocht op de markt St. Honoré — met aardappelen of uien. Eenmaal 'sweeks: fromage de Brie...

„Quelquefois en outre on ajoute à chacun des mets ci-dessus indiqués, du fromage de Brie, des pommes de terre, ou des oignons frits...

„Pendant trois mois de l'été, une fois par semaine, on achète de la viande de boeuf ou de vâche, chez le boucher. On en mange le premier jour une partie bouillie et chaude, puis, le deuxième jour, le reste froid avec de l'huile ou du vinaigre; on mange deux autres jours de la soupe au pain, et de la salade; pendant les trois autres jours, diverses sortes de légumes, achetés ordinairement dans le temps où ils abondent, parfois aussi *en temps de primeur*...

En temps de primeur... Verbeeld u... jonge dopërten! En onze *nederlandse* werkman?

Maar ik spreek hier niet van een *werkman*, ik spreek van

een *vodderaper*. Le PLAY noemt hem, uit beleefdheid of ter bekorting: *ouvrier*, en dat moge juist wezen in wetenschappelijk-économisen zin, op den maatschappelijken eertitel van *werkman* heeft de voddekrabber geen aanspraak.

»l'ouvrier prend quelquefois en rentrant le soir, un morceau de pain...

»l'enfant emporte chaque matin en s'en allant à l'école, deux tartines faites de pain tendre...

Pain tendre... fijn witbrood... een voddekrabberskind...

Ik gun het aan 't meisje... o ja! Maar... *Wat krijgen de kinderen van onze werkluî mede naar school?* Ik herinner me hoe eens te Brussel een dienstmeisje weigerde roggebrood te eten, dat ik als zeldzaamheid had meêgebragt uit Holland. Ze zei: *C'était pour les chiens et les chevaux.* Ik beweer niet dat dit meisje daarin gelijk had. Ik haal 't maar aan, om te doen zien welke prétentien er in 't buitenland gemaakt worden door personen uit den geringen stand, en al keurt men die aanspraken af, er blijkt uit: *aan welke prétentien ze gewoon zijn, welke aanspraken hun toestand blijkt te veroorloven.* 't Is er ver af dat wij den werkman ten onzent zouden hoeven te berispen over te grote keurigheid. Maar ik erken dat, ook bij ons, *dienstboden* vaak lastig zijn. Ze zijn bedorven door te nauwe aanraking met halve fatsoenlijkheid, of fatsoenlijk onfatsoen.

Wit brood dus, en:

»du pain tendre, et une compôte de fruits...

Compôte de fruits... een voddekrabberskind... Zeer goed. Ik

gun het dat meisje nogëens, en hartelijk, maar... *de kinderen van* onze *werkluî, wat krijgen* zij *meê naar school?*

> »la famille mange une grande quantité de fruits, et elle fait comme réjouissance, quatre repas copieux chaque année...

> »l'habitation située à un deuxième étage, consiste en une grande chambre (six mètres sur trois) ayant vue sur un jardin...

> »le mobilier est proprement entretenu; il est simple, sans indiquer le denûment; quelques objets, tels qu'un *fauteuil*, une *montre*, une *bibliothèque*, indiquent une tendance au luxe bourgeois. Les vêtements des deux époux sont propres. Ceux de la petite fille ont même un certain dégré d'élégance...

Een bibliotheek... élégance in de kleding van het kind!... En *onze* werklieden?

Nu volgt het hoofd: récréations: *uitspanning* van 't gezin des *voddekrabbers.*

De schrijver erkent dat dit door hem gekozen voorbeeld geen type is van 't geheel. Dat zou ook ongerijmd wezen. Het voorbeeld bewijst niet: *hoe de vodderapers te Parijs leven.* Het toont aan: *hoe 't leven te* Parijs *voor een vodderaper* mogelijk *is.*

> »les principales qualités de l'ouvrier, le développement de l'esprit réligieux, l'habitude de la réflexion, et l'amour de la famille, se révèlent dans le choix de ses récréations. Toutefois celles-ci se ressentent aussi de la pénurie du ménage...

Een *pénurie* die den *nederlandsen* werkman zou voorkomen als weelde.

> »sa distraction habituelle est de s'entretenir avec sa fille, et de lire à haute voix la bible, ou un autre livre réligieux...

De man, hoewel van geboorte een Italiaan, en katholiek, heeft neiging tot het protestantisme.

> » en accompagnant cette lecture de reflexions et de commentaires, souvent empreints d'une profonde connaissance de la vie, et du coeur humain...

Men vindt dit veel bij mensen die een zwervend leven leidden. Herders, bedelaars, Chaldeën, woestijnbewoners, Zigeuners, nomaden, volkeren of individuen zonder vaste woonplaats, schijnen uit hun omdwalen iets eigenaardigs optedoen. **(378)** De man van wien hier sprake is, had veel gezworven. Onder anderen was hij in z'n jeugd te Harderwijk geweest, en daar aangenomen als nederlandse held. Maar 't schijnt dat die betrekking hem niet aanstond. Altans hij liep weg, en is dus aan den nederlandsen staat z'n handgeld schuldig. Maar ik vind beter dat niet terugtevorderen, schoon 't een prachtig onderwerp wezen zou voor kamerspeeches en geleerde diplomatike verwikkelingen. Ik beweer dat de man z'n handgeld ruim vergoedt, door de gelegenheid die hij ons geeft, om den toestand van 't nederlandse volk te vergelijken met den toestand elders. Mogt ons braaf ministerie hem lastig vallen om z'n geld, dan stel ik voor, dat gezamenlijk voor hem te betalen. Het zou m'n geweten bezwaren, als ik 'm door mijn schrijven in ongelegenheid bragt.

Wat overigens dat lezen aangaat van bijbel, en *godsdienstige* boeken, niet dáárdoor is de man goed van gedrag, niet dáárdoor weet hij zich in z'n lage maatschappelijke betrekking te verheffen tot een denker. Juist andersöm. De man *is* een denker, hij *houdt* van onderzoek, dat en zó is hij geworden door loopbaan en neiging. Z'n lezen is *gevolg*, geen *oorzaak* van zijn zedelijke hoogte. Hij *zoekt* waarheid, en als-i ten slotte bemerkt dat die niet te vinden is in z'n

lectuur, zal hij z'n bijbel wegwerpen, en de verloren inspanning betreuren.

Wie 't betwijfelt, lette op de liederlijkheid, neen... op de smakeloosheid van *onzen* geringen stand, die zoveel tractaatjes leest. Al die crinolienzangers hebben bijbels in huis.

» les plus grands plaisirs de la famille sont les quatre repas des jours de Noël, du Mardi-gras, de Pâques, et de Pentecôte. Le mets composant ce repas est un macaroni au beurre et au fromage. On y ajoute un litre de vin.

L'ouvrier ne fréquente point les autres familles des chiffonniers; il ne boit jamais avec eux. Huit fois par an, il va faire un petit repas à la barrière, avec sa femme et sa fille. Il mâche les bouts de cigare qu'il ramasse dans la rue. La femme achète du tabac à priser. L'un des plus grands plaisirs des parents est de faire de temps en temps un petit cadeau à leur enfant...

Ik stap voor ditmaal af van 't werk van LE PLAY, dat een diepe studie overwaard is. Het geeft stof tot vergelijking en diep nadenken. Ook tot op- en aanmerkingen. Die allen te voorzien en te beantwoorden, zou me tevèr leiden. Bovendien, veel aanmerkingen maak ikzelf. Om eens éne te noemen: wat een Fransman » soupe" noemt, is mij een lauw zout watertje met wat broodkruimels. Hij geeft vaak mooie namen aan onbeduidende dingen. » Compôte aux fruits" zal wel zijn: *gekneusde appelen*, meer niet. Enz.

Maar... laat ons zien wat *hier te land* wordt gebruikt. In Nederland is volgens officiële opgaven — die ditmaal juist zullen wezen, wijl de cyfers moeten overeenstemmen met de ontvangen *accijns* — aan rundvlees gebruikt voor *veertien miljoen* gulden.

Dat is dus gemiddeld ruim *vier gulden* per hoofd.

Dit cyfer is welsprekend. Hier is geen sprake van *weelde*,

van *overdaad*. Hier helpt geen godsdienstige afkeer van alles wat lijkt naar vrolijkheid, pret, wereldsen zin... hier wordt gesproken van 't *nodige*.

Wij beklagen hier den werkman, niet omdat-i verstoken is van Oosterse pracht, van parijsse verfijning... 't is hier om *vlees* te doen, om vlees dat in *zijn* weiden groeit. Vlees van de runderen die hij ziet grazen, die hij loeien hoort, in 't veld. Vlees, dat-i ziet tekoop hangen in de winkels der slachters. Vlees, dat-i ziet wegvoeren naar Engeland...

Vlees, dat hij overal ziet of waarneemt... behalve op *zijn* tafel, behalve op *zijn* schotel, behalve in *zijn* maag.

Vlees, dat-i nodig heeft om gezond te zijn naar ziel en lichaam. Om 't werk te verrigten dat van hem geëist wordt. Vlees, dat zich in hem zou behoren omtezetten in spieren en bloed, met evenredige levenslust, wilskracht en énergie.

Is 't niet treurig?

Men heeft op dit cyfer van vier gulden 's jaars per hoofd deze beide aanmerkingen gemaakt:

De opgave van 14 *miljoen geslacht rundvlees, berust op de geboekte* accyns. *Er kan gesloken zijn.*

Ja, zéker is er gesloken. De hatelijke accyns wordt zoveel mogelijk ontdoken. Wie durft het wraken? Maar aannemende dat het geslokene 10 pct. bedraagt van 't aangegeven cyfer — méér zal men toch niet durven stellen — dan verhoogt dit de waarde van 't door één persoon 's jaars genoten rundvlees, tot op nog geen *f* 4½. Verandert dit iets aan de zaak? Bovendien, de vraag is niet of de arme, de werkman — ja zelfs de middelstand voor een groot deel — of ze voor *vier gulden* aan vlees gebruiken, of voor *vier en een half*? De treurige waarheid is: *dat ze* geen *vlees gebrui-*

ken. Dit immers volgt uit de opmerking, hoevelen er in die veertien miljoen deelnemen voor vijftig gulden, voor honderd, twehonderd gulden 's jaars, en meer.

Een twede aanmerking was deze:

De geringe man gebruikt bij voorkeur varkensvlees of spek.

Varkensvlees gebruikt hij weinig. Het is te duur. Spek gebruikt hij — als-i 't betalen kan, en dat zullen we straks zien — maar hij gebruikt het niet *bij voorkeur.* Volstrekt niet. Altans niet bij voorkeur van *smaak.* Evenmin omdat hij zich bemoeit met berekeningen over voedingsvermogen of verwarmingskracht van 't vet. Dit laaste zou in allen geval 's zomers geen reden zijn om spek te eten.

Het gebruik van spek bij den arme, heeft een andere reden. Hij heeft *vet* nodig om aardappelen te *slikken.* Wat het vet in de *maag* uitwerkt, gaat hem niet aan, hij gebruikt het voor de *keel.* Scheikundigen die in philantropie doen, die bij hun wetenschap *gezond verstand* kunnen gebruiken, en niet uit boekerigheid afkérig zijn van de onömstotelijke *waarheid der feiten,* worden uitgenodigd eens de voedingskracht te ontleden van 't maal, dat bijv. de amsterdamse werkman gebruikt. Daarbij is van *vlees* geen spraak. En zelfs meestal niet van *vet.* Het surrogaat is: »*kattenburger doop*" dat is: water en azijn.

Men zou 't den soldaat niet durven voorzetten. Ja zelfs den gevangene niet. En men bedenke dat de werkman *arbeiden* moet, dus meer behoefte heeft aan goed voedsel, dan gevangenen of militairen.

Wie officieel in de kost is bij den nederlandsen staat — door misdrijf of conscriptie dan — heeft *aanspraken.* Hij

kan *reclameren*. Dat kan de werkman niet, naar 't schijnt, en daarom doe *ik* 't voor hem, bij dezen. Men schijnt te menen dat de arbeider geboren is tot onthouding, verdriet, geloof, vermoeienis, zweet, hongerlijden en berusten. Ik geloof aan vooruitgang in volkomenheid. Tot alle vooruitgang is beweging nodig. Die beweging ontbreekt in Holland. De arme teert zwijgend weg. Hij heeft de geestkracht niet om verbetering van z'n lot te vorderen, en juist dat lot belet hem om te geraken tot geestkracht. Dat alles loopt rond in 'n fatalen kring die verbroken moet worden. En dat kan wel. Ik zal 't beproeven.

Ik wil hier 'n opmerking tussenvoegen, die geheel tuishoort op économies terrein, en die ik dringend aanbeveel in de attentie van heren philantropen: Hoe komt het, dat *een slaaf* in oost of west — vóór de afschaffing — geldswaarde had, en dat het nederlands individu *geen* geldswaarde heeft?

Een slaaf kon door matig werk, de kosten opbrengen van z'n onderhoud. Men was door eigenbelang genoopt — en waar dit zweeg, door de wet gedwongen — hem te onderhouden. De meester verschafte hem deksel en voedsel, beide in overeenstemming met z'n behoeften. Jazelfs was hij den slaaf ondersteuning schuldig, in geval van ziekte of verwonding. Al deze uitgaven konden bestreden worden uit de winsten die de arbeid van den slaaf afwierp. En *bovendien* werd uit die winst gedekt: *de rente en risico van 't voor inkoop van den slaaf betaalde kapitaal.*

Eilieve, welk kapitaal zou men durven uitgeven voor een *werkman ten onzent?* Wie zou hem — *onder verpligting van behoorlijk onderhoud* — durven *kopen*, wanneer hij mogt tekoop gesteld worden? Niemand.

Een afrikaans dier van 't genus: *homo*, had geldswaarde. De

eigenaar ener negerin die verloste, deed winst.

Een nederlands dier van dat genus, heeft *geen* waarde. Elk kind dat hier ter wereld komt, is een lastpost.

Ginds bragten de geboorten rijkdom aan. Hier vermeerderen zij de armoede. Daar *stal* men kinderen en mensen. Hier legt men ze te vondeling. Gemeenten of armbesturen kibbelen en procederen om eigendomsregt van zich af te schuiven.

Hoe is dát, philantropen, kristenen, wereldbeschavers? Hebben al uw bemoeienissen niets voortgebragt dan dât? Niets dan dat gij op uw eigen prijscourant den mens hebt gebragt beneden de waarde van een rund?

Hoe, die zwarte slavernij was zo afschuwelijk, hebt gij gezegd... dat verkopen en kopen van *mensen* streed tegen uw gevoel, wijl de koopwaar werd *gelijkgesteld* met paarden, kalveren of ander vee... en gij ziet het koelbloedig aan, dat in *ons* land, in 't land der *witte* slavernij, uw eigen landgenoten *ver beneden dat vee staan?* Het stuitte u nooit dat de eigenaar van een kalf *waarde* ontvangt voor z'n *beest*, en dat in *uw* land, niemand *eigenaar* zou willen wezen van een *mens*, dan onder schadeloosstelling voor den last van 't bezit? Het hindert u niet dat een neger of koebeest *bate* was of is, en uw arme landgenoot *schade?* 't Kalf *plus*, de mens *minus?*

Hoe is dit, philantropen?

Het afschuwelijk mensenslachten in Dahomey strijdt niet tegen mijn beweren dat de waarde van 't negerindividu, in *économisen* zin, boven die van den blanke staat. Dat slachten zou ophouden, als men dien koning — koning! — geld bood voor z'n offers. Maar geldbieden voor een

mens... foei! Slachten, en toelaten dat ze geslacht worden, is veel *menselijker*, niet waar?

Wat overigens die afschafferij aangaat, herinner ik mij een voorval dat de hartelijke innigheid kenschest van de uithangmannen bij zulke bewegingen.

Voor 10, 12, jaar woonde ik, in een maçonnieke loge, de receptie bij, van iemand die naar Berbice of Demerary zou vertrekken. Bij 't gezellig onderhoud dat er volgde op de ceremoniële behandeling der zaak, vraagde en kreeg een oud advokaat het woord. Hij »broederde" vreesselijk, en had tot tekst zijner toespraak gekozen: *de slavernij.* Nu weet ik niet regt of 't wel tepas kwam — want ik geloof dat de slavernij al lang was afgeschaft in de kolonie waarheen de nieuwe »broeder" vertrekken zou — maar hoe dit zij, al had dan de jonge metselaar de toespraak niet nodig, de spreker had de slavernij nodig om z'n toespraak te houden. 't Duurde lang. Het was een pelotonsvuur van woorden als: *vertrapt mensenregt*, *allemaal gods kinderen*, *regten der natuur*, *beschaving*, *zedelijkheid*, *broederschap*, en wat er verder bij zoiets hoort. Hij waarschuwde den broeder, hij onderrigtte den broeder, hij vermaande den broeder, hij smeekte den broeder, en hij dreigde den broeder. Alles in 't belang van de arme negers. De wijn verschaalde er van, en ik denk dat de nieuwe broeder — als tenminste z'n hart goed was — zich voornam zijn slaven nooit te straffen met zulke lange toespraken.

Na den toast — of de preek — zei ik, niet als speech, maar zoals men spreekt in gezelligen kring: »dat ook ik de slavernij afkeurde, maar dat er dikwijls iets liefs werd gevonden in de verhouding tussen slaaf en eigenaar. Ik vertelde hoe 'k eens een klein slavejongetje had horen zeggen tot 'n vrijen loonbediende: *houdje stil*, *zwijg*... *jij*

moogt niet meespreken . . . ik hóór bij m'nheer, ik ben z'n eigen kind (saya toewan poenja anakh sendiri, loe tjoema orang sewah) *jij bent maar 'n huurmens.*" En ik haalde enige feiten aan, waaruit bleek, dat er — bij al de gruwelen die er door ontstaan — toch nu en dan iets goeds kan liggen in de slavernij. Ik meende onpartijdig te oordeelen daar ikzelf nooit slaven bezeten had, nooit langer altans dan, na 't kopen, nodig was tot vrijgeven.

Maar zie, de advokaat werd boos. Nu onderging *ik* een speech, die hierop neerkwam: »dat alle mensen die 'n groot deel van hun leven hadden doorgebragt in landen waar de slavernij bestond, verdorven waren van hart, verstompt van gevoel . . . enz.

Ik droeg mijn lot geduldig. En toen 't uit was, vraagde ik het woord, ditmaal vormelijk.

Ik zeide: »dat ik geroerd was door de toespraak van den broeder. Dat ik inzag geen behoorlijk nederlands hart te hebben. Dat dit mij zeer speet. Dat ik verging van wroeging over de *smetten in m'n bloed.* Dat ik alles toestemde wat de broeder dáárover, en over de slavernij, had georeerd, of oreren zou. Dat ik berouw voelde . . .

Hier haalde ik mijn portefeuille uit, en vraagde een blaadje of bord.

»dat ik m'n berouw tonen wilde . . .

Ik nam wat bankpapier, en legde dat op 't blaadje.

»dat ik naar mijn vermogen wou meewerken tot het vrijkopen van slaven . . .

Ik bood den broeder 't bord aan. De man was rijk.

»en dat ik niet twijfelde of de broeder die zo schoon gesproken had . . .

De »broeder" was opgestaan, en zocht z'n hoed . . .

Ik heb 'm nooit weêrgezien.

Nogëens, philantropen, hoe *is* dit? Waarom toch hebt *gijzelf* de slaven niet vrijgekocht? Waarom laat ge uw mensenliefde betalen door den arme die meê bijdraagt tot het budget, waarop de afkoop geaffecteerd is?

De zwarte slavernij *was* indedaad een gruwel, maar... ze was openlijk, opregt, frank. En: *de slaaf werd beschermd door de wet.*

Wie beschermt den witten slaaf? Wie verzacht of geneest den kanker van de blanke slavernij? Ook dàt is een *gruwel*, philantropen, en een gruwel met toebehoren van huichelarij en valsheid.

De invoering ener *gereglementeerde* slavernij, met verpligting aan den kant des meesters, om z'n eigendom behoorlijk te onderhouden, zou voor menig nederlands werkman een weldaad wezen... als ze bestaan kon. Maar niemand zou iets durven bieden voor een blanke, en daarom is 't onmogelijk. Dáárom, en niet omdat onze zeden zouden verheven zijn boven de begrippen die slavernij dulden. Integendeel, ze staan daar beneden, en bedekken haar zelfzuchtig terugdeinzen voor de verantwoordelijkheid van 't patronaat, met 'n vals kleursel van eerbied voor mensenregt.

De kristelijke beschaving is fijn en slim in haar berekeningen. Ze zegt: gij moogt niet *verkocht* worden... ze meent: ik wil u niet *kopen*. Ze zegt: ik wil niet dat gij *slaaf* zijt... ze meent: ik wil uw *eigenaar* niet wezen. Ze zegt: behoud uwe *waarde* als mens... ze meent: ik wil mijn *kapitaals*waarde niet verliezen. Ze zegt: geen *vernedering* voor *u*... ze meent: geen *schade* voor *mij*.

Want, de werkman in onze maatschappij *is* slaaf. Z'n *maag* levert hem gebonden over, aan ieder die hem 'n maal aardappelen met azijn betaalt. Hij *is* slaaf, *minus* 't regt op onderstand, *minus* registratiekosten, *minus* gezegelden koopbrief, *minus* rente en risico.

Ja, zonder risico. Want als-i ziek wordt, of ongeschikt om te arbeiden, oud, gebrekkig... welnu, dan huurt men een nieuwen slaaf die werken kan, en betaalt hem als z'n voorganger, met 'n maal aardappelen daags...

Moeten dan de fabrikanten hun betaling verhogen, de werkbazen hun loon? Volstrekt niet. Dat kunnen zij niet. Die betaling is geregeld door de verhouding van vraag en behoefte. Er kunnen evenwel maatregelen genomen worden dat die verhouding gunstiger zij. *Altans* men kan zich die vraag *voorleggen*. Maar dit behoort in de volgende afdeling, of liever, ik zal de kwestiën over *tarief* en *vrijhandel* — want op dat terrein hoort deze zaak voor 'n groot deel thuis — afzonderlijk behandelen. 't Is heel eenvoudig, zoals *alles*, wanneer men maar in opregtheid zich voorstelt: *wat de vraag is*, en niet met infame bruggemans-taktiek bijten hakt, om wat te verdienen aan onnodige plankjes. (**340.**)

Weinig vraagstukken zijn onöplosbaar, en 't zou wel heel ongelukkig wezen als 't zoeken naar voldoend levensonderhoud onder die weinige kwestiën hoorde. Zoals nu de zaken staan, noem ik den toestand van ons volk *schandelijk*. Zeven-achtste deel der gehuwde mannen moeten de vruchtbaarheid hunner vrouwen verwensen, en zeker zouden de vogeltjes die zo vrolijk spijs zoeken, *en vinden*, voor hun jongen, met minachting neêrzien op 't verwaand mensdom, als ze wisten hoe schraal de tafel bereid is, waarom 't aanzit.

Ik zeide dat er in Nederland dooréén slechs vier gulden 's jaars aan rundvlees wordt genoten door elk individu. Of liever, dat er zovelen in 't geheel geen vlees eten. En ik heb reeds enige opmerkingen beantwoord, die ik verwachtte op die meedeling. Nu zal ik dezelfde treurige waarheid eens betogen langs anderen weg. Stel dat de opgaven der accynsen onjuist zijn. Dat er *veel* wordt gesloken, zóveel

zelfs dat er in Nederland, niet voor 14 miljoen 'sjaars, maar voor tien of twintig malen méér, aan runderen wordt geslacht. Waar blijft dan dat meerdere vlees? Wie kan 't kopen?

De werkman? Immers neen, want al berekende men dat er honderdmaal meer vlees tersluik werd ingevoerd dan aangegeven, 't blijft dan toch altijd waar, dat de betaling daarvan de middelen van den werkman te bovengaat.

Stel verder — maar 't is zo niet — dat hij *liever* schapenvlees gebruikt, of spek. Dat deze spijs gezonder is, voedzamer, meer warmte-ontwikkelend.

Dit belet dan toch niet, dat ook dit schapenvlees moet worden betaald met 25 à 30 centen, en het varkensvlees met 35 à 40 centen het pond.

Vanwaar bekomt de werkman die centen, die stuivers? Vanwaar vooral bekomt hij de *guldens*, waartoe ze aangroeien, als men rekent bij week of maand?

Ik geef u hier de begroting van een hollands huisgezin. Later hoop ik er meer te publiceren, en ik zal ze den koning voorleggen, opdat hij *wete*, hoe de arme drommels gevoed worden, die zo schreewen en geestdriften, als hij Amsterdam bezoekt. Kan de koning 't helpen... — vraagt ge? Dat beweer ik niet. Maar wel beweer ik, dat een koning zulke dingen *weten* moet, en dat de ministers behoren weggejaagd te worden, die hem onkundig laten van den toestand des volks.

Budget van een huisgezin te Amsterdam. Inkomen: Zes gulden in de week, vrije woning en vrij brandstof.

Sterkte: man, vrouw, drie kinderen van 7 tot 10 jaren.

De man was vroeger bij de kavallerie, en heeft z'n paspoort bekomen, wegens expiratie van verpligte dienst. Hij heeft daarop z'n vorig beroep hervat, en dient nu sedert

veertien jaren als knecht op een houtzaagmolen. Z'n patroon legt loffelijke getuigenis af, over z'n gedrag. » Hij drinkt niet" en doet goed z'n werk.

	Centen daags.	In de week.
Aan brood	22½	*f* 1,57½
Aan hoofdspijs voor 't middagmaal	20	» 1,40
Dit bestaat uit 5 kop aardappelen, of 2 kop erten, of 2 pond meel.		
Aan zout	—	» —,07½
» *boter*, ½ *ons* daags	5	» —,35
» *vet*, ½ *ons* daags	5	» —,35
» *peper, azijn, mostert, meel voor saus* . .	—	» —,15
» *koffi*, 2 *ons* in de week	—	» —,26
» *gebrande stroop* id.	—	» —,03
» *melk*, ½ *kan* daags	3	» —,21
» *karnemelk*, eens in de week, 4 *kan* . . . . . *f* 0,10; 3 *ons meel* . . » —,06; 1½ *ons stroop* . » —,04½	—	» —,20½
» *olie voor licht*, in de week	—	» —,09
» *zeep, stijfsel, blausel, droogwater*, id. .	—	» —,20
» *garen, band, sajet* . . . . id. .	—	» —,20
» *contributie aan 't begrafenisfonds* . id. .	—	» —,18
» *schoolgeld voor een kind* . . . . . id. .	—	» —,10
» *tabak, scheren, en soms een glas Jenever*	—	» —,40
Totaal . . .		*f* 5,77½

Uit de overschietende 22½ cent in de week, moet betaald worden: *kleding, schoeisel, onderhoud van de meubelen, geneeskundige hulp* . . .

Het spreekt vanzelf dat die 22½ Ct. daartoe niet voldoende zijn. Mogt echter de welvarende lezer die genees-

kundige hulp onnodig achten, en tevens de post: *onderhoud van meubels* (!) willen schrappen, dan blijft toch altijd de behoefte aan *kleding* bestaan. Het schoeisel vooral is zeer duur.

Ik heb mij geinformeerd waaruit dit gevonden wordt, en daarop 't volgend antwoord bekomen:

»Als er bijv. een hemd nodig is, wordt dat gekocht op zaterdagavend. Dan moeten de daarvoor uitgegeven 90 cts. worden bezuinigd op de voeding van de volgende week. In plaats van 5 kop aardappelen, worden er 3 kop daags gebruikt. In plaats van 2 kop erten, 1½ kop, in plaats van 2 ponden meel, 1½ pond. Dit moet zolang worden volgehouden tot het tekort aangezuiverd is.

Gevraagd: Gebeurt het *dikwijls* dat op die wijze de dagelijkse begroting moet verminderd worden, om een uitgaa van Zaterdagavend te verëvenen?

Antwoord: *Ja, er is altijd* iets *nodig. Als ik, of een der mijnen een jas, broek of ander kledingstuk moeten hebben, gebeurt het wel dat ik f* 10 *of f* 12 *voorschot vraag van den patroon. Dit moet dan worden aangezuiverd door inhouding van* 50 *centen 's weeks. Deze inhouding gevoegd bij de wekelijkse uitgaaf voor kleêren en schoenen, maakt dat wij, zolang die aanzuivering niet afgelopen is, moeten hongerlijden. In zulke dagen eten wij droog brood, en 's middags aardappelen of erten met zout, zonder boter of vet.*

Gevraagd: Gij hebt op uw begrooting 40 centen 's weeks opgebragt voor sigaren, scheren, borrels en tabak...

Antwoord: *Ja. Maar zeer dikwijls doe ik deze uitgaaf niet. Ik gebruik zeer zelden, en dan nog weinig, jenever. Veel*

zou ik ook niet kunnen betalen. Maar ik beken dat ik soms voel een opwekking nodig te hebben, om niet moedeloos te worden. *)

Gevraagd: Kan uwe vrouw niets verdienen?

Antwoord: *Als zij kan, gaat ze uit schoonmaken, en verdient dan acht stuivers. Maar daarop kan niet worden gerekend, omdat er niet altijd „huizen" zijn, en ook omdat zij zich overwerkt heeft, en bovendien geplaagd is met rumatiek.*

Gevraagd: Wie zorgt voor uw eten, als uw vrouw uit schoonmaken gaat?

Antwoord: *Dat maakt ze den vorigen avend gereed, en ik zet het op 't vuur, als ik van den molen kom.*

Gevraagd: Wie zorgt voor uw kinderen, als uwe vrouw uit is?

Antwoord: *De kinderen zijn op school, en krijgen een boteram meê.*

Vraag: Hoe is over 't algemeen de gezondheidstoestand van uw gezin?

Antwoord: *Slecht. M'n kinderen zijn zwak. Mijn dochtertje*

*) Ik beveel de lezing aan van het werkje: IS NEERLANDS MOED JENEVERMOED, DAN VIVAT DE JENEVER, *voor* 20 *Centen te bekomen bij* K. RIS, *buiten de Utrechtsche Barrière, Noorder-Zaagpad* YY 141, *te Amsterdam.* Het is een hartig stukje, en geschreven door een *werkman.* Zoo'n stem uit het volk is veel belangrijker dan de gemeenplaatsen van de zedeprekende afschaffers. Ikzelf ben zeer tégen sterkedrank maar... ik ben vóór *vlees,* vóór *welstand.* De beste afschaffer is: biefstuk.

Men zal zich die geringe uitgaaf niet beklagen, en door 't boekje in groten getale te bestellen en te verspreiden, tevens een goed werk doen.

van elf jaar lijdt, uit zwakte, aan witten vloed. De dokter zei dat ze versterkende middelen moest gebruiken...

Bouillon, biefstuk? Zeker, dat zou goed zijn... maar:

... hij zei 'r niet bij, in welke apteek die te verkrijgen zijn.

Gevraagd: Doet gij wel eens uitgaven om uzelf, uwe vrouw, of uwe kinderen enig genoegen te verschaffen?

Antwoord: *Ik weet niet waarvan ik 't betalen zou.*

En ik deed nog meer vragen, welker mededéling 't bestek van dezen brief te buiten gaat, maar waarop ik zal terugkomen bij latere behandeling van dergelijke toestanden.

Wie nu aanmerkingen mogt te maken hebben op de begroting van dien werkman, wordt verzocht op te geven: *hoe die begroting dan zou behoren te wezen?*

Het is daarmeê als met de 1000 miljoen die er in Indië verloren gaan, onder 't bestuur van één Gouverneur-generaal die z'n pligt niet doet. Velen vinden dat cyfer overdreven, omdat ze, zoals vaak gebeurt de kracht der vermenigvuldiging niet kennen. Welnu, men rekene uit, hoe veel er dàn in vijf jaren tijds op onwettige manier wordt afgenomen van de veertig miljoen onderdanen daarginder, en neme daarbij tot maatstaf de feiten in den »Havelaar" en de opgaven in de »Minnebrieven." Die opgaven zijn *nooit weêrsproken*, wat ook niet doenlijk is. Wil men nu door verandering in de multiplicatie (Minnebr. pag. 145, volgg) tot een ander resultaat komen, tot 800, tot 500 miljoen? Tot 200, of zelfs tot 100 miljoen? Mij is 't voorlopig wel, schoon ik de juistheid mijner cyfers staandehoud. 't Komt waarlijk niet aan op 'n paar miljoen meer of min, als slechs het feit geconstateerd is. Debat over nauwkeurigheid in slotsommen volgt

later. En ik ben nieuwsgierig naar 't resultaat van hen die mij beschuldigen van overdrijving. 't Zou waarlijk komiek wezen dien VAN TWIST te horen beweren:

— MULTATULI heeft overdreven Ik kan narekenen en bewijzen dat er onder mijn bestuur maar 500 miljoenen zijn verwaarloosd of geroofd... jazelfs, heel stipt genomen, is 't nog 'n driegulden minder. Dus...

Zo gaat het veelal. Voorgewend wantrouwen in een cyfer wordt gebruikt om de waarheid aantetasten, die door zulk cyfer bewezen wordt, en die waarheid *blijven zou*, al kòn men iets afdingen op de *volkomen* juistheid der opgave. Hier nu, bijv. de begroting van den werkman. Ik noemde 't woord *hongerlijden*. Nu is niets gemakkelijker dan met VAN TWIST of anderen die zo goedkoop tot rust komen, uitteroepen: overdrijving! Maar ik vraag hoe men dàn die begroting zou inrigten, zodat de man géén gebrek lijdt met z'n gezin?

Komäan, philantropen, en gij vooral die uw eigen welvaart neemt tot grondslag om 't geheel te beoordelen, gij die vindt *que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes possible*, schrijft eens voor, *hoe* een werkman die zes gulden in de week verdient — en al was 't twaalf! — zijn uitgaven behoort te regelen, om *niet* z'n bestaan voortteslepen in ellende, zoals nu 't geval is.

Zes gulden in de week voor een huisgezin! Eilieve, ik zie in 't verslag van *het Fonds ter aanmoediging van gewapende dienst*, dat er gedurende 1863, voor 84 verminkte en infirme militairen, in 't invaliden-gesticht te Leiden, is uitgegeven *f* 21,950. Dit bedraagt *vijf gulden* per hoofd in de week. Hoe kan dan een werkman, die *kracht* nodig heeft, die *arbeiden* moet, *met zijn gezin* bestaan van *zes gulden*? Bo-

vendien, er worden voor zulke gestichten veel zaken in 't groot en dus goedkoper ingekocht, terwijl de werkman alles ten duurste betaalt.

Hoe *woont* overigens de arme, de minvermogende, ten onzent? Jazelfs, hoe woont 'n groot gedeelte der burgerklasse? Meermalen heb ik daarop gedoeld, (**401. 429.**) en zal nu geen beschrijving geven van de woningen der armen. Ik ben realisties genoeg geweest in de laaste bladzijden, ja teveel, naar mijn smaak. Mijn pen is moê van walg.

Maar over dat *wonen*, toch éne vraag, en 'n mededéling.

De vraag is deze: Zouden de heren, die onlangs fondsen van anderen trachtten bij elkaêr te krijgen, om hôtels op te zetten voor reizigers, niet beter doen, hun eigen geld te gebruiken tot het bouwen van woningen voor *armen?* Maar... geen kasernes. Dat bereikt het doel niet.

Ik begrijp dat burgemeesters-philantropen, als ze gereisd hebben, veel aanmerkingen maken op de europese logementen, en vooral op die in Nederland. Maar als ze een tijdje hadden doorgebragt in 'n kelderwoning te Amsterdam, geloof ik dat ze *die* logementen bovenal de moeite van 't hervormen zouden waardig keuren.

En nu de mededéling. Ik geloof dat ze treffend is. *) Er bestaat in Nederland ene maatschappij *tot nut van 't algemeen.* Die maatschappij houdt jaarlijks algemene vergaderingen. De afgevaardigden der departementen hebben 't regt, voorstellen te doen... natuurlijk moetende strekken: *tot nut* van 't algemeen.

In de laaste vergadering werd door het departement *Fra-*

*) Deze mededéling is van later datum dan de brief. Zij is tussengevoegd, bij de correctie voor de pers.

nekeradeel voorgesteld:

» *den departementen aantebevelen, elk in zijn kring zoveel mogelijk onderzoek te doen naar de gesteldheid der woningen voor den geringen stand, armen of behoeftigen; of zij schadelijk zijn voor de gezondheid en den welstand, en daardoor* nadeligen invloed *uitoefenen op het* huisselijk geluk, *en oorzaken zijn van* kwijning, achteruitgang, zedeloosheid, onverschilligheid, verdierlijking...

Gij ziet dat ik niet alleen sta in m'n oordeel over den invloed van het *wonen* op de zedelijkheid.

» *en plaatselijke maatregelen te beproeven ter verbetering ten deze.*

Zover 't voorstel van Franekeradeel. Nu de behandeling in de zitting, volgens de gepubliceerde verslagen:

» *Het voorstellend lid licht zijn voorstel nader toe, en wil zelfs bij de regering, policie- of andere maatregelen hebben uitgelokt, om het voorgestelde doel te bereiken...*

Dat domme departement Franekeradeel! 't Verdiende waarlijk geschrapt te worden van de ledenlijst der maatschappij: *tot nut* van 't algemeen.

» *Het lid* ARUM *acht het een onbereikbaar ideaal...*

Spoedig een eikekroon voor dat lid ARUM. Ik zei ten onregte dat er geen uitvindingen worden gedaan door ons volk... zie ARUM eens! Het heeft idealen weten te ontdekken — en onbereikbare nogäl — in dingen waarin ikzelf ze niet zou gevonden hebben, ik de dromer bij uitnemend-

heid. En ARUM vindt nog meer uit. Dat dichterlijke lid beweert:

» *dat het onderwerp in kwestie* niet ligt op den weg *der maatschappij tot nut van 't algemeen...*

Ik vraag: wat ligt er dàn op dien weg? Tractaatjes? Bijbels? Histories van brave hendrikken? *Ik* zou 't een schone weg vinden, die *tot nut van 't algemeen* leidde naar behoorlijke woningen, al struikelde men dan niet op die wandeling, over bundels preken en verhandelingen. Maar ik schijn dat mis te hebben. Altans naar 't oordeel der afgevaardigden van onze maatschappij — *tot nut van 't algemeen*, vergeet dit niet — had het dichterlijke ARUM *gelijk*, en 't prakties-domme Franekeradeel *on*gelijk:

» *Het voorstel werd* bij acclamatie *verworpen...*

Is 't niet bedroevend? Gij begrijpt dat er onder die *acclamerende* afgevaardigden, veel dominees zijn. Moesten ze niet in natte kelders worden gestopt, om daar, door nauwte en vuil, door vocht en stank, wat *menselijkheid* te leren bij hun godsdienst, of liever *inplaats* daarvan?

II. *Veel van 't verkeerde is te wijten aan onze staats-instellingen.*

Algemeenheid van grieven lokt uit tot het bedenken van specieuse antwoorden Een bezondere klagt eist 'n verklaring die op de zaak past, maar zodra een grief herhaaldelijk wordt ingebragt, en van alle zijden, componeren de betrokkenen een *adagio*, dat de verantwoordelijkheid schijnt te dekken. Als gij of ik een brief verliezen, die ons werd toevertrouwd ter bezorging, zouden we verdriet voelen over

dat geval. We zouden ons inspannen om den klager tevreden te stellen, door 't opgeven der redenen van het verlies, en door de meest mogelijke inspanning om 't verlorene terug te vinden. Maar bij de postkantoren waar *herhaaldelijk* brieven zoekraken, heeft men 't makkelijker geoordeeld, eens vooral 'n paar frases te bedenken, waarmeê alle klagers worden afgescheept:

— *M'nheer*, als *de brief waarnaar ge vraagt, hier is aangekomen, is hij bezorgd*... Klager exit.

— *M'nheer*, als *uw brief hier op de post is gedaan, is hij verzonden*... Klager exit.

— *M'nheer, kunt gij* verzekeren *dat het opschrift luidde zoals ge zegt? Men kan zich vergissen in 't schrijven van 'n adres*... Dat is waar: Klager exit.

Zulk een algemeen geldend antwoord — *ik* zeg dat zulke antwoorden *als regel, niet gelden* — zoo'n *dreun* is er ook uitgevonden, om alle klagten over den toestand des volks te smoren, wanneer men die in verband brengt met onze staatsinrigting. Dat antwoord luidt:

— *Dit is de zaak niet van de regering.*

Het volk is zedeloos en onzedelijk... Dit is de zaak niet van de regering.

Het volk is dom... Dit is geen regeringszaak.

Het volk lijdt honger, 't volk woont ellendig, 't is uitgeput, *malingre*, moedeloos... Geen zaak van de regering.

Al die dingen *liggen niet op den weg* der regering, om te spreken met Arum, en met de hele nuts-maatschappij, behalve 't nobele Franekeradeel.

Eilieve, *wat* ligt er dan toch wel op dien weg? Wat, in 's hemelsnaam, gaat dan der regering wèl aan? Of gaat haar *niets* aan, ligt er *niets* op haar weg, dan 't kibbelen

over 'n plaatsje voor dezen of genen *staatsman?*

Waarlijk, de hele regering lijkt op 'n spoorweg-maatschappij die vergeten zou de treinen te doen lopen, om zich alleen bezig te houden met het benoemen van conducteurs. Ik kom daarop terug.

Wat men in Nederland vrijheid noemt, is niets dan een lafhartig en wantrouwend verdelen van verantwoordelijkheid. Zie daarover m'n Ideën **5, 6, 7, 8, 9, 119, 120, 121, 185, 326, 328, 329, 330, 332, 333, 334, 335.**

Uit vrees voor tyrannie heeft men alles zó ingerigt, dat het lijdende volk zich op niemand beroepen kan. Een grondwet-koning is zogenaamd onschendbaar, dus: niet aansprakelijk. Hij is verantwoord, wanneer-i zich stipt houdt binnen de beperkingen van zoo'n instrument, en is wel genoodzaakt, om niet meinëdig te worden, verstand, oordeel, bekwaamheid, goeden wil, hogere inzigten, alles wat in hem is, voor 'n groot deel te besteden aan 't bestuderen van militaire modes. Dit is zo erkend, dat reeds bij de opvoeding en opleiding van aspirant-koningen, alles wordt geregeld op 'n wijze die ze vatbaar maakt voor latere onbeduidendheid. (**117.**)

Dat koningen soms gaarne wat meer en wat anders doen, is onlangs gebleken bij den hollandsen watersnood. En men ziet die aandrift om toch óók eens *iets* te mogen wezen, of te doen, zonder verlof van den minister, overal bij brand en dergelijke ongelukken. Altijd is daar 'n koning of prins bij. Wel lopen ze dikwijls in den weg, maar mag dat worden kwalijk genomen, als men nagaat dat zoo'n voorval een der weinige gelegenheden aanbiedt, die hun den moed geven tot *école buissonnière?* Laat ons billijk zijn, en zacht oordelen over personen die — alleen onder al hun medeburgers — verstoken zijn van 't regt *zichzelf* te wezen.

Een koningszoon moet, om eenmaal zijn beroep goed waartenemen, z'n karakter doden, z'n geest uitblussen, z'n wil onderdrukken. Om wat te wezen, moet-i niets zijn. De grondwet leert dat-i eenmaal zal te tekenen hebben wat men hem voorlegt, en dat z'n hoogste verdienste of bekwaamheid wezen zal, geen bekwaamheid of verdienste te bezitten.

Waar individuele verdienste *bestaat* — en men ziet dit meestal bij vorsten die *niet* werden opgevoed als troonopvolgers — is hun hoofdstreven, te *verbergen* dat ze minder onbeduidend zijn dan de grondwet voorschrijft, en ze moeten hun bekwaamheid verstoppen, als 'n schuchter meisje haar gevoel.

Niets zou dus onbillijker wezen dan een grondwet-koning aansprakelijk te houden voor de ellende des volks. Hij mag zich zelfs niet bemoeien met de publike zaak, en staat dus beneden ieder ander. Wanneer bijv. een koning de zaken inzag als *ik*, zou hij 't regt niet hebben, daarover openlijk te klagen als ik. Zijn pligt zou wezen, natelaten wat mijn pligt me voorschrijft te doen. De ministers en *liberale* bladen zouden terstond hem teregtwijzen:

— Met uw verlof, Sire... wees zo goed te zwijgen. Gij zijt gedoemd tot onbeduidendheid. Volgens de grondwet, zullen wij terstond ophouden met roepen: leve de koning, zodra gij bewijzen geeft niet dood te wezen. Uwe taak is: niets te doen. Uwe roeping is: geen roeping te hebben. Uw zorg is: alle zorg overtelaten aan anderen.

Aan anderen...

Aan wien? Aan wie?

Dat moeten we vragen. Natuurlijk. Want, als dan de koning, volgens z'n grondwet-instructie, zich niet mag bemoeien met de zaken, spreekt het vanzelf, dat hij geheel en al *buiten verantwoordelijkheid* moet gesteld worden, zoals dan ook

bedoeld wordt door 't woord: *onschendbaar*.

Wanneer dus anderen belast zijn met beslissen en handelen, dan moet ook de verantwoordelijkheid bij *die anderen* gezocht worden.

Er moet toch een *domicilium citandi* wezen, waar 't volk zich kunne aanmelden om regt te vragen, als 't verdrukt wordt, of — zoals bij ons — verwaarloosd. Neem eens aan dat zamenscholing, oproerig geschreew, brandstichten en plunderen, wettige en zedelijke dingen waren . . . voor *wiens* huis moet het volk zamenscholen, *wiens* naam moet bezongen worden in oproerliedjes, *wiens* glazen moeten worden ingegooid, *wiens* huis geplunderd?

Dat weet ik waarlijk niet. En dat weet niemand. Die onwetendheid is de triomf van 't parlementair stelsel, en 'n makkelijk bedkussen voor gewetenloze regeerders. Als er klagt is, *heeft niemand het alleen gedaan* (**326**).

De ministeriële verantwoordelijkheid is een leugen. Die heren zijn zedelijk verantwoordelijk, ja — zowel als ieder individu — maar overigens zijn ze *indedaad* onschendbaar.

Een koning staat teregt voor de geschiedenis. En al beleeft hij z'n vonnis niet, de *mogelijkheid* bestaat dat hij er aan denkt met belangstelling. En zelfs de benoeming zijner ministers — naar den uitslag van 'n kamerstemming! — is in zoverre onderworpen aan enige pudeur, dat hij, wat dan ook die kamer gestemd hebbe, toch z'n paard niet zou mogen benoemen tot consul, zoals men vertelt van CARACALLA. Ook heeft een koning soms de eer optehouden van z'n geslacht. Of hij heeft achtteslaan op populariteit. Hoe ontmand ook door de grondwet, het kòn zijn dat een vorst zich den loop der zaken aantrok. 't Is zeldzaam, maar er zijn voorbeelden van. Zie HENDRIK den Vierden, die z'n koningschap beschouwde als 'n roeping om te zorgen dat

z'n onderdanen goed gevoed werden, en elke week een hoentje in de pot konden steken. Ook zijn er voorbeelden in de geschiedenis, dat een volk dol wordt, alles vergeet, z'n koning doodslaat, of hem wegjaagt met z'n familie, en die voorbeelden zouden misschien dezen of genen koning kunnen opwekken tot belangstelling in de publike zaak.

Maar... de ministers? Eilieve, wat hebben *zij* te vrezen? Hoe bereikt hèn de afkeuring der geschiedenis, de vloek van den tijdgenoot? Geslachts-eer hebben ze niet optehouden... het volk kent ze ternauwernood, en de geschiedenis heeft wel wat anders te boeken, dan de namen der onbeduidendheden die elkaâr opvolgden aan de groene tafel. Wij hebben sedert twaalf of veertien jaar, bijna *honderd* van die heren versleten! 't Is in Nederland een distinctie geworden, geen minister te zijn geweest.

Ministeriële verantwoordelijkheid? Onzin. Heeft VAN MAANEN de kosten betaald, van den tiendaagsen veldtogt? Zullen de ontelbare ministers die oorzaak zijn van 't toekomstig verlies onzer bezittingen in Indië, een nieuw Insulinde weergeven aan Nederland? Zullen zij voorzien in 't equivalent van een nieuw batig saldo? In een nieuwe koffi- en suikervrachtvaart? Waar zijn nu al de ministers die, jaar-in jaar-uit, gelden aanvraagden voor de marine, en daarmeê niets tot stand bragten dan de algemene erkenning dat die marine in slechten staat is? Zijn de gelden welke dan toch de natie gedurig *opbragt*, zo slecht besteed geworden? Wie of wat waarborgt dat de fondsen die *nu* worden toegestaan, beter resultaat zullen opleveren? Als over tien jaar het tegendeel blijkt, zal de tegenwoordige minister ver te zoeken wezen, zoals nu z'n voorgangers.

Welke minister zal de ellende boeten, of herstellen, waaraan 't volk ten prooi is? Wie zal het genezen van 't be-

derf der vochten, dat natuurlijk gevolg van slechte voeding? Welke minister is aansprakelijk gesteld voor den *schandelijken* watersnood van 1862? Tot welke civile of criminele actie geeft het pligtverzuim eens ministers, wettelijk aanleiding? Hoe moet die actie geïnstitueerd worden? Waar betékend? Door wien?

Enquête in de twede kamer? Eilieve, de leden dier kamer zijn immers juist de personen met wier hulp de minister staande blijft. Zodra hij in die kamer de meerderheid verliest, treedt hij af, trekt zich terug, en is vergeten. Het zou een curieus ding wezen, die kamer te horen vonnissen over de daden van 't laast-afgetreden ministerie. Maar 't komt nooit daartoe, want de lieden *du jour* hebben 't zo druk met vasthouden aan 't gezag van heden, dat ze meestal geen tijd hebben om de fouten en misdaden van *gister* te behandelen. Bovendien, de mannen die op 't kussen zijn, hebben een eigenaardige goedwilligheid voor de verkeerdheden hunner voorgangers. Het tegendeel mogt eens gewoonte worden, en hoe dan, als ook hùn opvolgers eens lastig werden? 't Is daarmêe als met advokaten die elkander sparen... ten koste van de respective clienten. Die clienten zijn in dit geval: het *nederlandse volk*.

De hele inrigting van ons bestuur berust op leugen. Die geheel onverantwoordelijke, onaantastbare, ministers zijn 't product van de stemmingen ener kamer die zelf een leugen is. Die kamer is niet gekozen door 't *volk* Ze is het voortbrengsel van krantengeschrijf. Wie dat voortbrengsel wil leren kennen, ga naar den Haag, of leze 't bijblad. En als men 't een tevèr vindt, en 't ander te vervelend, dan verwijs ik naar **336**, waar ik een kort levensberigt heb meegedeeld van ons parlement, dat meteën kan gelden als portret.

Onder de dagbladen hebben die kranton 't hoogste woord,

en den meesten invloed, welke, in den aanvang gesteund door kapitaal, den tijd hadden, door hoff-advertentiën en holloway-annonces, zich te maken tot »'n veel gelezen blad." Een gezelschap raddraaiers dat 'n paar ton wil tenkoste leggen aan de verspreiding van een goedkope courant, kan zeker wezen, na weinig jaren het uitgeschoten kapitaal met woeker terug te ontvangen... en den staat te regeren. Naast en tussen de annonces over revalenta of haargroei-middelen, geven ze den lezer hun politiek brouwsel in. Wie niet geneest door 't middel van dokter *die*, zal baatvinden bij 't stemmen voor m'heer *die*. Als *dat* lid in de kamer komt, verdwijnen de sproeten. Honderd certificaten uit vreemde landen, dat m'nheer *die* een ware liberaal is, en dat z'n staatkundige loopbaan de kinderen geneest van de engelse ziekte. Likdorens zijn onmogelijk voortaan, als m'nheer *die* een plaatsje krijgt op 't binnenhof, en 't stamelen zal mythe worden, zodra m'nheer *die* aan 't woord komt in den Haag. Longtering en opcenten...

O genoeg, arm rachities volk met uw pillen en kranten, en poeiers en kieskollegiën.

Moet er niet een algemene oorzaak zijn, die Nederland gebragt heeft tot den staat waarin het verkeert? Bezondere gevallen hebben, sedert de zogenaamde restauratie, geen plaats gevonden. Wanneer wij teruggaan tot de 17e eeuw, toen de »compagniën van verre" winsten begonnen aftewerpen, waardoor van lieverlede alles wat niet »verre" was, werd verwaarloosd en bedorven, vinden wij, wel is waar, een hoofdoorzaak van verval. De geschiedenis van 'n volk biedt meermalen punten van vergelijking aan, met de lotgevallen van een individu, en 't zou niet ongepast wezen, den nadeligen invloed van den kunstmatigen compagnie'shandel te vergelijken bij loterijwinst, *waarop geen zegen is*, zoals 't volk zegt, en tenregte misschien. Want zulke winst maakt

lui, onachtzaam, onbekwaam om na 't verliezen van dien rijkdom, op nieuw aan 't werk te gaan.

Maar, om nu alleen te spreken van lateren tijd, welke reden is er, dat onze natie achteruit gaat? Sedert 1816 zijn er geen algemeen werkende catastrofen gebeurd. De twist met België is onbeduidend, als men die beschouwt uit het oogpunt der geschiedenis. De uitgaven voor wapening — jaren lang, en *te* lang — na den tiendaagsen veldtogt, hadden ruim kunnen gedekt worden uit de baten van Indië, als 't goed bestuurd was geworden. — In 't voorbijgaan zeg ik u, dat Indië oneindig meer kon opbrengen. Het zogenaamd batig saldo bedraagt geen tiende gedeolte van wat daar wordt verwaarloosd. Aan koffi alleen wordt, naar raming der ambtenaren van 't binnenlands bestuur, evenveel weggeworpen als ingeleverd. —

Watersnood was in de laaste vijftig jaren niet frequenter, noch belangrijker, dan overeenstemt met den doorslagnorm van zulke onverantwoordelijke gebeurtenissen. Ook vroeger bouwde men dijken — dat verkeerd is — en ook vroeger maakte men die van zand — dat slecht is. De onbekwaamheid en 't gebrek aan doorzigt onzer dagen, bestonden vroeger evenzeer op dat punt.

Cholera of andere ziekten heersten in de laaste jaren niet meer noch heviger, dan andere kwalen van dien aard in vroeger tijd. Oorlog hadden we niet. De ewigdurende vechtpartijen op de indise buitenposten raken niet aan 't hart van de natie, dat is: aan de koffi. Ik zwijg van bloed nu, ik spreek van *zaken*.

Welke zaken kunnen teweeg brengen dat alles is, zoals 't is?

Dit is hoofdzakelijk te wijten aan *slecht bestuur*.

De ministers die zich terugtrekken op hun buitenplaatsen, als de boêl verkeerd loopt, regelen, beschikken, be-

noemen, bevorderen of ontslaan naar 't hun lust. *Après eux le déluge*, dat is: watersnood... of andere nood. Wij hebben dááraan, in medepligtigheid met de kiezerij, te danken een stel regeerders en bestuurders van land en stad, dat treuren doet of lachen, als naar men gestemd is, maar in ieder geval minachting opwekt, en verontwaardiging. Van hier dan ook dat men nergens den minsten eerbied bespeurt voor de »Overheid." Meestal zelfs is er iets vijandigs in den toon, waarop men hoort spreken over regeringsraden of bestuurders. Van innig verband tussen regering en volk, is geen spoor. Zoveel de wet maar enigzins toelaat, onttrekt ieder zich aan 't vervullen van burgerpligt. Belangstelling in de *res publica* is 'n onbekende zaak geworden. Kan het anders? Wáár men 't oog vestigt op de handelingen van bestuur, stuiten we overal op onkunde, op inërtie, op gebrek aan bekwaamheid. De kunst van regeren en besturen moet *geleerd* worden. Daartoe is aanleg, ijver en studie nodig, en waar 't volk dat alles ziet ontbreken op den duur, kàn er geen ontzag bestaan voor bestuur of regering.

Let eens op de straatpolicie in onze grote steden. Het wijzen daarop zal voor mijn tegenwoordig doel genoeg zijn, schoon 't niet onaardig ware, een reeks van zaken te behandelen, die mijn bewering staven. Ik zou kunnen afdalen van de anecdotise onbekwaamheid der ministers, tot schijnbare nietigheden toe. Ja, tot het plankje van 't frankeer-raampje in een postkantoor, dat door 'n schrenier-gleuf in tweën is gedeeld, om toch vooral den spoed te verhinderen, die er bij terugbetalen van pasmunt, zou kunnen ontstaan door wegstrijken. Men is genoodzaakt, stuk voor stuk optenemen. Er word vaak geklaagd over de postbeambten, en deze klagen op hun beurt over de lompheid en de exigentie van Publiek. Publiek *is* lomp, maar in z'n eissen op vlugge dienst, heeft het *regt*. Als echter de dienst

slordig — en met tijdverlies — wordt verrigt, is dit meestal niet zozeer de schuld der beambten, als van de ellendige, domme, *organisatie* van 't postwezen. Nogéens wil ik wijzen op iets zeer eenvoudigs, opdat ieder kunne mee-oordeelen. Zou men niet menen, dat de ambtenaar die belast is met de frankatuur, met aantekenen, met debiet van postzegels, z'n zitplaats moest hebben *bij de guichet?* Me dunkt dit zou nogäl in de rede liggen. Zoals 't nu is, doet de man z'n dienst *lopende*, en legt geheel onnodig alle dagen *enige uren gaans* af. Reken maar na. Hij is langer op de been dan de briefbestellers zelf, die toch op lopen gehuurd zijn. Wie dus voor zijn venster z'n tijd staat te verstampvoeten, duidde het niet euvel aan de schraal-betaalde ambtenaren. Deze kunnen er niet, of niet veel, aan doen. De fout ligt in de verregaande onbekwaamheid hogeröp.

Maar, evenzeer willende vermijden te wijzen op voorbeelden die zogenaamd hoog liggen, als op veel wat nietig schijnt, zoek ik iets wat geen vat geeft op niet-ontvankelijkheid, noch door *schijnbare* verhevenheid, noch door even schijnbare laagte van terrein. Ik wil niet dat men zich incompetent verklare, door 'n lamzalig: *dat is mij te hoog*, of door 'n onjuist: *dat is mij te nietig.* Daarom grijp ik iets uit het midden, en kom terug op de straatpolicie. De schone studie der *petite voirie* blijkt bij elken voetstap een onbekende zaak te wezen. Ieder schreeuwt, timmert, handelt op den publiken weg, alsof 't z'n winkel of werkplaats ware. Behoorlijke markten, zoals in andere grote steden van Europa, zijn er niet. Alignement van huizen of stadswal is 'n onbekende zaak. De reinheid — behalve op de hoofdgrachten — schijnt niet te behoren onder de punten van bestuur. Regels op 't wonen, in dien zin dat er zóveel kubiek ruimte zij voor zóveel individuen, bestaan er niet. In de achterbuurten hoopt zich alles op elkaêr, en deelt elkander meê wat er

zoäl meetedélen valt in die buurten. De mannen van de regering ignoreren dédaigneuselijk alle kennisname van die vuiligheid, en zeker zouden de bewoners van een grote stad er veel bij winnen, als men friese of noordhollandse boeren riep tot het bestuur, mits ze zich verbonden hun geadministreerden te behandelen als vroeger hunne koeien. Ik geloof niet dat een regtgeaarde koe er in berusten zou, te logeren als nu drie-vierde deel van de bevolking te Amsterdam.

Maar dat gaat het bestuur niet aan. Dat alles *ligt niet op den weg van 't bestuur.*

En bij 't klagen daarover, stuit men alweder en altijd op dat voorheersend kenmerk van parlementarisme: op gebrek aan verantwoordelijkheid.

Als een pikant staaltje van de wijze hoe er bestuurd wordt, hoe de bestuurders hun roeping begrijpen, wijs ik u op 't volgende:

Gij weet dat het volk geen vlees eet. Nu eens aannemende dat het bestuur daaraan niets doen kan, zal 't toch waar blijven, dat zoo'n feit de belangstellende aandacht verdient. Zie hier hoe de gedeputeerde staten van Friesland zich kwijten van hun pligt daaromtrent. Wij lezen in 't verslag dier provincie over 1861:

» *Wij moeten nog wijzen op 't verblijdend verschijnsel dat de invoer van* Smeer..."

de *Nederlandsche Industrieel* voegt hier zeer gepast bij: » *dat is: de afval van ons naar Engeland verzonden vee.*"

... » *smeer, een artikel zoo uitnemend geschikt om bij de geringe volksklasse het gemis aan vleesch te vergoeden, in de beide laatste jaren weder klimmende was.*"

Het is moeielijk bij zulke mededélingen niet bitter te worden. Men vraagt zich, wat de overhand heeft bij die heren gedeputeerde staten, de domheid, de onverschilligheid, of de wreedheid?

Of zou er ironie liggen in dat *verblijden* over 't verruilen van vers vlees tegen oud smeer? Zou 't een geestigheid wezen?

Laat ons 't zachste oordeel kiezen, en dus de zaak houden voor domheid. We kunnen daarvoor de minder domme opinie teruggeven — maar niet als *verblijdend* verschijnsel, helaas! — dat een vlugt uilen »*zo bij uitnemendheid geschikt*" wezen zou... om H. H. gedeputeerde staten van Friesland te vervangen.

Als ik wilde toegeven in den lust om zeer veel voorbeelden van dien aard aantehalen, was er geen eind aan. Beter zou 't gezegd zijn: als ik den walg kon overwinnen, die mij dat aanhalen veroorzaakt. In 't grote en kleine, in stads-, provincie- en landsbestuur, overal dezelfde onbekwaamheid, dezelfde *ineptie*, datzelfde berusten in de straffeloosheid van een onverantwoordelijk »*niet-alleen gedaan.*" Partant... overal 'tzelfde gebrek aan geweten.

In Januarij 1862 haalde ik in m'n vrijarbeid SHAKESPEARE's woorden aan: *er is verrotting in den staat.* Weinig tijds daarna herhaalden vele dagbladen van verschillende rigting dat woord, en niemand sprak het tegen. Kort daarop erkende de minister THORBECKE — let wel, toen hij optrad, en dus al 't gewigt van de beschuldiging kon werpen op voorgangers — »dat er een *contagium* heerste in den staat."

Besmetting dus? Het ware nu, na twe jaren thorbeckerij, voor 'n afgevaardigde de moeite waard dien minister de vraag voorteleggen: wat hij gedurende zijn bestuur verrigt heeft, om die besmetting tegentegaan? En 't ware

te wensen dat, er een aannemelijk antwoord kon worden gegeven op die vraag. Maar 't schijnt dat de »besmetting" terstond is geweken bij 't optreden van den heer THORBECKE zelf, en dat er niets nodig was dan 't vertonen van zijn ziektewérend gelaat aan de ministeriéle tafel, om gezond te maken wat ziek was, om armoede te verkéren in rijkdom, en ellende in zaligheid.

We zullen zo vrij zijn niet te geloven aan dien omkeer, zolang het volk *blijft lijden zoals het lijdt.*

Weer moet ik terugkomen op den leugen der vertegenwoordiging. Al was er niet zoveel geknoei in 't kiezen door de weinigen die 't regt hebben zich daarmeê te bemoeien, of daarvan gebruik maken, dan nog zou die hele zaak leugen zijn, want... het *hongerlijdend* gedeelte der natie spreekt niet mede. De niet-etende werkman heeft evenmin stem bij de behandeling *zijner* zaken, als de koeien zelf, die hij ziet wegvoeren naar Engeland. Het is *niet waar* dat deze of gene vertegenwoordiger is gekozen door 't *nederlandse volk.* Kleine stedelijke of provinciale cliques vaardigen in *hun* belang dezen of genen af naar den Haag. Een paar overigens onbeduidende couranten, òf in soldij van 't bewind, òf in hoop op soldij van 't volgend bewind — want oppositie is meestal hofmakerij aan de toekomst — zoo 'n paar kranten verheffen deze of gene nulliteit tot 'n orakel. Een man van wien vroeger niemand iets wist, wordt op eenmaal voorgesteld al 't non plus ultra van welsprekendheid, kennis, onbaatzuchtigheid, vaderlandsliefde...

Neen, vaderlandsliefde niet. Dat moet men die kranten als certificaat van bêtise nageven, dat ze meestal bij voorkeur de *districts*-liefde prijzen van hun candidaat, als om een belachelijk zegel te zetten — huns ondanks natuurlijk, en uit domheid — op de treurige waarheid dat m'nheer *die* of *die* van plan is, z'n stadje en omliggende dorpen te vertegenwoor-

digen, en niet het volk van Nederland. Zó blijkt de *leugen* onzer verkiezingen uit de naïve bekentenis zelfs dergenen, die den mond vol hebben van onze onschatbare grondwet, van constitutionele ontwikkeling, en dusdanige *woorden* meer.

Eens was ik in Friesland, buiten mijn weten, candidaat gesteld voor de kamer. Ik las in de provinciale friese courant, dat men mij onder anderen ook dáárom aanbeval »wijl ik een Fries was." Ik haastte mij die dwaling te releveren, en werd niet gekozen, natuurlijk. Nu, dat zou misschien toch niet geschied zijn, maar de aanbevelingen in de couranten hielden terstond op.

De oorzaken die tot verkiezing leiden, zijn allerzonderlingst, en — met het oog op de gevolgen — meer dan zonderling. Het grenst aan misdaad. Ja 't *is* misdaad. Onlangs in Deventer, waren er personen die aan Duymaer van Twist de kandidatuur wilden opdragen. De man bedankte met wijsheid, zelfkennis en rustliefde. Als-i de onbeschaamdheid had gehad het aantenemen, zou ik mij vernederd hebben tot concurrentie, om eens te weten *hoever* die onbeschaamdheid gaan zou. Tegelijkertijd hadden de winkeliers en leveranciers ener andere stad, een districtslievend persoon ontdekt in een gewezen bataviasen tokohouder, die waarlijk niet in staat is een redelijken brief te schrijven. De man had met thémakenlaten, en rijstleveren — och die rijst wordt den kinderlijken Javaan afgekocht voor weinig geld, meestal op 't veld nog. Drie maanden later is er hongersnood! — op die wijs had de man rijkdom verzameld, en hij wist dien rijkdom te doen aanzien voor bekwaamheid, voor kennis van Indië! »*Die* man was zo bezonder knap in indise zaken" zeiden de *enige kiezers* welke hem aanprezen op 'n manier die Hoff beschaamd maakt. Men zeide dat hijzelf die ronflante artikelen schreef. Nu, dit is laster. Dàt zelfs kan de man niet. Toch scheelde 't weinig of hij was *lid van de kamer* geworden.

Over 't geheel openbaart zich de »besmetting" 't duidelijkst in de schatting van personen. Ten allen tijde was rijkdom een middel tot bedervenden invloed. Maar ik geloof dat zelden die invloed zich zo onbeschaamd deed gelden als tegenwoordig. Welke aanspraken had de heer FRANSEN VAN DE PUTTE, om gekozen te worden tot volksvertegenwoordiger, tot minister? Wat had hij verrigt? Waaruit was gebleken dat hij bekwaamheden bezat, groot genoeg om die verheffing te billijken? Als de heer FRANSEN VAN DE PUTTE bekwaam was voor z'n betrekking — ene onmogelijkheid, die zal erkend worden door hemzelf — zou 't een bloot toeval wezen. Noch zijne opleiding, noch z'n levensloop leidden daartoe. En al hadde hij zich geoefend in kennis, wetenschap, studie der publike zaak, dan nog is zijne verheffing onverantwoordelijk, wijl die oefening zo geheim geschied is, dat niemand daarvan ooit iets gewaar werd. Het nederlandse volk wist van den heer VAN DE PUTTE dit alleen, dat hij in Indië was rijk geworden, nog spoediger dan vele anderen, en ik vind dit juist een reden om bij voorkeur hèm uittesluiten van allen invloed. Ook op den Javaan maakt het een slechten indruk, dat er in Nederland premien worden gesteld op snellen geldöogst. Ik weet wel dat men hiertelande rijkdom verwart met verdienste, maar 't zou goed wezen, dit niet zo duidelijk te tonen, want de Javaan zal daardoor allen moed verliezen tot openbaring zijner klagten. Immers, hij moet nu gaan denken dat het minste verzet tegen heredienst of levering van koelies, de minste weifeling in 't zo bitter-nadelig discompteren van z'n oogst, hem later zal worden betaald gezet, wanneer de persoon waarmeê hij dacht tedoen te hebben als *speculant*, aan 't hoofd van het bestuur komt te staan. Wanneer de handelaar, contractant of vrij-arbeider, juist dóór 't aldus gewonnen geld, zal zijn opgeklommen tot *gezag*. We *zijn* immoreel, laag en gemeen, maar eilieve, laat ons dat

niet ijken als maatstaf. 't Zou goed zijn den Javaan in de mening te laten, dat uitzuigen en afpersen en snel rijkworden *private* liefhebberijen zijn, en geen *officiële* deugden.

Ik geloof dat de heer VAN DE PUTTE bekwamer is, dan over 't algemeen kàn verwacht worden van lieden die zo bezonder bedreven zijn in geldverdienen. Of liever, ik houd hem voor vlug en handig genoeg, om *onze* twede kamer bezigtehouden met »duitenplaterij." *Ce n'est pas jurer gros.* Zie de grappige uitwijding over 't kadaster op Java, waarvoor alle *wezenlijke* belangen, die aan de orde van den dag waren, zijn terzij gesteld. Doch al ware de heer VAN DE PUTTE *indedaad* bekwaam, al hàd hij kennis van indise zaken, dan immers nog is 't een ongerijmdheid, in tijden van kwestie over vrijarbeid en contracten, iemand aan 't hoofd van koloniën te plaatsen, die juist met en door die dingen fortuin heeft gemaakt, en hoogstwaarschijnlijk nog altijd *belang* heeft bij de wijze van exploitatie der Javanen.

Hoewel ik me persoonlijk heb te beklagen over den heer VAN DE PUTTE, die van z'n zonderling verblijf op den ministerzetel gebruik heeft willen maken, om mij voor gek te houden, en onedelen spot te drijven met mijn eervolle armoed — zoals troetelkinderen van stom geluk gewoon zijn — gaat toch deze uitval niet hèm aan. Mijn opmerkingen betreffen de *inrigting van den staat*, die zulke zotte benoemingen mogelijk maakt, en zelfs veroorzaakt.

In verband met de kamerknoeierij, had de heer THORBECKE — na 't aftreden van *den indedaad bekwamen, zeer intègren, zeer met de indise huishouding bekenden* minister UHLENBECK — iemand nodig die paste in 't lijstje dat onze regeringskarikatuur omvat. De vraag was niet: *Wie is bekwaam? Wie* toonde *op de hoogte der zaken te zijn? Van wien kan men* ijver, kunde en goede trouw *met grond verwachten?*

De vraag was deze: *welke* persoon *kan geacht worden*, ka-

meraden *genoeg te hebben onder de* septuaginta, *om z'n begrotingen te doen doorgaan?*

Daar nu de heer VAN DE PUTTE een joviaal mens is, aangenaam in den omgang – och, dat is zo makkelijk, als men niet wordt neergedrukt door zorg. Ik kan ook zo pleizierig wezen, als m'n kinderen schoenen hebben! — daar hij zich »goed voordoet" en de gaaf heeft om *onkunde* te verbergen onder *woorden* — juist andersom als UHLENBECK, die uit gebrek aan woorden, z'n *kunde* niet kon tónen — zie, dáárom moest de heer VAN DE PUTTE minister zijn. Hij is dat, niet in 't belang der *zaken*, maar opdat THORBECKE minister *blijven* zou.

Dat zijn de *eissen* van ons *regerings*telsel. Ik tast geen personen aan. Ik tast het stelsel aan, dat zùlke personen nodig heeft, om zich overënd te houden.

Ik vraag niet of 't billijk is dat VAN DE PUTTE minister is, terwijl ik moeite heb 't papier te betalen, waarop ik m'n Ideën schrijf? Ik vraag niet of 't billijk is, dat we ternauwernood de kans ontliepen een gewezen rijstopkopertokohouder-thélatenmaker in de kamer te zien — een man die niet behoorlijk schrijven kan, en 't in de rekenkunde nooit verder bragt, dan nu mijn kleine MAX — terwijl ik mijn gezin niet kan onderhouden, omdat men men mij 't arbeiden onmogelijk maakt? *) Ik vraag niet: of 't billijk is dat HAVELAAR wordt bespot door den modder van slijmeringen en droogstoppels? Ik vraag: *of 't stelsel goed wezen kan, dat zùlke toestanden gedoogt en zelfs teweegbrengt?*

Ik vraag wat er moet gedacht worden van de wijze waarop *andere* belangen worden behandeld, als zùlke voorbeelden van schandelijk onregt mogelijk zijn?

---

*) *Bijgevoegd onder de correctie.*

Dat is uit. Ik zal kunnen werken, voortaan. Misschien heeft men 't al bespeurd. Zo niet, dan zal men 't bespeuren.

Ik vraag, hoe zich de arme, de werkman regt zal verschaffen, als 't *mij* niet gelukte tot nog toe, mij dien men toch altijd enigzins ontziet? »omdat ik zo mooi schrijf" Want zie, eenmaal toch zal ik 't zover brengen dat ik een plaatsje vind om rustig te werken, en dan begrijpt men toch dat ik de magt heb om rekenschap te vragen op andere wijs, dan door »mooi schrijven" alleen.

Hoe zal de mishandelde *arme* zich doen horen?

Dáárvoor zal *ik* optreden. En dit schrijven is een begin.

De arme wordt niet vertegenwoordigd? Welnu, van heden af, ben *ik* de vertegenwoordiger van dien arme. De regering draagt geen kennis van de behoefte des volks? Ik zal haar die behoeften doen kennen.

En als 't tijd is, zal ik haar berigt doen van de *eissen* des volks.

De arme die *stom* was, zal voortaan *spreken*. De hongerlijdende bevolking van Nederland zal niet langer *zwijgend* hongerlijden.

— *Wij willen eten, waarlijk leven, genieten. Wij willen gelukkig zijn.*

Ziedaar de eerste, zeer onparlementaire, redevoering, die ik namens den arme, den werkman en de grootste helft der burgerklasse, rigt tot de regering van Nederland.

Wat aangaat de andere redevoeringen, gehouden door de officiële vertegenwoordigers, ze zijn leugen. *Leugen* tegen de mening, dat ze bekwaam zouden zijn om goed te spreken. *Leugen* tegen het standpunt waarop ze zich lieten plaatsen als mannen van talent, van studie, van belangstelling in het lot des volks. *Leugen* tegen hun mandaat.

Die heren waren niet afgezonden naar den Haag, om te

redekavelen over stelsels, meningen en parlementaire spitsvondigheden. Het volk eist welvaart, bien-être, genot, geluk, en 't is de pligt van wie een mandaat aannam, *dien* eis te doen horen, dáárover te spreken, en de regering te nopen — des noods te *dwingen* — zich dáármede te bemoeien.

De *leugens* moeten ophouden. Het volk eet z'n droog brood en z'n aardappelen, met of zonder *vet* dan, *in waarheid,* het heeft dus ook regt op waarheid in 't *noemen* van de zaken.

De verslagen van gemeenten en provinciën zijn leugenachtig. De rapporten der beambten moeten *kloppen* met den geest van de clique die op 't kussen zit. De mededélingen uit Indië zijn leugenachtig. Terzelfdertijd als men publiceert dat daarginder alles rustig en tevreden is, moet men ter beteugeling van opstand en oproer, z'n verdedigers zoeken tot in Altona of Afrika toe. De troonreden die de ministers laten uitspreken, is een jaarlijks terugkerende leugen. En 't antwoord daarop insgelijks. Nooit laat men den koning zeggen: »Heren, 't volk lijdt gebrek." Nooit antwoordt men: »Sire, 't volk heeft honger." En zó toch zou er moeten gesproken worden, als er streven naar waarheid was.

Hoe kan men haar ook verwachten, die waarheid, van personen die 't regt van spreken alleen te danken hebben aan een zo leugenachtige fictie als de kieswet? Zou niet bijna ieder lid van de tegenwoordige vergadering, als-i aandrong op waarheid, in zekeren zin een zelfmoord begaan? Zou hij niet vóór alles de bekentenis moeten afleggen: geen vertegenwoordiger van 't *volk* te wezen?

Het belang dat de vertegenwoordiging schijnt te stellen in de »kleur" van 't kabinet is, met het oog op haar mandaat, al weêr een leugen. De principaal — *het volk* — droeg zijnen gemagtigde niet op, strijdtevoeren tegen dezen of ge-

nen minister. Het volk verlangt *welvaart*, *loon voor geleverd werk*, *levensgenot*, *voedsel*.

En nu zegge men niet, dat de »kleur" van 't kabinet in verband staat met deze wensen des volks. Geenzins. O, 't ware indedaad de moeite waard, een staatsdienaar te verwijderen, die 't volk deed hongeren, om hem te doen vervangen door 'n ander, onder wien 't behoorlijk zou worden gevoed. Maar dit geschiedt *niet*. Het volk lijdt gebrek, èn onder zogenaamde behouders, èn onder zogenaamde liberalen, en zóvèr gaat de gewoonte van 't wegdringen der waarheid, dat men zich zelfs de moeite niet geeft, de enige wezenlijke, ernstige partijleus: *'s volkswelvaart*, te gebruiken tot *uithangbord*. Hierin staan onze regeerders nog beneden een ouwerwetsen kroeghouder die door 'n gekroond »lands welvaren" tracht z'n jenever in den man te brengen. De welstand van 't volk »*ligt niet op den weg der regering*."

Vrij-arbeid, nog liever kadaster — ik denk dat de minister jufvrouw SIPPERMAN gesproken heeft, of 'r schoonzoon... »waar 't so togtte" — vrij-arbeid in Indië, staatspoorwegen, doorgravingen, afschaffing van tiendregt, tariefsherziening, alle deze meer of min belangrijke onderwerpen worden met half of kwart talent gebruikt als banier om iets te schijnen, om te *poseren* als man van »principe," van »opinie," van »kleur," maar voor de heel eenvoudige zaak van *voeding* komt niemand op. 't Ware te wensen — zonder scherts, ik spreek in treurigen ernst — dat er in de kamer een *vlees-partij* opstond. Dit ware misschien een behoedmiddel tegen 't opstaan op *andere* wijze, ener *andere* partij, en *buiten* de kamer ditmaal, die later in de geschiedenis den naam zal dragen van *kaas- en broodvolk*. Zoals we dat meer zagen gebeuren, en *zullen* zien gebeuren, omdat het ligt in den *almagtigen aard der dingen*.

Een vleespartij in de kamer! O, zeker zou die partij wèl zo belangrijk wezen als nu de côteriën van liberalen, van behouders, van juste-milieu rigting, van kakelaars over christelijk-historise standpunten, of der halfwijze vereerders van een goddelijk regt...

Ja, er *is* een goddelijk regt. Dat is 't regt des volks om brood te eissen voor arbeid. Het regt om niet te sterven van honger, of in leven te blijven met moeite, in een land dat ruimschoots 't nodige opbrengt, maar welks voedende kracht door wanbestuur ten dele wordt weggeleid naar 't buitenland, ten dele misbruikt om enige weinigen te overladen met gunst.

De spitsvondige, schijnbaar diepzinnige, redeneringen over tarieven en vrijhandel worden niet gevoerd met het plan om te geraken tot waarheid. Deze is eenvoudig, als altoos. Dit kan niet te dikwijls gezegd worden.

Vrijhandel?... Zeker! Vrijhandel, geen belemmering van uitvoer, geen *bescherming* die traag maakt, en vadsig en onbekwaam, maar... *ook geen bescherming van den vreemdeling.*

Ik zal die zeer makkelijke kwestie afzonderlijk behandelen in m'n Ideën, en spreek daarover nu alleen om ze optenemen onder de dingen waarmeê men in den Haag zich bezighoudt, als 't volk gelooft dat er gesproken wordt over *wezenlijke* vraagstukken. De *zaak* is belangrijk, maar 't *gekibbel* daarover hoort tuis in den *malade imaginaire* van MOLIÈRE, waar twe geleerden zich in vuur zetten over de vraag, of men zeggen moet: *figure* of *forme d'un chapeau.*

De hoofdoorzaak van de ellende des volks ligt in zulke »duitenplaterij." Als men 't bijblad leest, en na elke redevoering de vraag doet: »geacht lid, heeft uw lastgever u opgedragen aldus, of dáárover, te spreken?" Of: »meent gij

te zijn afgevaardigd met de *bedoeling* dat ge zó, of dáár-over spreken zoudt?"... zeker, dan zou 't antwoord altijd *neen* wezen.

Maar er was tot-nog-toe niemand om die vraag te doen, op 'n wijze die dwingen zou tot antwoord en beterschap. Dit zou anders wezen, als de *leugen* van de verkiezingen had opgehouden, als er in de raadzalen der regering mannen zaten, die indedaad door 't *volk* waren daarheen gezonden. Door 't volk, dat dan *letten* zoù op de handelingen en redevoeringen van z'n lasthebbers. Het volk, dat eindelijk zou ophouden eerbied te koesteren voor diepzinnigheid, waar ze niet tepas komt, en leren zou de dingen te *verstaan*, die het betreffen.

Ik ben *tegen* 't parlementair stelsel. Maar als men dat nu eenmaal houden wil, behoort het in opregtheid te worden toegepast, en niet met de huichelarij van een bespottelijken *census*.

Vrije en algemene verkiezingen, dàt is — nu we eenmaal meêvaren in 't schuitje van de eeuw — 't enige middel om dat vaartuig te doen aanlanden in goede haven, en vooral om te beletten dat *reizigers* en *bemanning* àl te erg worde uitgezogen.

De lijders aan constitutiekoorts willen dat het volk meêspreke, welnu: *dàt dan ook 't volk meêspreke!* 't Is vals en schandelijk, het te brengen in den waan dat er gezorgd wordt voor z'n belangen, als dit indedaad *niet* geschiedt.

Vrije en algemene verkiezingen, ja... maar om die verkiezingen *vrij* te doen zijn, moet de invloed der holloway-dagbladen worden gefnuikt, die juist omdat het eigenlijke volk niet leest — waar blijft de zegelwet, o ministerie? — dagbladen die juist dáárom, en alléén daarom, invloed heb-

ben, zoveel als nodig is om een kieskollegie te doen triomferen met 'n onbeduidenden candidaat, tegen de candidatuur van 'n andere onbeduidendheid.

Algemene verkiezingen, ja! Men zou wel gedwongen zijn te letten op de publike zaak, als 't volk daarin meêsprak. De scherpte van den toon, welken de honger geeft, zou ook anderen wakker maken, die nu hun regt tot kiezen niet waarderen »omdat het toch niet helpt."

Er zou beweging komen in ons politiek leven, en al ware soms die beweging onördelijk, al raakte ze aan de grens waar roering begint, of zelfs schandaal... welnu, dat alles ware te verkiezen boven den tegenwoordigen doodslaap.

We zouden mannen in de kamer krijgen die, om te voldoen aan de opdragt van den lastgever, 't zich wel *moesten* onthouden van voorgewend-ingewikkelde kwestiën, op straffe van 't verliezen der goede mening hunner principalen, die hen hebbende afgevaardigd om *iets te doen*, geen genoegen zouden nemen met onbegrepen *gepraat*. Niet *liberale* of *behoudende* beginselen zouden op den voorgrond staan bij 't beoordelen van candidaten, men zou zich afvragen: wat heeft die man *verrigt?* Wat geeft ons de hoop dat hij iets ten algemenen nutte verrigten zàl?

Het volk is eenvoudig in z'n eissen en begrippen. Het heeft voedsel en levensgeluk nodig, en zou dus verlangen dat het aanschaffen van voedsel en levensgeluk mogelijk werd, tegen prijzen die 't betalen kan. In allen geval zou 't vorderen dat men zich *de vraag stelde:* of er aan den algemenen toestand niets valt te verbeteren, inplaats van zoals nu, brutaal, insolent, wreed en lui, zich van alles aftemaken, met het praatje: *dat is geen regeringszaak!*

Tans, zoals 't *nu* gaat met de verkiezingen, zijn er van de zeventig heren in den Haag, hoogstens drie of vier bekend bij 't volk. En dit is natuurlijk. De eigenschappen

die 'r nodig waren, om in 'n provinciaal of stedelijk clubsje te worden aangezien voor zo »bezonder achtenswaardig", zijn geheel iets anders, dan wat er vereist wordt om een volksman te vormen, en onze hele kiezerij is een dwaasheid, als er liggen zou in de benoeming tot admiraal, van iemand dien men zo goed had zien spelevaren in een sloot.

Waar zijn de admiralen, vraagt ge? Die zullen verschijnen, zodra er naar admiralen wordt uitgezien, zodra er bij *algemene* verkiezingen, *algemene* hoedanigheden zullen nodig wezen. Tot zolang is 't dégraderend en vervelend, te concurreren met dorps-renomméen.

De Heer VAN HALL is bekend. De heer ROCHUSSEN is bekend. De heren GROEN, VAN HOËVELL, THORBECKE, en nog 'n paar anderen, zijn bekend. Overigens bestaat ons parlement — met ap- en dépendentie van *ex-leden*, *rentré-leden in spe*, *»inlang-niet-vertoond-"leden*, en dergelijken — uit *coqs de village*.

En al ware er niemand bij 't volk bekend als publiek persoon van enig belang, *les hommes ne manquent jamais aux circonstances*. (Zie Vrijarbeid, blz. 26.) Er zullen *mannen* opstaan, zodra er vraag naar mannen is. 't Gaat daarmeê als met fosfer, die duur en zeldzaam was vroeger, en later toen er meer nodig was, goedkoop werd en overvloedig. De huishouding van staat had tot-nog-toe geen lichtstof *nodig*, en daarom is de sociale fosfer zo duur, op dit ogenblik. Ze zal tegeef worden, *als er vraag naar is*.

Algemene verkiezingen dus. Afschaffing van den census, die bespottelijk is, èn in principe èn in toepassing.

In principe. Zóveel veronderstelde welvaart geeft regt om invloed uitteoefenen òp de welvaart. Dus de arme drommel die juist zo hoognodig had om tot welvaart te geraken, wordt uitgesloten. Hebben schipbreukelingen die aan boord

zijn van 't zinkend wrak, minder regt op hulproepen, dan wie half of heel gered zijn? Mag iemand die *meer* honger heeft dan *'n ander*, niet meêroepen om voedsel?

In toepassing. Heeft de beschaafde man die zich intellectueel ontwikkelde, maar juist dáárom misschien, op gelderdienen zich niet toelegde, minder regt van bemoeienis met de publike zaak, dan de kastelein van een meisjeswinkel? Staat de eerlijke arme — arm misschien omdàt-i eerlijk was — boven den gelukkigen gauwdief, boven den woekeraar? Moet 'n dokter in de letteren, een wijsgeer, de man van studie, lager staan dan de schacheraar? Is 't voorts billijk dat menig kleinhandelaartje op 't platteland mag meêstemmen, en de met hem gelijkstaande winkelier in 'n stad niet, wijl er voor de woonplaats van den laasten *een* hoger census is voorgeschreven?

En eindelijk: *waarom kiezen de vrouwen niet meê?* Als de ministers 't geld van de natie wegsmijten, zodat de belastingen hoog blijven, lijden *zij* toch ook onder dien druk. Als we door slecht bestuur oproer krijgen, of oorlog, of watersnood, lijden *zij* toch ook onder die rampen.

De zotternij der bepalingen op 't kiezen, springt overigens terstond in 't oog, door dit enkel staaltje, dat er minder wordt vereist om lid van de kamer te wezen, dan om kiezer te zijn. Dit alleen is voldoende om de diepte te peilen van de inzigten der heren die Nederland zo grootmoedig met de kieswet doteerden. (THORBECKE bovenaan.)

Bij *algemene* verkiezingen zou men niet telkens nulliteiten — of erger — zien verheffen op den ministerstoel, want het beter gehalte der kamer zou andere tegenspraak vereisen, of andere toelichting, dan er nu meestal wordt gegeven van de groene tafel.

Zou een BETZ, minister van financien — van *financien!* hebben durven terugkomen, na flink te zijn uitgelachen over

z'n onkunde? Zou THORBECKE kunnen volstaan met z'n ambiguiteiten, als er tegenover hem mannen stonden, die de puntjes wisten te zetten op de *i*'s? Zou een kamer die wat beduidde, zich laten afleiden van de behandeling der *toestanden in Indie* — die voorziening vereisen! — door langgerekte verhalen over 't *kadaster*, waarnaar niemand vraagde, welke met dien toestand niet in 't minst verband staan, en over 't geheel pure nonsens zijn?

De verkiezingen, zoals ze tans geschieden, waarborgen bijna altijd de zegepraal van middelmatigheid. En middelmatigheid is *misdaad* in mannen die in rang, geld, aanzien en gezag, betaald worden voor wat anders, en méér. *Non omnibus licet*... in Béotie tuis te hooren.

Hoe overigens de verkiezingen zouden moeten geregeld worden, om ze te maken tot waarlijk *vrij* en *algemeen*, hoort tuis in een kieswet die 'k nu niet schrijf. Zo als *tans*, is 't ellendig. En deze opmerking is ten slotte voldoende voor 't doel van dezen brief.

Onder voorbehoud om later op veel punten terugtekomen, en bepaaldelijk op de middelen ter verbetering, resumeer ik:

I. *Het volk verkeert* stoffelijk, zedelijk *en* verstandelijk, *in een ellendigen toestand.*

II. *Veel daarvan is te wijten aan de* inrigting van den staat, *wijl niemand zich* aansprakelijk *houdt voor die ellende.*

De koning *niet*, *omdat-i volgens de grondwet*, onschendbaar *is*, *en daardoor met den besten wil*, onmagtig.

De ministers *niet*, *wijl ze* — bon an, mal an — *om de* twé, drie *jaar aftreden*, *en zich dan niet bekommeren over*

de latere gevolgen van de wijze, waarop zij bestuurden.

III. *Die toestanden zijn* 't onvermijdelijk *gevolg:*
Voor een deel van 't parlementair stelsel in het algemeen.
Voor een ander deel — en voornamelijk! — *Van de wijze waarop dat stelsel in Nederland is voorgeschreven door de wet, en wordt toegepast in de daad.*

Ik eindig voor ditmaal met den catonisen uitroep: *Ik voor mij, ik blijf er bij, dat de ellende des volks moet worden uitgeroeid.*

Zorg dat ge welvaart, laat uw kleinen jongen zich vooral toeleggen op 't *frans*, en tot ziens.

Mijn volkje tuis is wel, en kleine MAX heeft 'n *prix d'excellence* gekregen. Sakkerloot... als-i een »knap kind" wordt, onterf ik hem. Dat zou 'n plaag wezen. *Mijn* ouders waren heel gezegend op dat punt. Adieu.

452. *Aan den Uitgever.* Ik zie dat ge mijn philippica tegen THORBECKE hebt geannonceerd, en daarna de zaalbergerij. Mij wèl, maar ik heb 't erg druk met WOUTERTJE PIETERSE. En om u de waarheid te zeggen, die kleine jongen ligt nader aan m'n schrijvershart, dan... dan... dan anderen. Ik ben niets gestemd tot aanmerken of vitten, en zou waarachtig wel wensen dat Mr. THORBECKE en Ds. ZAALBERG op eenmaal veranderden in iets degelijks, om mij de moeite van de correctie te besparen, *typographiquement parlant*, natuurlijk. Want m'n ogen zijn ontstoken.

Maar ik zal u niet in den steek laten, met uw aankondiging... och, druk 't ding maar, dat ik voordroeg in de club. Er is 'n verhandelingtoon in... goed! Dat poseert 'n mens. Laat de zetters hier-en-daar tussenvoegen: » ge-

achte hoorders" en nu en dan 'n regel wit laten voor suikerwater en neussnuiten. Overigens kan 't zo blijven. Men zal er wel uit begrijpen, wat ik ten-naaste-bij bedoel. En zo niet, dan zal ik het later nogëens toelichten, zodra ik WOUTER heb heengeholpen door *ad*, *apud*, *ante*, en de rest.

»Ik voor mij, ik blijf er bij, dat de ellende des volks moet worden uitgeroeid."

Gij hebt, naar ik hoop, die woorden welke ik van deze plaats voor acht dagen tot u sprak, toegejuicht in uwe harten, en ik vertrouw dat gij, meer nog door eigen aandrift tot het goede, dan bewogen door mijne toespraak, uzelven beloofd hebt, daartoe médetewerken naar uw vermogen.

In christenkerken spreekt men van broederschap. »Zo wat ge den minsten mijner broederen gedaan hebt, hebt ge mij gedaan" zegt JEZUS. In het oude testament, dat velen onder ons ten zedelijk wetboek is, staat voorgeschreven: »gij zult uwen naaste liefhebben als uzelf." — Veel kristenen beweren dat JEZUS dit het eerst heeft gezegd. Ze kennen dikwijls hun eigen bijbel niet. Het staat in Leviticus XIX, maar komt bovendien voor in veel andere geschriften, van ouder datum dan 't begin van dat zogenaamd kristendom. — En ook de vrijmetselaren noemen zich broeders, en prediken liefde.

De wijsgeer maakt liefde jegens den naaste niet tot een *gebod*. Hem is 't *oorzaak tot handelen*, geen *bevel* om te *gehoorzamen*, noch *doel* om te *bestreven*. Wie waarheid zoekt, gevoelt dat hijzelf een deel is — hoe klein dan ook, een deel toch — van 't geheel, en dat broederhaat, *zelfmoord* is, lauwheid voor 't welzijn van z'n naaste, *eigen verwaarlozing*. In dien zin is eigenbelang de hoogste, ja de enige deugd. En dit is een bewijs temeer voor de stelling, hoe algemeen en bezonder belang inëenvloeien. Zekerlijk zouden nooit zulke voorschriften van zedelijkheid of godsdienst

algemeen ingang hebben gevonden, wanneer zij indruisten tegen ons bewustzijn, dat wij behoefte hebben aan verbroedering.

Even als duizend gulden zamengenomen, groter kracht uitoefenen, dan duizend verspreide guldens, zo ook voelen we onze waarde verhoogd, wij voelen ons gelukkiger, beter, naarmate wij met meer ijver en ernst de pligten vervullen, die ieder onzer maken tot een schakel aan den groten keten der mensheid, en van de oneindige wereldgeschiedenis.

Indien dit al waar is in't algemeen, hoeveel te meer is het dan in acht te nemen, waar onze begeerte tot helpen en steunen kan worden toegepast op hen, die onze genoten zijn in 't land onzer inwoning, op 't volk waartoe wij behoren, het volk welks voorspoed, ook in den meest regtstreeksen zin, *onze* voorspoed is.

Geachte hoorders, wij hebben in vorige bijeenkomsten gezien, hoe er aan de welvaart van dat volk veel ontbreekt, en ik heb u voorlopig opgeroepen, mij te steunen in de pogingen die ik wil aanwenden tot verbetering.

Vóór alles echter is nodig, dat we 't eens zijn in oordeel over den algemenen toestand. Ik zeide u reeds, dat enkele regels uit de opsomming der verkeerdheden, die 't onderwerp uitmaakten mijner beide laaste voordragten, gevoegelijk stof zouden leveren tot gehele verhandelingen. Ik heb tot nog toe teksten opgegeven, geen preêken gemaakt.

Om evenwel aantetonen dat ik niet ligtvaardig mijn oordeel geuit heb, wil ik heden avend een bezonder punt tot onderwerp mijner beschouwingen maken.

Gij weet hoe ik herhaaldelijk gezegd heb, dat er *veel* van de verkeerdheden waaronder 't volk gebukt gaat, is toeteschrijven aan ons *staatsbestuur*. Tot die mening wil ik u trachten te brengen, door eene *enigzins nauwkeurige beschou-*

wing van den geest die er bij dat bestuur schijnt te heersen. Dit dus zal het *onderwerp* wezen van mijn voordragt, en als *voorwerp* ter beoordeling, kiezen wij voor heden avend het eerste stuk uit den bundel *historise schetsen* van den Heer THORBECKE.

Ik wenste:

ten eerste, te regtvaardigen onze keus van de werken des heren THORBECKE, als punt van uitgang om den geest der regering te doen kennen;

ten twede, met u nategaan wat we in die werken vinden, en vooral wat we er *niet* in vinden, om

ten laaste, ons aftevragen, of we niet aan onze landgenoten, aan onszelf, aan onze nazaten, verschuldigd zijn, aantedringen op *verandering* in den geest die ons regeert.

Maar vooraf deze opmerking. Mogt het u soms toeschijnen, dat ik de broederlijke liefde die 't beginsel onzer daden behoort te zijn, uit het oog verlies, in 't beoordelen van den staatsdienaar die ons regeert, dat ik dus in tegenspraak schijn met de indrukken waarop ikzelf zoëven een beroep deed... o, men bedenke dat JEZUS sprak van »den minsten zijner broederen" en niet van welvarende en tevreden hogepriesters. Men bedenke dat juist zijn liefde voor de armen en verdrukten, hem de krachtige vervloeking tegen verdrukkers en rijken in den mond gaf.

Liefde en hulp — ja! Maar voor hen die lijden, voor de armen van geeste, voor hongerigen, voor nooddruftigen. Géén liefde, géén hulp, géén inschikkelijkheid, géén steun, voor opgedrongen wereldse grootheid, die armoede, honger en

nooddruft teweegbrengt, onderhoudt en bestendigt.

Zulke steun zou medepligtigheid wezen aan *misdaad.*

I. *De regtvaardiging onzer keus van een gedeelte der werken van den heer* THORBECKE, *tot beoordeling van den geest onzer regering.*

Zekerlijk, die keus moet geregtvaardigd worden. De mogelijkheid bestaat dat ene regering niet mag worden beoordeeld naar 'n dun boekjen, of naar 'n gedeelte daarvan, dat eenmaal werd begaan door een harer leden. Wanneer we bijv. het ministerie GUIZOT onder LOUIS PHILIPPE zouden waarderen, naar de inleiding die deze staatsman schreef in 't werkje van Miss NIGHTINGALE, *over Ziekenverpleging*, dan zouden wij voorzeker onregtvaardig zijn, en misschien werden wij verleid tot afkeuring van de spaanse huwelijken, door die in verband te brengen met het hoogst gewigtig voorschrift der liefdezuster: dat men geen krakende laarzen moet dragen in 'n ziekekamer, en dat men niet moet schudden aan 't bed van iemand die hoofdpijn heeft. Wat GUIZOT schreef in 'n ogenblik van sentimentele ingenomenheid met liefdezusterij — de ware liefdezuster is de vrouw die man en kinderen gelukkig maakt, het meisje dat de laaste levensdagen van 'r ouders opvrolijkt, en dáártoe hoeft men niet naar de Krim te gaan — nu, wat GUIZOT in zulke stemming schreef, heeft niets te maken met z'n staatkundige waarde... of onwaarde. Want, wat GUIZOT, en — ja, THIERS ook — eigenlijk hebben verrigt, weet ik niet. Dat kan liggen aan mijn onkunde, en gebrek aan begrip. Ik heb lange redevoeringen van die heren gelezen, onlangs bijv. die van THIERS over de mexicaanse expeditie, en ik heb er niets uit geleerd, dan dat hij, THIERS, die expeditie afkeurde, omdat-i er de oorzaken niet van wist. Ik gis dat NAPOLEON zal vergeten hebben, hem die

meêtedélen. In het algemeen zou ik u durven aanraden, de geijkte sommiteiten op elk gebied, eens nauwkeurig te beschouwen, en vooral op 't gebied der staatkunde. Ik houd mij overtuigd, dat gij meermalen u zult verwonderen — als bij de tafeldans — niet over 't dansen van dat meubel, maar over de mogelijkheid om zovelen in den waan te brengen dàt ze danste. En waarschijnlijk zult ge, na bijna elke beschouwing, u versterkt voelen in *ongeloof*.

In het algemeen dan, meen ik dat men ter beoordeling, iemand moet beschouwen in zijn daden, zoals ze zich *aaneengeschakeld* voordoen. Niet één daad maakt het karakter duidelijk. De slechte kan iets goeds doen, de goede iets slechs; de wijze kan dwalen, en de zot iets waars zeggen. 't Is daarmeê als met woeker, dronkenschap en mensenliefde. Men is niet dáárom een dronkaard, wijl men eenmaal beschonken was. Niet hij is 'n woekeraar, die in zekere omstandigheden, bij uitzondering, zich z'n geldelijke hulp laat betalen boven den rentekoers. En zeker zal niemand den titel van mensenvriend schenken aan 'n persoon die eens bij toeval wat goeds deed. *Il faut être coutumier du fait*, om er de eer of de schande van te hebben.

Coutumier du *fait*, van de *daad*. Juist. Nu, *daden* hebben wij voor 't ogenblik, van den Heer THORBECKE niet veel, en ik vrees als we daarnaar zochten, dat het ons gaan zou, als met den absenten tafeldans.

Bij gebreke van daden, zoeken wij naar *woorden*, naar betuigingen, naar eene belijdenis des geloofs. Zekerlijk, waar de vraag onbeantwoord blijft: wat hebt gij gedaan? volgt het onderzoek: wat hebt gij verzekerd, geopenbaard als mening? Welken *cathechismus* volgt gij, of beweert gij te volgen?

Op die vraag zou waarschijnlijk GUIZOT antwoorden: » Ik ben doctrinair van staatkundig geloof, en in legen tijd schrijf ik inleidingen voor krankbezoeksters. (**75, 76, 77.**) Zou de

heer THORBECKE een even helder, een even tevredenstellend antwoord kunnen geven? Zou de Heer THORBECKE kunnen zeggen: ik ben liberaal? Velen menen dit. Dan zou altijd de vraag overblijveu: *Wat is liberaal?* Waarin verschilt een liberaal van andere Caucasiers, van andere Saksers, van andere Kaninefaten of Kennemers en Friezen? Is politiek liberalisme een bewijs van *liberaliteit?* Is *ja*-zeggen op zoo'n wet, of *neen* op 'n andere, naarmate van gehechtheid aan de voorstellers, een bewijs van liberalisme?

Wat is liberalisme?

Bestaat het misschien in 't weggeven van *miljoenen* spoorweg-concessiën, instede van *tonnen* kultuur-concessiën? Of is 't liberalisme, den leden van de stembureaux hun broodje met 'r kop koffi te misgunnen, tot stijving der gemeentekassen, en tot onsterfelijke eer vau Nederland? Is 't liberaal, op 't capitool te beraadslagen, of smeerkaarsen moeten worden gewogen of geschat? Of men krenten zal behandelen gelijk met rozijnen?

Kortom, wat is toch eigenlijk liberalisme? Wij moeten die vraag wel doen, wijl 't antwoord dáárop, ons den maatstaf zal aangeven, waarmeê wij den heer THORBECKE behoren te meten. En, geachte hoorders, als die vraag onbeantwoord bleef, zou 't een ogenblik schijnen, of de heer THORBECKE geen maatstaf had, en alzo behoorde tot de incommensurabele grootheden.

Liberalisme is... is... o gelukkig, wij hoeven dat voor ons doel van heden avend niet te weten. En al wisten wij 't, het zou ons niet baten, want... de Heer THORBECKE *is niet* liberaal. Ik bedoel hiermeê niet, dat hij een illiberaal, bekrompen mens is, dit zou moeielijk te bewijzen vallen, wijl, zoals we reeds opmerkten, de meeste daden van den heer THORBECKE den betoverende stempel dragen ener totale onbekendheid. Neen, de heer THORBECKE is *geen liberaal*, in dien zin: dat hij *niet behoort* tot de *liberale partij.*

Wie hierin mijn zegsman is? *Hijzelf.* Bij 't aanvaarden van zijn ministerie, heeft hij instee van 'n *program van rigting*, inplaats van ene *belijdenis des liberalen geloofs*, verklaard: *niet te behoren tot ene partij.* Precies als ik dus... „*M'nheer, net m'n idee*..."

Juist... maar zonder versleten kémelvel, Mr. THORBECKE!

Hoe hij z'n afval goedmaakt bij de kiezers die hem in de kamer bragten — bij FONGERS van Haarlem, onder-anderen — begrijp ik niet regt. Ik vind, men moet z'n afkomst niet verlochenen. Ook begrijp ik niet, hoe alle zogenaamd liberale bladen er genoegen meê namen, dat hun hoofdman wegliep, zodra er een plaatsjen open was, dat hem beviel. Én dat ze voortgaan zich te houden, alsof hij nog aan hun hoofd stond.

In Italië was eens een rover die de reizigers schrik aanjoeg, door mannequins achter bomen te plaatsen. Men meende een bende voor zich te hebben, werd bevreesd, en gaf toe, in de vorderingen van den énen man, dien de reizigers zeer goed hadden kunnen gevangen nemen, als men geweten had dàt hij alleen was. Maar hier is de zaak juist andersöm. De dagblad-mannequins zetten één man vooruit, één man die niet tot hen behoort, die hen niet kent, die hen verlochent, en... toch wordt er door den onnozelen voorbijganger — hier: 't nederlandse volk — betaald!

De heer THORBECKE dan, heeft uitdrukkelijk verklaard: *niet* te behoren tot de liberale partij. Wat moet de man 'n bitter verdriet hebben van de kranten, die hem toch gedurig liberale kamerleden toezenden! Bij de eerste verkiezing moest men hem tevreden stellen, door 't ophemelen van m'nheer VOLLENHOVEN, onzen burgemeester, of van den heer SCHWARTZ, den jodenbekeerder. Na de ruiterlijke verklaring van den heer THORBECKE, is 't waarlijk te bejammeren, dat geen enkele kruistogt-ridder heeft vergeten te sterven. Zoo'n middeleeuwse geweldäanbidder zou 'n

goed figuur maken bij 't afgezworen liberalisme van den Heer THORBECKE.

Of zou die afzwering van 't liberalisme, een *phrase* geweest zijn? (**309**, volgg.)

Wat de Heer TH. gedaan heeft in 't algemeen belang? Dat gaan we nu voorbij, omdat het tot nogtoe alleen geschreven staat in 't onuitgegeven werk der toekomst.

Maar eilieve, als dus de Heer THORBECKE *niet* is te kennen uit daden, die niet geschied zijn... als hij *niet* mag beoordeeld worden naar den politiken catechismus ener partij, waartoe hij gezegd heeft niet te behoren... wat anders blijft ons over dan zijne geschriften?

Ja, mits *ter zake dienende* geschriften. Geen introductien van liefdezusters, of albumversjes uit de jeugd... die ik trouwens van Mr. THORBECKE nooit gezien heb.

Welnu er *bestaan* geschriften van den heer THORBECKE. Opgang hebben ze niet gemaakt. Ik durf u vragen of gij ze gelezen hebt, en ben overtuigd, dat de meesten uwer *neen* zullen antwoorden op die vraag.

Er zijn van 1836 tot 1860 — dat is: *in een tijdvak van 24 jaren* — enige stukjes van den heer THORBECKE verschenen, die zaemgenomen een dun boekdeeltje vormen. Dat is de arbeid van een kwart-eeuw. Als men nagaat dat de heer THORBECKE niet gedrukt ging onder knellende zorgen voor levensonderhoud — de natie heeft hem altijd behoorlijk betaald — als men beseft dat de heer THORBECKE ongedeerd, ongelasterd, niet gepijnigd door vuile kwaadaardige zielemarteling — zoo als anderen ten deel valt, die wèl iets *deden* — dat-i zich altijd vrijelijk kon overgeven aan de inspraak van zijn gemoed, aan den vlugt van zijnen geest, dan zal men de *hoeveelheid* van 't geleverde, gering vinden.

Maar de *hoedanigheid?* Dat zullen wij zien!

Hoe de inhoud van dit bundeltje zij, wij hebben regt dien te houden voor de staatkundige openbaring, voor 't

polities Evangelie van onzen regerenden minister, en ik beroep mij te dien aanzien op de woorden, waarmeê hijzelf zijn vroeger verspreide stukjes bij 't nederlands publiek inleidt. Hij zegt: *»dat ze met den politiken levensgang van den auteur in naauwe, natuurlijke gemeenschap staan.*" (Inleiding der *»historische Schetsen.*")

Ik meen aldus te hebben aangetoond dat wij het regt hebben, den Heer THORBECKE naar deze zijne historise schetsen te beoordelen.

Dewijl nu de meerderheid der twede kamer dien man aanhangt, dewijl voorts de overige ministers door dien man worden gekozen en gesteund, dewijl onze koning èn den Heer THORBECKE èn die andere ministers benoemd heeft, mogen wij, naar ik geloof, tot het besluit komen dat er uit de geschriften van den heer THORBECKE mag worden geconcludeerd: *tot den geest onzer gehele regering,* en deze slotsom wordt niet wedersproken door de feiten. Wij zullen, daarvan overtuigd, nu in de

IIe. plaats, *nagaan, wat we in die werken* vinden, *en wat wij er* niet *in vinden.*

Voor heden avond zal de beschouwing van het eerste, en niet het minst uitgebreide der stukken, voldoende wezen.

En niet het minst uitgebreide... Godbewaarme dat ik boeken zou meten met de el, of geschriften bij 't pond! Maar 't verdient toch opmerking, hoe er in een bundel die de vruchten bevat van *vier en twintig jaren* arbeids, in een werk dat volgens de uitdrukkelijke verklaring des schrijvers *»in naauwe, natuurlijke gemeenschap staat met den politiken levensgang van den auteur*"... een werk alzo, dat we mogen aannemen als

logboek van de reis zijner staatkundige begrippen ... hoe er in zoo'n werk slechts gewijd worden, aan:

„Johan de Witt" .... 19 blz.
„Onze betrekking tot Duitschland .... 4 (!) »
„Mr. G. Wttwaal .... 15 »
de „Schets eener geschiedenis der provinciaal-burgerlijke wetgeving in de Republiek der Vereenigde Nederlanden". 28 (!) »
„Simon van Slingelandt's toeleg om den staat te hervormen". 18 (!) »
„het hedendaagsche Staatsburgerschap" .... 13 (!) »
„R. J. Schimmelpenninck" en S. I. Wiselius" .... 35 »
„Roëll's onderhandeling te Parijs in 1809 en 1810"...

Denk eens na, bij die jaartallen... doordring u van 't belang der zaak... haal u 't napoleonties wereldrijk in de gedachten... het opslikken onzer republiek, eerst onder 'n koning die prefect was, later onder prefecten die koning-speelden... denk aan 't continentaal stelsel... aan Frankrijks wrok, aan Engelands baatzucht... aan de plannen van inval... aan de bataafse marine... aan 't kamp te Boulogne... aan de spanning tussen NAPOLEON en LOUIS... aan de taak van ROËLL... aan 't belang der onderhandelingen over dat alles, en... Nu, 't is geen vergissing, als ik u zeg, dat de heer THORBECKE dat behandelt — zegge natuurlijk: *niet* behandelt — in... **drie** bladzijden. Daarop volgen nog 'n paar stukjes, getiteld: »*Karel Hendrik Ver Huell* en *Rutger Jan Schimmelpenninck*," »*bij het portret van Guizot*," en »*Anton Reinhard Falck*."

Ik heb mij de vervelende moeite getroost u de opschriften *letterlijk* meetedélen, om u goed te doen begrijpen, wat de heer T. beweert te geven in zijn boekje. Hij zegt niet: »*iets over Jan de Witt*," niet: »*ene opmerking over onze betrekking tot Duitsland*." Neen. Hij geeft flinkweg aan z'n

opstelletjes, titels die voegen zouden aan werken van *zeer groten* omvang. Dit — gevoegd bij de logboek-professie — verschaft ons het *regt*, de stukken die wij voor ons hebben, te beschouwen en te beoordelen, zó... als we de vrijheid zullen nemen, heden avend te doen. Wij duiden 't niemand euvel, als-i weinig weet, of weinig uitrigtte. We zullen ieder de vrijheid laten onbeduidend te zijn. Maar wij verzetten ons tegen zulken prétentieusen *schijn* van betékenis, als de heer THORBECKE zich aanmatigt.

En zelfs dàt zouden wij voorbijgaan met stilzwijgen, als niet die schijn door velen werd, en wordt, opgevat voor 't *wezen*, en als niet die dwaling zo noodlottig invloeide op den loop der algemene zaak. Waarlijk, er is verband tussen de schrale voeding van den arbeids-werkman, en de schraalte van den arbeid, dien de heer THORBECKE ons wil opdringen als *werk*. O, zó weder is *alles* in *alles!* Ja. Zó proeven wij den onvoedzamen aardappel van den arme, in 't vruchteloos zoeken naar wat voeding voor den geest, in 't armoedig boekje van den minister. Zó voelen wij de rilling van winterkou, bij 't bladeren in zùlke koude geschriften. Zó vatten we, bij 't achtslaan op den toestand des volks, het verband tussen vuile smakeloosheid beneden, en harteloze onzedelijkheid omhoog. Zó begrijpen we, hoe alles zamenwerkt; hoe voor den wijsgeer en den dichter — die één zijn! — alle verschil tussen hoog en laag wegvalt; hoe iemand die *juist voelt*, alles met denzelfden blik overziet... alles vergelijkt... alles doorschouwt met één inspanning... alles zamenvat met één greep... alles tékent tot één beeld: *waarheid!*

Ik betwijfel zeer, of JAN DE WITT zich gestreeld zou hebben gevoeld, als men hem had kunnen voorspellen, dat 'n soort opvolger hem zou bedélen met slechts negentien blad-

zijden druks, in een werk dat den politiken levensloop — of levens*gang*, zo-als de man z'n onbeduidend aanzijn noemt — van dien opvolger heet te schetsen. Negentien bladzijden octavo . . . dat is, in den boekhandel, een waarde van drie of vier stuivers.

Laat ons zien wat Nederland ontvangen heeft, voor z'n twintig centen.

Zonder in 't minst den Dortsen pensionaris hoog-te-stellen, erken ik toch dat een beschrijving van zijn leven en daden — als er beschrijvenswaardige daden in dat leven voorkomen, wat ik eigenlijk betwijfel, vooral na 't bestuderen van M^r^. THORBECKE's opstel — dat zodanige beschrijving belangrijk wezen kon, door 't verband met àndere zaken. Maar ziet, er blijkt reeds bij den eersten opslag, dat de naam: *Johann de Witt*, niets was dan een uithangbord. Het stukje handelt eenvoudig over een *werk* dat M^r^. SIMONS in 1835 heeft geschreven *over* JAN DE WITT. Ik zou even-goed dit deel van m'n voordragt, door 'n valsen titel, kunnen voorstellen als » beschrijving der *res gestae van* M^r^. SIMONS" omdat ik 'n opstel behandel, waarin iets *over* M^r^. SIMONS gezegd wordt.

Wij merken hierbij al terstond op, hoe omzigtig men wezen moet, met geloofslaan aan titels en programmen van boeken en regeringen *) en wij hebben 't regt te vragen,

*) Wie menen mogt, dat ikzelf een dergelijke oneerlijkheid beging, door aan m'n Havelaar den ondertitel van » koffiveilingen" te geven, bedriegt zich. Ik weet dat er zijn die dit geloven, omdat ze, als de schrijver van een stuk in de » Deutsche Jahrbücher für politik und Literatur," niet aandachtig hebben gelezen. In dat tijdschrift vinden we in de aflevering van Maart 1862:

» Max Havelaar, of de Koffyveilingen op Java, (*Sic.*) door Multatuli. *Das interessante Buch ist bisher, so viel wir wissen, ins Deutsche nicht übersetzt worden, obgleich Uebersetzungen in mehreren Sprachen vorbereitet werden. Von » Kaffee-Auktionen" enthält*

of de verklaring van den minister, bij de aanvaarding van zijn bewind: *»dat hij 't algemeen belang zou bevorderen, en niet dat van ene partij,"* moet worden opgevat met dezelfde stiptheid, als de titels der *»werken"* van den heer THORBECKE.

De stijl is slecht. Of juister: de wijze van uitdrukking is zeer gebrekkig, want stijl bezit de heer THORBECKE niet. Hij schrijft, als velen... de jufvrouw na. (Minnebrieven, blzz. 98 en 137.) Van stijl, van dien weerklank der aandoeningen van de ziel, kan geen spraak zijn, in zulke zielloze voortbrengsels. Wij moeten lager zoeken, om grond te vinden tot prijs of berisping, heel laag zelfs, en daarom ben ik wel genoodzaakt te letten op fouten van ene soort, als men anders zo-gaarne vergeeft, aan wie blijken gaf verheven te zijn boven kleine volkomenheden.

Niets, volstrekt *niets*, ontheft den heer TH. van de verpligting tot vlekkeloosheid in 't nietige. Welnu, in-steê van vlekkeloosheid, vinden we uitdrukkingen als deze:

> ...»; maar het eigen wezen van den tijd, aan welks hoofd DE WITT met weinig anderen stond, van een tijd, dien hij gemerkt heeft met zijn naam, te teekenen, naar deze belofte wil

---

es kaum ein Wort: dieses Aushängeschild schien in Holland nöthig!"

Volstrekt niet! Ik ga nooit langs omwegen. Ik heb dat boek genoemd: *Koffiveilingen*, wijl 't indedaad daarover handelt. (Zie II Deel, pag. 184.) Het boek is een epigram, Nederlanders, en misschien weet ge, dat men 't zwaartepunt van zoo'n stuk moet zoeken in den laasten regel. Misschien zal men later erkennen, dat die titel van 'n verdrietige juistheid is.

De schrijver van 't stuk in de Deutsche Jahrbücher, heeft niet aandachtiger gelezen dan de meesten. Hij komt, na zeer uitvoerige, maar oppervlakkige behandeling van mijn werk, tot de conclusie: dat *vrij-arbeid* zoo'n schone zaak is... Arme SAÏDJAH!

de auteur (*Mr. Simons*) zijn werk beoordeeld zien."

...*gemerkt heeft met zijn naam, te teekenen, naar deze belofte*... Hoe vindt ge 't? Sommigen zullen begrijpen wat de bedoeling is van dezen zin. Ook ik begrijp wat de heer THORBECKE zeggen wilde. Maar *gezegd* heeft-i 't *niet* in die kakografie. (**58.**)

"Wij laten onze aanspraak vallen...

Dat »laten vallen" van 'n »aanspraak" vind ik jammer. Ik vind, men moest niets laten vallen, en vooral geen »aanspraak" die 'n toekomenden minister misschien later kan te-pas komen, bij 't openen van de kamers, of bij 't leggen van 'n eersten steen.

... "om den heer S. te volgen in...

Waarin, denkt ge? In 'n schaapskooi? In een herberg? In de witte societeit? In de besognekamer? Neen:

... "in hetgeen hij geeft.

Ik vind in dit diepzinnig plan geen verschoning, voor dat slordig »laten vallen" van de »aanspraak."

... "vervulde hij — *Jan de Witt* — een rol in de bestelling...

van pakjes, brieven of boodschappen, meent ge? Mis:

... "in de bestelling van... Europa.

Ziedaar Europa besteld door JAN DE WITT! Gefrankeerd? Aan wiens adres? Aan Jupiter... *viâ* Bosporus? Met protest terug misschien, omdat ze gecompromitteerd was?

„JOHANN DE WITT *aanvaardde* 't gemeenebest...

De heer THORBECKE laat ons in 't onzekere, of die aanvaarding geschiedde onder voorregt van boedelbeschrijving. We zullen er 't beste van denken.

„Wie die niet," — *dat is, in verband met het voorafgaande: die „punten van uitgang"* — met de gansche reeks hunner, elkander doorkruisende, gevolgen, volkomen in heeft, overziet den werkkring niet, enz.

Hier moet men, *om een werkkring te overzien*, punten van uitgang *in*-hebben. Neen, mooier nog: men moet die *punten volkomen* „in" hebben. Er mag geen staartje van al die punten buitenblijven, of er ontstaat 'n vreeselijke leemte. Die arme Mr. SIMONS had, volgens de heer TH., niet genoeg punten *in*-genomen, of geen volkomen punten, of hij was er weêr van ontlast... hoe dit zij, SIMONS overzag DE WITT's werkkring maar heel miserabel. Straks zullen we zien, wat de heer THORBECKE — met of zonder volkomen punt-gebruik — van dien werkkring overzien heeft.

Hij schijnt bezondere voorliefde te koesteren voor punten. Altans een beetje verder lezen we:

„Die vraag werd... beslecht...

Een twist wordt *beslecht*. Vragen: *beantwoord*, of *opgelost*.

„Die vraag werd... beslecht op eene wijze, welke....... het keerpunt geworden is.

Ene *wijze* die 'n *punt* geworden is? Wat men toch weinig kan staatmaken op de toekomst... BARNEVELD had gelijk: „o god, wat komt er van"... 'n wijze! Dat punt moet weêr *in*genomen worden, natuurlijk.

„Men behoefde slechts de hand der Generaliteit, welke den evenaar hield, te verkrachten, en de schaal van Holland haalde,

door zijn natuurlijk gewigt, de andere provincien, ieder afzonderlijk en alle te zamen, van zelfs...

Zelfs... sic. Maar dat kan 'n drukfout wezen.

„van zelfs over.

Dit is curieus van onzin. Wanneer een der schalen van 'n balans zwaarder is dan de andere, » door natuurlijk gewigt" — de heer TH. schijnt ook onnatuurlijk gewigt te kennen — dan valt er niets te verkrachten, om die zwaarder schaal te doen overhalen. Er zou juist verkrachting nodig wezen, om haar *niet* te doen doorslaan. De heer TH. schijnt te menen, dat natuurlijke dingen moeten gevioleerd worden. Zo verkracht-i ook — we zijn in volle schoolmeesterij, geachte hoorders — de sexe van 't woord » schaal" dat vrouwelijk is. Ik denk dat-i *zulks* geleerd heeft van mijne*n* baker.

„Alles hangt van het kompas af, waarop de schrijver koers zet.

Ik heb redelijk veel gereisd, ook ter-zee, en kan u betuigen, nog nooit te hebben gezien, dat men *koers zette óp 'n kompas.*

„Onder deze omstandigheden moest de lijn van gedrag der Republiek, ten aanzien van westelijk Europa, voor het vervolg beschreven worden. Wij zien niet...

Hoe gelukkig, dat DE WITT die lijn had te beschrijven voor 't *vervolg*. Verbeeldt u, wat zou de man in angst hebben gezeten, als-i na de » aanvaarding van 't Gemeenebest" had moeten beslissen, hoe men zich verleden jaar gedragen zou. » Die lijn moest voor 't vervolg beschreven worden" alzo, en... volgt daar *onmiddelijk* op:

„Wij zien niet, dat de schrijver — *die arme* Mr. SIMONS! — van hun wezen en verband eenig begrip gegeven heeft.

HUN *wezen en verband?... enig begrip gegeven?...* Wij zien niet, dat de heer THORBECKE enig begrip heeft gegeven van 't wezen en 't verband des woordekens: *hun*. Een prijsvraag: Welke *Hun* wordt hier bedoeld? Zou 't ATTILA wezen? Ik moet met schaamte betuigen, dat die persoon de enige Hun is, dien ik de eer heb bij name te kennen. Ik kan dus niet meêraden, met wat kans op treffen.

> ... »gelijksoortig aan die, waarin LODEWIJK XIV haar, ten aanzien van Frankrijk, te brengen dacht.

Ik geloof dat hier onze schrijver heeft in het duits te schrijven, en het hollands op een stijve manier te verdraaien, gemeend.

> »LODEWIJK onderhield den oorlog meer, dan dat hij deel nam aan een krijg, gedurende welken Frankrijk zich ongehinderd voorbereidde tot den overval der Spaansche Nederlanden, in Mei 1667,"terwijl de Republiek en Engeland nog tegen elkander streden, volvoerd.

Wie wil ALEXANDER spelen bij zoo 'n knoop? Men moet veel »punten" *in*-hebben, om den »kring" van zoo 'n frase te overzien.

> »DE WITT stond op een scherpen post.

Ik weet wat scherpe patronen zijn. Ik ken de scherpte van 't zwaard des hongers. Ook weet ik ten-naaste-bij wat scherpe kritiek is... maar scherpe »posten" ken ik niet. En daar 't iets schijnt te wezen, waar-op men staat, denk ik dat deze zinsnede doelt op 'n gocheltoer, dien DE WITT verrigtte, ter uitspanning, of om den brode misschien, toen er niets meer viel te verdienen als besteller. We willen hopen dat de man zich niet bezeerd hebbe, en dat-i later op 'n prettiger manier z'n brood heeft kunnen verdienen.

Z'n brood *hebbe* kunnen verdienen... Oef! Eilieve, ge-

achte hoorders, meent niet dat ik *mijn* schrijven goed vind. Ik heb daarop veel aanmerkingen, en voel indedaad vrees voor de kritiek, waaraan ik m'n eigen werk zou onderwerpen (**42, 58, 61**) als ik mij niet ontslagen rekende van de verpligting, om schoolmeesterig omtegaan met mijzelf. Ik ben zo vrij te geloven dat ik 'n beetje *regt* heb op 't maken van fouten. En dat ik gebruik-maak van dat regt? Ziet eens, in m'n zéziekte-vertelling (**229**) laat ik een Groenlander reiken van 't putting-want tot nabij 'n sloep, langs-zij van 't vaartuig. Er zal bedoeld zijn: putting-*ijzers*. 't Was een *lapsus calami*. Ik zie, dat ik voor weinige dagen schreef — neen, dat ik heb laten *drukken* (pag. 42.), geschreven had ik 't niet — »welke middelen *daartoe* moeten worden aangewend" zonder vooraf te hebben gezegd: wáártoe? 't Woord: »verbetering" was voorafgegaan, en uitgevallen bij correctie.

Maar, ook zonder zulke verontschuldigingen, ik maak veel fouten, en ze vervelen mij zó, dat ik uit ergernis daarover, niet eens geabonneerd ben op m'n *Ideën*. Want ik wil m'n humeur niet bederven.

Wie uwer in 't bezit is van wat menskunde, zal begrijpen hoe ik mij moest geweld-aandoen om zo-lang uittewijden over nietigheden. Gelooft toch, dat ik u en mij daarboven zou verheven achten ... als ik niet ditmaal ware genoodzaakt geweest, te wijzen op 't kleine, op 't ambachtelijke. Waarlijk, 't zou me niet in 't hoofd komen te vitten — zo-als ik nu erken gedaan te hebben, omdat het *moest* — wanneer de schrijver had blijk gegeven de *hoedanigheden* zijner fouten te bezitten, en daardoor in-staat te zijn, die fouten lostekopen met 'n koninklijk rantsoen van *genie*.

Wij zullen zien, hoe 't met dat loskopen gelegen is.

De negentien bladzijden over »JOHANN DE WITT" zouden

ten-regte moeten heten: » *Mislukt betoogje dat Mr. Simons niets van de zaken wist.*" En — om nòg 'n reden aantehalen, ter verontschuldiging van mijn toon — ik verzeker u, dat de heer TH. *zijn* patient niet genadiger behandelt, dan ik de vrijheid neem, hèm te doen. Maar ik betwijfel, of hij daartoe 'tzelfde regt had. Want... die Mr. SIMONS maakte geen aanspraken. De man had een werk geschreven — véél belangrijker altans dan 't kwart-eeuw product van Mr. TH. — en daarmeê uit. SIMONS liet zich nooit benoemen tot éminentie. Men moet de personen beoordelen naar de aanspraken... die ze niet lieten vallen.

Na een klagt over de onvolledigheid van 't werk des heren SIMONS, na dien schrijver te hebben verweten, dat hij ten onregte z'n boek doopte met den naam van: *Johan de Witt, en zijn tijd* — klagt en verwijting, die gek luiden in den mond van iemand, die voorbeeld geeft van veel gróter onvolledigheid, en van veel brutaler titelroof — geeft ons de heer TH., zo verward, stijf en kromsprakig, als-i dan gewoon is zich uittedrukken, iets als antwoord op de vraag, wat we van hèm hebben te wachten, wanneer hijzelf eenmaal het leven van JAN DE WITT zal beschrijven:

» Het karakter dus van den tijd, althans in zoo ver D. W. er mede in aanraking gekomen is. In groote omtrekken, of uitvoerig; dit zij in des schrijvers willekeur gesteld; maar het eigen wezen van den tijd, aan welks hoofd DE WITT met weinig anderen stond, van een tijd dien hij gemerkt heeft met zijn naam, te teekenen, naar deze belofte wil de auteur zijn werk beoordeeld zien. Welk een tafereel! De feiten der — *hoestbui van den spreker* — en diplomatie, in vrede en oorlog, maken er slechts een klein deel van uit; de toestand zelf, waarin zij voorvielen, het geheele zamenstel van het bijzonder zoowel als openbaar leven der europesche wereld, in zijne verschillende takken en algemeen verband, dit alles om *één* persoonlijk middenpunt...

Dat is, bij 'n welgeschapen mens, de navel. Onze » auteur"

zal bedoeld hebben: om één persoon *als* middelpunt. Die punten, die punten!

· . . . » om één persoonlijk middenpunt geschaard, zal ons, welligt met de kunst van een WALTER SCOTT, voor het oog gebragt worden.

Mij wel. Ik ben er zeer beniewd naar. Onze »*auteur*" zal inzien dat-i dan moet beginnen met tienmaal 'n kwart-eeuw oefening, in naauwkeurigheid van denken en zeggen. (**10, 11, 12, 13.**) Of misschien ziet hij 't niet in, juist omdat tot-nog-toe die oefening ten-énenmale ontbrak.

Maar ik hoop, geachte hoorders, dat u zo-even een woord ontgaan is, een post op den staat der *desiderata*. Ik heb gehoest, waar ik nog niet verstaan wou worden, en vond het aardig uwe nieuwsgierigheid te spannen, naar de oorzaak mijner verkoudheid.

De voorgelezen tekst, met inbegrip van 't voorbijgehoeste is een kostbare bijdrage tot de kennis der politike levensrigting van den heer THORBECKE.

Als gij of ik het leven hadden te beschrijven van een voornaam persoon, *en van zijn tijd*, zouden wij zeker de belangrijkheid gevoelen van *zulk* een opgave, en terugschrikken voor de verantwoordelijkheid, die we op ons laadden door zoo'n program. Maar de heer TH. die de eissen der historie zoo hoog opvat, naar z'n zeggen — en als-i 't meende, zou ik hem gelijk geven — doet, nu zèlf aan 't werk, den helen *Jan de Witt* af, in 19 bladzijden!

Hij verwijt den heer SIMONS, dat deze slechs een »verhaal geeft, van wat er met ons vaderland ten tijde van DE WITT is gebeurd" — ik vind dit nog-al wèl. Wat had de man dan moeten vertellen? — en de criticus-zelf geeft in zijn opstel, dat dan toch »JOHAN DE WITT" gètiteld is, volstrekt *niets* daarvan.

Het hele opstel handelt over — zie hier de reden mijner

verkoudheid zo-even — over . . . staat*kunst*. Het woord staat*kunde*, *kunde*, *kennis* van den staat, komt bij den Heer THORBECKE niet voor, en reeds bij een vorige gelegenheid heb ik de opmerking geuit, dat dit zeer karakteristiek is.

Vroeger schreef men de geschiedenis van koningen . . . het *volk* was niets. Van kroon- en zwaarddragende rovers . . . het *volk* was niets. Sedert lang reeds is die *histoire-bataille* veroordeeld. Welnu, vóór nu eens eindelijk 't *volk* schijnt aan de beurt te komen, het wezenlijke volk, de ware bestanddelen waaruit het mensdom is zamengesteld . . . schijnen wij een soort: *histoire-ministre* te moeten doorlopen, de geschiedenis van de staats-*kunst*, van de staats-*kunsten*, van de staats-*kunstenaars*, en van wat dies meer zij.

Ik kan, om goed begrepen te worden, niet te dikwijls herhalen, dat de Heer THORBECKE dit bundeltje geeft als spiegelbeeld zijner politike ontwikkeling. Welnu, naar die fotografie te oordelen, leven wij *au beau milieu* van staats-*kunstenmakerij*.

Wij, gij, ik, onze vrouwen en kinderen, zijn de biljardballen, waarmeê de heren in den Haag carambole maken. Wij zijn de volants, welke door liberalen en behouders — en door m'nheer THORBECKE ook, want hij speelt sedert zijn avènement meê, zonder partijkaartje — aan elkander worden toegekaatst. Wij, gij allen, en ik, zijn de schaakstukken, waarmeê de heren zich vermaken, en wie 't gewone schaakspel mogt afkeuren, omdat het voor wetenschap te-veel op spel gelijkt, en voor spel te-veel inspanning vordert, zal zeker dìt schaakspel te erger verfoeien, naarmate 't, als vermaak ten koste van een volk, te wreed, en als onzedelijke laagheid, te weinig vermakelijk is.

Wij zien dan in ons stukje, overal *diplomatie* en staats-*kunst* op den voorgrond. »Voorgrond" is onjuist gezegd, want *achter*grond is hier niet.

Overal vinden wij meer of min diepzinnige beschouwin-

gen over de verdeling van magt en gezag: *wie 't best carамboleerde.* Over knoei-finesses tussen de onderscheiden provincien: *wie den volant 't best wist terugtekaatsen.* Over 't al of niet begeven van ambten en waardigheden: *of men den prins van Oranje koningin wou laten halen.* Over » verkrachten van den evenaar"... dat laaste zou ik den naam geven van on-*fair* pat-*zetten*, in de spelletjes die de heren speelden, en waarin des heren THORBECKE's staatskunst zich vermeit, precies zoals wij 'n partij napluizen, van ANDERSEN of MURPHY.

Ik zal de vrijheid nemen, enige voorbeelden aantehalen ter staving van mijn beweren.

» Hij — *Johann de Witt* — was het hoofd eener staatspartij, en de braafste, trouwhartigste, staatsdienaar...

Ei, Mr. THORBECKE! En toen 't in uw kraam te-pas kwam, hebt gij gezegd, *niet* te zijn 't hoofd ener partij, *niet* te behoren tot 'n partij? Gij zeidet — » *precies m'n idée*" — dat dit niet geoorloofd was. Dat men 't *algemeen belang* moest behartigen. Kortom, ge hebt gesproken alsof *ik* 't was. Het kon niet beter. Maar hoe rijmt dit in *u*, Mr. THORBECKE? Ge neemt immers niet kwalijk, dat ik uw *historische (!) schetsen* in » *naauw*" verband breng, met den » *politiken levensgang van den auteur?*" Bedenk toch dat gij-zelf uw boekje hebt aangeprezen, als handleiding daartoe. Of had ge er op gerekend, dat weinigen kunnen *lezen?*

» De generale Regering had onder meer andere, drie voorname takken...

Vlees, vis, groente?... Voedsel, deksel, woning?... Welvaart, zedelijkheid, geluk?... Geloof, hoop, liefde?... Och, neen. De droge takken van m'nheer THORBECKE dragen niet zulke sappige vruchten. De takken van de *generale regering* onder dien braven DE WITT, waren tot neerbuigens toe be-

laden met:

> ... „het maken van verbonden, van vrede of oorlog; het defensiewezen; en de financiële middelen ten behoeve der verdediging.

Ik tel daaruit vier takken, maar »aan een boom zo vol geladen" komt het op een tak niet aan. Let eens op, hoe de financiële middelen alleen worden te-pas gebragt als *bestuurszaak*, en volstrekt niet in verband met de krachten, de belangen en het welzijn der *betalenden*. Die financie-tak schijnt dus aan den boom te groeien, voor 't privatief genoegen van den tuinman.

Maar, eilieve, gaat niet denken dat ik de opgegeven zaken onbelangrijk acht, als onderwerpen van zorg voor de regering. Volstrekt niet. De zaak is maar, dat de heer TH. slechs *die*, of *dusdanige*, onderwerpen schijnt te kennen. Hij brengt het gehéle volk, al z'n belangen, wensen, hoop en regten, terug tot dit éne: *besturen*, *regeren*, *heersen*. En dit alles, niet *ten behoeve* van dat volk, maar geheel alleen met het oog op de belangen of 't vermaak der heren, die van dat besturen, enz. een *vak* maken, 'n *uitspanning*, of 'n *métier*. 't Is de geschiedenis van de spoorwegdirectie en haar conducteurs. 't Publiek — hier het *nederlandse volk* — telt niet meê (pag. 109.)

> „Men behoefde slechts de hand der Generaliteit te verkrachten, en de schaal van Holland haalde, door zijn (*sic*) natuurlijk gewigt, de andere provincien, ieder afzonderlijk en alle te zamen, van zelfs (*sic*) over.

Ziedaar 'n zinnetje, dat ik reeds beschouwde als voorbeeld van gebrekkige uitdrukkingswijze — *n'est pas auteur qui veut*, Mr. THORBECKE, daar hoort méér toe! — en dat ik nu herhaal als 'n grondtype, als voorheersend kenmerk van TH's. staatkünstige liefhebberij. Weêr is hier: alles *in*

alles. De wanörde in 't tekenen van een denkbeeld, komt hier geheel overeen, met de wanördelijke vermenging van belang en pligt. De *schrijver* die »natuurlijke" zwaarte »verkracht" tot dóórslaan, is de *minister*, de *staatskunstenaar*, die z'n kunsjes waardeert, uitvoert, en aan-den-man brengt op 'n wijze, die duidelijk aantoont, hoe in *zijn* gemoed, de evenaar *verkracht* is, waarmeê 't belang des *volks* behoort gewogen te worden. In al de werken (!) van den heer TH. vinden we een sterksprekende vóórliefde voor dingen als dat geknoei over magt, gezag, prérogatief. Over *volkswelvaart* geen woord. Ja, nu-en-dan *iets* er van, maar slechs wanneer 't — als *bijzaak* — te-pas komt bij de spelletjes van de heren in den Haag. Gij zult zien:

»De invloed van Holland kwam dan in de plaats van het algemeen gezag, dat oorspronkelijk aan al de provincien in onverdeelde gemeenschap behoorde.

Aan dit belang was een andere vraag, die men, latere tijden met dezen verwarrende, gemeenlijk vooropstelt, ondergeschikt...

Welke andere »vraag" zou dat wezen? Weêr vraag *ik:* Zou er nu waarlijk kwestie zijn van iets degelijks, in 't eind? Mis. Hieraan was ondergeschikt:

... »de vraag omtrent de wedervervulling van de algemeene en provinciale ambten der prinsen van Oranje.

Dat is hoogst interessant! Wat zal 't vlees goedkoop geworden zijn, toen die *vraag* beslist was!

»In dezen geest hervormde de groote vergadering...

Dat wil zeggen: in den geest van zekere heel diepzinnige knoeierij met dien evenaar...

... »in dien geest hervormde zij het stelsel van de republiek;

en tot uitvoering van dit stelsel, tot beleid van de groote...

Grote ...

... „door al de leden van het staatswezen zich verspreidende...

Grote... door al de leden van het staatswezen zich verspreidende... prachtig! Nu: tot „*beleid*" der mirobolante:

... „gevolgen van dat stelsel...

Dat is — o, Cambronne! — van eigenlijk niemendal...

... „werd J. DE WITT aan het roer geplaatst.

Eindelijk! Nu, 't doet me veel pleizier dat de man een baantje heeft, en we hopen dat z'n betrekking van stuurman hem beter moge bevallen, dan dat staan op iets scherps, of z'n vroegere functie van besteller. Maar let-op, hoe die benoeming van DE WITT tot roerganger, 't slot is van een climax. Dàt... dàt... dàt... en dàt... beef aarde, hemelen juicht: *de Witt is geplaatst!*

Dat is: *overghesèt synde in de jaerspraeke* van van-daag:

Thorbecke is klaargekomen met 'n conditie — N.B. Er zal meer op betaling, en vertoon van wichtigkeit, *dan op fatsoenlijke behandeling worden gelet.*

Geachte hoorders, het walgt me, u al de bewijzen voortelezen van de „verkrachting" waaraan onze staatskunstenaar zich voortdurend schuldig maakt, bij 't „wegen" der belangen van volk en regeerders.

En ... gij zoudt kunnen vragen, of ik ook misschien zulke gedeelten van z'n werk oversla, waarin gesproken wordt over *andere* dingen, dan die voddige twisten der mannen *en place*, op den *pré aux clercs* hunner liefhebberij. Ik bid u, koopt het voddig boekje, leest de stukjes, en als ge èrgens blijk

vindt dat de belangen, de wezenlijke belangen des volks — ik zeg niet: 't *hoogst* stonden in de schatting van onzen minister, neen! — als 't u blijkt, dat de man ooit op 't denkbeeld is gekomen zich daarmeê te bemoeien, daarop te letten, die belangen — al was 't maar zijdelings — optenemen in den *punt*-kring zijner kleine beschouwingen, dan... dan... ja, wat? Ik beloof u »griffermeerd" te worden, als jufvrouw LAPS, wanneer ge 't vindt. Meer kan ik niet zeggen, dunkt me.

Ik zeide reeds, dat het woord staat*kunst* niet van mij is. De heer THORBECKE-zelf kwalificeert aldus de hoedanigheid, de eigenschap, de verdienste, de gaaf, of wat dan 'n »kunst" wezen mag, die hem eigen is, of die hij meent te bezitten.

Welnu, ik erken dat er kunst nodig is, om goed te regeren, maar... *kunde* moet voorafgaan. En, in dit geval, de bepaalde kunde die ons in-staat-stelt te oordelen over de behoeften des volks. Staat*kunst* komt nooit te-pas. Etymologies is dat woord onzin. Maar, als *enfant terrible* is die zeer gebrekkige uitdrukking, van grote betekenis. De onbekwaamheid van den »*auteur*" verklapt den toekomstigen *minister*. Ja. Want wij lezen in 't boekje van den schrijver duidelijk, hoe de regeerder *in spe*, den nederlandsen grond beschouwt als 'n kermisplein, waarop hij: »zodra JAN DE WITT aan 't roer zal staan" z'n *kunsten* wil vertonen. Maar van half-geld of vrijbiljetten is geen spraak. De belastingen zijn, en blijven, hoog. En dat zou niets wezen — ik ben vóór hoge belastingen, hoe meer, hoe beter — maar... *de middelen om die belastingen optebrengen, zonder grote inspanning, moeten daarmeê in evenredigheid staan.* En vooral: *de regeringen zijn daarvoor aan de ingezétenen* SCHULDIG *evenrédige mate van* WELVAART, *van* GENOT, *van* GELUK.

De heer TH. verwijt Mr. SIMONS gedurig, dat-i niet genoeg aantoont, hoe de *bestuurs*zaken in elkander zaten. Eens

heeft SIMONS — o, gruwel! — verzuimd te zeggen:

„of er dan in de overige provincien — *buiten Holland, namelijk* — geen Gecommitteerde Raden of Gedeputeerde Staten aanwezig waren?

Hebt ge ooit gehoord van zoo'n infaam verzuim? Verbeeldt u, dat men over twehonderd jaren vergeten zou, iets te vertellen van onze friesse Gedeputeerde Staten! Wat moet er in 's hemelsnaam worden van de mensheid, als de nazaat zo ligtzinnig heenstapt over de eerbiedwaardige overblijfsels van de luî, die zorg-droegen dat er geen vlees in 't land was, en die zich zoo vermoeiend verheugden over plaatsvervangend smeer!... Ondankbaarheid, uw naam is nageslacht.

„In hetgeen de schrijver van de binnenlandsche aangelegenheden zegt, is evenmin als in zijn verhaal van de diplomatische gebeurtenissen, eenheid, zamenhang of begrip.

Meent niet, dat de klagt over gebrek aan meedéling van *binnenlandse aangelegenheden*, doelt op welvaart, of zo-iets, van 't volk. O, neen. Van zulke nietigheden is nergens spraak. Dat hoort niet tuis in de tent, waar de *kunst* wordt vertoond. Bemoeit zich de gochelaar met den welstand der toekijkers? *Binnenlandse aangelegenheden*, in den mond van den heer TH., zijn kwestien over gezag, préséance-vraagstukken, kibbelarijen tussen provincien, of de vertegenwoordigers daarvan. Kort-om, het geschrijf van den heer TH. is een handleiding — en zelfs als zodanig nog, maar 'n zeer onvolledige handleiding — voor het honderdtal personen, die — zo-als dat sedert onheugelijke tijden plaats-vond — hun carrière trachten te maken, door den nederlandsen staat in dienst te nemen.

„De inrigting der Republiek zal niemand leeren kennen uit

het gebrekkig bescheid van den heer SIMONS.

Nu, men verliest daaraan niet veel. De ontstentenis dier kennis, geeft ruimte tot weten en begrijpen van iets degelijks. Waarlijk, wie geheel op de laagte is van de ellendige, bekrompene, laffe, finesses der bestuursrigting van die tijden; wie al den omslag weet te ontwarren, waaronder 't belang der wezenlijke zaken werd gesmoord; wie zich goed tuis-voelt in de kinderachtige zotternijen dier dagen... indedaad, zo-iemand zou — om te veranderen in iets degelijks — zich moeten haasten, bevrijd te raken van dien ballast. En wie zich *beroemde* op bedrevenheid in wetenschap van die soort, zou verdienen benoemd te worden tot familiekroniek-oudnicht.

Men ziet overigens dat alle medelijden met onzen *eminenten* patient vervalt, bij 't achtgeven op de wijze waarop hij-zelf z'n plak laat neêrkomen op *zijn* slagtöffer.

Ik bezit het werk van den heer SIMONS niet. Maar ik herinner mij, het gelezen te hebben in mijne jeugd, en als die herinnering mij niet al-te-zeer bedriegt, is die schrijver niet zo geheel onschuldig aan wawelende oudnichterij, als de heer TH. hem ten-laste legt. Dat hij *niet genoeg* bakerpraatjes meêdeelt, naar den zin van onzen minister, wil ik gaarne geloven, maar dat er in 't boek van SIMONS, volslagen gebrek wezen zou aan vergetenswaardigheden, houd ik voor laster. Doch dit daargelaten — wij hebben met THORBECKE, niet met SIMONS te doen — ik herinner me iets uit dat werk, waaraan ik niet denken kan, zonder enige vreugd te voelen, over mijn bijna doorgaande afwijking van nederlandse begrippen. Rond-uit gezegd, ik voel 'n beetje trots... anders te zijn, dan wat in ons land gemeenlijk wordt gehouden voor: *goed*. (**447.**) Het staaltje dat me uit SIMONS' boek bleef hangen in 't geheugen, moge u tevens

een voorbeeld zijn van de staatskunstemakerij der heren diplomaten, uit die zo geroemde tijden van DE WITT.

DE RUYTER had zich bij »Heeren Staten" beklaagd, over de verpligting die hem was opgelegd, om bij 't ontmoeten van Engelse schepen te saluéren, ook dan wanneer hij, volgens de gewone begrippen van marine-beleefdheid, het regt hebben zou, dat salut af-te-wachten van een mindere in rang. Zijn verzoek werd afgewezen door de haagse heren, die toenmaals de bewakers waren van de nationale eer. DE RUYTER, *hollands admiraal*, moest en zou saluéren, antwoordden de kantoormannen, die te beschikken hadden over de hoogte of laagte der nederlandse vlag. Men weet dat er bij den zéman, en vooral bij den krijgsman ter zee, ene eigenaardige prikkelbaarheid bestaat, op 't punt van courtoisie. Ik laat nu onbeslist, waar soms in zulke gevallen *karakter* overgaat in *kleingeestigheid*, of omgekeerd... dit is zeker, dat het voor DE RUYTER, met al z'n, soms walgelijke, onderdanigheid aan die »Heeren Staten" — kleine mannen, wier naam voor 'n groot deel vergeten is — dat het voor DE RUYTER een onaangename zaak was. De man was niet »tuchteloos" genoeg, om te bedanken voor 't voeren ener admiraalsvlag, die 'm scheen gegeven te zijn om gestreken te worden. Ik ken personen die, in zijn geval, zouden geantwoord hebben: lieve *Heeren Staten*, doet met *uw* eer of onëer, wat ge wilt... neemt *gij* uw-lieder lelijke pruiken af voor 'n engelsen schoenpoetser, als uwe hoogmogendheden genoegen scheppen in zulke laagheid... maar *ik* strijk mijn hollandse admiraalsvlag *niet* voor 'n britsen schoener."

Nu, DE RUYTER, vol *militaire* courage, schijnt zeer kristelijk-lamlendig geweest te zijn, zo-dra hij in aanraking kwam met de godzalige »Overheid" dier dagen. Ditmaal evenwel scheen hem de haagse karakterloosheid wat àl te erg. Altans hij klaagde nog-eens, en verzocht: om dan toch *alleen*

in de noordzee gedwongen te zijn tot zulke slaafse onderdanigheid.

Het antwoord op *dat* verzoek is curieus, geachte hoorders, en doet ons een blik slaan in 't *karakter* van vergaderingen...

»Er kon volstrekt niet worden getreden in het voorstel van den »lieven, getrouwen" admiraal, omdat Engeland zulke regeling der zaak zou aanmerken, als erkenning van z'n aanspraken op *overwigt in de noordzee*..."

Ik herinner me hierbij een man, die, geslagen door z'n vrouw, wegkroop onder de sopha, en op haar dreigend bevel, z'n schuilplaats te verlaten, om 't restant in ontvangst te nemen, van de hem toegedachte correctie... zich beriep op z'n *karakter*, om gehoorzaamheid te weigeren...

Ja, zó schoven die »Heeren Staten" onze nationale eer onder de bank, en *als heden*, geachte hoorders, trachtten zij een belachelijk tintje van *staatskunst* te leggen op de jammerlijkste flauwhartigheid.

Er zijn bijna dertig jaren verlopen, sedert ik het werk van Mr. SIMONS, waaruit ik deze bezonderheid vernam, gelezen heb. Nooit is de indruk uitgewist, die ze toen maakte op mijn jong gemoed. En, hoorders, er is verband tussen mijn afkeer van »Heeren staten," die zelfs den moed niet hadden laf'hartig te wezen, en mijn walg van de thorbeckiaanse klagte over SIMONS' verzuim: iets te vertellen over »*Gecommitteerde Raden*," of dergelijke nietigheden. Het was den »Heeren Staten" van 1700, vrij onverschillig, wat er gebeurde buiten hun vergaderzaal, mits *zij* slechs 't dekkend plaatsjen onder de sopha behielden, even-als tans de

ware belangen des volks geheel ondergeschikt worden geacht aan 't handhaven in verkregen voorregt, van *personen*, welke zich met die belangen moesten bezighouden.

Wie daarvan niet overtuigd is, sla de geschiedboeken van die tijden op, en vergelijke de toestanden van vroeger, met den toestand van heden. Dezelfde geest die onzen RUYTER noodzaakte tot 'n laagheid *in dienst*, welke hij niet zou begaan hebben *als mens*... dezelfde geest die hem weinig jaren later, onvoldoend uitgerust, in den strijd jaagde, om te bezwijken bij Syrakuze... *die* geest belet heden *onze* ministers, *onze* hoogmogenden — god-beter 't! — in zulke infamie iets anders te zien, dan: *matérie ter homologatie van zeer capable beslechting ener hoogst-épineuse kwestie over 't jus gentium.*

De kommies van staat die 't salut-vraagstuk meende optelossen, door in 't uitzetten van de grenzen der schande, glimp van vergoeding te zoeken voor verwaarloosde eer, is waarschijnlijk beloond geworden voor de webbige fijnheid van z'n begrip. En als de man eens mogt terugkomen, ligt — onder *onze* ministers — z'n fortuin gereed. Zùlke personen zijn *nodig*... in zùlke toestanden.

Gij begrijpt, geachte hoorders, dat de heer THORBECKE zich niet bezighoudt met dusdanige opmerkingen. Al wat raakt aan hart of karakter, is beneden de kunst van onzen »auteur." Z'n klagt is, dat men uit SIMONS' werk de *inrigting* van de Republiek niet leert kennen, dat is: de bureaukratise inrigting... de ambtenarij.

Ik voel mij zeer verpligt aan M^r^. SIMONS, voor die leemte — verbeeldt u, mijn geheugen is goed... 't had kunnen wezen, dat ik iets onthouden had van die onnodigheden — maar... zoudt ge nu niet denken, dat de heer THORBECKE u wèl zou meedélen hoe 't huwelijk van *diplomaat*-jufvrouw *die*, of 't ontslag van *staats*-keukenmeid *die*, eigenlijk in z'n

werk is gegaan... dat is: dat *hij* u iets zou verhalen over die verkrachtings-inrigterij van de Republiek?

Nu, vreest niet, geachte hoorders. Zelfs al naamt gij de moeite, om de vervelende, dorre, » *historische*" schetsen van Mr. TH. te door-worstelen, ik verzeker u, dat ge... vermoeid wezen zoudt, ja... maar u niet bezwaard zoudt voelen met overmaat van onnodige wetenschap. Uw gemoed zou rein blijven van staatkunstige spinnekopperij, en ik hoop zelfs, dat gij juist dit zoudt geleerd hebben uit uw lectuur, dat er uit zulke lectuur niets te leren valt. Het boekje van den heer TH. is, wat *vorm* en *inhoud* aangaat beide, een kostbare bijdrage tot de grote verzameling van al 't geschrijf, waaruit men precies kan te-weten komen, hoe men niet behoort te schrijven, en als zodanig is 't waarlijk veel nuttiger dan de jenever-épopee, die ik aanprees op blz. 102...

Neen... duizendmaal neen... Op heel àndere wijze kan ons 't *auteur*schap van den *minister* nuttig zijn...

De misgeboren aloë-bloem van THORBECKE moet gerekend worden, onder de weldadigste voortbrengsels van 't tuintje der hollandse maagd, als we, bij 't beschouwen van dat kwart-bakken product, ons voelen opgewekt tot zorg, dat er in dien tuin worde plaats-gegeven aan *andere* planten! En als zodanig zijn we den heer THORBECKE dank schuldig, dat hij ons zo gul een staalkaart heeft gegeven, van de algemeen heersende ziele-traagheid, onkunde en kwade trouw.

Zou de man misschien 'n goede bedoeling hebben gehad, met dat wijzen op z'n staatkunstigen » levensgang?" Zou 't een waarschuwing wezen? Zou 't beduiden: » Mensen, gij hemelt me zo op... wéét, wat ge doet... ik ben niet be-

kwamer dan ge uit *die* vodderij kunt opmaken... Wilt ge mij, in weêrwil daarvan, toch volstrekt benoemen tot JAN DE WITT... tot eminentie... tot minister... dat is *uw* zaak! *Ik* heb gewaarschuwd. De gevolgen zijn voor rekening uwer eigene blindheid..."

Kom-aan... laat ons dat geloven, geachte hoorders, en alzo uit alles het aangenaamste kiezen. Dan scheiden we straks onder den indruk, dat Holland een prachtig land is, waar men naïve, gulle, kinderlijke, opregtheid beloont met ministersrang... en waar zeker de onnozele *brouwer van Preston*, die zijns ondanks den vijand op de vlugt joeg, ware benoemd geworden tot veldmaarschalk, als-i ons — ter beoordeling van z'n militairen „*levensgang*" — een proefje had aangeboden van den *ale*, waaraan hij vier en-twintig jaar brouwens besteed had.

Voor we echter mogen berusten in de zekerheid, dat zulke opvatting van de bedoeling des heren THORBECKE, de juiste is, zullen we gemakshalve ons houden, als-of we z'n boekje *niet* aanzagen voor 't strijdpaard, dat den bangen ruiter tot held maakte tegen z'n wil. Wij zullen voortgaan te ménen, dat ruiter en paard één wil hebben, en dat Mr. THORBECKE juist even langzaam, en juist zó, is vergroeid tot 'n staatskunstenaar, als z'n verspreide opstelletjes in vier-en-twintig jaren zijn zaêmgekreupeld tot 'n boek.

Welnu, er zou geen eind zijn aan de aanhalingen, indien ik u alles wilde voorlezen, wat ons regt geeft tot de méning, dat voor den heer THORBECKE, *staatkunde* is: de *kunst*, het *kunstje*, om met zekere gegevens, zich-zelven en enige vrienden, ene plaats te bezorgen, en zich daarop te handhaven. En dit zal te duidelijker in 't oog vallen, wanneer wij nu in de twede plaats nagaan, wat er in 't boekje van

Mr. THORBECKE, *niet* wordt gevonden. Ik hoop dat de onderwerpen welke tot die cathegorie behoren, iets aantrekkelijker mogen zijn, dan de zaken die onze minister wèl behandelt, of zich inbeeldde te behandelen *).

Ik houd niet van utopiën. Een HAROEN AL RASCHID, die verkleed rondgaat onder 't volk, om regt te doen, is niet van onzen tijd, en... van géén tijd. Een heerser die aldus handelt, verwaarloost z'n pligt, en toont dàt hij dien al-lang verwaarloosd hééft. Want zijn taak is niet: nu-en-dan eens regt te doen, uit luim... maar te zorgen: dat er *doorgaand* regt geschiede. 't Zou wel ongelukkig wezen, als 'n verongelijkte moest zitten wachten op zoo'n koninklijk bezoek.

Ook wens ik de staatkunde niet onderwezen te zien, in de school van FENELON, die TELEMACHUS door MINERVA laat voeren tot koning IDOMENEUS, om hem door dien wijzen vorst te doen onderrigten in de *kunst:* hoe men een volk gelukkig maakt.

Evenmin ben ik de mening van SOCRATES toegedaan, die ALCIBIADES ongeschikt achtte tot het vervullen van een hoog staatsambt, omdat-i — onverwachts gevraagd — het juiste cyfer der Atheense inkomsten niet wist te noemen.

Dus noch HAROEN, noch FENELON, noch SOCRATES. Ik

---

*) *Noot onder de correctie.*

Bij 't voorlezen van de aanhalingen uit THORBECKE's boekje, was de verveling der toehoorders blijkbaar. En ik-zelf moest me inspannen, tot het *uitspreken* van al die gordiaanse frases. Men neme er de proef van, en leze aan een gewoon ontwikkeld persoon, de brokstukken voor, die met kleine letter gedrukt zijn. Men zal ondervinden wat ik ondervond: kramp in de keel, en iets als medelijden met den hoorder.

heb, naar ik meen, beter zegsman dan die heren. Ik beroep mij op uw *oordeel.*

Ik noemde zo-even het woord: *kunst* om een volk gelukkig te maken. Wij erkenden reeds, dat hierin indedaad een kunst gelegen is, wanneer men maar niet dat woord opvat als *diplomatise kunstjes*, van 'n soort als waarop wij gewezen hebben. Maar aannemende, dat er in 't hoge doel van : *geluk geven* kunst ligt, aannemende dat die kunst, als alle andere kunsten, de natuur tot voorbeeld behoort te nemen — de natuur, die *veel vrij-laat*, en *weinig dwingt*, zij die zich meestal openbaart in 'n weldadig *laisser-aller* — dit alles aannemende, en tevens alzo: dat *kunde* die kunst behoort voor-af te gaan... dan zal niemand ontkennen, hoe er vóór alles onmisbare behoefte is aan: *het besef van de noodzakelijkheid dier kunde.*

Dit besef nu ontbreekt in de schetsen van den heer THORBECKE, ten-énen-male! Ik daag uit wie wil, mij in 's mans werken éne zinsnede aantetonen, waaruit blijkt dat de heer TH. er ooit aan *gedacht* heeft, dat de toestand des volks den staatsman moet *ter harte gaan*, of dat hij ooit zich op *enige studie* daaromtrent, heeft toegelegd.

De man is zo verdiept in z'n staat*kunst*, dat hij tot nog toe verzuimd heeft, omtezien naar de minste *kunde* van den staat, naar *kennis* van 't volk dat hij regeert, naar de hinderpalen die onzen welvaart en onzer ontwikkeling in den weg staan. In één woord: hij heeft verzuimd zich bekwaam te maken; *tot het geven van geluk.*

En men mene niet, dat ik dit woord gebruik in ziekelijk-sentimentelen zin. Ik wil van Nederland geen Arkadie maken — waartoe 't ook te koud is — ik wil onze meisjes niet herscheppen in herderinnen met korte rokken, of

rosières met lange gezigten. Ik wil niet dat onze jongelingen Grandissons worden, of Melibéën — ook daartoe is hier alles te koud. — Vreest evenmin dat ik den heer THORBECKE wilde zien optreden in ballet-kostuum, met bijenvlerken en rooskleurige kousen . . . te koud, te koud, te koud!

Neen, niets van dat alles . . .

IK WILDE DAT HET VOLK BROOD HAD . . . BROOD, VLEES en LEVENSLUST!

Ik wilde dat de man die, bij zijne optreding, alle vorige besturen — en niet geheel ten onregte! — zoo 'n flinken slag in 't aangezigt gaf, door te zeggen : » dat er een bederf heerste in den staat" . . . ik wilde dat *die* man blijk-gaf, altans iets te *willen* doen ter genezing. Ik wilde dat hij bewees, *'t goed te ménen* met het volk, opdat we niet eindelijk tot de slotsom geraken, dat het hele bederf waarop *hij* doelde, niets was dan spijt, dat *zijn* eminentie niet op 't kussen zat!

En van dat alles is niets gebeurd. Zo-weinig men in de geschriften van dien man blijken vindt, van belangstelling in de *publike* zaak, zo-weinig ook bleek die belangstelling uit zijne *daden*. Zo-min er in Nederland één stuk brood meer is gegeten, ten gevolge der kunsjes van JAN DE WITT, zo-min ook is er, tot-nog-toe, één stuk vlees meer genoten, door de kunsjes van Mr. JAN RUDOLF THORBECKE.

Voor zulke eenvoudige belangen, zijn die heren kunstenaars te-veel kunste*makers*. Ze schijnen niet te kunnen afdalen van hun kermis-*tréteau*, tot de eenvoudige werkelijkheid. Een tournooi tegen den heer GROEN . . . wat gekibbel over de vraag, of zekere diplomatike dépêche moet worden beschouwd als al of niet ontvangen, zo-lang ze niet is ingenomen op de agenda . . . zulke dingen nemen de *plaats*

in van nuttige bezigheid, zulke vodderij vordert al *kracht*, al de *studie*, al 't *génie* van de heren, die 'n winstgevend spelletje spelen met Nederland.

En zonderlinger nog — moet ik niet zeggen: misdadiger nog? — is de afdwaling van pligtsbesef. Voor ruim een jaar hebben wij op 't punt gestaan, te jouisseren van de aftreding eens ministers, omdat-i met den heer THORBECKE verschilde van gevoelen over het toelaten ... van een boekekraampje, op 't plein in den Haag. De diepzinnige kwestie kwam hierop neêr, geloof ik, of 't verlengen der vergunning — dan wel het wettigen dóór vergunning, van lange gewoonte — afhing van binnenlandse zaken, of van koloniën...

Zó kopieert men DE WITT ... en dan nog op 'n zoveelste van de ware kleinte! In 16-1700, werd er gegocheld met het politiek evenwigt van de provinciën... van Spanje... van Munster... van LODEWIJK XIV... met allerlei evenwigten meer... In 18-1900, is 't om de balans te doen van gezag, in het weren of waren — met of zonder verkrachting dan — van 'n armen boekejood.

En... in 1900 als in 1700: het VOLK VAN NEDERLAND BETAALT HET SPEL.

Wat we niet vinden in de werken van den heer THORBECKE?... Niets, volstrekt *niets*, van wat wij zouden zoeken bij iemand, die 't wèl meent met de publike zaak. Geen *schijn* van aandacht wijdt hij aan *'s lands welvaart*. De toestand des volks is hem een gesloten boek, en nergens blijkt zelfs z'n *begeerte* dat boek te *openen*. Zulke begeerte zou dan ook moeten voortkomen uit het *hart*, en hoe dor 't geschapen staat met dat »persoonlijk middelpunt" — of ovaal-brandpunt, als ge wilt — des ministers, zijn we ge-

waar geworden uit den stijl van den »auteur."

En hoe openbaart zich dat gebrek aan hart, in de handelingen der regering? *Als-of 't zoo behoorde!* Als-of de doorgaande verwarring van denkbeelden, en 't gedurig vooropzetten van *klein eigenbelang*, ten-koste van *groot algemeen belang*, GOED was!

Ik kan natuurlijk niet op één avend al de kamerzittingen behandelen, die plaats hadden onder dit ministerie; zittingen waarin dan toch de belangen van het volk zouden moeten ter-tafel gebragt zijn, en waar men — als in THORBECKE's werken — gedurig wordt beziggehouden met iets anders. *Ik* noem die verzaking van pligt *zedeloos*, en op zo-iets doelde ik, toen ik onlangs zo zacht vonnis uitsprak over »geméne liedjes." (pag. 48.)

De kieswet — ook dat ding is een gewrocht van den heer THORBECKE, en van den geest die ons regeert — waarborgt hem, en denzulken, de toejuiching der middelmatigheid. Die wet is er op ingerigt, de *besmetting* voorttebrengen, welke THORBECKE — *na mij!* — geconstateerd heeft, door het volk zó te doen vertegenwoordigen, dat het *niet vertegenwoordigd wordt.* (**119, 120, 121, 122.**) Die districtskiezerij sluit alle *karakters* uit, alle bekwaamheid, en ik geloof mij te mogen beroepen op 't geijkt gezegde over de moeielijkheid: *om profeet te wezen in z'n vaderland*, als ik beweer, dat zeer zelden iemand *van enige waarde*, genade zal vinden in de ogen zijner districtskiezers. Wij kunnen aannemen als vasten regel, dat de meerderheid van suffrage, *in de buurt dien men bewoont*, een certificaat is van *onbeduidendheid.*

Och ... men wreekt zich zo spoedig, door laster en verdachtmaking, op iemand die uitsteekt boven zijn districts-

genoten ... Zou JEZUS gekozen zijn in Nazareth?

Alzo is de hele strekking der kieswet: *het verzekeren der numerike meerderheid aan de middelmatigheden, om te kunnen dienst-doen als bondgenoten en hulptroepen van individuële middelmatigheid.* Door zùlke kunsten houden de ministers zich staande.

Want... het natuurlijk gevolg van de wijze der verkiezing is, *dat onze twede kamer zwijgend de gespeelde kunsjes aanziet, ja daarin meêspeelt!* Het is zoo'n triomf voor dorpsnietigheden, óók eens 'n eenvoudige zaak te mogen maken tot een »*bedenkelijk*" geval, tot 'n doornige vraag, die studie eist, en voorzigtigheid, en rhetorica, en suikerwater. (*Vrijarbeid*, pag. 88.)

Dat alles ware niet zoo makkelijk te-pas te brengen bij motiën als deze:

»IK VOOR MIJ, IK STEM ER VOOR, DE ELLENDE DES VOLKS TER TAFEL TE BRENGEN!"

Er zou dan door de heren sprekers worden ingezien, dat het VOLK *acht-gaf* op den uitslag der stemming over zoo'n voorstel. En dat het niet tevreden wezen zou, als er belemmerende amendementen werden voorgesteld, vol »verblijdend" *smeer*, of smorende motiën van orde, overvol van niemendal.

Wat de kunstige ministers gek zouden opzien, zo opeenmaal de dingen te horen noemen bij den waren naam!

Wat 'n vreemdheid zou 't wezen, een lid der vertegenwoordiging te horen protesteren tegen alle onnodige diepzinnighedens, bijv. bij de tariefskwestie!

Of... als eens iemand regt eiste voor den Javaan, en voor den man, die daarginder zich opofferde voor de nationale eer. *)

Of... als men toonde geen genoegen te nemen, met de brutale vervalsing van stukken, zo-als in de zaak van den heer STIELTJES gebeurd is.

Ja, wat zou 't een vreemdheid wezen, in zulk ene kamer eens te horen aandringen op *regt*. Regt in alles, en voor allen, ook voor den *arme*. Hetzij dan voor den arme der straten... hetzij voor den arme, die 't slagtoffer is van duur fatsoen... hetzij voor den arme, die arm werd, omdat-i niet meêloog, niet mede knoeide, niet meê... *stal*.

Wat zou dat alles vreemd *afsteken* bij de *staatkunsten* van den heer THORBECKE, zo-als wij die waarnamen in z'n boek, en... *in zijne regering*...

En wat zouden er, bij zoo'n verandering, 'n jufvrouwen flauwvallen... en ministers!

III. Ons rest de beantwoording der vraag: *of wij niet aan onze landgenoten,, aan ons-zelf, aan onze nazaten, verschuldigd zijn, aantedringen op verandering in den geest die ons regeert.*

Moet die vraag indedaad nog beantwoord worden? Ik

---

*) Ik neem er acte van, dat de heer GEVERS na z'n terugkomst uit Indië, in de kamer heeft verklaard „dat MULTATULI de waarheid had gezegd." Of liever — want ik heb 's mans getuigenis niet nodig — dáárvan neem ik acte, dat die kamer alweêr *gezwegen* heeft op die verklaring. Als-of er dan op zulke getuigenis niet iets moest *volgen!*

hoop neen, geachte hoorders (**269**). Ik hoop niet nodig te hebben u te herinneren, dat wij ons te-goed rekenen, om — hier in bijna letterlijken zin — de speelballen te zijn van de kaatsvirtuozen te 's Gravenhage. Het mannelijk gevoel verzet zich tegen zulke miskenning onzer mensenwaarde.

Hoe, onze voorvaderen zouden de vrijheid der burgers verdedigd hebben tegen adelijke rovers... *zij lieten ons die vrijheid na;* zij streden tegen Spanje, veroverden hunne onafhankelijkheid... *en lieten ons die na;* in 't eind der vorige eeuw ontworstelden zij zich aan de magt der *would-be* aristokraten, die stad en provincie beschouwden als familie-eigendom... en ook *dien triomf erfden wij.* Zouden we al dien strijd nutteloos maken, door nu ons te buigen onder de zeer *onädelijke,* onder de zeer *triviale* heerschappij van een gezelschapje staatskunstenaars, die zich niet eenmaal kunnen beroepen op kracht van wapenen als PHILIPS, niet op kracht van *prestige* als DE WITT, niet op kracht van geboorte, traditie of historie als ORANJE, niet op kracht van vooröordeel zelfs, als de zogenaamde patriciërs der 17e en 18e eeuw...

Zouden we ons dááronder buigen?

Wat zullen wij den vreemdeling antwoorden, als hij ons vraagt, welke eigenschappen we in de plaats stellen, van de verloren énergie onzer voorvaderen.

Wat zullen wij den arme antwoorden, *den Nederlandsen werkman,* als deze ons vraagt: waarom hij met harden arbeid niet in-staat is, den zijnen het nodige te geven? Waarom hij z'n aanwezen moet voortslepen in ellende, veroordeeld tot onbeschermde slavernij? Waarom z'n kinderen bleekzien? Waarom z'n vrouw schrikt bij de ontdekking, dat er weldra een mond méér zal verschijnen aan den nu reeds

al te schralen dis? Waarom hij gedoemd is tot ewigdurende tantaluspijn, bij 't denken aan wat vriendelijk geluk?

Hoorders, ik wenste dat wij ons gereed-maakten tot antwoorden op die vragen.

Of zou 't misschien beter zijn, te wachten tot dat antwoord zal worden gegeven door 't *volk-zelf*, op brutalen toon, zo-als Parijs in 1848 heeft geantwoord op 't pédante niets-doen van de Thiersen en Guizots, dier kleine mannen, welker staatskunstigheden oorzaak waren van LOUIS PHILIPPE's val?

Ook *zij* verzuimden 't grote voor het kleine. Ook *die* heren meenden dat hun ministerschap *hoofdzaak* was, en VOLKSGELUK *bijzaak*.

Ook *zij* bragten laffe, onnodige, finesses meê in hun ministers werkplaats, bij gebrek aan bekwaamheid.

Ook *zij* wisten niet te putten uit die enige bron van goede, edele, gedachten... dat is, van grootse *daden*: uit het HART.

Ook *zij* geloofden wonder-wat te hebben uitgerigt, als ze een nietig knoeierijtje hadden geleid tot 'n niets *afdoend* einde. De spaanse huwelijken! Er ware voor GUIZOT heel wat ànders te doen geweest, dan 'n dochter van Spanje aan den man te brengen, of een kind van zijn patroon tot de spaanse infantuur. Er is aan 't huwelijk van MONTPENSIER meer tijd, papier en bekwaamheid verspild, dan nodig wezen zou, om goed voedsel toegankelijk te maken voor ieder.

Het is indedaad zeer karakteristiek, hoe die lust in 't behandelen van bijzaken, *als* liefhebberij, zich openbaart in

de keus van uitspanning, zo-dra die liefhebberij *hoofdzaak* geworden is. GUIZOT-*minister* beknoeide 'n paar huwelijken. GUIZOT-*auteur* beschreef...

... den toestand van 't franse volk?

Volstrekt niet. Hij maakte onder den titel: »UN MARIAGE ROYAL" een diplomatiek romannetje, inhoudende de mésaventures des prinsen van Wales, die in gezelschap van den geménen BOLINGBROKE, 'n blauwtje liep te Madrid.

Aldus levert de uitspanning van den *heer* GUIZOT een bijdrage tot de kennis der redenen, waarom de *minister* GUIZOT niet in-staat was z'n pligt te doen: »*Dis-moi, comment tu t'amuses, je te dirai qui tu es.*"

Ik ben beniewd naar de vruchten van het *otium* des heren THORBECKE, als *hij* eenmaal weêr zal optreden als schrijver. Maar ik vrees dat die vruchten draderig en onvoedzaam zullen wezen. Ook is 't — met het oog op den tijd, dien-i schijnt nodig te hebben tot voortbrengen — de vraag, of één onzer de prétense rijpheid dier producten zal beleven.

Geachte hoorders, er is tans grote beweging op het terrein van de zogenaamde godsdienst. Ik voor mij geloof... de ware godsdienst is: zorg te dragen, dat het onzen broederen *wèlgaat.*

Om daartoe te geraken, is in de eerste plaats nodig, dat wij de waarheid weten. En onze bijeenkomsten zullen daartoe dienen, naar ik vertrouw. Als ge uw geest en uwe inzigten niet verwant voeldet, met mijne inzigten en mijnen geest, zou ik u hier niet voor mij zien. Ik beweer niet de waarheid gegrepen te hebben, maar dat ik er naar streef... dit geloof ik te hebben *bewezen.* En ik heb dat niet gedaan door 't schrijven van een boekje. Ik heb dat gedaan

door *handelingen*, en wat ik schreef, was slechs de bekendstelling van die handelingen, van *feiten* dus... die nooit weêrsproken zijn.

Ik haal dit aan, om 't — moeielijk veroverd! — regt te handhaven, niet te worden verdacht van *bij*-oogmerken, van *ordinaire* eerzucht, van jagt op *eigen* belang!

Wat overigens mijn eerzucht aangaat, ik bèn eerzuchtig. Zó-zelfs, dat ik hoop mij-zelf te blijven, en rond-uit gezegd... mijn hoogmoed vindt ongerijmdheid in de mening dat ik zou kunnen winnen bij verandering. (**107, 108, 118, 220—228, 246.** Minnebr. pag. 99.)

Ik *streef* naar waarheid. Ik zal u wenken geven, die ik verder aan uw eigen beschouwing overlaat. De toepassing moge volgen, zo-dra er weder zal moeten *gekozen* worden voor stads-raad, provincie-bestuur, of volks-vertegenwoordiging. Dan zullen wij misschien wakker genoeg wezen, om acht te geven op de onwaarde der aanbevelingen van kieskollegiën en dagbladen. Dan zullen wij weten, wat het zeggen wil, als deze of gene wordt uitgeroepen, als zo *bezonder achtenswaardig*. Dan zullen wij begrijpen, hoe verkeerd we deden, makkelijk spel te geven aan de politike escamoteurs, door onze dromerigheid. Dan zullen wij inzien, dat onze nazaten eenmaal 't regt zullen hebben, *onze daden* te beoordelen, zo-als wij dat doen van onze voorvaderen.

Nog-eens, ik beweer niet *de* waarheid te bezitten. Maar wèl hoop ik u optewekken, tot het overdenken mijner woorden, opdat gij, zo-al geen vruchten meênemende van deze plaats, evenwel de kiem met u meêdraagt, waaruit vrucht zal voortkomen.

Is 't niet zoo, dat ge, na mijne beschouwing van een ge-

deelte der *werken* van den heer THORBECKE, voort-aan niet meer zoo geredelijk zult aannemen als bewezen, dat die man zoo bezonder *éminent* is? Zal 't niet later, wanneer iemand wordt aanbevolen om kleverige gehechtheid aan thorbeckiaanse beginselen, als van-zelf voor uwen geest staan, hoe eigenlijk die zogenaamde beginselen, met de ware volkswelvaart niets te maken hebben? En zult ge dan niet uitzien naar *andere* aanspraken op onderscheiding, om te geraken tot wat zekerheid, dat er op *andere* wijze worde gearbeid aan vooruitgang in *zedelijk*, *verstandelijk* en *stoffelijk* welzijn?

Zult ge niet, na onze bijeenkomst van heden avend, aan de vereerders van 't tegenwoordig bewind, de eenvoudige vragen voorleggen:

Wat heeft dan toch eigenlijk de man *gedaan*, die aan 't hoofd staat?

Is 't volk *verlichter*, *zedelijker*, *verstandiger*, *welvarender?*

Zijn de *belastingen* verminderd? Of juister: is er iets gedaan om te bewerken, dat de *zeer hoge* belastingen kunnen worden opgebragt zonder *àl* te grote inspanning?

Is nijverheid aangemoedigd *door opheffing van allerlei beletsel?* Door *gelijkstelling* van den landzaat met den vreemdeling? (blz 128). Is de industrie teruggeroepen, die — om 'n flink woord te lénen van den *Nederlandschen Industriëel* — sedert jaren wordt *» weggejaagd over de grenzen?"* Is er, in ons land, te geraken tot *eervollen welstand*, door *eerlijken arbeid?*

Wordt de Javaan minder dan vroeger mishandeld? Is die DUYMAER VAN TWIST, en consorten, geroepen ter verantwoording?

Is er gezorgd dat de zeer onzedelijke winsten op de ge-

roofde kruienierswaren uit de oost — veel geringer dan *eerlijke* winst wezen zou — dat de voordelen die Indiën afwerpt, *in billijkheid worden verdeeld voor de héle natie?* Zijn de *honderd- en vijftien millioenen* teregt, die onlangs, volgens den financier VAN BOSSE, verloren waren, dat is: weggeambtenaard in óverkunstig administratie-geknoei op papier?

Is er *regt* gedaan in de kwestie-STIELTJES? *Regt* in de kwestie-BREDIUS? Regt in *alles?*

En al ware dit geschied — ene onmogelijkheid, *onder den geest die ons regeert* — is er gezorgd dat in-den-vervolge ONREGT worde gemaakt tot *uitzondering* ... dat is:

Werd er *iets* gedaan, ter *genezing van 't bederf in de huishouding van den staat?*

Zult ge, na dit alles, en na veel meer nog, ook niet *deze* vraag doen:

Is er, vóór of na de aanvaarding van 't bestuur door de tegenwoordige ministers, ooit *gebleken:* dat zij zich toelegden op 't verkrijgen van *wetenschap, kunde, kennis,* van de BEHOEFTEN en MENSENREGTEN DES VOLKS?

En eindelijk, zult ge niet voort-aan, bij 't lezen of aanhoren van zooveel lof over de *kunde,* den *ijver* en de *goede trouw* van de heren, die het lot van 't volk in-handen hebben, den lofredenaars de vraag voorleggen:

Waarom dan 't lot van dat volk, OP-DEN-DUUR, ZO ELLENDIG IS?

Dat hóóp ik.

Ik hoop dat gij mijne woorden in u zult opnemen als vonken, die bestemd zijn aanteglimmen tot den vlam, waaraan wij, onze arme broeders daar-buiten, en onze nazaten zich zullen verwarmen, opdat de geschiedenis het hebbe aante-

wijzen, dat er naast al de lauwheid, naast de middelmatigheid, naast de verachtelijke zedeloosheid der meesten van onze regeerders, sedert de restauratie ... tegenhangers bestonden, en ópstonden, *ten goede;* mannen, die den moed hadden WAARHEID te durven weten; die waarheid te behartigen, te verkondigen, en te verdedigen; mannen, die als enige »eerste" regel van *staatkunst*, tot leuze aannamen: WEG MET PARLEMENTAIRE, MINISTERIELE LEUGENS ... BROOD, VLEES, UITSPANNING, GENOT, LEVENSGELUK VOOR HET VOLK ...

Geachte hoorders, ik zal ter-zijner-tijd u oproepen, om deeltenemen aan de *opregte*, *eerlijke*, *moedige*, DERDE PARTIJ ...

Praeterea censeo ... DAT DE ELLENDE DES VOLKS MOET WORDEN UITGEROEID, en heb, *voor ditmaal*, gezegd. *).

453. Er waren eens, in zeker land, veel pasteibakkers. Het bakken en verkopen van feuilleté-taartjes scheen 'n winstgevend beroep te zijn, altans het bragt genoeg voordeel op, om de huisgezinnen der bakkers redelijk wel te onderhouden. Maar zie, daar kwamen scheikundigen, die de taartjes nauwkeurig onderzochten, en bevonden dat er door de pasteibakkers papaver-stroop werd gebruikt, om hun taartjes zo lekker te maken, als 't volk die scheen te vinden. De scheikundigen waren tevens mensenvrienden, en 't smartte hen, hun landgenoten zo dommelig te zien, als ze door 't

---

*) *Noot onder de correctie.*

Als 't blijken mogt nodig te wezen tot overtuiging, zal ik de andere geschrifjes van den heer Thorbecke, op gelijke wijze — iets uitvoeriger evenwel — behandelen.

De lezer houde in het oog, dat de hoorders dezer verhandeling, ook hadden aangehoord, wat nu voorkomt in **451**, welk nummer aldus, tot juist begrip mijner bedoeling, in nauw verband moet worden gebragt met het tegenwoordige.

gebruik van die taartjes geworden waren. Maar zij verheugden zich over 't vinden van de oorzaak. Want, dachten ze, als wij onze ontdekking openbaar maken, zal 't volk weigeren z'n lekkernijen te betalen met verlies van wakkerheid, en de bakkers, van hun kant, zullen wel genoodzaakt wezen, omtezien naar anderen middelen om hun pasteitjes te bereiden.

Onder de pasteibakkers was groot verschil merkbaar. Sommigen namelijk waren zo wakker, als-of ze nooit hadden meê-geproefd van hun eigen baksel.

Dat waren slimme pasteibakkers.

Maar anderen bleken ter-goeder-trouw te hebben meêgegeten van de taartjes. Ze waren slaperig als 't volk-zelf.

Dat noem ik domme, maar eerlijke pasteibakkers.

Enigen luisterden naar de opmerkingen der chemisten, en zochten, zochten... naar 'n surrogaat voor den feuilletérenden slaapstroop. Intussen gingen ze voort met verkopen van de taartjes... zonder ooit daarvan te proeven.

Dat waren niet zeer eerlijke pasteibakkers.

Een hunner verklaarde z'n geweten bezwaard met wroeging over 't verkopen van ongezond voedsel. Hij waarschuwde z'n publiek, en zeide dat hij voort-aan geen taartjes zou verkopen, dan aan wie uitdrukkelijk verklaren zou, die te begéren, en dan nog met zo-weinig slaapstroop als maar enigzins mogelijk was, al zou hij dan ook, in den tijd dien-i daardoor overhield, zich moeten bezighouden met heel ander werk. Ja, al zoud-i een courant zamenstellen, mits zonder papaver-feuilleté of leading-articles. Een krant, alleen van *deeg*. Dit lukte vrij wel, schoon 't eigenlijk geen arbeid was voor iemand die werd opgeleid tot pasteibak-

ker. Maar de man was hoogst bekwaam, en schikte zich in z'n lot.

Dat was 'n eerlijke en flinke pasteibakker.

Weer 'n ander haalde z'n uithangbord geheel in, verklaarde ronduit, dat-i geen taartjes meer bakken wou. En dat het hem leed deed, ze zo-lang gebakken te hebben. Hij schudde 't meel van z'n klederen, baadde zich driemaal, en liep weg naar 'n stad die onlangs afbrandde, en waar-i meêhielp in 't weêr opbouwen.

Dat was 'n zeer eerlijke, en zeer flinke pasteibakker.

Alzo deed een gedeelte der bakkers wat de wilde eenden doen, als men er op schiet... ze vlogen her-en-der. En eèn ander gedeelte deed wat de uilen doen, als men er niet op schiet... ze bleven zitten, en verdraaiden hun ogen, en trokken malle, deftige, gezigten.

Maar één uil...

Dat is een grote fout. Ik-zelf heb ergens gezegd, dat men een vergelijking niet te-lang moet voortzetten, en doe dus verkeerd, me langer bezig-te-houden met uilen en eenden. Ik wilde iets vertellen van pasteibakkers, en daarbij moet ik blijven.

Eén pasteibakker dan, overlegde in z'n hart, hoe hij z'n belang zou over-eenbrengen met den loop der zaken, en hoe hij z'n taartjes-winkel zou kunnen aanhouden, zonder strijdvoeren tegen de wetenschap der chemisten, en zonder verlies van klanten. Ja-zelfs, hij berekende hoe hij te handelen had, om z'n clientèle uittebreiden, door al de luî tot zich te trekken, die voor 'n gesloten deur kwamen bij zijne oorlijke collega's, of afkerig waren geworden van de waar der anderen.

En méér nog, zijn plan was zó overlegd, dat-i ter zijner

tijd zou kunnen meedingen naar de medaljes, die eenmaal zullen worden toegekend aan wie zich verzet hebben tegen de slaapstroop-bereiding.

Dat was een berekenende pasteibakker, tuis van alle markten, naar ik meen.

Hij begon met al z'n klanten bij elkaêr te roepen, en te zeggen, dat het niet te-pas kwam taartjes te bakken met opium. Ja-zelfs hij verweet hen, dat ze 'r zo-veel hadden gekocht en gegeten. Maar 't geld dat-i had ontvangen voor z'n vroeger baksel, gaf-i niet terug.

Hierin toonde hij te zijn wat men op de beurs zou noemen een »goede" of »solide" pasteibakker.

En van de scheikundigen, die de taartjes hadden afgekeurd, lang voor hem, en die hij daarom had genoemd met grove namen, zo-lang er niet te voorzien was, dat het volk zou geloofslaan aan hun wetenschap, zie... van die heren sprak hij niet. Of, fraaier nog, hij zeide dat-i met die mannen niets te maken had. Gij begrijpt dat z'n bedoeling was, zijn klanten in den waan te brengen, dat hij-zelf zoo'n bekwame chemist was, en zoo'n eerlijke bakker.

Eigenlijk was hij dus een valse pasteibakker.

Daarop vertelde hij den volke, dat de amfioen in de taartjes niet alleen onnodig was, maar zelfs, dat de gebakjes lekkerder zouden wezen, als men ze bakte zonder heulsap.

En als 'n proefje gaf-i er zestien, die indedaad aan velen redelijk smaakten. Onze bakker had gezorgd, het uiterlijk te doen gelijken op dat der vorigen, want hij wist dat mensen die pasteitjes gebruiken — en anderen ook — veelal smaak putten uit gewoonte.

Dat noe'm ik een handige pasteibakker.

En velen die niet begrepen hoe men slaapstroop missen kon in de bereiding, onderzochten het niewe gebak... en vonden... slaapstroop als te-voren, maar ditmaal vermengd met rottekruid.

Dat was een infame pasteibakker.

454. Reeds in **181** heb ik gezegd, zo-dra mogelijk alle buitenïssigheden te willen laten rusten. Er is zo-veel optemerken aan de dingen die *zijn*, dat het waarlijk jammer schijnt, studie ten-koste te leggen aan dingen die *niet* zijn. Maar *'t gekibbel over* niet-bestaande zaken, is *geen* buitenïssigheid, en 't bestrijden van den nadeligen invloed der twisten *over* nietigheden, blijft nodig. (**188. 414—437.**)

Wèl is 't zeker, dat eenmaal de strijd over de ware natuur van JEZUS, belachelijk zal voorkomen, pennewipperig en lapsiaans, maar intussen *wordt die strijd gevoerd*, en de ware belangen van 't mensdom lijden daaronder, zo-als de school wordt verzuimd door 't knaapje, dat den langsten weg zoekt tot korting van den tijd, en zich ophoudt, om te weten of 't hoen dat te-water vloog, een haan of 'n kip is.

Die vergelijking is onjuist. Zoo'n kind verwaarloost z'n tijd om iets te weten waarvan de kennis maar overbodig is. Wij mensen verwaarlozen tijd, kracht, alle waarde, om 't nasporen der eigenschappen van *niets*.

Ik meng me nu-en-dan in den strijd, niet om daaraan deeltenemen, maar om, zo-mogelijk, beide partijen wegtedringen van den akker, waarop die strijd gevoerd wordt. 't Is me om winst of verlies der partijen niet te-doen, maar om wat ruimte voor 't opschietend graan, dat zo plomp vertreden wordt door de theologise vechtbazen.

— »JEZUS *maakte zulken goeden wijn*"... goed, heren,

best... het doet me genoegen voor hem en z'n tafelvrinden. Gebruikt gij-zelf er van, zo-veel u lust... beneveltu, zo-veel u aanstaat... maar, eilieve... maakt niet *mijn* broeders dronken, mijn broeders, de MENSHEID, die te *arbeiden* heeft, en geen tijd tot uitvieren van wondergelovige haarpijn.

— »JEZUS *zweette druppelen bloed*"... goed, heren, mij wèl, als gijlieden dat nodig oordeelt tot heil uwer ziel... ik heb er niets tegen... mits ge slechs die vertellingen niet gebruikt als middel, om bloed te doen zweten door *mijn* broeders: de MENSHEID.

— »JEZUS *voer ten hemel*"... best, heren, wij wensen hem hartelijk goeie-reis, en zijn beniewd, of-i QUIRINUS heeft ingehaald, die zeven éwen voor hem, vertrok langs denzelfden weg... Alles zeer goed... volgt hèm, hèn en de vélen, die even wolkerig verdwenen... vliegt meê op, allemaal... indien soortelijke ligtheid u dringt tot zo verheffende locomotie... maar och, laat *mijn* broeders omlaag, mijn broeders: het MENSDOM, dat *werken* moet op de velden benéden.

— »JEZUS *was half-god, kwart-god, helemaal god*"... mooi, schoon, heerlijk, prachtig, al wat ge wilt! Verknoei, verdraai, vervorm, verbak en verkracht, z'n natuur, zo-veel maar enigzins mogelijk is, of onmogelijk... maar, ik bid u — dat is: in naam der heilige waarheid, *beveel* ik u! — houdt op met verdraaien, verkrachten en verknoeien van de natuur *mijner* broeders: van 't MENSDOM.

— »JEZUS *was mens, van gelijke beweging als wij*"... zegt ge? Welnu... misbruik dan niet zijn voorbeeld, als middel om *mijn* broeders — de MENSHEID! — te verderven, en te doemen tot redeloosheid, door uw liederlijk onderrigt in onanie van de ziel.

»*Precies m'n idee*" zei domine ZAALBERG, en hij heeft die

preciesheid uitgebakken in zestien taartjes. (*De godsdienst van* JEZUS *en de moderne rigting. Christelijke toespraken, enz.*)

Ik heb mij voorgenomen dat baksel te analyseren.

Onlangs sprekende over dat voornemen met iemand, dien ik houd voor 'n eerlijken dienstknecht in den hof der waarheid, werd de mening geopperd, dat het streven van de »modernen" niet zo afkeurenswaardig was als ik beweerde. En, werd er gezegd, er was over dat onderwerp zekere brief geschreven, waarin men partij-trok voor de *eerlijkheid*, of voor de *mogelijkheid* van eerlijkheid, der niewmodise heren. Ik vraagde of dat stuk gedrukt was? »Neen." Of ik 't mogt inzien, uitgeven en behandelen? »Ja."

Ik acht het nuttig dit *eerlijk* stuk publiek te maken, wijl ik geloof dat veel weldenkenden — die echter niet *juist* denken, in dit geval (**18.**) — daarin weêrklank zullen vinden van hùn oordeel, over de niewerwetse behandeling der theologise kwestie, en ik alzo door de beantwoordiging van 't welménend schrijven dat nu volgt, die kwestie afdoe op 't terrein, waar ze door de besten onder ons gebragt is.

Het stuk is gerigt aan zekeren kerkeraad. Ik hoop dat de gemoedelijke toon die daarin heerst, aangename afwisseling moge aanbieden, na al de bitterheid die er stroomde uit mijn pen, voortgedreven als ze was en *is*, door de *indignatio* van JUVENALIS.

WelEerwaarde Heeren!

Ik heb met belangstelling de brochures gelezen, door UEerw. uitgegeven, als tegenhangers van Ds. A. PIERSON'S »Onverdraagzaamheid," doch na de lezing, voel ik mij genoopt het woord op te vatten, niet om in de bres te springen voor Ds. A. PIERSON, aan wiens welversneden pen eigen verdediging beter is toevertrouwd, maar om, in het algemeen, een woord in te bren-

gen ten gunste de liberale rigting.

Het meest pijnlijk heeft mij getroffen, de door Ds. SCHWARTZ zoo onverholen uitgesproken beschuldiging van onöpregtheid. Het is mij niet ingevallen, Eerw. Heeren, aan UE. goede trouw te twijfelen. Ik weet dat gijl. voor uwe overtuiging, miskenning en vervolging hebt geoogst, ja, dat de Eerw. SCHWARTZ zelfs in levensgevaar heeft verkeerd. Gij zijt in gemoede overtuigd, dat de Bijbel-boeken het reine, onvervalschte, woord van God bevatten, en dat de bij uwe kerken als grondslagen heerschende leerstellingen, overeenkomstig de Heilige Schrift, als de eenige ware uiting van den geest Gods zijn aan te zien. Maar waarom nu is, volgens UEerw., anderer overtuiging van het tegendeel, niet ook ter goeder trouw? Toen gij, Eerw. Heer SCHWARTZ, u van het kerkgenootschap, waartoe gij vroeger behoordet, hebt afgescheiden, hebt gij toen, in de oogen uwer vroegere geloofsgenooten, niet oók eene: „doctrine étrange" verkondigd, en heeft het u niet steeds onaangenaam moeten aandoen, wanneer, *uwe* denkbeelden aan bijóogmerken werden toegeschreven, omdat die denkbeelden niet die van de meerderheid waren?

Maar hoe handelt nu de orthodoxie?

Niet zoodra treedt een Leeraar op, die na rijp onderzoek tot de overtuiging is gekomen, dat aan de traditie niet dat onvoorwaardelijk gezag moet worden toegeschreven, wat er tot nu toe aan gehecht werd, en die, even als gij, Eerw. Heeren, den moed zijner overtuiging heeft, en ze openlijk uitspreekt, of een anathema wordt geslingerd tegen zulken „loup dans la bergerie du Seigneur." In Parijs is het COQUEREL, in Haarlem BUSKEN HUET, in Amsterdam REVILLE, in de kaapstad COLENZO, en is het nu niet wat sterk, om deze mannen van kwade trouw te beschuldigen, ja, te vragen: hoe het met hun geweten is overeen te brengen, dat zij als Predikanten, den moed hebben om te verklaren, dat hunne overtuiging niet dezelfde is, als die in de kerkformules is vervat? Mijns inziens, zijn veeleer diegenen ter kwader trouw, die om aan de gemeente te behagen, anders spreken dan zij meenen.

Maar als, a priori, reeds ieder woord door eenen predikant gesproken in strijd met de traditioneele formulieren, wordt aangemerkt als misbruik van positie, en als poging om de gemeente te verleiden (blz. 43 der brochure), dan is de beschuldiging toch zeer gegrond, dat met de orthodoxie niet valt te twisten, aangezien deze zegt: „Wij zien in Christus *den* weg, *de* waarheid, *het*

leven," en het dus bij haar als eene ongerijmdheid wordt aangemerkt, om ook maar aan dwaling harerzijds te denken, daar zij andersdenkenden, apodiktisch, dwalenden noemt, en zich dus, wel niet het monopolie van de wetenschap, maar toch dat der *waarheid* toeëigent, en het bij haar niet opkomt te gelooven, dat er, behalve hàre overtuiging, nog eene andere, opregte, ter goeder trouw kan bestaan.

Wij willen niet eens tot uitersten overgaan. Tusschen de geloofsbelijdenissen bijv. der Hervormden, Evangelisch- of Hersteld-Lutherschen, Doopsgezinden, Remonstranten, de vrije Schotsche kerk, de gemeente onder 't Kruis, enz. bestaan verschillen, die mij, van mijn onverschillig standpunt, ondergeschikt voorkomen. Maar van het standpunt van UEerw. is geen dogma ondergeschikt. Ieder dogma toch is in uw oog, een wel niet onfeilbare, maar toch zoo goed mogelijk-geformuleerde uitdrukking van het wezen en den wil Gods. Nu kan de wil of het wezen Gods, u uit den aard der zaak niet *meer of min* ondergeschikt voorkomen, en ieder onzer zal consequent moeten bekennen, dat de geloofsbelijdenis van ieders kerk, hèm voorkomt de meest juiste te zijn. Nu kunnen toch niet hervormden en remonstranten, lutheranen en mennonieten, allen evenveel gelijk hebben, en volgens uwe eigene consequentiën, moet dus uitsluitend een van allen de objectieve waarheid hebben, en de andere gemeenten in dwaling verkeeren.

Wanneer iets nieuws geleerd wordt, in strijd met het oude, en dat nieuwe wordt, zoo als bij Ds. Schwartz (blz. 23), zonder omstandigheden, doch ter goeder trouw, met den naam „nieuwerwetsche dwaling" bestempeld, met welk regt mag zich dan Ds. Chantepie zoo afkeurend uitlaten over Leo X, die in Luther, van *zijn* standpunt uit, ook slechts nieuwerwetsche dwalingen bestreed?

Er is nog iets. De orthodoxe is op een makkelijker en aangenamer standpunt geplaatst, dan de liberaal.

Géne behoeft slechts *aantenemen*, déze moet veel *verwerpen*. Géne meent *gevonden* te hebben, déze *zoekt*, en, wat vooral den liberaal in het nadeel stelt: de orthodoxe heeft zijn standpunt eerlijk, maar zonder slag of stoot, ingenomen. De liberaal heeft dikwijls eerst na hevigen zielestrijd, zijn standpunt verworven.

Of acht gij, bijv. den strijd gering, dien de Augustijner monnik had door te staan, eer hij Dr. Martinus Luther werd.

Het grootste voordeel van alles bestaat echter daarin voor

den orthodoxe, dat hij (ieder in zijn eigen kerk) de (men vergeve mij het woord) de „*officiële*” waarheid heeft, en dat hunne predikanten zich altijd kunnen laten voorstaan op hun goed regt, om te verkondigen hetgeen zij voor waar aannemen, *omdat het geschreven staat;* terwijl de liberalen hunne geloofsovertuiging niet ongehinderd mogen uitspreken, waarvan voorbeelden te-over zijn, en waarvan ik reeds eenigen aanhaalde.

Ik verhef mij dan ook minder tegen het protesteeren der drie Ouderlingen, dan wel tegen de authorisatie, die zij daartoe uit hun beroepsbrief putteden. Wat nu aangaat de vraag, of de liberalen of de orthodoxen het rijkst en magtigst zijn, zoo moet ik hier eene zinsnede releveeren, die *zóó* hatelijk klinkt, dat zij U, Eerw. Heer SCHWARTZ, zeker uws ondanks uit de pen is gevloeid. Ik bedoel de berekening dat, daar er 's jaars *f* 24,000,000 aan jenever worden uitgegeven, de *niet*-orthodoxen rijker zijn, dan Ds. PIERSON meent. Nu zal mij wel een ieder toegeven, dat de mindere klasse den meesten jenever drinkt, en dat die klasse door hare, uit den aard der zaak, niet wetenschappelijke opvoeding, in zaken van kerkelijk gebied meest orthodox is, zoodat dan volgens eenvoudige logica, het argument zich tegen Ds. SCHWARTZ zou keeren, en uit diens redeneering, (hetzij zonder hatelijke bedoeling gezegd), zou blijken, dat de meeste jenever door orthodoxen werdt gedronken. Ook de geijkte tirade over comedies en concerten, laat ik voor wat ze is.

Het is echter volkomen waar, dat het geld tot stichten van liefdadige instellingen, gaarne wordt gegeven aan de orthodoxie. Immers de orthodoxie is: *de kerk,* de *officiële* meening, en als zoodanig: *corporatie.* De liberalen staan buiten de kerk, of zoo zij er in staan, dan is het alleen als de wolf in de schaapskooi, zij zijn uit den booze. Uit den aard der zaak, is de orthodoxie aristocratisch, en telt dus de voornaamsten in den lande onder hare vanen en met hen, het zij tot hunne eer gezegd, het magtige, tot weldoen gaarne bereide, geld.

De liberale banier wordt doorgaands slechts opgestoken door de vrijmoedige leden der onafhankelijke, hoogere, burgerklasse, die door eene beschaafde opvoeding in staat zijn, een betoog op wetenschappelijk gebied te volgen, en die zelfstandig genoeg zijn, om hunne meening te durven belijden.

Op bl. 20 en 21 beschuldigt Ds. CH. Ds. P. van overmoed:

„*Wat zou u weerhouden,* roept hij uit. *Onze taal isoleert ons* „*van het overige Europa. Buitenlandsche kritiek hebt gij niet te*

„vreezen, en in het vaderland vormt gij eene côterie, die zich het „wetenschappelijk monopolie heeft toegeëigend.”

Nog eens, ik ben niet zoo onbescheiden, om als verdediger van Ds. P. optetreden, maar, Eerw. Heer CHANTEPIE, ik vraag u in gemoede, of E. RENAN, of D. F. STRAUSZ geene binnen- of buitenlandsche kritiek hadden te vreezen?

Of niet beiden met vervolging, met ontzetting uit ambt en waardigheid zijn gestraft, voor hun moed? En of niet zij dus ook smaadheid hebben geleden, om hun geloofswille? Eindelijk, of die beiden in hùn vaderland ook eene côterie vormen van wetenschappelijk monopolie?

Gij zult die vragen ontkennend moeten beantwoorden.

En nu vraag ik verder: Wanneer alzoo noch eer, noch voordeel, die Heeren heeft bewogen... Wat dàn? Immers niets dan hunne overtuiging? En is het nu eene onredelijke eisch, wanneer de liberalen aan de orthodoxen, die zooveel op hen vooruithebben, vragen: „Gij bekent verdraagzaam te zijn op *Godsdienstig* gebied... welnu, weest het ook op *kerkelijk* gebied. Bestrijdt onze leer, gelijk wij de uwe bestrijden. Maar gunt ons het regt van bestaan. Loochent niet zoo apodiktisch, ook maar de *mogelijkheid* van waarheid onzer overtuiging.”

En hoe is die vraag nu, en vroeger, beantwoord? Moeten wij herinneren, hoe reeds Arminianen en Gomaristen, in het, naauwelijks van gewetensdwang bevrijde vaderland, elkander bestreden? En hoe de strijd eindigde met een dogmatische beslissing op hoog bevel? Wat men den Spanjaard met het zwaard in de vuist had afgedwongen, werd den broeder geweigerd. En het is smartelijk, maar *waar*, in onze dagen is het niets beter.

Elke leer, anders dan die der traditie, elk kritisch onderzoek naar de bronnen van den Bijbel, wordt verketterd. Alle deugd en zedelijkheid aan de liberale rigting ontzegd. „*Blinde leidslieden, adderen gebroedsel, gij zelf gaat niet in het koningrijk, en belet anderen daarin te komen.*” Deze text klaarblijkelijk tegen „huichelaars” gerigt, wordt toegepast op de liberale „*dwalenden*” waarmede gij „diep medelijden” hebt. Het is dus *zeker* dat de liberalen dwalen?... De orthodoxie zegt het, en... zij moet het weten. Hoe laag moet gij niet nederzien op niet-Protestanten, Roomschen, Joden, Turken en Heidenen.

De liberalen kunt gij altijd nog beschouwen als gevallen Engelen, maar wat moet uw oordeel zijn over lieden, die in alle opregtheid, zonder twijfelingen, en met ijver en naauwgezette

naleving eene leer omhelzen, zoo geheel *anders* dan de uwe, en nog wel eene *kerkelijke* leer. (De Heidenen natuurlijk uitgezonderd).

Dat gij hen als verdoemden beschouwt, wien het uw pligt is te redden van den eeuwigen dood, bewijzen uw zendingen, die ik eer, maar waarmede ik niet sympathiseer. Maar gelooven U.welEerw. in gemoede, dat het eeuwige geluk of ongeluk van eenen mensch afhankelijk is van zijne opvatting, van verwerping of aannemen van leerstellingen? Ik acht ieder even hoog, onverschillig hoe hij over erfzonde, verzoening, of voldoening door het bloed des kruisses, de drieëenheid, de sacramenten, enz. denkt, mits: *hij blijke ter goeder trouw te zijn.*

En dìt is zoo grievend voor de liberalen, dat de orthodoxen hen, om hunne dogmatische opvatting, achting ontzeggen, en hen verketteren. Gij zegt dat JEZUS nooit tegen dogmatische dwalingen heeft geijverd, omdat de Israëliten, door droevige ondervinding geleerd, sedert den terugkeer uit de Babylonische gevangenschap, geene valsche goden hadden gezocht, en dat het dus niet noodig was te ijveren, tegen dwalingen die niet bestonden. Maar gijl. geeft daardoor bijna toe, dat JEZUS geene dogma's heeft gecreëerd, en dat de *leerstellige opvatting* van JEZUS woorden dus *feilbaar menschen*-werk is.

Als godgeleerden zal het u niet onbekend zijn, hoe hoofdzakelijk op de Kerkvergadering van Nicea, over den bijbelschen canon is beslist, en tenzij gijl. aanneemt, dat ook *die* kerkvaders den Heiligen geest hadden ontvangen, dan is: *over het al of niet zijn voor Gods woord,* bij meerderheid van *menschelijke* stemmen besloten!!

Gij zult op elk wetenschappelijk gebied, iederen mensch het regt toekennen, om door eigen onderzoek naar de waarheid te trachten, en zelfstandig te zijn. Maar op kerkelijk, of liever theologisch gebied wilt gij de rede gevangen nemen, onder het geloof. Dat is: „ieders geest is vrij op elk gebied, maar op godsdienstig gebied, moest ieders geest zich bukken onder het gewigt der objectieve waarheid, die *wij* verkondigen, en die *wij alleen* bezitten."

Die eisch is te zwaar. Op die grondslagen kunnen wij geen vredes-conferentie houden.

Maar trots de oorlogsverklaring van Ds. CHANTEPIE, bieden wij u de broederhand, en vragen u als grondslag voor de onderhandeling: weest niet zoo exclusief, maar weest liefderijk.

Bestraft ons, waar wij het niet zijn, maar laat het einde van den strijd wezen, dat wij allen onze harten gevangen geven onder het gebod:

Hebt God lief boven alles, en den naaste als uzelven.

Daar is iets beminnelijks in dat stuk van 'n leek, die 't geloof niet wil opgeven aan de opregtheid der half-denkers. En welligt heeft hij ten-déle gelijk. Misschien zijn er onder de »*modernen*" — wat 'n woord! — die ter-goeder-trouw hun weg gaan, in de méning dat die weg leidt tot waarheid.

En gewis oordeelt de leek juist, dáárin, dat het den orthodoxen niet voegt, ieder voetstoots te veroordelen, die den moed had aftewijken van hùn geloof. Die gemoedelijke aandrift om partij-te-trekken voor de *mogelijkheid* van eerlijke nasporing der waarheid, in hen die daartoe een anderen weg kozen dan den gewonen, trof mij. En als de schrijver van den brief dien ik meedeelde, indedaad *is*, zo-als schijnt te blijken uit dat schrijven, dan geloof ik dat hij welhaast, om ná te staan aan »het koninkrijk der hemelen" niet zal behoeven te kiezen tussen oud of-nieuw, tussen orthodox, liberaal, of modern... maar dat-i, zonder aansluiting aan énige rigting, dat koninkrijk weldra zal vinden in z'n eigen hart.

Want: geloof *in* 't goede, *is* goed. Vertrouwen *op* adel, *is* adel. Streven *naar* waarheid, *is* waarheid. (**276. 443.**)

Verder dan dàt, kunnen wij 't niet brengen. (**1.**)

En, gelukkig! Want het mensdom is als 'n kind dat voor z'n pleizier reist, en wiens vermaak een eind neemt, bij 't aankomen. Het stoppen aan de station: *waarheid*, zou die waarheid terstond doen veranderen in *leugen*. Want ophouden van beweging, is: *dood*, en dus *on*mogelijk, *on*gerijmd, *on*waar, juist omdat *het zijn* uit beweging bestaat, beweging *is*.

Maar dat alles is hier de vraag niet. De vraag is niet,

of ieder 't *regt* heeft, *zijn* weg te kiezen, op de grote reis *naar* waarheid... De vraag is: of 't geoorloofd zij, voortegeven dàt men waarheid zoekt, wanneer er blijkt dat die voorgevers *à la récherche* zijn van iets anders?

JEZUS nam zijn beelden waar hij ze vond, en diezelfde vrijheid nemende, kom ik terug op de vergelijking met een spoorweg. Het staat iedere directie vrij, haar treinen te doen lopen, waarheen ze goedvindt. Maar 't staat haar *niet* vrij, reizigers aantewerven voor 'n toertje regts, als ze indedaad van plan is, hen links-uit te sturen.

Wij zullen zien, of domine ZAALBERG ons brengt naar de plaats, die gedrukt staat op z'n biljetten.

Misschien zal, na dat onderzoek, deze en gene liever wandelen op eigen benen — wat ik trouwens aanraad in elk geval, ook op ander terrein — dan zich toetevertrouwen aan een conducteur, die belooft zuid- en noord-op te sturen ter-gelijker-tijd. Zoo'n trein kan nooit te-regt komen. Het *gemiddelde* van rigtingen voert te-water of naar de pool, waar we niet wezen moeten. (**120.**)

Er worden in de stukken, die ZAALBERG heeft gepubliceerd, veel zaken genoemd bij den waren naam. En — dit in 't voorbijgaan — er komen daarin genoeg bewijzen voor van talent, om te doen betreuren dat de man z'n gaven niet beter besteedt, dan *over het geheel genomen*, 't geval is. Maar we hebben niet met het talent van den heer ZAALBERG te-doen. Hij werd nooit — als de nietige schrijver, dien we ter-loops behandelden in ons vorig nummer — benoemd tot iets uitstekends, en er valt dus ditmaal niet te décanoniseren. Bovendien er zijn indedaad zeer schone stukken in ZAALBERG's werk. 't Gehéél is slordig.

Men weet reeds dat we hier bedoelen de zestien preken, verhandelingen, of voordragten, die onlangs verschenen, en die hij getiteld heeft: »*de Godsdienst van Jezus, en de mo-*

derne rigting."

Die titel-zelf is zéér modern. »La France *et* la Pologne"... »Le Pape *et* la Diplomatie"... »La sainte bible *et* Mr. Renan"... *le ceci* et *le cela*... het *dit* en de *dat*,.. de dàt en het dìt... datten en ditten... Kort-om:

— »Ik kan u verzekeren, *dame*, dat die kleur veel gevraagd wordt, tegenwoordig...

Zo spreekt 'n goed-afgerigte winkeljufvrouw, als ze zich wil afhelpen van 'n verschoten lapje.

En de *dame*, die te gelovig luistert naar zulke praatjes, heeft kans heel *modern* gefopt te worden. Want... al wàs er veel vraag naar die kleur, en al was ze niet verflenst, dit bewijst nog niet, dat zulk blauw, geel of groen, voegen zou aan háár.

Ik ben redelijk oplettend, en voor-al op de zogenaamde kleinigheden, die niet de moeite van 't bestuderen waard schijnen, en juist daarom zeer dikwijls iets verklappen, wat verborgen blijven zou, als men 't zocht in de vermeend belangrijke zaken, die wèl overdacht zijn. Welnu, dominé ZAALBERG's keus van den titel — iets van ondergeschikt belang, meent ge — geeft mij, in zekeren zin, den sleutel tot de fabriek, waarin zijn boek gemaakt is. Dat kunstelend moderniseren van iets ouds, is vol betékenis, en ik geloof waarlijk — wanneer ik 'n boek te schrijven had, als tegenhanger — dat ook *ik* mij nu bijna zou verleid voelen door de mode, en onwillekeurig dat boek een naam zou geven, als bijv.: »de niewerwetse pasteibakkers *en*... 't een of ander, dat ik nu nog niet weet, maar dat me wel zal te-binnen schieten, voor ik tot het schrijven van zoo'n boek overga.

Ja, ZAALBERG zegt veel wáárs. Daar ik nog altijd verkeer in m'n verhandeling-bui, zal ik dàt kortelijk aantonen in de *eerste* plaats.

ten tweede, zullen wij onderzoeken, of dat zeggen van *iets waars*, in dit geval *de* waarheid is? Daartoe hebben wij acht te geven: op andere zaken, die hij evenzeer als waarheid geeft; op den *toon* van z'n spreken, zijne wijze van uitdrukking; op de plaats waar-i z'n mening verkondigt, en op nog een en ander meer. We zullen vervolgens:

ten derde, bij benadering oordelen: of de *énige*, *eerlijke*, *waarheid* gediend wordt, door 't zeggen van *iets waars* op de wijze van ZAALBERG. En daarbij zullen wij tevens misschien gelegenheid vinden, tot antwoorden op dien brief aan den orthodoxen kerkeraad.

't Is wel mogelijk, dat ik onder 't schrijven m'n preek anders inrigt, en dan verzoek ik m'n lezers mijn schets maar te veranderen naar goeddunken... of zelf de preek te maken, waartoe ieder in-staat is, die oplet hoe ik 'm *niet* maak.

ZAALBERG zegt dat, ten-allen-tijde, ieder die wat niews verkondigde, is beschuldigd van »beroering."

»Toen ELIA nieuw godsdienstig leven in Israël kwam opwekken, voerde ACHAB hem op zekeren dag toe: Zijt gij daar, beroerder Israëls? Doch ELIA antwoordde: »niet ik heb Israël beroerd, maar gij en het huis uws vaders!"

Toen LUTHER het diep vervallen Christendom herscheppen wilde, weêrgalmde gansch Europa van den kreet: Hij beroert de kerk. En 't waren voor een goed deel zeer welmeenende en vrome menschen die dat zeiden. Niet enkel monniken en priesters riepen: Anathema! maar ook achtbare godgeleerden. Godvruchtige moeders, en zelfs zachte jonkvrouwen maakten het teeken des kruises, en zeiden: Anathema.

Maar wat spreek ik van ELIA en LUTHER, daar ik van JEZUS te spreken heb? — Hij kwam Israëls godsdienst tot wereldgodsdienst hervormen, en wat was zijne ontvangst? Zij zeiden: »Hij beroert het volk!"

En wat bewijst dit nu? Op zich zelf nog niets voor de moderne rigting; maar toch zóóveel, dat alle godsdienstige her-

vorming van oudsher als rustverstoring begroet is. De waardigheidsbekleeders der kerk verklaren plegtig dat zij geërgerd zijn. De heerschende godgeleerdheid doet de nieuwe denkbeelden in den ban. Vrome zielen heffen klagelijke klagten aan. Het volk grijpt ligt naar slijk en steenen...

Precies! En niet het volk alleen. Ik kan betuigen dat ZAALBERG hier niets gezegd heeft dan waarheid, al zeide hij alles niet. Hij zweeg nog van laster en verdachtmaking, die, onder beschaafde volkeren, zo bezonder geschikt zijn, om 't »slijk en de steenen" der onbeschaafden, te vervangen met voordeel.

Iets verder vraagt onze dominé, hoe de bijbel voorziet in de behoeften des geestes van den armen dagloner, die 's avonds vermoeid tuis komt.

»Moet hij beginnen met GENESIS, en voortgaan tot de OPENBARING toe. Zal hij avond aan avond uit LEVITICUS in 't lezen van de kleeding, spijs- en offergeboden der priesterschap Israëls, den troost zijns levens zoeken? Moet hij zijne tong vermoeijen door 't leezen...

Alle goeie geesten... ZAALBERG! Hebben we geen overbodighedenS genoeg in onze spelling? Sedert lang doe ik m'n best, wat ballast over boord te gooien — om ruimte te winnen voor lading, weet ge — en daar begint gij nu te léézen!... Wat ik u bidden mag, schrijf een zeventiende preek, om den volke te verkondigen, dat ge tot die spelling niet waart gedréóven door den geest. Anders krijijgen wijij weldraa ooveral die duupliicaat-onnoodigheeden. Er zouden veel schone gedachten zijn uittedrukken met de letters die nu, in elk boek, zeer over-completelijk de plaats innemen van gedachten.

»Moet hij zijn tong vermoeijen door 't leezen van vele hoofdstukken, uit GENESIS en NUMERI, uit JOZUA en REGTEREN, uit ESRA en KRONIJKEN, met bijna niet dan reeksen van onuitspre-

kelijke namen gevuld? Zou ook EZECHIËL, denkt gij, door die moeder worden verstaan, of ZACHARIA uitgelegd aan 't kind, door den vermoeiden vader? Dan ga ik ook eens luisteren, als hij den ROMER-brief verklaart, en na 't geschrift van JUDAS nu eindelijk ook het laatste boek, die *verborgenheid* der OPENBARING opent. Voorwaar, gij wordt wel zuur verdiend, gij dagelijksch brood der godsdienst...

... »maar als men nu aan dat boek der boeken gebonden wordt, zooals mijn orthodoxe meester wil, gebonden in gedachten en overtuiging, in woord en gevoel, in leer en leven, waar is dan nu, mijn JEZUS! de zachtheid van uw juk, — de ligtheid van uwen last?...

Neen, 't is me onmogelijk mij te houden aan *verdeling* in wáár of onwáár, van ZAALBERG's schrijven, en misschien toon ik mijn: »*wat te bewijzen was*" het duidelijkst aan, juist door die onmogelijkheid. Straks zal ik andere regels aanhalen, waaronder ieder denker gaarne z'n naam zetten zal, al was 't dan ook met de noot: »*dat wisten we allang!*" Maar nu... die klagt over de onvoedzaamheid des bijbels... lezer, zoudt ge 't *kunnen* geloven, dat er op *dezelfde bladzij*, waar de arme drommel beklaagd wordt, die z'n *zuur-verdiend dagelijks brood der godsdienst*, moet gaêren uit de *verborgen openbaring* des bijbels, woorden worden gelezen, als deze:

»Want dat stichtelijk gebruik des bijbels zal voortduren, zoolang er godsdienst op aarde is; zelf reik ik immers daartoe den bijbel aan de armen uit...

Arme armen!

... »en in mijn laatste uur moge op dit dierbare heerlijk boek mijn matte hoofd nog rusten...

Daarop volgt onmiddelijk de reeds aangehaalde zin: »*Maar als men nu aan dat boek der boeken gebonden wordt*" enz. Dus, 't mag wèl gebruikt worden als kussen voor een mat hoofd — och, 't hoofd dat zó makkelijk *waar* en *onwaar*

te-gelijk herbergt, hoeft niet te worden voorgesteld als zo bezonder *mat!* — Wèl als *kussen* dus, kan men den bijbel gebruiken — straks zult ge zien dat hij er *pis-que-pendre* van zegt — maar als *band* schijnt hij niet te deugen. Men kan er op *rusten*, maar als *voeding* is het: „*zuurverdiend* brood." Dàt noem ik: *menager la chèvre et le chou*...

Kom-aan, dat spreekwoord helpt me van mijn preek af. *Geit* èn *kool sparen*... Ik wist wel, dat ik niet in-staat was tot préken, en eens-voor-al, lezer, als ik u dreig met zo-iets, denk dan maar dat ik driftig was, en 't zo kwaad niet meende. M'n hele preek komt nu neêr op 'n paar staaltjes van: *wat de geit krijgt*, en: *wat kool is*.

Kool:

„Zegt niet: Verbindtenis! van alles waarvan dit volk zegt: 't is eene verbindtenis! En vreest hunne vreeze niet, en wordt niet verschrikt. (Jesaias VIII, vs. 12.)

„Gij nu, zwanger wordende jonkvrouw, uw kind zult gij mogen noemen: IMMANUEL — God met ons. — Ja waarlijk: „IMMANUEL — God is met ons" — roept de ziener uit. Want alzoo heeft Jehovah tot mij gezegd, met een sterke hand...

Hier is Jehovah doofstom. Precies m'n idee. (pag. 20.) Maar ik geef de kool in haar geheel, en heb geen tijd elk blaadje te verlezen. Alleen moet ik betuigen, dat ik 't indécent en geloverig-onbeschoft vind, 'n jonkvrouw lastig te vallen met praatjes, terwijl ze bezig is met zwanger worden.

„En is 't niet al te veel van uwe lippen gevergd," — *misselijk!* — „komt, bidt dan nu zingende met mij en voor mij:

Och/ dat Uw Geest den leeraar sterk/
Het zegel zette op al zijn werk/ enz. 't Vervolg in **394.**

Nu iets voor de *geit:*

„van dat kind" — namelijk: van de *moderne* godsdienstige rig-

ting — „ging echter de vorige eeuw reeds zwanger, en gelijk elke groote hervorming, had ook dit verschijnsel voor lang zijn herauten en wegbereiders...

Die uitgescholden werden door de Zaalbergen.

„Bij de reuzenontwikkeling van wetenschap en beschaving, werd, vooral sedert de laatste helft der vorige eeuw, bij het denkend gedeelte der Christenheid, de breuk tusschen de wereldbeschouwing der schrift, en die des nieuwen tijds, hoe langer zoo grooter. De platte aarde des Bijbels moest voor den aardbol der nieuwere wetenschap wijken...

Ja, en de platte hemel ook.

„Het scheppingsverhaal van Genesis week voor de ontdekkingen der natuuronderzoekers in den schoot der aarde, waarin de Almagtige Schepper met eigen hand, in mergel en steenkoollagen, in versteende planten en dieren, eene gansch andere geschiedenis der aardsche schepping beschreef, dan de dichter van Genesis kende.

Hier heeft de geit reden tot klagte. Er is te-veel voor de kool gedaan. Die »*eigen hand* des *Almagtigen Scheppers*" is, géologies gesproken, onzin. Ook passen die *mergel* en *steenkool* en *versteende planten*, in 'n scheppingsverhaal, als 't nieuwe paleis voor volksvlijt, in TACITUS' boekje over de Germanen. De geit klaagt dat de dominé zich 'n eew of wat vergist... misschien, ja waarschijnlijk: millioenen éwen. Versteende planten, enz. zijn, om nu de taal van den dag te spreken, zeer »modern." Dat kan een kind begrijpen. Er moet al veel gebeurd zijn na zoo'n dusgenaamde *schepping* — een heel onwetenschappelijk woord! — voor er wouden *bestonden*. Veel meer nog, voor ze *overgingen in steenkool*.

Hoe grappig dikwijls de uitkomst is, als men wetenschap en geloof wil door-elkaer knoeien, kan men zien in 't schoolboekjen over de natuurkunde, van VAN DER BURG, waarin de deftige opmerking wordt gemaakt »*dat het ijs des winters de rivieren vloeibaar houdt*." Sakkerloot... als er dus géén ijs was... zouden ze bevriezen, dat is klaar!

Vervolg: *geit:*

„Waar was de hemeltent des ouden Hemelkonings, nu de reuzenkijker der sterrekunde in dien uitgespannen hemel een eindelooze wereld van zonnen en starren, in nevelvlekken starrehoopen, in stippen zonnestelsels deed vinden?

Ja waar was nu die tent? Dat is de vraag. En ZAALBERG, die de oude tent wegredeneert, en *toch blijft volhouden dat er een tent is*, moest ons dat ding kunnen wijzen. Wie er *mij* naar vraagt, verwijs ik naar **424.**

„Maar waar was nu ook het doodenrijk van Israël, die scheool in de diepte der aarde, en waar nu het vuur van den helschen poel, en waar nu, bij 't verdwijnen van dezen, de satan met zijne engelen des afgronds?

Ik denk dat ze moderne katechiseermeesters geworden zijn.

„En waar zoo veel, zoo ontzaggelijk veel, dat bij de geheel andere natuur- en wereldbeschouwing der oude Oosterlingen, in hunne verbeelding het aanzijn kreeg? Genoeg, de gansche voorstelling van Israël omtrent God en de wereld, hing natuurlijk zamen met de heerschende zienswijze dier tijden, omtrent zigtbare dingen...

Juist. Maar ik vind dit nog makkelijker te vergeven, dan 't borduren van tafereeltjes over *on*zigtbare dingen, zo-als wij straks zullen aanhalen onder de rubriek: *kool.*

„De gansche bijbelsche godgeleerdheid was een kind van 't Oostersche denken en voelen...

Tòch *legt men matte* westerse *hoofden... ter ruste* op dat oosterse kind.

... „een gebouw, opgetrokken op een grondslag die bij 't licht der nieuwe wetenschap wegzinken moest in 't niet...

Tòch reikt men dien *weggezonken grondslag...* aan de *armen* uit.

Geit:

„Wat baatte voor een tijd het wanhopig gekunstel om de Schriftuur wat natuurlijk, en de natuur wat Schriftuurlijk te maken?

Wat dit baatte? Wel, 't gaf een middel aan de hand, om geit en kool beiden te behouden. Om geloofd te worden door de vromen, en niet àl te erg geminächt door de verstandigen. Hoe kunt *gij* vragen, ZAALBERG, welke baat er te vinden is bij *wanhopig gekunstel?*"

Voor de *geit:*

„Nu wil de orthodoxie dat wij onze moedertaal een weinig verleeren, om te bidden in de tale van Kanaän.

Kool:

... „Jonkvrouw, als gij moeder zult worden, noem dan uw kind IMMANUEL! „Neen, neen, zegt de schare, verschrikt en bewogen, noemt het veeleer IKABOD, — *weg is de eere!* Verbindtenis, Verbindtenis. Ziet de Syriers rusten op Efraïm. De fondamenten worden omvergestooten. Jerusalem zal vallen. De tempel stort in...

Voor iemand die z'n moedertaal niet wil verléren voor de »taele Kanaäns" vind ik dit nog al wel.

„En waarom dan toch, gij zeer verschrikte menigte?...

Dat is, waarom al die bereddering in den Haag, over den naam, die 'n onbekende jufvrouw zou geven aan een kind, dat nog niet eens geboren was. Eilieve, als 't nu eens 'n meisje was... Wat dunkt u van IKABODINA? Of IMMANUELLA? Maar ik beken, dat ik volstrekt niet aan namen hecht. Voor mijn deel mag 't kind, dat domine ZAALBERG introduceren wil bij z'n haagse gemeente, heel ouwerwets GRIETJE heten, als ze maar geen moderne nonsense vertelt.

Na aldus gevraagd te hebben, waarom de gemeente te 's Gra-

venhage zo verschrikt is over die keuze van 'n naam, en over al de dingen die 'r gebeurden met Jeruzalem, met de fondamenten, met den tempel, met de Syriërs en met Efraim, komt er weêr iets voor de *geit:*

> »Omdat het nu blijkt dat de godgeleerdheid der kerk sedert eeuwen van verkeerde voorstellingen heeft geleefd, en het vuur der wetenschap nu al dat hout, dat stroo en die stoppelen verteert?
>
> 't Is waar, het blijkt nu dat de geest der kerkhervorming twee eeuwen lang is miskend...

Hier raken we aan de *kool*zij. Want daarin ligt iets, of de klok van 't verstand op de grote kerk te Dordrecht, nog juist liep in 1618. Er is hier waarlijk *kunst* in 't mengen van de bestanddélen. Men weet niet, of papaver of arsenicum de overhand heeft.

Geit:

> »Het blijkt nu... dat de Schriften des ouden en des nieuwen verbonds, een anderen oorsprong hadden, dan het kerkgeloof dacht. Dat... de boeken van MOZES eerst duizend jaren na MOZES afgewerkt, en de Evangeliën, in hunnen tegenwoordigen vorm, eerst na den dood der apostelen...

Halt: Apostelen staat er. Dat hoort weer bij de *kool.*

> ... »eerst na den dood der Apostelen, en dus niet door ooren ooggetuigen geschreven zijn. Dat PAULUS anders dacht, dan PETRUS en JAKOBUS, en dat de ware geschiedenis van JEZUS, even als het leven van alle heroën der oude menschheid...

Lees: der jonge, of jongere mensheid...

> ... »omkleed is met het bekoorlijk tooverwaas der legendedichting, der poezy, der verbeelding. Dat, en zooveel meer is *gebleken, geboekstaafd, bewezen.* Met dit alles heeft de oude theologie haren doodsteek ontvangen...

Met uw verlof, dominé ZAALBERG. Die oude theologie

is springlevend, en heeft juist zo-even daarvan een bewijs gegeven, door 't bijwonen van een gemaskerd bal, waarop ze door weinigen herkend is. Maar ik ben ondeugend genoeg, haar te verklappen. Ze draagt een »modern" manteltje over 'n arlekijns pak, dat zaêmgelapt is uit steenkool, geloof, halve wetenschap, onbekende jonkvrouwen die op 't bevallen staan, Ikabods, natuurönkunde, en ... allerlei.

Kool:

„Ik wil u onderwijzen, van stuk tot stuk, en zegt alleen niet „Verbindtenis!" want bij God, dat is zoo niet...

Dat woord »verbindtenis" schijnt in de een of andere taal, een vieze betekenis te hebben. Altans ZAALBERG wordt telkens boos, als-i er aan denkt. Misschien beduidt het *kritiek.*

„Genoeg, breekt gijlieden dezen tempel af, door niet te dulden dat hij vernieuwd en gereinigd worde, zij" — de moderne godsdienst, geloof ik — „die gij van tempelschennis beschuldigt, zij zal u in den naam van JEZUS binnen drie dagen een anderen bouwen, die niet met menschenhanden gemaakt is, een nieuwen tempel van geloof, van hoop, en van liefde, een tempel des Heiligen Geestes, waarvan de oneindigheid de omtrek ... en altijd, altijd weder, JEZUS CHRISTUS de levende hoeksteen, en 't beeld van den Gekruiste de glorie zal zijn.

Dus die »moderne" tempel komt in de plaats van de tent, die door de »wetenschap" was weggeredeneerd. De nieuwe tempel heeft, volgens ZAALBERG, tot »*koepeldak*"... de: »blauwe hemel." Tot »*vloer*"... de: »met bloemen bezaaide aarde"...

Och, er wordt nog veel meer verteld over de constructie van dien tempel, maar ik heb geen lust om 't nateschrijven, omdat ik denk aan al de arme drommels, die 't zo hongerig en koud hebben op die *vloer*, en wien die *blauwe hemel* zo guur is! Geen platter proza dan valse poezie, o ZAALBERG! En... meen niet, echte poëzie te vinden buiten

de *waarheid.* (**268.**) Er valt niet te tempelen. Het volk heeft *honger.* De énig-nodige tempel op 't ogenblik, is een goede, niet al te dure, *restaurant.*

Vervolg *kool:*

„Mijne vrienden in CHRISTUS!

Dat wil zeggen: *in 't geheel geen vrienden.* Precies als: »God weet het" beduidt: *niemand weet het.* »God alleen kan helpen:" *er is geen hulp.*

Ik heb vóór deze opvatting, een bondgenoot in *Wamba*, den nar van Cedric den Sakser, uit den Ivanhoe. De zeer fatsoenlijk-godsdienstige WALTER SCOTT verklapt daar een geheim uit de school van 't geloof. »*Ik vergeef u... als christinne...* zegt ROWENA tot REBEKKA, 't edel jodenkind, dat toch vooral wat gif van 't waar geloof moest meêslikken, bij 't innemen van de andere vergeving. »*Als christin* — roept Wamba, die als nar opregter is, dan de schrijverzelf — als christin... *nu, dàn mag ze oppassen!*" Het doet denken aan de geestig-menskundige zinsnede uit den Gilblas: *On nous reconcilia, nous nous embrassâmes, et depuis ce temps, nous sommes ennemis mortels.*

Ik verhaal of betoog zelden iets nieuws. Ieder wist wat ik zeg, of altans, ieder *voelde* het. Veel-al had men slechs verzuimd, dat gevoel te rangschikken tot gedachte, tot méning. Ik vraag 't u, lezer, zoudt ge ooit iemand voor uw *vriend* hebben gehouden, die u naderde met de betuiging: »ik ben uw vriend... *in Christus*"? 't Is iets als: neef... *van adamswege,* dat is: *géén* neef.

Kool:

„Verdraagt mij een weinig in mijne onwijsheid.

Dat is wèl, dominé ZAALBERG. Maar 't is de vraag niet, of de haagse gemeente uw onwijsheid zal *verdragen.* De vraag

is : of ze moet voortgaan u daarvoor te betalen als-of 't *wijsheid* ware.

„De heerlijke zon der godsdienst breekt hare stralen in zeventigmaal zeven kleuren, en iedere reine traan van 't menschenoog glinstert gelijk een dauwdrop op de bloemen in dat eeuwige licht. Daarom zeg ik met PAULUS...

Wat-i nu met dien Paulus zegt, kan me waarlijk niet schelen. Ik vraag maar, of 't niet al te bescheiden is, alle kennis der taal van Kanan te loochenen, wanneer men monster-prismates zulke blijken geeft dat idioom vlot te spreken, als 'n geboren Kananiter?

Vervolg *kool:*

„De wettige zonen der Hervorming, en erfgenamen in de regte lijn van JEZUS CHRISTUS, den genius der godsdienst, dat zijn wij, dat *moeten* wij zijn, strijdende den strijd des geloofs...

Hoe rijmt dat geloof met de steenkool? Hoe die *strijdende strijd* voor iets zeer onwetenschappelijks, met de wetenschap?

... „zoekende naar de toekomende stad, grijpende naar 't eeuwige leven. Maar dan ook iederen dag ons gedompeld ..

Hu!

... „tot zevenmaal toe ons gedompeld...

Vreesselijk! Men moet zelf van Kanan wezen, om niet te schrikken.

... „in het bad der wedergeboorte, en der vernieuwing des geestes. Dan mogen wij gaan tot de levenden...

Lezer, ik raad u een Kananitise grammaire te kopen, als ge 'r prijs op stelt, te weten, wat dominé ZAALBERG zo-al weet te zeggen in een taal, die hij beweert niet te verstaan. Dan, na al dat baden, mag men dus gaan tot de *levenden, en...*

... „en zegenend zien ons de stervenden aan...

Waarom toch? Omdat men zich zevenmaal gebaad heeft?

... „en tusschen de dooden en levenden in, staan we...

Alweêr vraag ik: waaròm toch?

... „en heffen de oogen op...

Lieve hemel... dáárvoor zoo'n bereddering te maken! Maar ik beken, dat het volgende moeielijker is, en wel zeven dompelbaden waard:

... „en profeteren de hope der heerlijkheid, de ééne kudde onder éénen Herder...

Dat centralisatie-begrip schijnt iets aanlokkelijks te hebben. Ik vind beter, dat het arme vee zich wat verspreidt. Eén wei is zo spoedig kaal gegeten. Maar nu 't vervolg van dat profeteren:

... „de toekomst waarin God in *allen*, maar dan ook allen *alles* zal zijn.

Mij wèl. Ik hoop, dat dan met-een 't vlees wat goedkoper wordt, anders heeft de arme- en middelklasse bitterweinig aan al die veranderingen.

Vervolg *kool:*

... „Maar al ware 't mogelijk dat bijna allen heengingen, door zooveel „goddeloosheid" verschrikt, en dat er bij al *de invloeden die hier ter stede werken* ...

De onderstreping is van ZAALBERG. Welke invloeden zouden dit toch zijn? Zou de antichrist in 't spel wezen? *Hij* hoort bij zulke praatjes. Nu, al bleef er, na dat heengaan en door die invloeden:

... slechts een schamel kuddeken over...

Let op, hoe 't echt-kananities zalf-dialect zich openbaart in de diminutiva. Bed, *beddeken*. Kind, *kindeken*. Kudde,

kuddeken.

Nu, al bleef er dan maar een klein troepjen over — maar *zeer weinigen* namelijk, die géologie kunnen gebruiken in 't geloof, of geloverij in scheikunde — zie, dan nòg zou ZAALBERG:

> ... »vast verzekerd van de toekomst aan deze wedergeboorte des Christendoms ook in ons midden bereid, vol moed het Pinksteren beiden, het Pinksteren met zijn 3000 nieuwe gedoopten, gedoopten — zij 't niet door mij, dan door anderen en beteren, — maar gedoopten in deze rigting met heiligen geest en met vuur.

Nu weer iets voor de *geit:*

> ... »Eischt nu de zaligheid van mij, dat ik elk wonderverhaal der Schrift geloof? Moet ik, die uit Gods Schepping weet, dat deze aarde door allerlei gedaantewisseling heen, in millioenen jaren haar tegenwoordig gelaat ontving, met GENESIS gelooven, dat God in zes dagen de wereld schiep, en op den laatsten werkdag rustte? Moet ik, die zeker weet, dat de zon nooit om de aarde voer, nu toch ter zaligheid gelooven, dat op de stem van JOSUA de zonne stilstond in Gibeon, en de maan in 't dal van Ajalon? Moet ik, die van JEZUS heb geleerd...

Daar is wat *koligs* in.

> ... »Ik die van JEZUS heb geleerd in God den eeuwigen geest te eeren, nu toch gelooven, dat God in zigtbare gestalte verschenen is, en uit den hemel nederkwam om Babels toren te zien. Kan ik geen geloovige zijn, zonder te gelooven...

Neen, dominé ZAALBERG, ziehier de hele zaak door u-zelf genoemd bij den waren naam. *Zó is het. Gij kunt geen gelovige zijn, zonder te geloven.*

> ... »zonder te gelooven, dat EVA uit ADAM's rib gemaakt werd, terwijl die ADAM sliep? Dat Cherubim met vlammenden zwaarde den armen mensch terugdreven van den boom des levens, den NU verboden boom? Dat de Engelen, die zonen Gods, de dochteren der menschen aanzagen, dat zij schoon waren, en uit haar schoot een geslacht van reuzen verwekten, geweldige

mannen, mannen van name? Dat Noäch in ééne ark, van *alle, alle* dieren van lucht en land *een* paar, of *zeven* paar vergaderde en voedde, den ganschen 12 maanden langen zondvloed door? Dat de Heere God in Abram's tente kwam, en Sarai's koeken at?...

Neen, dominé Zaalberg, gij kunt geen gelovige zijn, zonder dat alles te geloven. Gij hebt — als ieder — het regt al die vertellingen wegtewerpen in den hoek waar ge, op zestien- achttienjarigen leeftijd, de bakersprookjes uwer kindsheid wegwierpt, maar ge hebt niet het regt, *jongeling* en *kind* te-gelijk, *man* en *jongeling* te-gelijk te willen zijn. Ge moogt niet voortgaan, u een gelovige te blijven *noemen*, de voordelen te blijven genieten die er verbonden zijn aan dien titel, en ter-zelfder-tijd openlijk verklaren dat ge *niet* gelooft.

Uw vraag: »*Kan ik geen gelovige zijn zonder te geloven dàt... dàt... dàt*, enz. is 'n théologise zelfmoord, en 't eenvoudig: *neen!* dat ieder moet uitspreken op die vraag, is een korte, maar vrij krachtige, lijkrede op 't graf uwer dominees-eerlijkheid.

Ik herinner me uit een grieks leesboekjen, ene vertelling van een Sybariet die kramp of buikpijn kreeg, als-i zag werken. Ik ben geen Sybariet, zie gaarne arbeiden, en ik-zelf werk graag. Maar ik moet bekennen sybaritise kramp te voelen, bij 't aanschouwen van de moeite die Zaalberg zich geeft om, *niet-gelovende*, toch *gelovig* te blijven, en den *titel* te blijven behouden, na 't verwerpen van de dáád die aanspraak geeft op dien titel. Ik heb geen lust de zestien preken geheel te ontleden, en geef dit werk als 'n aardige taak op, aan jongeren die meer tijd hebben. 't Is niet moeielijk. Alleen 'n beetje vervélend en omslagtig, wijl de zorg om de *geit* te sparen, hier-en-daar zo dooréén gekluwd is met de begeerte om voor al de *kool* niet te verliezen, dat er soms oplettendheid nodig is, tot nauw-

keurig onderscheiden en afhaspelen.

Ik denk dat men mij — na de staaltjes die ik aanhaalde uit slechs de *eerste twe* preken — zal geloven, wanneer ik betuig, dat ik met gemak een groot aantal voorbeelden daarvan zou kunnen bij-een brengen, als ik mij de moeite getroostte, *al* de stukken te analyseren. Maar dit hoeft niet. Wie naar waarheid zoekt, zal mijn opmerking tenvolle bevestigd vinden, ook zonder verdere aanwijzing van mijn kant. En dit geeft mij ruimte tot andere beschouwingen.

De teksten! Eilieve, hoe rijmt het *niet-geloven*, het wegwerpen van den bijbel, als *boek van gezag*, met die lange preken òver stukken *uit* dien bijbel? Hoe brengt men 't minächten der tale Kanans over-een met de behandeling van brokstukken, zó kananities, dat LANGENDIJK'S KAMACHO — »jae, miester JOCHEM-zelf" — zeggen zou, dat: »hongt noch kat het niet verstaen kan!"

Ik vraag u, wat heeft iemand die *niet* gelooft, te maken met dingen als: »*Ikabod?*" Wat heeft de haagse gemeente — »*die ontsteld is in een tweetal gestalten...*" zo staat er — wat heeft zij te maken met: »JERUZALEM, *bevende voor* REZIN, *en voor* PEKACH, den zoon van REMALJA?" Nog-eens, 't stáát er zo. Wat beduidt de dubbele tekst van preek IV, (LUKAS XXIV: 50—52 en Handel. I: 9—12) in welke gezegd wordt: »*En het geschiedde... dat hij... werd opgenomen in den hemel*"... en »*Als hij dit gezegd had, werd hij opgenomen... en een wolk nam hem weg van voor hunne oogen...*" wat beduiden die teksten in een preek, waarin voorkomt: »*Lieve Gemeente, ik geloof* NIET *dat* JEZUS *van den Olijfberg zigtbaar ten hemel is opgevaren, evenmin als ik aan de opstanding van zijn ligchaam gelooven kan?*" Waarachtig, zo stáát er. Wat beduidt het preken over MARK. I: 14, 15 (»*de tijd is vervuld, en het koningrijk Gods is nabij; bekeert u, en gelooft het Evangelie.*), als

men zo-even heeft aangetoond dat er niet te rekenen valt op de echtheid van al die vertellingen? Want, dat stáát er. Wat is de bedoeling van den tekst over die tongen van vuur, over den Heiligen Geest, over dat spreken van allerlei talen (Hand. II: 1—4.), in een preek die betoogt dat deze dingen heel anders geschied zijn, dan de *» lieve gemeente*" totnog-toe geloofde? Want, dat stáát er. Waartoe dient de tekst: *» Zoo dan, indien iemand in* CHRISTUS *is, die is een nieuw schepsel; het oude is voorbijgegaan...*" enz. (2 Cor. V: 17—VI: 2)? Waartoe: *» Zalig zijn de armen van geest...*" enz. (MATT. V: 3—12)? Ik vraag: waartoe dienen die, en zulke, teksten, uit een bijbel waaraan men niet gelooft? Want, voor de laaste maal, *dàt stáát er!*

Voor ik antwoord op die vraag — want ik geloof daarop te *kunnen* antwoorden, moet ik nog even terugkomen op ZAALBERG's oordeel over dien bijbel, opdat de lezer, *met mij* zich gedrongen voele tot de vraag: waarom preekt hij dan uit dat boek? ZAALBERG spreekt, en *wij beamen:*

> ... » Is dat nu — *de bijbel*, namelijk — O God, mijn God! Uw woord, uw eigen, heilig woord?
>
> Gij — *nam: de gemeente* — beklaagt mij? Gij prijst welge lukzalig de kinderkens die alles gelooven, en de mannen, die hun verstand onder de gehoorzaamheid des geloofs gevangen geven. Ei, dan stel ik mij nu op dat standpunt úws geloofs, en zwijge dus van al die bovennatuurlijke verhalen, te meer, daar ik er later opzettelijk van spreken moet. Ik onderwerp mijn denken voor een wijle aan uw geloof, maar ik bid u, wàt moet ik nu gelooven? Daar zijn in die 66 gewijde boeken zoo vreeselijk veel tegenstrijdigheden, berigten, die elkander tegenspreken, meeningen, die elkâer weêrleggen. Gij, veel geloovende, wàt moet ik nu gelooven? Met het eene stuk uit GENESIS, dat het ABRAM was, die zijne SARAI bij ABIMELECH, den koning van Gerar, voor zijne zuster uitgaf, of met een ander stuk uit datzelfde boek, dat ISAÄK het deed met REBEKKA? Met het eene blad van SAMUEL, dat DAVID reeds voor SAUL de harp bespeeld had, eer hij den GOLIATH dooden kwam, of met het

andere blad, dat SAUL hem toen voor 't eerst ontmoette? Met de Koningen, dat DAVID door God werd opgewekt om zijn volk te tellen, of met de Kronijken dat het niet God, maar Satan was, door wien hij werd aangepord? Met JOB, dat Satan in den raad des Hemels zit, of met JOHANNES, dat hij den afgrond bewoont? Met den een, dat God niet liegen kan, of met den anderen, dat hij MOZES leerde PHARAO om den tuin te leiden, en de Egyptenaars door bedrog te berooven? Met MATTHEUS, dat JOZEF en MARIA met het kind JEZUS uit Bethlehem twee jaren lang naar Egypte weken, of met LUKAS, dat zij na den veertigsten dag onmiddellijk wederkeerden naar Nazareth? Met MATTHEUS, dat beide de kwaaddoeners JEZUS lasterden, of met LUKAS, dat de een hem gezegend heeft? Met de drie eerste Evangeliën, dat PETRUS den Heer bij KAJAPHAS verloochende, of met het vierde, dat het reeds vroeger bij ANNAS heeft plaats gehad? Met de drie eersten, dat JEZUS juist op het Paaschfeest gekruist is, of met den vierden, dat JEZUS niet op, maar vóór het feest is gestorven? Met MARKUS, dat JEZUS reeds op den dag der verrijzenis werd opgenomen in den hemel, of met LUKAS, dat hij eerst op den veertigsten dag ten Hemel voer?...

Moet ik nog verder gaan? De stof vloeit er voor over, en zoo gij u van de geschiedenis tot de leer wilt wenden, dan ga ik u even dringend vragen: Moet ik met den 109den psalm mijnen vijand ijselijk vloeken, of met JEZUS mijne vijanden zegenen? Moet ik met JOB, en menigen psalm, de onsterfelijkheid ontkennen, of naar het Evangelie des N. V. op eeuwig leven hopen? Moet ik met PAULUS alle spijzen geoorloofd achten, of met JAKOBUS mij van bloed en 't gestikte onthouden? Moet ik met JAKOBUS de regtvaardigheid zoeken in de werken, of met PAULUS alleen in 't geloof? Moet ik met 1 Petri gelooven, dat de wereld reeds 18 eeuwen geleden vergaan zou, of met 2 Petri, dat zij na de eerste eeuw nog wel een tijd kon voortbestaan?

Ik vraag niet meer. Ja toch, nog even dit eene: In de *geschiedenis* verwart gij u, de *geloofsleer* spant u strikken; en hoe staat gij nu met de *zedeleer*, gij strenge wachters op Sion? Gij geeft mij eenen Bijbel als 't Woord van God, en nu zal ik niet alleen alles en alles gelooven moeten, maar nog veel meer dat woord ook doen. Och! gij die anderen leert te gehoorzamen, waarom gehoorzaamt gij zelf dan niet? Dat woord gebiedt de heiliging van den 7den dag der week, en nergens spreekt dat woord van Zondagswijding. Toch arbeidt gij op Zaturdag en

houdt op Zondag rust. Dat woord gebiedt aan de vrouw haar hoofd bedekt te houden, en aan jonge weduwen niet aan hertrouwen te denken. En nogthans verheugt gij u met de jonge weduw-bruid, en vieren uwe dochteren met ongedekten hoofde de bruiloft mede. En als u de Prediker in datzelfde boek gebiedt: „Wees niet al te regtvaardig! en houd u niet al te wijs!" gij, die in elk woord der Schrift Gods Woord wilt vinden, wat klaagt gij dan nog als de menschen jegens u niet al te regtvaardig en eerlijk zijn?

De orthodoxie maakt moede, en ik wil rust. Gij mannen van het midden, die, ofschoon te vrij om orthodox te zijn, ons nogthans toeroept: „Och! wordt toch niet modern!" zoo bid ik u dan nu, edele mannen! zegt gij mij, wat de waarheid is! Wat moet ik nu zeker vasthouden, om veilig in 't geloof te staan? In twee dingen zijt gij 't dan toch eens, te weten dat gij 't oneens met de regtzinnigen zijt, en allen de moderne rigting schuwt. Tegen de eerste verklaart gij, dat Gods Woord niet de Schrift zelve is, tegen de laatste waarschuwt gij, omdat zij 't Schriftgezag ontkent. *Maar wat is dan in die Schrift nu wèl, wat niet Gods Woord?* Behoef ik niet *alles* voor waar te houden, en mag ik nog minder aan *alles* twijfelen, zegt dan nu kort en bondig, hoever moet het *geloof*, hoever slechts *twijfel* gaan? Eilacij! gaat gij twisten? Gij zoudt mij zekerheid en ruste geven, en zóóveel hoofden, zóóveel zinnen in uwen geëerden kring. A gaat één mijlpaal ver, en schudt het hoofd om B, die tot den tweeden voortschrijdt. B vindt A vrij bekrompen, maar waarschuwt C voor den derden paal. En C, die 't met de angsten van A en B niet vinden kan, vindt D zeer roekeloos, omdat hij tot den vierden gaat. Hier is er een, die bij 't verhaal der Evangelisten omtrent de verschijning van MOZES en ELIA op den bergkruin zweert, maar intusschen de verschijning van Satan in Judea's woestijn, door de drie zelfde Evangelisten niet minder uitvoerig beschreven, als onhistorisch ter zijde schuift. Daar is een ander, die de stemmen uit den hemel betwijfelt, maar in 't geloof aan Engelverschijningen een hoofdstuk der godsdienst ziet. Ginds is een derde, die wonder bij wonder natuurlijk verklaart, maar onderwijl in toorn ontsteekt, wanneer een ander dat doet met iets, waaraan hij nog als wonder vasthoudt. Iets verder beroept zich iemand op 't gezag der Apostelen, als getuigen van 's Heeren herleving, maar wraakt datzelfde gezag, als zij, en dat nog veelvuldiger, de zigtbare wederkomst des Hee-

> ren verkondigen. Dat de Hebreërbrief niet van PAULUS, maar misschien van APOLLOS is, wordt met nadruk gezegd door een man, die erg vertoornd is, omdat een ander aan den Johanneïschen oorsprong van 't vierde Evangelie twijfelt. En onder die verdeelden staat een man, ondenkbaar tegen zich zelven verdeeld, waar hij met PAULUS woord: »Indien er geene opstanding der dooden is, zoo is ook CHRISTUS niet opgewekt!" tot heftig wordens toe de geestelijke opvatting der opstanding van JEZUS bestrijdt, en op datzelfde oogenblik de, in hetzelfde vers door PAULUS als noodzakelijk met die van CHRISTUS zamenhangende gepredikte, opstanding der dooden zelf in geestelijken zin verklaart!

Dus ZAALBERG preekt, doceert, vermaant, troost, helpt, steunt, profeteert, enz. uit een boek waarin alles, of bijna alles, tegenstrijdigheid is. Waarom?

Komaan, er moet antwoord wezen op die vraag.

Welnu, ik meen dat antwoord te vinden in de slotsom der berekening van den pasteibakker, die de oude vorm gaf aan z'n nieuw baksel, omdat-i wist hoe de mensen die taartjes en preken gebruiken, smaak putten uit gewoonte.

En als bewijs, verzoek ik u *te letten op het slot* van ZAALBERG's preken. Hij laat z'n klanten altijd vertrekken met 'n naklank van ouwerwetse godzaligheid in de oren, een galm van den gelovigen voortijd. Wilt ge een paar staaltjes? Zie hier:

> ... »en riep de nu verschrikte menigte, als altijd oordeelende naar het uiterlijk aanzien, dàn triumfantelijk uit: »waar is toch nu hun God!" O moeder! die mij uw kind blijft toevertrouwen, nog zou ik goedsmoeds, ja nog zoude ik ook dàn geloovig tot u en uw jongsken — *hollands: jongetje, mannetje, kereltje. Zie de opmerking over de Kananitise diminutiva* — tot u en uw jongsken zeggen: »IMMANUEL — GOD MET ONS."

Hebt gij gelet op dat: »ook dàn geloovig" *op 't eind* van 'n preek, van dezelfde preek, waarin hij uitdrukkelijk verteld heeft, *niet* te gelooven?

Ziehier een ander slot:

> »Is er zulk een godsdienst? Ja, en zij is geen nieuwe, maar de vernieuwing der oude. De wedergeboorte der eenmaal in Palestina geborene. De wederkomst in den geest van JEZUS met zijn liefelijk, vertroostend, goddelijk woord: »*komt herwaarts*" enz.

Zó oudmodies-klinkend *eindigt* de preek, waarin *nota bene* de woorden voorkomen: »*Maar als men nu aan dat boek der boeken gebonden wordt, zooals mijn orthodoxe meester wil, gebonden in gedachte en overtuiging, in woord en gevoel, in leer en leven, waar is dan nu, mijn* JEZUS, *de zachtheid van uw juk, de ligtheid van uw last?*

Ja dàt vraag ik ook, en voor-al vraag ik door welk wonder op eenmaal die last zo ligt is geworden, en dat juk zo zacht, *bij het einde* van de preek?

Ander slot:

> ... »Ja, bovennatuurlijk of natuurlijk van oorsprong, godsdienst is ons leven ...

Die vrije keus tussen natuur en onnatuur is handig. Wie dáármeê niet tevreden de kerk verlaat, noem ik lastig.

> ... »godsdienst is ons leven ...

Ik vind dat er veel ànder dringend werk is. 't Is waar, dat daarbij geen dominees kunnen gebruikt worden.

> ... »godsdienst is ons leven, en dat leven in God, is leven uit God.

In ... uit? Kom-aan, nog 'n paar voorzetsels... en zie verder de dicht-oefeningen van KLAASJE VAN DER GRACHT, met z'n spiegel-kroon-balansen.

> ... »O God, mijn God ...

Lezer 't staat er zo. Als dat gegòd u verveelt, 't is mijn schuld niet. Bedenk, dat ik bezig ben u den KLANK te laten horen, waarmeê de preken *eindigen*. Dáárom is 't

hier te doen. Straks zal u blijken, waaròm.

... „O God, mijn God, ik zoek u in den dageraad...

Hier wordt niet bedoeld het *tijdschrift*. ZAALBERG zegt uitdrukkelijk, dat hij met de mannen die daar-aan meêwerken, niets te maken heeft. Ik vind het nog-al ondankbaar, zo te spreken over personen, die de waarheden al bijna vergeten hebben, welke ZAALBERG nu pas begint te leren, en te verkopen als „peren uit *zijn* tuin." Hij zoekt God in den morgenstond. Waarom? Dat is om den *klank* der finale.

... „Mijne ziele dorst naar U.

Let op: ziel... E. Die E is 't etiket van 't zalfpotje.

... „Des avonds in mijn hart onrustig, tot dat het in U ruste — „rust... E!" — vindt. Zie, Eeuwige, hier zijn wij, wij strekken de armen uit, en zeggen met JEZUS: *Vader!... onze Vader!*

Al-weêr gaat de gemeente naar huis, met iets als de oude stichting. Een ander slot:

... „Al raden wij ook vruchteloos naar de onzienlijke wereld, wij gevoelen haar nabijheid, wij genieten hare geuren...

Hoe zoo'n valse poëzie in 't zotte loopt! Wat blijkt er uit die frase? Dat de neus der gelovers beter ingerigt is, dan hun ogen, of hun verstand. Ze *ruiken*, wat ze niet kunnen *raden* of *zien*. 't Heeft iets van de honden.

Nonsense, zegt ge. Juist! Maar er is KLANK nodig. Nu, na 't „genieten van die geuren," zien „*wij*"

„van den Olijfberg des geloofs naar het nieuw JERUSALEM op.

De man gelooft *niet*, maar zo-dra er spraak is van een „olijfberg" — een *klinkend* woord — van 'n geloofberg met olijven al-zo, verandert de zaak.

„En wij staan daar niet alleen. Met de gemeente van achttien eeuwen vereenigd, zien wij uit alle geslachten der menschheid de nieuwe geloovigen opklimmen. Zij dringen om ons heen. De

twaalve — *v*... E! — worden twaalfmaal twaalf duizenden. De menschheid verzamelt zich. In alle talen en tongen klinkt daar het hemelvaartslied der groote gemeente, en U, o Vader der geesten, U zij de heerlijkheid in die gemeente, door CHRISTUS JEZUS — *niet: Jez. Chr. Er is zalving nodig!* — in alle geslachten, tot in alle eeuwigheid. Amen.

Ander slot:

„O dag van Pinksteren! word in ons vervuld! Breek heen door de nevelen des tijds, breek door, gij groote en doorluchtige dag des Heeren... en och, of al het volk van God profeten ware...

Wie zouden *parterre* maken, als ieder meespeelt?

... „dat God Zijnen Geest op allen gaf!

Ik vind dat elke ouwerwetse dominé zó kan eindigen, zonder z'n allerkromste regtzinnigheid te schenden. Een ander slot:

„Gemeente des levenden Gods! Verhef u en zeg met tongen als van vuur: „Al zou de zon veranderd worden in duisternis, en de maan in bloed, de groote en doorluchtige dag des Heeren komt."

„En wat dan, zoolang die dag nog beidt, wat zal ons geschieden? Wat ons en onzen kinderen, bij de teekenen die de aarde beroeren kunnen?

„Een iegelijk...

Let wel: „*een iegelijk*..." Kananities, voor: *ieder*.

... „Een iegelijk die den naam des Heeren aanroept, zal zalig worden."

Onze vriend HELLENBROEK, de bedienaar des H. Evangeliums te Rotterdam, wiens „*Voorbeeld der godlijke waarheden*" voor me ligt, zou 't niet beter kunnen zeggen. En domine SCHWARTZ, die door den Geest — en door verhoging van tractement, denk ik — naar Londen geleid is, ook niet. Ander slot:

„Zoo waarachtig God leeft en uwe ziele — *l*...E! — leeft,

een biddend leven is een onsterfelijk leven, 't geloof in God de ontdekker der nieuwe wereld...

Ik weet wel dat Zaalberg hier niet doelt op Columbus of Amerika... maar 't is moeielijk te zeggen, wat-i wèl bedoelt. Nu, dat doet er niet toe. 't Is nu alleen om klank te doen.

... „der nieuwe wereld, het sterfbed der vromen eene poorte des hemels, en de laatste gebeds-troost een gezigt van het vaderland.

Ander slot:

„O, zalig wie van de bergen komen...

Blijkens 't voorafgaande wordt hier bedoeld „*de berg der zaligheden*" — *heden*, sic. Ik had dus ongelijk in **887**, pag. 306 — „*de berg des gebeds*, *de kruisberg* Golgotha." 't Is opmerkelijk, hoe Zaalberg telkens met *bergen* in de weer is. De meesten zijner preken eindigen op 'n berg Dat is de gewone valse poëzie van mensen die 'n vlak land bewonen, en weinig gereisd hebben. „Een *berg*... *hoog*... digt bij de *lucht*... bij den *hemel*... dat moet *mooi* zijn..."

„Zalig wie van de bergen komen. Met God verzoend zijnde, hebben zij eeuwigen vrede. Ja, en indien iemand in Christus is, die is een nieuw schepsel...

Als 't waar is, wou ik dat de oude stumpert, die mij m'n ontbijt brengt, *in* Christus raakte. Ja, en ik-zelf ook. Want m'n ogen hebben verniewing nodig, na 't lezen van die preken voor-al.

... „een nieuw schepsel. Het oude is voorbijgegaan. Ziet, het is alles nieuw geworden. Amen.

O, Camphuyzen! O, Lodenstein! O, Hellendoorn! O, Schwartz! En nu — tot slot van al die sloten — dit nog:

... „En vast verzekerd van den kostbaren geschiedkundigen kern der Evangeliën...

Ei... *vast verzekerd?* En *niet* geloven toch?... Maar, genoeg commentaar. Men leze dit slot van de VIIIe preek aandachtig, en vergelijke den *toon*, den *klank*, den *galm*, het *dialekt van Kanaän*, dat we daarin waarnemen, met de voorgewende moderne verlichtheid van onzen preekheer, of wel — dit komt over-een uit — men vergelijke z'n wetenschap »*welker vuur al dat hout, en al die stoppels, der oude theologie verteerd heeft*" met de onverteerde en onverteerbare stoppels, die hij hier z'n gemeente meê naar huis geeft:

»En vast verzekerd van den kostbaren, geschiedkundigen kern der Evangeliën, en onder den doorzigtigen sluijer der overlevering, den waren JEZUS van Galilea en Jeruzalem, den bode van Gods vaderliefde, den Heiland van armen en zondaren, den stichter der ware Godsdienst, den lijder vol heerlijkheid erkennende, buigen wij onze knie eerbiedig, voor dien Gekruisten Koning der menschheid. Van Hem gelooven wij al wat goed is. Aan Hem kennen wij toe al wat verheven is. In Hem aanschouwen wij het ideaal van ons eigen leven, en dien Oversten Leidsman tot zaligheid, dien Voleinder des geloofs, met innige liefde aanhangende, zeggen wij met de drie eerste Evangeliën: deze JEZUS is de CHRISTUS, de Zaligmaker der wereld! En met het vierde: Hij is het licht der wereld, het Brood des Levens, de Goede Herder, de Ware Wijnstok, de Deur der Schapen, de Weg, de Waarheid en het Leven, ja de Zoon van God, en de Opstanding en het Leven der menschheid.

Zó staat er!... Oef! Ik vraag verlof tot ademhalen.

Het *einde* van elke preek al-zo, en de *teksten* van die préken zijn KANANITIES.

En nu keer ik mij tot den welménenden leek, die zo gaarne wilde blijven geloven aan de mogelijkheid van opregtheid, of dit kàn worden toegeschreven aan *toeval?* Of 't een *toeval* wezen kan, dat de *kop* en de *staart* overal valt te rangschikken onder de rubriek: *kool*, en alleen *een gedeelte van 't overige* gegeven wordt aan 't arme *geitje?*

Zonder talent is ZAALBERG niet. Hij bezit altans het ta-

lent der *klanken*. Ik bedoel hiermeê niet, dat ik al z'n klanken even mooi vinden zou. Dat zij verre. Maar er zijn blijken genoeg, dat onze preker, die 't *onzigtbaar* koninkrijk der Hemelen laat *ruiken* door de gelovigen, dat koninkrijk zou doen vinden op 't *geluid* af, als hèm de taak ware te-beurt gevallen, burgers, boeren en buitenluî binnen te roepen. Zo heeft ieder z'n specialiteit, en ieder kiest een bezonder zintuig tot bondgenoot, in 't geven van den indruk die later gelden zal als *opinie*. **(267.)**

Nu is ZAALBERG — *doctor* in de theologie! — voldoend geschoold, om den schoolregel te kennen — ditmaal trouwens gebazeerd op de natuur — dat het zwaartepunt ener verhandeling, van een betoog, of van 'n preek, behoort te liggen: *in het slot*. Dáárin vat men — natuurlijkerwijze — *te zamen*, men *resumeert*, de denkbeelden die men wenste te verbreiden, de overtuiging welke men trachtte overtegieten in anderen.

Men kan de *natuurlijke* toepassing van dezen regel vinden, bij elke gelegenheid waar iets betoogd wordt, of beweerd, of bewezen. En zelfs in de wiskunde — die schone logika met cijfers en lijnen, de plastiek der waarheid — is altijd het: »*quod demonstrandum erat*" de zegenspraak, waarmeê de bevredigde waarheidzoeker de kerk van 't gezond verstand verlaat.

Wat is nu bij ZAALBERG de *thesis?* Welk denkbeeld vervulde hem bij 't zestienvoudig »optreden?" Van welken aard was de gloed die hem verteerde?

Die thesis, dat hoofddenkbeeld, die gloed was: *on*gelovig, krities, skeptiek, »modern"...

Indien een vriend hem gevraagd had: wat gaat ge doen? zou hij, onvoorbereid *moetende* antwoorden, gezegd hebben: »ik ga hun vertellen dat die oude sprookjes ònwaar zijn." Ja, zelfs *voorbereid*, hij *zegt* het in z'n preken.

Die aandrift beheerste ZAALBERG, en volgens de wetten der *natuur* — ditmaal tevens de regelen der *school* — had hij telkens z'n gemeente moeten laten vertrekken, onder den *indruk* van *on*tevredenheid met vorige leer.

Dat doet hij *niet!* En ik vraag u, of er dus niet *studie* ligt — een lelijke studie! — in dat overmatig bezalven van de staartjes zijner preken?

Ja... en van de koppen ook. Tekst en slot zijn overal *on*modern, en de arme leek die 't verstand heeft in z'n *oren*, komt tevreden tuis, en zegt aan vrinden en buren: »*Die dominé* ZAALBERG *is zo slecht niet als ze zeggen, want hij heeft gesproken van* IMMANUËL, *van* IKABOD, *van* CHRISTUS-JEZUS, *den* ZOON *van God, van goede herders, van ware wijnstokken en van schape-deuren... precies als 't behoort in 'n fatsoenlijke preek. De man is belasterd.*"

Ik *bewijs* niet gaarne. Liever wek ik op tot onderzoek en nadenken, opdat ieder-zelf de bewijzen vinde. Ik geef u, na 't opgemerkte, in overweging de preken van dominé Z. te toetsen aan wat ik zeide, en ik ben overtuigd dat gij, als ik, de vermoeienis van den sybariet zult leren kennen.

En nu de martelarij van domine ZAALBERG. Heeft de man z'n overtuiging geboet met armoede? Heeft-i vrouw en kind zien hongeren, omdat *hij* waarheid verkondigde? Is-i gestenigd, verbrand, gevierendeeld?

O ZAALBERG, ge kunt nog langen tijd moderne liederen zingen op kananitise melodie, voor ge weten zult wat het zeggen wil, overgeleverd te zijn aan 't geloofsgerigt der nederlandse droogstoppels. Zelfs 't weinige dat JEZUS leed, en HUSS, en zo-vélen die maar stierven, hebt ge niet ondervonden. Gij haalt HUSS aan, gij spreekt van GALILEÏ, als om de gemeente optewekken tot medegevoel voor *uw* leed, als om te wijzen op den moed dien *gij* nodig had, om...

niet de waarheid te zeggen. Tot het ondergaan *uwer* kansen op marteling, o ZAALBERG, leende ik zonder angst mijn kleinen MAX uit, als ik maar zeker was dat ik hem weêrkreeg zonder zalf, zalving, bezalving, zalverij... hoe heet het?

En dan uw nuffig neus-optrekken, en désavoueren, bij 't aanhalen der mannen van de Dageraad!

O ZAALBERG, onder deze mannen zijn er, die *ten koste hunner dierbaarste belangen* — hoort ge! — waarheid verkondigden, vóór gij school gingt, en toen ge nog niet eenmaal op 't denkbeeld waart gekomen, dat er *andere* waarheid bestond, dan die ge — tot »nà de broek over 't buisje" — terleen kreegt van uw baker.

En moogt ge nu, inziende dat er verandering zal komen in »den geest die ons regeert" moogt ge nu de vonkjes die gij slaat, doen voorkomen als flambouwen? De takjes die ge aandraagt, als een woud? De kleine dagtaak die ge verrigt hebt, als een levensarbeid? Het kinderwimpeltje, als een legervaan? Uw onmoedig, laf geschipper, als heldhaftigheid?

Moogt ge uw twe linker-handschoenen uitventen als 'n *paar?* (**2.**)

Moogt ge steenkool mengen onder uw theologie, om deze te doen gelijken op *wetenschap?* Ikabodderij en hemelse schapedeuren onder uw wetenschap, om ze te doen lijken op *geloof?*

En voor-al, moogt ge u aanstellen als-of gij de banier der WAARHEID opstaakt, *gij*, in dienst en soldij der *kerk*, *gij* die met vleermuizige voorzigtigheid uw heil zoekt juist bij de grooste vijandin van het WARE, bij HALFHEID? (**140** volgg. **179. 271. 276.**)

Moogt *gij* dat alles?

En gij-zelf lokt uit tot beslissing dier vragen. Als wist

ge dat hierin 't criterium ligt uwer officiële dominees-eerlijkheid, legt ge u-zelf — en ons — de formule voor, die wij nog-eens, ter oplossing, terugbrengen tot de eenvoudigste vorm:

Gij vraagt herhaaldelijk: »*ben ik geen geloovige, omdat ik niet geloof*... dàt... dàt... en dàt?" (Preek II.)

Dáárop, en op al de vragen die *ik* stelde zo-even, is maar één antwoord mogelijk: NEEN!

Dat eenvoudige *neen* is uw vonnis, o ZAALBERG. En tevens is 't een antwoord op den brief van onzen welwillenden leek.

455. 't Was vijf December... ST. NIKOLAAS! De moeder strooide zoetigheid, en zorgde dat de »kleintjes" niet zagen, waar al dat lekkers van-daan kwam, om de pret van 't grabbelen te verhogen — naar ze meende — door 't prikkelen van de nieuwsgierigheid.

De moeder meende 't goed. Maar ze had ongelijk in haar veronderstelling, dat de kinderen zich zouden bezighouden met onderzoek, naar de wijze waarop SINT-NIKOLAAS suikergoed kon werpen door de muren, die dik waren, of door 't venster, dat gesloten was. Want kinderen houden meer van ulevellen, dan van wetenschap.

's Avends laat, toen de »kleintjes" naar bed waren, beluisterden twe der »groteren" de moeder, die zeide:

— Ik heb meer genot van 't strooien, dan de kinderen-zelf van hun gegrabbel.

Een der groteren, die 'n goed hart had, en *eerlijk* was, zeide den volgenden dag tot zijne moeder:

— Lieve moeder, ik weet nu dat *gij* 't zijt, en niet SINT NIKOLAAS, die op vijf December zoetigheid strooit. Ook heb ik gehoord, dat het geven u genot was Nu wilde ik voort-aan

meêdoen met *U* die geeft, en niet langer met de domme »kleintjes" die *nemen*. Ook zou ik gaarne hun willen *zeggen* dat die NIKOLAAS een dode man is, en dat *wij* — gij en ik — levend zijn, en *geven*.

De moeder keurde dit plan goed, en zó zou 't wezen, een volgend jaar.

Maar de andere grote, die meêgeluisterd had, toen de moeder betuigde dat ze genot vond in 't geven, overlegde bij zich-zelf:

— Ik zal me houden, of ik *blijf* geloven aan SINT NIKOLAAS. Anders misschien, zou m'n wijsheid mij te-staan komen op verlies van regt tot meêgrabbelen... en zelfs zou ik kunnen genoodzaakt worden, tot betaling van mijn deel in de kosten van het feest.

Ik vind die berekening niet edel, en meen dat men z'n genot moet zoeken òf in gelovig grabbelen, òf in edelmoedig, opregt, *meedêlen*. Maar 't hoeft niet altijd suikergoed te wezen.

456. Neen, niet altijd suikergoed! Het kan *kleur* ook zijn. Dat blijkt uit de volgende vertelling.

Een kind meende dat 'r verf was te verkrijgen uit den regenboog, en daar 't hem-zelf wat vèr scheen, verzocht-i een ouder broeder, die verf voor hem te halen. Hij beloofde, daarvoor ten loon, de helft van z'n speelgoed.

De ouder broeder ging op-weg, en vernam al zeer spoedig dat er geen kleursel te gaêren was uit nevel. Maar hij nam zich terstond voor, die nieuwe wetenschap geheim te houden voor z'n broertje, om niet zijn deel te verliezen aan het speelgoed.

Hij vond 'n stukje verweerd glas. Dit maakte hij vochtig, en zeide den kleine, dat deze vochtigheid de verf was, die hij had opgevangen van den regenboog.

Het kind, de kleur van 't glas nemende voor die van 't

vocht, was teleurgesteld. Want mooi zijn zulke verweerde kleuren niet. Maar toch betaalde hij 't beloofde loon, wijl z'n broeder — naar diens zeggen — de verf had gehaald van zo-vèr.

457. Welk soort van verf de dominees bij de *gereformeerden*, bij de *remonstranten*, bij de *doopsgezinden*, enz. enz. *beloven* meêtebrengen van den nevelboog der oude theologie, weet ik niet. Zeker is 't, dat men hun geen tractement toelegt, om verweerd glas te leveren. Maar ik ben in 't bezit van 't *ordinatie-formulier* der *evangelies-luterse* gemeente, en wat de *hoofd*zaken aangaat, zal de instructie der andere heren wel nagenoeg overeenkomen met de belofte die 'n luters predikant aflegt, voor hem 'n deel wordt toegezegd, van 't speelgoed der gemeente. Die belofte luidt aldus:

> Ik ondergeschrevene verklaar bij deze opregtelijk: dat ik tot de Evangelie-verkondiging in de Nederlandsche Evangeliesch-Luthersche Kerk toegelaten, de belangen zoo van het Christendom in het algemeen, als van het Nederlandsch Evangeliesch-Luthersch Kerkgenootschap in het bijzonder, door leer en wandel, zorgvuldig zal behartigen; dat ik de leer, welke, overeenkomstig met Gods Heilig Woord, in de aangenomen Symbolische Boeken der Evangeliesch-Luthersche Kerk is vervat, ter goeder trouw aanneme en hartelijk geloove; dat ik Christus en Christendom getrouw en naarstig zal prediken naar de Schrift; dat ik op de bevordering van godsdienstige kennis, christelijke zeden, orde en eendragt mij met allen ijver zal toeleggen; verbindende ik mij bij deze mijne handteekening, tot al het voorgeschrevene en om, zoo ik bevonden mogt worden tegen eenig gedeelte van deze verklaring en belofte gehandeld te hebben, deswege mij te zullen onderwerpen aan de uitspraken der bevoegde kerkelijke besturen.

Is dat duidelijk? Mij dunkt ja!

Eindelijk neem ik, voor ditmaal, afscheid van de zaalbergerij, met de woorden, die de eerwaarde LUDWIG LENTZ

professor LOMAN toeroept:

„Niemand zwingt dich, das Predigt-Amt in unserer Kirche zu begehren; kannst du, deiner Ueberzeugung gemäsz, Christum und Christenthum nicht predigen *nach der Schrift*, sondern nur nach „*den eischen van hoofd en hart der thans levenden*," also nach dem Winde des stets wechselnden Volks- und Zeitgeistes, geht seine Strömung auch gegen das *biblische* Christenthum, wohlan! so suche dir einen Wirkungskreis auszer der Kirche, die bis jetzt noch den ebenen Grund der Propheten und Apostel, da Christus der Eckstein ist (Eph. II: 20), den schwindelnden Höhen der sogenannten Wissenschaft vorzieht."

458. Ik krijg daar 'n brief van JAN DE WITT. De man is boos, omdat ik, naar-i beweert, hem verward heb met 'n... nicht — geloof ik — die burgemeester-pensionaris van Dordrecht geweest is. (pag. 146.) Ook zegt-i dat ik véél fouten maak van dien aard, onder anderen in **135**, waar ik den heer THORBECKE laat afvaardigen door KRALINGEN. Dat moet, geloof ik, URK of SCHOKLAND wezen. Ik beken mijn verregaande onwetendheid, en zou heel verlegen zijn, als ik bijv. den naam moest noemen van den Staten-bode die, op 21 Juni 1672, des avends te half elf, DE WITT vergezelde, toen deze, bij 't verlaten der vergaderkamer van de hollandse staten, werd aangevallen door CORNELIS DE BRUIJN, PIETER DE GRAEF, en ADOLF BORREBACH. Ook weet ik den naam niet van den beul die 't vonnis uitvoerde — onthoofding! — dat, ten zoen van dit feit, onder DE WITT's invloed, werd uitgesproken tegen JACOB DE GRAEF, den broeder van een der daders. Er is veel, zéér veel, dat ik niet weet. Ik kan zelfs aan 't nageslacht niet meedélen, hoe de dragonders heetten die, gedurende de heugelijke novemberfeesten van 1863, in last hadden den heer THORBECKE te beschermen tegen àl te nadrukkelijke uiting der volksliefde. Ook is 't mij onmogelijk, die behoefte aan bescherming over-een te brengen met de populariteit van ie-

mand, wiens aanzien 't produkt wezen zou van de kieswetterig uitgedrukte *vox populi*. Eens voor-al, ik erken zó weinig te weten... dat ik me bijna rijp voel voor hollands minister, of voor schrijver van staatskunstige auteurs-levensgangen. Dus: THORBECKE is *niet* van KRALINGEN, en de burgemeester van Dord of Schiedam — ik weet niet regt — heette CORNELIA, of zo-iets, en de andere oudnicht heette JAN. Nu weten wij 't eens voor altijd, hoop ik.

459. Kunst — in hógen zin — is een der krachtigste middelen: tot het opwekken van *schoonheidsgevoel;* dat is: ter *verēdeling;* dat is: tot oefening in de *bekwaamheid* om te genieten; dat is: om *deugdzaam* te wezen; dat is: te naderen aan *geluk*.

Regeerders die menen dat *kunst* geen regeringszaak is, maken 't *regéren* tot 'n *kunstje*.

460. Er zijn weinig fouten — ja, misschien géne — die niet voortkomen uit luiheid.

461. De traagheid der natuur is veel-al onwil om optehouden met beweging. De traagheid van onzen geest is gewoonlijk onwil om te bewegen.

462. Niet begrijpen, is 'n verkeerde gewoonte.

463. Meer-weten en minder-weten liggen zeer nabij elkander (**155.**) Maar er is groot verschil in het toepassen van 't weinige dat we weten.

464. Misschien weten wij allen uist evenveel. Er zal wel iets als *horror vacui* wezen in ons gemoed. Maar dikwijls wordt dat *vacuum* gevuld met onnodig vulsel. Toen ik 'n kleine jongen was, wist ik al de namen der koningen

van Juda en Israel. *Nu* weet ik waar de drukker woont, die straks dit idee zal op de pers leggen. Dat wist ik *toen* niet. ARISTOTELES wist dingen die MAX niet weet. Maar Max weet waar de beste taartjes te-koop zijn, en hoe hij z'n moeder moet belezen, om er een te krijgen. Dat wist *Aristoteles* weer niet. CICERO wist niet wat 'r zou gebeuren met z'n hoofd, na z'n dood. Nu weet het elke latijnse-schooljongen, die weer op zijn beurt niet veel weet *de officiis*, of *de oratore*, en waarschijnlijk heel verlegen zou hebben gestaan tegen-over VERRES. Later, als hij iets weten zal van pligten, redenarij, en van landvoogden die ter verantwoording moeten geroepen worden, zal-i misschien weêr vergeten hebben, waar de beste taartjes te-koop waren.

Ik vrees, ik vrees, dat wij maar ruimte hebben voor een bepaald *quantum*.

Als dit waar is, noem ik 't zeer verdrietig. Maar 't is een spoorslag te-meer, om goed te letten op *hoedanigheid*, *rangschikking* en *gebruik* der waren, die we inslaan in 't bekrompen magazijn.

465. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Ik dank u Ik dacht wel, dat ik waarheid zeide. Maar 't is aangenaam, daarvan nu-en-dan een nieu blijk te vinden.

466. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Zijt ge in Egypte geweest?

— Neen.

— Waaröm niet?

— Wel... ik ben nooit daarheen gegaan.

— Juist. Als ge den weg had afgelegd, dien *ik* heb afgelegd, zoudt ge in Egypte geweest zijn. Tot zó-lang, is uw opmerking dat ge daar niet geweest zijt, vrij onbelangrijk.

467. M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Heel natuurlijk. Gij zijt het »eens" met de meerderheid. Draagt ge 's nachs een slaapmuts?

— Ja...

— Met 'n pluim?

— Ja... een grote! M'n vrouw zegt dat-i mij bezonder goed staat...

— Ziedaar de reden van uw »niet-eens" zijn met mij. *Ik* draag géén slaapmuts, weet ge. En gij behoort tot de éénszijdige klasse der velen die wèl mutsen dragen... met of zonder pluim dan.

468. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— De ouwe heer KAPPELMAN ook niet. (**73.**)

469. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Waarlijk? Nu, ik wens u — en mij-zelf vooral! — continuatie van on-eensheid.

470. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Vreesselijk! Zoudt gij 't met mij één *willen* zijn?

— O, volstrekt niet!

— Welnu, dan hebt ge niet te klagen. Verheug u dan in 't bezit van 'n opinie die u past.

471. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Afschuwelijk! Zoudt gij 't met mij één *willen* zijn?

— Gaarne... als ik maar begreep...

— Zeer goed. Gij wilt begrijpen... Dat 's een edele wil, want begrijpen is genot, en genot is deugd. Welnu, om dan te beginnen met...

— Excuseer, *»ik moet naar de beurs...*
»ik moet naar artis...
»ik moet naar de societeit...

»ik moet naar de kerk...

»ik ga m'n hond dresseren...

»ik heb 'n afspraak met den jongen Kappelman...
dus, later! *A revoir*...

— Neen: *adieu!*

472. — M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— IJsselijk! Zoudt ge 't met mij eens *willen* zijn?

— Zeer gaarne... als ik maar begreep...

— Zeer wel... ge wilt *begrijpen*. Dat 's een edele wil, want begrijpen is genot, en genot is deugd. Welnu, om dan te beginnen met... Maar voor-af dit: Als ge zult begrepen hebben, wat ontvang ik dan voor uw: »Ah... zó... ei"...?

— Wat ge er voor ontvangt? Moet daarvoor *betaald* worden?

— Door *u*, ja! En vollen prijs nog wel. Want anders vrees ik, dat gij met de waarheid zoudt doen, wat er geschiedt met *entrées de faveur* van een schouwburg. Ze worden door Jan-Rap op straat verschacherd tegen kwartgeld, en dat déprécieert »het stuk." Ik houd u voor iemand, die 'n discipel van JEZUS zou geworden zijn, alleen, om wat te verdienen aan 't uitventen van z'n bergrede »*du jour.*" »*Burgers, boeren en buitenlui... ziet-hier 't nieuste nieus dat de dwaas van Nazareth gezegd heeft!*" En als de man gezwegen had, dien dag, zoudt ge in-staat zijn, uw eigen nieus in de plaats te geven, liever dan neen-verkopen.

473. M'nheer, ik ben 't niet met u eens...

— Nog iets?...

— Ja... ik kwam u verzoeken dat te laten drukken, met m'n naam er bij.

— Wàt?... Dat ge 't niet met mij eens zijt?

— Ja, m'nheer. Zie-hier waarom. Mijne moeder bakt olikoeken, en ik denk dat ze veel aftrek hebben zou, als

men hoorde, dat ze een zoon had, die 't niet met u eens is...

— Is uw moeder arm?

— Haar grooste rijkdom bestaat in 'r kroost, en ik ben haar énig kind...

— Arme vrouw! M'nheer, ik zal doen wat ge vraagt. Mag ik uw naam weten? Die moet er bij, anders helpt de *truc* niet.

— Mijn naam is KAPPELMAN, m'nheer.

— Van de familie KAPPELMAN, die ik wel-eens ontmoet heb, hier-en-daar?

— Ja, m'nheer.

— Ik heb juist zo-even allerlei brieven van uwe ooms, vaders, neven, enz. gekregen. Ze vragen allemaal wat *gij* vraagt. Er schijnen veel olikoek-neringen in uw familie behoefte te hebben aan annonces.

474. — M'nheer, ik heb mij bedacht... zou 't voor het debiet van m'n moeders baksel ook misschien beter zijn, als u — met m'n naam er bij altoos, want dáárop komt het voornamelijk aan — als u schreef, dat ik 't *wel* met u eens was?

— Lieve KAPPELMAN, dat kàn niet. Want dan verlies *ik* meer aan reputatie, dan uw mama bij 't meeste succès, kan winnen op 'r olikoeken.

475. Krijgskunde is lafhartigheid met rang van wetenschap.

476. Takken, likdoorns en harten groeien tegen 't mes in.

477. »*Wie niet werkt, zal niet eten*" zei 'n apostel. En hij at. Maar dat was ook al 't werk dat-i deed.

478. »*Wie niet werkt, zal niet eten*" zei 'n économist. En 't hongerlijdend volk antwoordde: »*wie niet eet, kan niet werken.*"

479. »*Wie niet werkt, zal niet eten*" zei 'n staatskunstemaker. En hij beschreef z'n politike loopbaan.

480. *Wie niet werkt, zal niet eten*" zei 'n minister. En de arbeiders die leeg-liepen, antwoordden: »*Wie 't werken* BELET, *evenmin.*"

481. *Wie niet werkt, zal niet eten*" zei 'n moralist in effecten. En hij kocht integralen.

482. Op zeker veld zag 't 'r woest uit. Er groeiden niets dan doornen. Daar kwamen mannen die de moeite van zwaren arbeid niet schuwden, en niet bevreesd waren voor de wonden, die hun de dorens reten in het vlees. Zij arbeidden in dat veld, met ploeg en spade, en wisten 't na veel inspanning zo-ver te brengen, dat er eindelijk iets bruikbaars groeide op 'n terrein, dat vroeger niets opbragt. Of altans, er was nu hoop dat er weldra iets groeien *zou.*

Onder den arbeid, waren ze lastig gevallen door de voorbijgangers, die boos werden over den vlijt der arbeiders, wijl daarin, naar ze meenden — en ik vind dit ook — een stomme veroordéling lag húnner traagheid. Maar dat zij de werkluî hinderden in arbeid, wordt verklaard, maar niet geregtvaardigd door die mening. Veel-min nog dat ze met stenen wierpen, en met allerlei. Want niets-doen, en dan nog lastig wezen voor anderen, die wèl wat doen, is 'n dubbel kwaad.

Nadat al-zo de arbeiders in dat veld zich hadden afgetobt uit bestwil... nadat ze zich hadden verheugd in 't vooruitzigt, weldra *vrucht* te zien van hun werk... nadat ze zelfs besloten hadden, een deel der opbrengst aftestaan aan de mensen-zelf die hun arbeid hadden bemoeielijkt door smaad... zaten ze op zekeren avend, na volbragte dag-

taak te rusten. Zij wisten zich 't zweet van het voorhoofd, en zagen een man naderen, die voor z'n pleizier reisde.

Hij zag de arbeiders *niet*, raadde *niet* hoeveel moeite er nodig was geweest, om 't veld dat hij naderde, te brengen tot den staat waarin hij 't vond, maar... wel bukte hij zich, en plukte 'n boterbloempje dat zeer digt bij den weg op 't geploegde veld groeide, en zonder inspanning te vatten was met de hand.

Hij riep allen bij-elkaêr, die hij ontmoette, toonde hun 't onnozel bloempjen, en zei dat het de grote *Victoria regina veritatis* was, waarnaar zo-veel botanisten al-lang zochten.

Het volk geloofde hem terstond, omdat het een leugen was. Of liever, omdat-i de leugen zeide op 'n aangename toon. En hij-zelf geloofde misschien dat hij waarheid sprak, want hij was niet zeer sterk in de botanie.

De ware naam van 't bloempje was: »*het leven van Jezus*" en die pleizier-reiziger heette: ERNEST RENAN, dilettant-botanist van beroep.

De namen van de arbeiders waren: JEAN MESLIER, ROUSSEAU, VOLTAIRE, DIDEROT, D'ALEMBERT... o, zeer vélen die braaf hadden meegewerkt, vroeger... en in onzen tijd *).

*) Voor de hand weggrijpende, en zonder aanspraak te maken op volledigheid, of chronologise orde noem ik:

Uit Frankrijk: MONTAIGNE, DESCARTES, GASSENDI, LA METTRIE, ST. LAMBERT, HOLBACH, HELVETIUS, BOULANGER, SYLVAIN MARÉCHAL, FRÉRET, DULAURE, DUPUIS, VOLNEY, NAIGEON, LALANDE, DE POTTER, J. SALVADOR, REGUELLINI, GUÉPIN, BOUVIER, CLAVEL, COHEN, LARROQUE, CH. POTVIN, PAUL RENAND, A. ERDAN, POULIN...

Uit Engeland: BLOUNT, TOLAND, BOLINGBROKE, HOBBES, WOOLSTON, ROBERT TAYLOR, ROBERT OWEN, ROBERT COOPER, HOLYOAKE, BRADSHAW, DE FLEURIÈRE, LOGAN MITCHELL, W. J. BIRCH, BROOKSBANK...

Uit Duitsland: LESSING, C. F. BAUER, LUTZELBERGER, GHILLANY, DAUMER, VENTURINI, STRAUSS, BRUNO BAUER, SCHOLL, RADENHAUSEN, BRAUN, NORK, NOACK, RUMPF, BALZER, UHLICH, H. RAU, REI-

En lezer, ook in *ons* land ligt zoo'n veld. Ook ten onzent wordt er gearbeid. Ook in Nederland worden de werklieden gesmaad en belasterd. In de noot onder deze bladzij vindt ge mérendeels vreemde namen. — SPINOZA geldt voor *velen!* — Ook bevat die zeer onvolledige lijst, voor 'n groot gedeelte, namen uit vroeger tijd. 't Is *mijn* schuld niet, dat ik niet leefde in 17— of 1800, om toen te verkondigen wat eerst nu begint erkend te worden door 't best gedeelte der mensheid, dat namelijk die mannen zich hebben verdienstelijk gemaakt omtrent het menselijk geslacht.

Maar wèl kan ik den nazaat ter-hulpe komen als-i onderzoekt wie in *onzen* tijd, in *ons* land, zorg-dragen olie te gieten in de lamp, die de mensheid voorlicht.

En al is niet *altijd* die olie zaemgesteld uit de tranen en verzuchtingen van den martelaar *), toch vloeiden er druppelen zweets in de schaal, toch was er *moed* nodig om die omhóóg te houden in 't gedrang der menigte, die licht be-

---

MARCS, FEUERBACH, SCHOPPENHAUER, E. M. HEILBUTT (*schrijver van* de: Geschichte des RABBI JESCHUA ben JOSZOF HANOOTZRI?)...

Uit Amerika: THOMAS PAINE, J. S. HITTELL, PALMER, JOSEPH BARKER.

Uit Holland: SPINOZA. (*Zie* VAN VLOTEN's BARUCH D'ESPINOZA.)

En ik vergat nog MOLESCHOT, CZOLBE, VOGT, HUDSON TUTTLE, BUCHNER...

O, de lijst zou te-lang worden...

"Of ik alles ééns ben, met die mannen?..." Dat is de vraag niet. Ik ben 't met hen eens, in zó-verre als ze den *moed hadden te onderzoeken*, en de vruchten van dat onderzoek te *tónen*.

*) *Nos pleurs et nos soupirs sont l'huile de la lampe*
Que Dieu nous fait porter devant l'humanité!
DE LAMARTINE.

geert, maar haat voelt, en vijandschap openbaart, tegen wie 't durfde ontsteken.

Ik wil met eerbied de namen noemen van sommigen onder ons, die smaad verdragen om den wille der waarheid. En ik doe dit te-liever, omdat onlangs een theologise kunstemaker met halve wetenschap en kwart-geloof, op die mannen heeft gezinspeeld met mislukte verachting.

Ik noem: ARAMALDI, ALEXANDER D. M., H. J. BERLIN, S. M. BRAKEL, F. GUNST, LACHMÉ, Mr. A. J. NIEUWENHUIS, Dr. S. P. SCHELTEMA, Mr. A. F. SIFFLÉ, TIMOTHEUS, TITUS, THOMAS, VAN DER VALK (gewezen zendeling), Dr. J. VAN VLOTEN, VAN DER VOO, QUINTILIANUS, RUDOLF CHARLES (R. C. MEIJER, mijn uitgever, ten regte: R. C. D'ABLAING VAN GIESSENBURG.), en vraag vergeving aan de velen die 'n eervolle plaats innemen in dit legioen, maar wier namen ik oversloeg, om niet al te uitvoerig te wezen.

En *uw* naam breng ik in herinnering, *broeder* DAG, JUNGHUHN, géoloog, botanist, *denker!*

En wie menen mogt, dat er gebrek aan moed schuilt, in het verbergen van namen onder pseudonymen, bedenke eerstens: dat die pseudonymen voor 't merendeel *leuzen* zijn, die wel verre van iets te bedekken of te verbergen, juist dienen tot hoog-gehouden vaandel, waarop de vijand mikt; en ten-andere: dat velen dier strijders vrouw en kind hebben, welke niet als *mijn* vrouw, niet als *mijn* kinderen, moed en kracht hebben, tot àl te zware ontbering. En waar *dit* ontbreekt, is het misschien te vergeven — begrijpelijk zéker! — dat men 't pligt acht, z'n gezin te beschermen tegen de auto-da-fé's, die de wereld gereed houdt als kwaadaardig loon voor ontvangen weldaad.

Wat overigens *moed* aangaat... vrouwen en meisjes gaan u voor, gij half-mannen met knevels en ringbaard... MARIE ANDERSON — gewezen leerling van den schipperenden ZAALBERG — geeft haar geachten naam onbeschroomd en pâture,

om getuigenis te geven van haar eerlijk ongeloof. En er staan véle meisjes, véél vrouwen, gereed om openlijk te protesteren tegen 't kinderachtig, maar opregt, gefabel van vroeger... tegen 't onëerlijk geknoei van van-daag. Ze worden niet weêrhouden — als *mannen* gewoon zijn — door vrees voor 't *noemen* van de waarheid, maar door schroom dat ze welligt zich zouden blootstellen aan kritiek, uit 'n oogpunt van letterkunde. En zo-dra ik 't nodig oordeel, zal die schroom wijken voor de edele aandrift, om openlijk te worden meegenoemd onder de personen die, in onzen *kleinen* tijd, altans durfden *streven* naar iets groters.

483. Een kapel zweefde hoog, hoog in de lucht...

— Lieve Fancy, ik ken die vertelling... (**261.**)

— Ik geloof het niet. Luister. Een kapel zweefde hoog, hoog in de lucht. Ze genoot hare vrijheid, haar schoonheid, en voor-al verlustigde zij zich in 't *aanschouwen* van alles wat onder haar was. Ze riep 'r zusters toe, om-hoog te komen, maar deze weigerden, wijl ze den honig niet wilden verlaten, die benéden was. Doch zij wilde niet dalen, omdat ze vreesde vertrapt te worden door lompe hoeven. Daar ze evenwel gelijke behoefte had aan honig, als andere vlinders, vloog ze naar een berg, waar schone bloemen groeien, en die te steil is voor ezels. Hier fladderde zij vrolijk, en gaêrde veel honig, en was dankbaar dat het rijzen der bloemen haar 't verdrietige dalen bespaard had. En als ze een harer zusters beneden, al te digt zag naderen aan het spoor op den weg, waar zo-veel gezonken vlinders worden vertrapt... dan trachtte zij te waarschuwen zo-veel ze kon, door trilling van haar vlerkjes.

Maar dat werd niet opgemerkt. Ja-zelfs, de vlinder op den berg werd in 't geheel niet gezien door hare zusters beneden, omdat deze zich alleen bezighielden met het gaeren van honig in de laagte, en niet wisten dat er ook bloemen

groeiden daarboven.

484. Honig? Zoetigheid? Heb ik zoeten honig verzameld, en gegeven, in de laaste bladen? Was 't niet alsem, veel-eer?

Ja, bitterheid... omdat het *moest*. Is 't *mijn* schuld?

Kan *ik* het helpen, dat er zo-veel gifplanten opschieten, om mij heen? Planten die uitgerukt moeten worden *met* den wortel, als 't mogelijk is... op 't gevaar af, beschuldigd of verdacht te worden, van *lust in uitrukken?*

Is de landman die den akker zuivert — of tracht te zuiveren — van onkruid, een vriend van dat onkruid?

En als-i de uitgetrokken stoppels verzamelt, en tot bossen bindt, om die te verbranden, ligt er dan wreedheid in zijn ijver?

Is niet veel-eer z'n vernietigings-oorlog tegen woekerplant en onkruid, blijk van betamelijke zorg voor 't *graan*.

Is niet strijd *tegen* dwaling, strijd vóór waarheid? Oorlog tegen 't *kwaad*, bescherming van het *goede?*

Zó meen ik.

En wie zich, door 't nalezen der 104e en volgende bladzijden van mijn »VRIJ-ARBEID," tot getuige maakt van den stond, waarop mijn gemoed werd bevrucht met de »IDEEN"... zal inzien dat ik niet anders schrijven kòn, niet anders schrijven màg.

Toch verlang ik-zelf naar iets liefelijks. Maar we hebben geen keus van indruk. Ik wil u daarvan een verdrietig voorbeeld meedélen.

Voor weinig dagen, na mijne middagwandeling tuiskomende, was ik gereed tot opschrijven van de vertellingen over WOUTER, die FANCY mij had voorgezegd. Voor ik m'n kamer bereikte, ontmoette mij een vriend die me vraagde:

— Zou 't wáár zijn?...

— Wàt?

— Dat eten van levende dieren, op de kermis?

Er was namelijk daarover vroeger gesproken als iets onmogelijks, iets ongerijmds. 't Zou een gochelarij wezen... een kunstje... een grap, meenden wij.

— Ik *wil* 't weten! riepen wij te-gelijk.

En we gingen naar den *focus* van 't melankoliek pleizier des volks, naar de Botermarkt.

— Dáár, in die tent, moet het zijn... àls 't waar is...

Ja, dáár moest het zijn. Want boven die kermistent was 'n zeil gespannen, waar-op iemand had getracht een *wilde* te schilderen. 't Had ook 'n INCA kunnen verbeelden, of MONTEZUMA. Het levensgroot portret had een duif in de hand. En vóór de tent stonden manden met duiven. In een mand was een konijn...

Nog veinsde ik hoop, dat er *gegocheld* zou worden! En bij 't passeren van die arme dieren, mompelde ik een gebed om vergiffenis voor 't binnengaan. »Ik ben student in menskunde, zei ik zacht tot het konijntje, en daarom *moet* ik wel, arm dier!"

Mijn vriend en ik traden binnen. De vertoning zou terstond beginnen. Ja, natuurlijk! Waarom zou men langer wachten? De tent was immers *vol*, *eivol*...

. . . .

Welnu, 't wàs zo!... Wat we zagen, wat we ondergingen, wat we gevoelden, ga ik voorbij. Ik zou 't beschrijven *onzedelijk* vinden, en *ik kan het niet!*

Dàt had men niet gedacht van mijn pen? En ik-zelf dacht het niet. Maar waarlijk, mijn moed schiet te-kort bij die afzigtelijkheid.

Mijn vriend en ik beiden, voelden ons onwel. En mij was 't, tot op dit ogenblik toe, onmogelijk opteschrijven, wat FANCY mij had voorgezegd over WOUTER.

Maar wel heb ik den volgenden morgen deze beide brieven geschreven:

Amsterdam, 15 September 1864.

Den Weledelgestrengen Heer
HOOFD-KOMMISSARIS van
POLITIE
te
AMSTERDAM.

Weledelgestrenge Heer! Ik beschouw het als mijn burgerpligt, U.W.E.G. opmerkzaam te maken op een feit, dat bij gelegenheid der kermis hier-ter-stede, elken dag plaats heeft, en dat, mijns inziens, ten-regte behoort te worden gerangschikt onder de rubriek: "*attentat aux moeurs.*"

Een zogenaamde *wilde* verslindt ten aanzien van kermisgasten — die voor hun genoegen uit-zijn — levende dieren. Onder 't publiek dat z'n tent bezoekt, zijn *kinderen.*

Ik ben overtuigd, mijnheer de Hoofd-Kommissaris, dat ik geen woord behoef toetevoegen aan deze mededéling, om U.W.E.G. te moveren, ten spoedigste een eind te maken aan zulke grove, barbaarse, schending der wetten van goeden smaak, van gevoel, van publieke zedelijkheid.

Ik heb de eer, enz.

Amsterdam, 15 September 1864.

Den Hoogedelgestrengen Heer
OFFICIER VAN JUSTITIE bij de
ARRONDISSEMENTS-REGTBANK
te
AMSTERDAM.

Hoogedelgestrenge Heer! Waarschijnlijk ten overvloede, geef ik mij de eer, U.H.E.G. hierbij aantebieden afschrift van een biljet, dat ik zo-even de vrijheid nam te rigten tot den Heer Hoofdkommissaris van Politie.

U.H E.G. beleefdelijk verzoekende, deze mijne handeling alleen toeteschrijven aan mijne begeerte, om in den kring mijner vermogens meêtewerken tot het goede, heb ik de eer, enz.

Wat mij later blijkt gevolgd te zijn op deze brieven, zal ik zo-dra mogelijk meêdelen. En daarbij zal ik tevens ant-

woorden op de vragen ener lieve hollandse schrijfster in Frankrijk, over 't juist begrip van het woord: ZEDELIJKHEID.

485. Stipte terminologie in wetenschap, is onmisbaar. Stiptheid van terminologie buiten de wetenschap, is pedant.

486. Als in dat ander deel der natuur, de stof (**16.**) is elke indruk, iedere gedachte, en elk gevoelen, deelbaar tot in 't oneindige. Niets is bepaald: *zó*. Alles is *zó*... *zó*... en... *zó*. Wie te-veel *zo*'s zamenvat, is ruw, onjuist, slordig, en *cassant*. Wie te-veel *zo*'s onderscheidt, wordt *subtiel*, *specieus*, *ungeniessbar*.

487. Talen zijn vogelvrij. Elke uitdrukking is 't eigendom van wie 'r vangt.

Wanneer nu iemand kraaien verzamelt, en ge vindt z'n verzameling lelijk, geef ik u gelijk. Maar dat doe ik, niet omdat ik 't verzamelen afkeur, maar wijl ik niet van kraaien houd.

488. Er zijn weinig talen, en zeer veel dialecten.

489. — Zoudt ge wel geloven, dat de man die daar loopt, van de familie is der LUSIGNAN's, der koningen *in partibus* van Cyprus?

— Indedaad, hij ziet er niet naar uit.

— Toch is het zo. Hij is een DU PUY DE MONTBRUN, verwant aan 't huis van SAVOYE... Men kan de familiën vrij zeker verdelen in twe soorten: *vervallen hoogheid*, en *geklommen laagheid*. Wat leert ge hier-uit?

— Dat adel-trots gek is.

— Ja, en meer nog. Dat de schoolmeesters verkeerd doen, hun neuzen àl te hoog op te trekken voor: *ismen*. Want het is met de talen als met de familiën gegaan.

Eén voorbeeld uit duizende. Het woord *mens* — of MENSCH dan, als ge dien staart nodig oordeelt — is van één familie met het latijnse *mens* = verstand. De gemeenschappelijke stamvader is 't sanskritse *man*, dat is: denken.

Maar ik erken dat de grondbetekenis vrij algemeen verloren is gegaan.

490. Wat beduidt het woord: *god?*

Ik zeg: *weten*. Mijn vriend VAN DER TUUK, de orientalist, zal nasporen of ik gelijk heb, en dan zal ik u uitleggen langs welken weg ik gekomen ben tot die conjectuur, vóór ik wist dat ons woord *weten* zuiver sanscrit is. Er is veel te leren uit taal-studie. Jammer dat zovélen daaruit niets leren dan... taal.

491. *Qui bene distinguit, bene docet*". Juist. Wie onderrigt geeft, moet scheiden, en onderscheiden, om den leerling het geheel te doen vatten bij gedeelten.

Maar de wijsgeer — ook 'n leerling altoos — die geroepen is tot het verkondigen van algemene slotsommen, moet *zamenvatten* om te begrijpen en te oordélen.

Wij beginnen met *distinctie, analyse,* en *antithese;* we eindigen met *synthese* en *conjunctie.*

Als men den loop onzer studie zou moeten voorstellen in zigtbare vorm, zou die vorm gelijken op platvis. 't Begin en 't einde puntig, en wat breedte in 't midden. De meesten onzer zijn, en blijven, tussen kop en staart.

492. Ik zat met FANCY op 'n bank buiten Haarlem. Daar in de verte strompelde een oud vrouwtje. Ze bukte telkens, en raapte wat op, en verzamelde iets in haar voorschoot. Och, 't waren kleine stukjes hout die ze zocht...

Wat 'n armoede, dacht ik. En ik berekende dat ze straks komen zou in de nabijheid der bank waarop ik zat, en ik

wierp een stukje geld neer, dat ze 't sprokkelen zou.

En ik verheugde me bij elken stap die ze nader kwam aan 't geschenk, dat ik haar wou laten geven door 't toeval.

Maar, sprokkelende vrouwtjes en kometen zijn twé. Déze komeet beschreef een andere baan dan ik berekend had, en ik vreesde...

— Vrouwtje!...

— Hè?

— Je zoekt zo ijverig... ik geloof dat daar iets ligt...

Ze kwam niet, en ging voort met sprokkelen. Heel natuurlijk. Ze zocht hout en takjes, onder de bomen, en wat ik haar wijzen wilde, lag op 't voetpad. Dáár was geen hout. Misschien dacht ze dat ik haar bespotte.

— Waarlijk, wezenlijk, waarachtig...vrouwtje... kom dezen kant uit. Ik geloof indedaad dat daar iets ligt... ja... 't lijkt wel geld...

— *Nou... as-je dàt docht, had je 't zelf wel opgeraapt...*

Toen nam ik 't geldstukje, en bragt het haar, en was bedroefd dat die oude vrouw zo-weinig goede mensen had ontmoet in haar lang leven.

493. Men kan de leugens verdelen in *algemene* en *bezondere.* Of, juister misschien, in *organike* en *speciale.*

Veel ouders en opvoeders die hun kind streng berispen over 't zeggen van 'n onwaarheid, schamen zich niet over den énen groten leugen der gehele opvoeding. Ze nemen kwalijk dat er een distel groeit op 't veld dat zij-zelf maakten tot een wildernis.

494. Wat velen hun kinderen vertellen over zedelijkheid, is, voor 'n groot deel, een organike leugen. De uitroep: »*'t was heel mooi*" bij het verlaten van kerk of schouburg, of na 't lezen van een boek dat de liefelijkheid der deugd schildert — of zelfs van wat ten-onregte meestal doorgaat

voor deugd — is bijna altijd ene *on*waarheid. Men zou z'n kinderen zeer spoedig terughouden, wanneer ze dat mooie wilden navolgen.

In kinderboeken — 'n mal woord... is er kinderbiefstuk ook? — in kinderboeken begint dat gelieg al. »*Jantje geeft z'n ontbijt aan een bédelaar.*" Dat is »heel mooi" van 't modèl-jantje. Maar als EUGÈNE of HENRI dat model willen na-doen, zal men hun zeggen, dat... dat... dat... kort-om allerlei, hier-op neêrkomende, dat in een geregeld huishouden ieder z'n eigen boteram moet opeten. Ik beken dat dit waar is. Maar waartoe dan 't leugenachtig voorbeeld?

495. Het toejuichen in een schouburg is leugen. Het-zelfde publiek dat in de handen klapt over 'n deugdheld, speelt onverbeterlijk de verraders-rollen in de wereld. En 't heeft er veel van, of we 't schone — en wat daarvoor door-gaat — *toejuichen*, als prijs voor 't regt om het lelijke te doen.

Ik heb schurken *en extase* gezien bij wonder-eerlijkheid op de planken; ik heb kuisheid en zulke dingen, horen applaudisseren door publike vrouwen, of door anderen die lager stonden dan publike vrouwen.

Dikwijls bij 't horen roemen van iets edels, voel ik de verwijtende gedachte in mij opkomen: »*Dus* WIST *ge 't!*"

Het eenvoudig verhaaltje dat ik gaf in **491**, zal »lief" worden gevonden door dezelfde mensen, in wier midden de arme vrouw — die zo weinig *goede* mensen ontmoette — geleefd had.

496. »*Een grijsaard de olympise spelen willende zien, kon geen zitplaats vinden. — Waar-i zoekende langs ging, werd hij bespot en uitgelachen over z'n verlegenheid. Eindelijk nabij de plaats komende waar de Lacedemoniers zaten, stonden alle kinderen en veel mannen op, en boden hem om strijd hun plaatsen*

aan. Het geheel » Publiek" der Grieken was getroffen door deze betamelijke wijze van handelen, en toonde, door algemeen handgeklap, hoe men daarmeê was ingenomen.

De grijsaard zeide zeer bedroefd: » O Goden, men ziet wel dat alle Grieken weten wat betamelijk is, maar dat alleen die van Lacedémon het betamelijke doen."

Dit is een vertelling die aan de schoolbanken herinnert, en aan 't *ὢ πόποι* waarover we altijd zoo'n pret hadden, omdat het zoo gek klonk, vonden we.

Maar er is meer op te merken, bij dat verschil tussen *handklappen* en *doen*, dan ons geleerd werd op de school, waar we zo-veel *niet* leerden.

Mijn *» dus* WIST *ge 't?"* en de verdrietige opmerking van den ouden man, bevatten ene beschuldiging van *oneerlijkheid.*

Ik laat nu daar, of men moet plaats-maken voor elken grijsaard. Ik zeg *neen.* Ik ken veel personen die lang leefden, en dien ik niet het regt toeken een jong hondje te dérangeren.

Maar, eens aannemende dat het opstaan voor grijsaards onvoorwaardelijk *goed* is, zo-als de Grieken schijnen gemeend te hebben, mogten zij die bleven zitten, niet door toejuiching zich meester maken van den *schijn,* alsof ze hadden deelgenomen aan 't goede dat geschied was.

Niet te *weten* wat betaamt, is aftekeuren.

Dat wel te weten, en niet te *doen,* is erger.

Maar 't ergst van al is, nà dat alles, zich door openlijke goedkeuring te willen doen doorgaan voor geestverwant van hen die 't betamelijke deden, vóór ze wisten — dat Grieken — en anderen — meer besef van deugd hadden — of hebben — in de handen, dan in de harten.

Het *» mooi vinden"* van den Havelaar is de regtvaardiging mijner verachting voor Publiek.

497. Niets is gewoner dan een entomoloog in verrukking te zien, bij 't beschouwen of beschrijven van een schijnbaar onaanzienlijk beesje. Zó is voor den psycholoog elk exemplaar van 't mensenras — al ware 't dan ook een gekorven exemplaar, ja misschien de sterk gekorvenen 't meest — zeer belangrijk. Hij leest een boeienden roman in gemoederen, die onbeschreven — of »niet mooi" beschreven — voorkomen, aan wie zich niet toelegden op de schone kunst van ontcyfering.

498. De wetenschap heeft meer verpligting aan léken, dan leken aan de wetenschap.

499. Er is een aanhoudende wisseling van dienst tussen wetenschap en empirie. Veel-al bestaat de functie der eerste alleen in 't *formuleren* van wat de laaste gevonden heeft.

500. De strijd om voorrang tussen *praktyk* en *theorie*, berust — als véél strijd — op misverstand. Theorie die in de praktyk faalt, is: gebrekkige, valse theorie... dat is: *geen* theorie. Al wat de theorie-mensen ten laste leggen aan de praktijk, gaat *verkeerde* praktijk aan. En wat de practici afkeuren in de theoristen, komt voor rekening van *would-be* theoristen.

501. »*Die twe verstaan elkander niet*" beduidt in ons spraakgebruik: Ze liggen overhoop, ze twisten, ze zijn onénig. Dit is zeer goed gezegd, en wie de uitdrukking: *elkaêr niet verstaan*, het eerst heeft gebezigd, om twedragt aanteduiden, was een denker. Er zou minder onénigheid zijn, minder twist, ja-zelfs minder vermeende ongelijkheid van *gevoelen*, als men zich juist wist uittedrukken, en ... als 't juist uitgedrukte ook met juistheid werd opgevat. Daarom

schreef ik **10.** Er ligt *liefde* in dat IDEE.

502. Ik ken zeer weinig mensen die lezen kunnen.

503. Alles ondergaat aandoening. Maar niet alles ondergaat die met bewustzijn, 'twelk op zich-zelf ook aandoening is. En de individuen die bewustzijn hebben van de affectie, verschillen in de maat, in de *logise continuïteit*, in 't *besef van* dat bewustzijn, in de magt tot *regeling* van de aandoeningen. Zeker zijn er nog meer verschillen, maar die heb ik hier niet nodig.

Men kan zich elke eenheid, van 'n denkbeeldig atoom af, tot den mens toe, voorstellen als een werf-depôt waar zich voortdurend recruten aanmelden.

Bij sommige depôts, is de boêl zo slecht ingerigt dat er niemand notitie neemt van 'n nieweling.

Bij andere individuen — of eenheden, uit stof-individuen zamengesteld — worden de recruten aangenomen met onverschilligheid. En de maat van bewustzijn is moeielijk te bepalen. Hiermeê bedoel ik het opvangen van aandoeningen door planten en sommige dieren.

Wat hoger weer, worden de recruten ingeschreven, geboekt... maar niet in 'n behoorlijk register. Ook wordt er geen zorg gedragen, dat de bruikbare recruten in dienst blijven. Als ze — verlokt door hoger premie — door meer attractie of affiniteit (**172.**) — neiging hebben zich elders te verbinden, is er niets dat hen weêrhoudt.

Bij 'n ander soort van werf-bureaus worden de aandoeningen die zich voordoen als recruut, wèl opgenomen met bewustheid, wèl ingeschreven, wèl verpligt tot blijven, maar... men verzuimt ze afterigten tot soldaten, of — erger nog — men rigt ze verkeerd af.

Het ideaal van volkomenheid is: veel flinke gezonde recruten te ontvangen, aantenemen, inteschrijven, aan zich

te verbinden, te vormen tot goede krijgslieden, en daarna hen te gebruiken in een regtvaardigen en goed bestuurden oorlog.

De naam van den recruut die zich elke seconde bij ons aanmeldt, is: *gevoel.* Het is onze pligt hem opteleiden tot flink soldaat, dat is tot: *gevoelen, mening, opinie.*

504. Velen geven hun recruten voor soldaten uit. (**267**) Dat is aftekeuren. Maar dat zeer dikwijls soldaten zijn geslagen door recruten, is waar. Dit geschiedde echter, niet omdat 'n recruut sterker is dan een *goed* soldaat, maar wijl recruten *met hart*, meer beduiden dan soldaten wier hart weg-geëxerceerd is door domme of nalatige instructeurs.

Die instructeurs zijn wij-zelf. Er was veel te-doen met de indrukken die wij opvangen, als we ons de moeite gaven, ze goed te gebruiken.

505. Niemand schat hoog genoeg, wat-i kan zijn. Niemand laag genoeg, wat hij *is.*

506. Ondankbaarheid is 'n uitvindsel van valse weldoeners.

507. Klagt over égoïsme, is égoïsme.

508. Niets is meer beschreven, en minder bekend dan de liefde. Wie er iets van weet, ergert zich over de vertellingen die schrijvers daarvan opdissen. Meest-al voelt men dat de auteur 'n land beschrijft, dat-i nooit heeft gezien.

— Zijt *gij* in dat land geweest!

— Ja!

— Geef *gij* ons dan de beschrijving . . .

— Ik deed het gaarne . . . waarachtig! Maar . . .

— Er schijnen bezwaren te zijn. Misschien iets als dé-

licatesse...

— Indedaad, ik voel bezwaren, maar niet van zùlken aard. Juist de kiesheid zou me dringen tot schrijven. Want voelt ge niet hoe het mij hindert, telkens te horen dat er ijsbéren zijn in Italië? Ik zou 't juist délicaat vinden die beesten te plaatsen waar ze horen. Mijn schroom heeft 'n andere reden. Ik ben bevreesd dat... gij niet lezen kunt. Ik ben er aan gewoon de poëzie der waarheid te horen opvatten, als-of 't de grofheid van de leugen ware. Dáártoe leent zich FANCY niet, en ook mijn *fancy* is er te-goed voor. Tracht beschaafd te worden, oefen u *in oordeel des onderscheids van den smaak*. Dan misschien zal ik eenmaal u verhalen, wat ik zou *kunnen* verhalen over liefde.

Maar wel wil ik nu reeds u *dit* zeggen: beminnen is *goed* zijn. Dit is één ijsbeer teruggejaagd naar 't noorden!

509. Niets is groter dan 't *goede*. Wie climax zoekt in woorden als: *hoog*, *groot*, *groots*, *verheven*, *edel*, enz. verspreekt zich, als wie zeggen zou: »*ronder dan 'n bol.*"

WOUTER PIETERSE *redivivus. Grote verandering in de familie.* WOUTER'S *benoeming tot lijfpoeet van jufvrouw* LAPS. *De bergen in Azië, gebruikt als behoedmiddel tegen europese verwaandheid.*

510. Ik denk dat jufvrouw PIETERSE een erfenis had gekregen. Want de Pietersens verhuisden op eenmaal naar 'n »fatsoenlijker" buurt, en de jonge-jufvrouwen kenden geen enkele meer van de meisjes, waarmeê ze waren »op naaien geweest." Zulke dingen horen bij erfenissen, of bij verhuizen »met verbetering." En er waren nog andere blijken. LEENTJE werd plegtig uitgenodigd haar verleden-deelwoord »gezeid" te veranderen: in »gezegd," want jufvrouw PIETERSE had opgemerkt, dat »de mevrouw van hier-naast" zó conjugeerde. Dus zou 't wel goed wezen. En STOFFEL

zei, dat hij 't al-lang geweten had. » Maar moeder, dan moet uwe ook niet zeggen: rempliçant. 't Is *pla*, moeder. Denkt uwe maar om *plaats* . . .

— Remplaats . . .

— Né moeder, *pla* . . . *plas* . . .

Jufvrouw Pieterse zei dat het lastig was, zo op alles te moeten letten. Ze zou 't hele woord dan maar liever mijden, dacht ze. Maar 't zou moeielijk wezen, want er was juist » zoo'n gedoe over de militie" en ze vertelde gaarne: » hoe ze heel goed in-staat was haar zoon te rempl . . .

— Né moeder, *uwe* remplaceert Laurens niet . . .

— Och, wat 'n gemaal . . . Ik meen maar dat de mevrouw van hier-naast gezeid heeft . . .

— *Gezegd*, moeder.

— Ja, juist . . . hoorje, Leentje . . . je mot zeggen: *gezegd*. Onthou 't nou, en laat ik 't nou niet weêr hoeven te zeggen . . . en snuit je neus.

Wouter had 'n jasje gekregen met 'n kraagje zo-als nu palfreniers dragen. De *garricks* hadden afgedaan, en *cloaks* waren er nog niet. Dat gaat in de mode als in de zoölogie. Meest-al vindt men van die overgangs-soorten, omdat natuur en kleêrmakers geen grote sprongen doen. En 't spreekt van-zelf, dat nu 't buisje boven den broek was geraakt. » 't Stond àl te kinderachtig, hadden de jongejufvrouwen gezegd, voor 'n jongen die al rijmen kon."

Want, dat Wouter *rijmen* kon, vertelde men aan ieder die 't horen wou. Eigenlijk was 't nog-al vals, roem te oogsten van 'n feit, dat zo kwalijk werd genomen aan de persoon-zelf die 't verrigtte. Dit bewijst al-weer hoe ijdelheid een groten rol speelt. Ook zorgde men wel dat Wouter 't niet te weten kwam. Men sprak er slechs over als hij er niet bij was.

Het huis Pieterse handelde hierin als veel *natiën* gewoon

zijn. Meermalen trachten ze tegen-over den vreemdeling zich te verheffen op deugd of genie — och, ook dàt is één! — van mannen, die zij wreed en dom pennewipten, toen deze »er bij waren," dat is: zo-lang die mannen leefden. WOUTER zou indedaad groots geworden zijn, wanneer hij alles had kunnen horen, wat men van hem zei, als-i niet tegenwoordig was. Ja-zelfs, ik ben niet vreemd van 't denkbeeld dat hij zou uitgeroepen zijn als wonderkind, wanneer-i voor die zotternij niet ware bewaard gebleven door z'n »kinderachtigheid." STOFFEL namelijk trok den neus op voor 't jongetje dat nog altijd zakjes naaide voor z'n griften, met 'n ijver en een inspanning alsof-i nooit verzen had gemaakt. En ook de jonge-jufvrouwen hadden WOUTER onnozel gevonden, bij gelegenheid ener kraam-historie in de buurt. WOUTER had, zonder fluisteren, gevraagd: »wat het was?" Nu... »zoo'n grote jongen moest toch weten dat men fluistert bij zulke gelegenheden."

Het beeld van lange CECIEL was uitgesleten in WOUTER's hart, en ook de kleine EMMA was vergeten. Zelfs OMIKRON moest van tijd tot tijd haar beeld tonen in de sterren, om 't kind te herinneren aan z'n liefde. En zelfs, àls-i den avendhemel zag, àls-i werd aangedaan door dat onuitsprekelijk verlangen, *naar het goede*... dan nog was WOUTER's indruk, niet zo-zeer denken aan OMIKRON, dan wel 't onbewust ondergaan van liefelijke herinneringen. Er bestond reeds in z'n twaalfjarig leven een mythise voorwereld, zo moeielijk te scheiden van geschiedenis, en niet ongelijk aan de grote geologise, of voor-géologise, waarvan FANCY scheen gesproken te hebben. In den groten droom die 't kind droomde, was verwarring tussen zijn en nietzijn. Hij-zelf wist niet meer te bepalen met juistheid, welke beelden hem waren voorgetekend door nuchtere wer-

kelijkheid, wèlke door zijne fantazie, die trouwens evenzeer *werkelijkheid* was. De kleuren der tekening vloeiden in-een, en na lang staren, na vermoeiend zoeken, na vergeefs pogen om helder te zien in z'n eigen hart, voelde hij iets als afmatting en moedeloosheid. Als-i ouder geweest was, zou hij waarschijnlijk slechte verzen hebben gemaakt met tranen er in, en onmagtig verdriet. Maar daar 't hem ontbrak aan de handigheid, om weemoed te verkopen bij de maat, en òp maat, zweeg de arme jongen, en droeg heel alleen de ergernis over de wanörde van z'n gevoel.

Zelfs wist i niet, dat hij verzen maken kon. Hij geloofde heel goedig, dat z'n roverslied benéden kritiek was, en groette KLAASJE VAN DER GRACHT, met 'n soort van eerbied.

Och, hij wist zo weinig van WOUTER! Zó weinig, dat niemand minder dan hij-zelf in-staat zou geweest zijn, de geschiedenis te schrijven van z'n eigen hart.

Maar dat-i verzen maken kon, hoorde hij van jufvrouw LAPS. 't Was hem een pure révélatie.

't Mens »had aanstaande week 'n oom jarig." En ze legde een staatsie-bezoek af bij de PIETERSENS, om te vragen of WOUTER een »aardigheidje" wou maken voor die gelegenheid. »Ze had er 'n ons ulevellen voor over...

— Maar, jufvrouw PIETERSE, uwe moet hem zeggen, dat het godsdienstig moet wezen, en dat m'n oom' n *weduwman* is. Ziet u... dat moet-i er in brengen. En ik wou 't graag hebben op de wijs van psalm **103**, dan kan 't gezongen worden, want m'n oom heeft die psalm op 'n liertje.

De begaafde lezer begrijpt dat jufvrouw LAPS niet sprak van 'n apollo's lier. Ze meende zoo'n draaiding dat 'n jingelend geluid geeft.

Jufvrouw PIETERSE zou 't WOUTER zeggen, als-i van school kwam, maar overlegde met STOFFEL hoe ze haar verzoek of bevel zou inrigten, dat WOUTER daar-in geen grond

vond tot zelfverheffing. »Want, dat haatte ze als de dood... in 'n kind." Ik ook, als 't ongepast is, en dus onëerlijk. En dan vind ik 't zeer aftekeuren, maar niet alleen in kinderen.

— Heb je je les gekend, WOUTER?

— Neen, moeder. Ik moest dertien bergen in Azië opnoemen, en ik wist er maar negen.

— Dat gaat niet met je. Ik betaal schoolgeld voor niemendal. Denk je dat het geld me op den rug groeit? Wat moet er van je worden?...

Ja, dat zeg ik ook, wat moet er worden van iemand, die niet weet hoe allerlei bergen heten, welke hij nooit zal hoeven te beklimmen.

511. Op de scholen worden bij voorkeur dingen onderwezen die de taak der onderwijzers bepalen tot het »overhoren" van lessen, of 't keuren van schriften. Als voorzitter ener kommissie van onderwijs, heb ik daarop naukeurig gelet, en ik herinner me kurieuse staaltjes van die waarheid. Zekere school was beroemd, om de historievastheid der leerlingen, om 't schoonschrijven en tékenen. Ik erken dan ook, tekeningen gezien te hebben van de discipelen dier school, welke moeielijk te onderscheiden waren van staalgravures.

Eens, op 'n examen, lag de geschiedenis aan de beurt. De onderwijzer had me een boekje ter-hand gesteld »*waarin ze gewerkt hadden.*" Zo was de term. En ik werd verzocht dat boekje te nemen tot leidraad bij 't ondervragen.

De kinderen wisten alles precies. Och, ik was zo blij dat ik maar hoefde te *vragen*. .Want, zie... als *ik* had moeten antwoorden, zou de zachtmoedigste examinator boos geworden zijn, over m'n verregaande onwetendheid. Die kinderen wisten alles! Ze noemden 't geboortejaar van ALEXANDER, als-of ze kandeel hadden gedronken in de

kraamkamer van mevrouw PHILIPPUS. Den tijd der stichting van Rome, als-of ze meêgesticht hadden. Het jaar der hemelvaart van ENOCH, als-of ze 'm hadden zien afrijden. En zelfs den ouderdom der aarde wisten ze optegeven met minutige juistheid ... als ten-minste de schoolklok niet voor of nà was. Want dat weet ik niet.

Kort-om, ik voelde schaamte over mijn onkunde, en bijna ware ik opgestaan om de plaats te verlaten, waarop elke dreumis toonde meer regt te hebben dan ik.

Voor ik evenwel mijn nederig: „*wil je niet hier zitten?*" geuit had, sloeg ik 't boekje digt.

— Zeg eens, mannetje ... NAPOLEON stierf in 21 ... juist ...

— Ja ... den 5n mei, m'nheer ...

— Ja, ja, precies ... Wie wàs NAPOLEON?

Geen antwoord.

— Nu ... wie was NAPOLEON?

Stilte.

— Kan niemand het mij zeggen? ...

Eindelijk:

— *Mijnheer*, NAPOLEON *was bekend door zijn goede karakter*. (letterlijk.)

Er waren jaartallen genoemd, die in betrekking stonden met de hervorming. (*'t Concilie van Kostnitz*, LUTHER's *geboorte, z'n aanplakken der theses te* WITTEMBERG, *z'n verblijf op den* WARTBURG. *Een en ander van* ZWINGLIUS, *van* CALVYN, enz.) Ze wisten *alles*.

— Eilieve, wat beduidt dat woord *hervorming?*

Na lang wachten, ontving ik dit antwoord, weer *letterlijk:*

— *Mijnheer, de roomsen waren slechte mensen.*

Een der oudere leerlingen had een plaat, viermaal vergroot, overgebragt in crayon. Het was de bekende voor-

stelling ener moeder, van smart krankzinnig, op 't graf van haar kind. De vergrote kopij was schoon.

— Zeg eens, wat stelt deze tekening voor?

— *Een vrouw met grote ogen, m'nheer!* (letterlijk!)

Ik weet wel dat het niet over-al éven erg is, maar 't hoeft ook niet zó erg te wezen, om heel erg te zijn.

Kàn een onderwijzer die dertig, veertig kinderen op z'n school heeft, al die kinderen opleiden tot denkers? Neen, dat kan hij *niet*. Maar daarom dan ook, noem ik die scholen verdèrfelijke inrigtingen. (**15.**)

WOUTER's *eerste les in verzemakerij en z'n* 1001e *in nederigheid. Belangrijke ontmoeting van 'n wasvrouw en haar dochter. Onderrigt in 't alleen zaligmakend geloof.*

512. De opdragt om 'n vers te maken, streelde WOUTER. Jufvrouw PIETERSE en STOFFEL hadden zich vergeefs beijverd hun goede mening omtrent WOUTER's talent, te omzwachtelen met geringschatting. De arme jongen schrikte van genoegen, bij de ontdekking dat men hem »voor iets aanzag." Hij had zó vaak gehoord, dat-i eigenlijk niemendal was, en nooit *iets* worden zou... dat hij nu ter nauwernood lette op al de pogingen die z'n moeder en broêr in 't werk stelden, om hem te doen geloven dat de hele commissie eigenlijk een straf was voor z'n onkunde in de namen van bergen. »Ja, zei STOFFEL:

— Ja, ik kan je verzekeren dat het bij mij op school niet gebeuren moest... maar nu moet je letten op behoorlijke afwisseling van leggende en staande regels...

— Hè?... vroeg WOUTER.

— Wel zeker... weet je dat nog niet eens? Heeft meester PENNEWIP je dat niet geleerd? Of heb je weêr niet opgelet? Kijk... zo...

En STOFFEL wilde voorbeelden bedenken. Maar 't lukte

niet.

— Trui, geef me je gezangboek. Kijk, Wouter: »*hoog omhoog, het hart naar boven*"... dat 's liggend, zieje. En: »*hier beneden is het niet*"... dat stáát, weetje? En dan moet je er wat inbrengen van God...

— Ja, en dat-i wéwenaar is...

— Haar oom... verbeterde Stoffel. En alle regels moeten even lang wezen.

— En je krijgt ulevellen... en als je 'r niet meê teregt kunt, zei de moeder, vraag dan maar Stoffel...

— Wel zeker, ik zal je telkens zeggen wat rijmt. 't Is heel makkelijk...

Wouter had er wel zin in. Hij ging naar de achterkamer, nam een lei, en schreef er op. Maar mooi was 't niet. Ook kon-i maar niet verder komen dan: *Een weduwnaar van God... O God, een weduwnaar...*

Zou dat nu staan of liggen? dacht-i. De arme jongen beet de tanden slee op z'n grift, en 't grift tot gruis... maar och, 't ging niet. Hij was 'n ogenblik verwaand geweest, en werd daarvoor zwaar gestraft, want nu begon hij te geloven dat z'n moeder gelijk had, toen ze zeide: »dat er van dien jongen nooit iets komen zou."

Hij vraagde aan Leentje, of zij wist, wat liggende en staande regels waren?... en daar zij 't ook niet wist, besloot hij »morgen eens weêr te proberen. Misschien zou 't dan beter gaan." Dat vond Leentje ook.

— Mij wel, zei de moeder, maar denk er aan dat je me niet veraffrenteert voor jufvrouw Laps... want ik heb gezeid dat je 't kon... en de man is jarig woensdag over acht dagen... dus veel tijd heb je niet...

Wouter ging naar de aspoort, zocht het brugje, en begon daar bitter te schreien.

— Ga eens kijken wat dat jongetje scheelt, hoorde hij 'n

vrouw zeggen tot een meisje van veertien, zestien, jaren, 't kind heeft zeker iets verloren...

— Heb je wat verloren, jongeheer?

WOUTER zag op, en schrikte. Want het was hem of-i dat gelaat herkende. 't Deed hem denken aan FANCY.

— O, nu is alles goed... nu *gij* daar zijt... ik heb zo naar u verlangd...

— Naar mij, jongeheer?

— Ja, ja, ja... Ik wist niet dat ik verlangde... maar nu weet ik het... O, zeg mij toch spoedig... wat staande regels zijn, en hoe ik m'n vers moet maken?

Het meisje, dat met hare moeder wasgoed te bleken legde op 't gras, keek WOUTER gek aan. Ze liep terug naar de moeder, en zei niet te weten wat dat kind mankeerde. Maar dat er wat aan haperde was zeker.

— Hij ziet er uit, of-i geschrokken is, zei-ze.

En daarop haalde ze uit 'n klein huisje in de buurt wat water, dat ze WOUTER toereikte in een thékopje. WOUTER-zelf begon te begrijpen, dat-i zich vergist had. Maar er was iets zo goedaardigs in het voorkomen en in de wijze van doen van 't meisje, dat hij zich tot haar voelde aangetrokken, al heette zij dan maar FEMKE. Zó noemde haar de moeder. En bovendien deze naam deed hem denken aan FANCY, dat al veel was.

FEMKE wees WOUTER 'n omgekeerd mandje aan, en nodigde hem uit, haar te vertellen wat de oorzaak was van zijn verdriet. WOUTER deed dit, zo goed hij kon, terwijl moeder en dochter zich bezig-hielden met haar » bleek."

— Misschien kan *ik* u wel helpen, jongeheer... zei de moeder, want m'n man heeft een aangetrouwden neef die wéwenaar is...

— Ja, jufvrouw... maar de liggende regels? En er moet van God inkomen...

— Precies, jongeheer. Och, 't is 'n hele historie. Z'n

vrouw was m'n mans nicht, weet u, want we zijn rooms, en ze deed haar geloof goed ... leg 'n steentje op die asseldoekies, FEMKE, anders waaien ze weg ... ja, jongeheer, 't is 'n heel ding met zoo'n bleek, je heb 'r geen begrip van, zoo'n ding als 't is ... Nu, ze onderhield haar godsdienst, en daar deed ze goed aan, want — dat zal u ook wel weten, jongeheer — als 'n mens z'n godsdienst niet doet, is er niet veel aan, maar hij ... trek dat hemd wat na je toe, FEMKE, de mouw hangt in de sloot ... maar hij gaf er niet om, en zei dat 't allemaal gekheid was .. maar toen ze stierf, en hij zag hoe ze bediend werd ... 't was pater JANSEN, jongeheer, u zal hem wel kennen ... hij loopt met zoo'n zwart stokkie, en raakt er nooit meê aan den grond ...

De vrouw zag WOUTER vragend aan. De arme jongen zat op 't omgekeerd korfje, met de ellebogen op de knie, en de kin in beide handen. Hij luisterde met open mond, en spande zich in om te begrijpen hoe die vertelling zou neêrkomen op verzemaken. Maar van pater JANSEN, en diens aarde-verachtend stokje, had hij nooit gehoord. Dat moest-i bekennen.

— Nu, 't was pater JANSEN die 'r bediende. En toen m'n mans neef dat zag... giet niet bezyen, FEMKE, dan spat er de modder zo op ... ja, toen-i zag dat 'n mens toch niet sterft als 'n stom beest, toen had-i 'r weet van, en naderhand heeft-i z'n paassen gehouden net als 'n ander ... en toen-i verleden jaar z'n been brak, want hij is schilder, weet u, toen heeft-i negen weken lang dertien stuivers van de armen gehad ... Zodat ik maar zeggen wil, dat ik ook 'n wéwenaar, in m'n familie heb. En nu moet je opstaan van je mandje, jongeheer, want ik heb 't nodig.

WOUTER stond haastig op, alsof-i bevreesd was onbescheiden te wezen in 't gebruikmaken van de gastvrijheid. En de vrouw ging heen, na een ernstige vermaning aan FEMKE, om goed op de bleek te passen, en haar te

roepen, als er kwaejongens kwamen. Want dat gebeurde wel eens, zei ze.

— Ben je weêr beter, jongeheer? vraagde de vriendelijke FEMKE.

— O ja, antwoordde WOUTER, maar ik begrijp niet hoe ik dat alles zal tepas brengen in mijn vers.

Weinig lezers zullen, zonder mijn hulp, hier op 't denkbeeld komen, dat WOUTER moed nodig had om zijn gebrek aan begrip te erkennen. Wij zijn zo gewoon aan 't niet begrijpen, dat we uit traagheid daarin berusten. En 't gedurig waarnemen van die berusting in anderen, maakt ons beschaamd over onze stompheid, waarmeê wij menen alleen te staan. Waarlijk, er is moed nodig, om alleen dom te wezen, en hierdoor is de wijsheid der menigte meestal niets dan commanditair wanbegrip. Laat een schrijver, een spreker, een redenaar, die zich verheugde over *algeméne* toejuiching, den indruk onderzoeken die z'n arbeid gemaakt heeft op elk individu, dan zal hij meestal ontwaren, dat de algeméne goedkeuring de som is van persoonlijk onverstand, en dat men niet hèm heeft toegejuicht, maar zichzelf een certificaat gegeven van scherpzinnigheid. De meeste schrijvers, dichters, wijsgeren van naam, hebben daaraan hun roem te danken.

Hoe dit zij, WOUTER was opregt, en zei ronduit aan FEMKE, dat z'n vers hem nog evenzeer bezwaarde als vroeger.

— Je moet bedenken, dat het rijmen moet, FEMKE, dat alle regels even lang moeten zijn, dat ze moeten liggen en staan... want dat heeft m'n broêr gezegd, die zelf schoolmeester is.

FEMKE peinsde, en op eens:

— Ken je latijns? vraagde zij, of WOUTER dan geholpen was.

— Ach neen...

— Nu, 't doet er niet toe, riep ze, 't hollands staat er naast... ik zal je helpen. Wil je even op de bleek passen?

WOUTER beloofde het, en FEMKE liep naar huis.

Daar naderden een paar jongens, die met sténen wierpen. WOUTER, in 't diep besef zijner verantwoordelijkheid voor de bleek, riep hun toe daarmeê op te houden. Nu werd het erger. Zij naderden, en plaagden onzen kleinen bewaker, door te lopen op het wasgoed. Hij had 'n gevoel of-i FEMKE-zelf zag slaan, en vloog dapper in op de bleekverstoorders. Maar hij was de sterkste niet, en alleen tegen twé, zodat hij waarschijnlijk zou bezweken zijn, als niet z'n dame tijdig was weêrgekomen. Deze verloste hem, en verjaagde de ondeugende aanvallers. Toen zij zag dat WOUTER bloedde aan de lip, gaf ze hem een zoen, en 't hart van den knaap tintelde. Zijn ziel groeide op eenmaal tot ongekende hoogte, hij voelde weêr — voor 't eerst in langen tijd — dat prinselijke, waarmeê hij LEENTJE eens zo verschrikt had. Zijne ogen flonkerden, en den armen jongen, die zo-even geen vers wist zaemtelijmen, doorschoten op eenmaal de stralen van gevoel, van verbeelding en van moed, die den mens maken tot dichter.

— O FANCY... FANCY... sterven voor u... sterven met zulk een kus op de lippen!...

Het speet hem dat de jongens weg waren. Ja, al waren er tien geweest, hij had lust in ongelijken strijd.

En FEMKE, die nooit dichterlijke uitboezemingen gehoord had, begreep hem terstond, omdat ze een onbedorven meisje was, en dus in 't bezit van de *rouerie*, die de natuur ten bruidschat geeft aan onschuld. Zij voelde WOUTER's ridderlijkheid, en tevens dat ze een dame was, die ridderlijkheid belonen kon.

— Je bent een lieve, lieve, jongen, zei ze, en greep zijn hoofd met beide handen, en kuste hem weêr, en nog eens...

op 'n wijze alsof ze 't meer gedaan had. Wat toch niet waar was.

— En nu moest je eens kijken in dit boekje, waarin verzen staan. Misschien zal 't je helpen voor je tante...

— Ze is m'n tante niet, antwoordde WOUTER, maar 't boekje wil ik wel zien.

Hij legde 't op de leuning van de brug, en begon te lezen. FEMKE, groter dan hij, had den arm om z'n hals geslagen, en wees hem met de andere hand wat hij lezen moest. Een lieve schilderij!

— Zie, die regels zijn even lang, zei 't meisje.

— Ach ja... maar ze rijmen niet.

En WOUTER las:

Allerreinste moeder,
Allerzuiverste moeder,
Ongeschonden moeder,
Onbevlekte moeder,
Magtige maagd,
Goedertierene maagd,
Getrouwe maagd,
Geestelijk vat,
Eerwaardig vat,
Schoon vat van devotie,
Geestelijke roos,
Toren van David,
Ivoren toren,
Deur des hemels...

— Maar FEMKE, hoe kan ik dat gebruiken voor mijn vers?... Ik begrijp er niets van.

Nu moet ik bekennen dat FEMKE-zelf er ook niets van begreep. Sedert vier, vijf, jaren las ze dagelijks in dat boekje, en was altijd tevreden geweest met de maat van haar begrip. Maar nu ze door WOUTER's onnozelheid *in morâ* gesteld werd, reden te geven van haar geloof, bemerkte zij voor 't eerst dat zij even onwetend was als hij.

Zij voelde schaamte hierover, en sloeg 't boekje digt.

— Maar *ken* je dan 't geloof niet? vraagde zij, alsof hun beider domheid het gevolg kon zijn van die bezondere omstandigheid.

— Zó niet, zei WOUTER. Ik heb 't anders geleerd.

— Maar je gelooft toch aan JEZUS?

— O ja, dat is de zoon van God... maar ik wist niets van die vaten en torens. Hoort dat bij 't geloof?

— Wel zeker. En je kent de heilige maagd toch? Dat is MARIA...

— Zó?... MARIA... Dan weet ik het.

— En 't vagevuur?

— Daar weet ik niet van.

— En de biecht?

— Gut né...

— Maar hoe maak jelui 't dan?...

— Hoe meenje dat, FEMKE?

— Wel... om zalig te worden.

— Ja, dat weet ik niet, antwoordde WOUTER. Meenje, om in den hemel te komen?

— Wel zeker. Daarom is 't te doen, en dat kan niet zonder de heilige maagd, en zonder zoo'n boekje. Wil je dat ik je 't geloof leer, WOUTER?... Dan komen we zamen in den hemel.

Nu, dit wilde WOUTER wel. En FEMKE begon:

— God schiep de wereld...

— Wat deed hij vóór dien tijd, FEMKE?

— Dat weet ik niet. Maar de mensen zijn slecht geworden door een slang, en toen heeft de paus de slang vervloekt, want de paus woont te Rome, weetje. En toen is JEZUS gekruizigd, om de mensen weêr goed te maken... Dat is lang geleden...

— Ja, dat weet ik wel, zei WOUTER. JEZUS heeft het jaar veranderd. Hij begon met nul, bij z'n geboorte.

Dat wist FEMKE weêr niet. Zo vulde de een de wijsheid aan van den ander, en WOUTER was groots dat-i toch ook iets wist van 't geloof, al was het dan volgens FEMKE 't ware niet.

— Nu, JEZUS heeft de mensen weêr goed gemaakt, en als je nu goed bidt uit zoo'n boekje, dan word je zalig. Begrijp je 't nu, WOUTER?

— Nog niet geheel. Maar wat is eigenlijk een ivoren toren?

— Wel, dat is zoo 'n benaming van de heilige maagd... 't Is bijvoorbeeld alsof je *pater* tegen den pastoor zegt. Daar heb je nu...

FEMKE zocht een voorbeeld.

... daar heb je nu je moeder, hoe noem je die?

— Wel... ik zeg: moeder.

— Juist. Maar hoe noemt haar een ander?

— Dan zeggen ze jufvrouw Pieterse.

— Precies. Nu, als men de heilige maagd aanspreekt, zegt men: ivoren toren, juist zo-als men je moeder jufvrouw Pieterse noemt. Als men roept: *jufvrouw Pieterse!* dan is het, dat ze luisteren zal, en zo wil ivoren poort zeggen dat men onder de heilige maagd moet doorgaan, om in den hemel te komen. Want daarom is 't te doen.

— Maar FEMKE, wat is dat toch eigenlijk... een maagd?

FEMKE kleurde.

— Dat is iemand die nooit een kindje gehad heeft...

— Ik?... vroeg WOUTER verbaasd.

— Wel neen, malle jongen... 't moet een meisje wezen.

— Ben jij een maagd?

— Wel zeker...

FEMKE sprak de zuivere waarheid.

— Wel zeker... omdat ik niet getrouwd ben.

— Maar MARIA was toch getrouwd... en JEZUS was haar kindje...

— Dat is nu juist het heilige van de zaak, antwoordde FEMKE. En daarom heet ze ivoren poort. Begrijpje 't nu, WOUTER?

WOUTER begreep het niet. Maar hij vraagde verlof het boekje meê te nemen, om er in te studeren. Dit kon niet, want FEMKE moest het dagelijks gebruiken, zeide zij, en WOUTER berustte hierin met te-meer spoed, omdat-i voor geen schatten oorzaak zou willen zijn, dat er iets bedorven werd aan FEMKE's zaligheid. Maar FEMKE nodigde hem uit, dikwijls weêr te komen. Ze wilde hem altijd gaarne vertellen wat zij van de zaak wist, en als er iets haperde, zou ze 't aan pastoor JANSEN vragen, dan kon WOUTER heel gauw zo knap worden als de beste.

WOUTER vertrok, na FEMKE hartelijk gegroet te hebben. De ontmoeting met dat meisje, dat geheimzinnige boekje, 't zalig worden, en zijn gevecht met de bleekverstoorders, warden zich dooréén met de gedachte aan 't vers dat-i maken moest. En — zonderling! — ook scheen er verband tusschen dit alles, en zijn dromen van magt en heerlijkheid. Dit had hem dan ook weêrhouden van veel vragen en tegenwerpingen, die z'n gezond verstand hem zou hebben in den mond gelegd, bij 't kort begrip van FEMKE's theologie. Hij zou *begrepen* hebben, dat haar weten ver beneden 't zijne stond, maar in zijn onbestuurd *gevoel* veranderde alles van zin. Tuiskomende bladerde hij in STOFFEL's boeken, of daarin ook soms iets te vinden ware van heilige vaten, ivoren torens, of allerzuiverste maagden. Maar, helaas, hij vond niets dan dorre schoolboekjes, die over allerlei dingen handelden, behalve over de zaligheid. WOUTER voelde neiging tot zweven, en z'n hele omgeving dwong hem tot kruipen.

Hij had aan FEMKE gevraagd, wat God deed voor hij de wereld schiep. Deze vraag namelijk had hem sedert lang beziggehouden. Hij kon zich 't *niet zijn* niet voorstel-

len, en het verdroot hem, niet te kunnen doordringen tot de eerste oorzaak der dingen. Telkens als zijn ongeoefend denkvermogen stuitte op 'n onmogelijkheid, of afdwaalde op bijpaden, bragt hij zich met inspanning terug tot zijn punt van uitgang, om op nieu te beproeven of hij een doortogt vinden kon naar 't ééne onbekende: de eerste oorzaak van het *zijn*.

— Meester PENNEWIP heeft 'n vader en ene moeder gehad, zuchtte hij... goed! En de oude heer PENNEWIP, die spekslager was... Zou dàt ook de reden zijn dat slagterskeesje... neen, ik wil niet afdwalen. Die oude heer PENNEWIP moet ook een vader gehad hebben... en die weêr... en die ook... en die weêr... ja altijd... maar wie is de *eerste* PENNEWIP geweest? En wie zou de varkens geslagt hebben, vóór er spekslagers waren? En wat deden de spekslagers, toen er nog geen varken was?

En waar is 't eerste konijntje van-daan gekomen? En de eerste appel? Of 't eerste pitje? En wat zou er eerst geweest zijn, een appel of een pit?

En God? Toen hij aan 't scheppen ging, moet hij toch een wil gehad hebben... Wat deed hij met dien wil, toen er niets was?... Ik begrijp er niets van, en zou 't toch zo graag willen weten.

Ja, WOUTER wilde zo graag weten, wat sedert mensenbestaan gezocht is door alle wijsgeren. 't Was hem niet kwalijk te nemen, dat-i bleef vasthouden aan die kinderlijke neiging om zich een *begin* te denken. En als veel anderen — ouder, maar niet veel wijzer dan hij — wanhoopte hij niet. Eenmaal zou hij 't weten, dacht-i.

Aan hen die WOUTER kinderachtig vinden, moet ik zeggen, dat ik hem niet veel dommer vind dan PLATO, KANT en zulke heren. En deze hadden geen verligtende omstandigheid in hun jeugd, en lieten bovendien zich betalen voor hun onkunde of 't wijsheid ware.

Eenmaal zou hij dat alles weten, dacht WOUTER. Als-i maar zo gerust ware geweest over den afloop van 't vers, dat nog altijd niet op stapel stond. Als dat maar eerst klaar was, meende hij, dan zou hij de eerste oorzaak der dingen ook wel te weten komen. Intusschen droomde hij van FEMKE, van haar blauwe ogen, van haar vriendelijkheid, en van die zachte lippen. En van de stem, waarmeê ze gezegd had: je bent een lieve, lieve jongen...

— Zou *zij* 't wezen... OMIKRON? dacht hij.

Een zonderling hoofdstuk, dat echter in nauw verband staat met WOUTER's *geschiedenis. Mythe en Historie. Waarheid en leugen. De Nederlandse volksvertegenwoordiging en waarheid. Beminnen, weten, strijden, de hoofdneigingen van individu en mensheid.*

523 Zo droomde 't kind. En bij den knaap, als in de ontwikkelingsperiode der mensheid, werkten de krachten van de driedubbele veêr die ons voortdrijft, in éne rigting. *Beminnen, weten, strijden* — alles zaêmtevatten in: *beweging* — ziedaar de zielkundige analyse van 't doel dat de jeugd aantrekt, en die tevens enige opheldering geeft van de wereldgeschiedenis, voor-al uit de tijden die we gewoon zijn duister te noemen, doch die in zekeren zin helderder voor ons oog staan, dan de zogenaamd strikt-historise.

Eenmaal aannemende dat niets geheel waar is (**1.**) zal men moeten erkennen, dat zeer dikwijls het naderen tot waarheid, ligter valt bij 't ontleden ener mythe, dan wanneer men ze zoekt in de opzettelijke leugens der geschiedschrijvers.

Maar, ook zonder opzet, de invloeden die leiden tot vervalsing der geschiedenis, zijn velen. En de kans op verspreiding van geloof aan die onwaarheden is groter, wanneer ze ons worden opgedist met deurwaarders-deftigheid als 'n »relaas van wedervaren" dan als ze, zonder aanspraak op letterlijke juistheid, het ligt kenbare kleed dragen van

kinderlijke of dichterlijke behandeling. Niemand zal, na 't lezen van PHAEDRUS of LAFONTAINE, geloven dat vossen en raven spreken kunnen, maar wel verkéren velen in den waan dat WILLEM de Zwijger zoo'n bezondere vader was van een vaderland, dat nooit zijn vaderland geweest is.

Zó opgevat, is er meer waarheid in Genesis, dan in de historie, en wat men leugen zou noemen in beide, is verschoonlijk in de eerste, omdat de dichter niet kon voorzien, dat men eenmaal z'n visioenen zou gebruiken als punt van uitgang, om 't mensdom te overvallen met rovers-geweld, en in kluisters te slaan. 't Is waarlijk de schuld niet van den verteller als de hoorder van z'n versierd verhaal, bijzaak aanziet als hoofdzaak (**79.**) of, erger nog, wanneer deze als 'n gebeurd feit aanneemt, wat slechs werd gegeven als spel der verbeelding.

Maar meestal is dit laaste niet zo. De dichter — in waren zin, natuurlijk; van verzemakers spreek ik niet — de dichter verzamelt en rangschikt bouwstoffen, en hij is slechs *maker* — ποιητής — als de bouwheer die materialen zoekt, uitkiest, bijeenbrengt, en op zekere wijze verbindt. Dichter en bouwmeester geven den *vorm* aan wat er werd verzameld in hun werkplaats, maar de inhoud — zin of ruimte — van beider werk, was niet hun eigendom, en maakte, lang voor hen, een deel uit van 't oneindige *zijn*.

Ja, ja, er is *altijd* waarheid in poëzie (**263.**) en waar wij ze niet ontdekken, ligt de schuld aan ons. Het is een droogstoppels-uitvinding poëzie te wantrouwen, en om zich te hoeden tegen bedrog, moet men juist zeer voorzigtig zijn met geloofslaan aan *proza*. De staatsdienaar, de wijsgeer, de philantroop, de statisticus, die vreugd noch smart laat doorschijnen in betoog of cyfer-opgave... geloof mij, zij hebben al zo weinig aanspraak op vertrouwen, als de meest oppervlakkige beschouwer. *Gevoel*, *verbeelding* en *moed* zijn onmisbare drijfveren ter aansporing van den man die *weten*

wil. En daarom is wijsbegeerte één met poëzie.

De waarheid, met al haar eenvoud, is hartelijk, kleurig en beeldrijk; de leugen regtlijnig, afgepast en dor.

Ik ben gewoon misverstaan te worden, en zelfs zijn er die ménen dat ik mij toeleg op misverstand. Dit is niet zo. Integendeel, het doet mij leed de gaaf niet te bezitten mij begrijpelijk te maken voor ieder die mij *nu* leest, maar wel troost ik mij met de gedachte, dat mijn denkbeelden duidelijker voor den geest zullen staan, van wie mij later lezen zullen. Er zijn voorwerpen die men niet duidelijk ziet van nabij. (**122.**)

Om aantetonen dat ik gaarne wil begrepen worden, zal ik even stilstaan bij de betrekkelijke kans op waarheid in poëzie, en 't gevaar van leugen in proza.

PSUCHÈ nadert den slapenden Amor. Met behoedzamen tred schrijdt ze langzaam voort. Er is schroom in haar gang, vrees voor struikelen, angst voor 't bereiken van haar doel. Maar al die terughouding is in strijd met haar blik die de ruimte doorboort, en vlammende tegenspraak uitstraalt tegen de traagheid van hare voeten. Niet voor haar tred schiet de hoog-gehouden lamp haar licht, maar op den Amor. Zij-zelf treedt in 't duister. Alleen op 't voorwerp van hare begeerte kaatsen de stralen terug, die eigenlijk dienen moesten om den weg helder te maken, welken zij heeft afteleggen om dat voorwerp te bereiken. Daaraan denkt PSUCHÈ niet. Ligt er op dien weg een hindernis... zij zal struikelen; een afgrond... zij stort er in. Als de onbekwame, maar hartstogtelijke, zéman stuurt ze regt-toe op de haven, onverschillig of er klippen en rotsen liggen tussen die haven en zijn kiel...

Ze nadert, nadert... En nabij den sluimerenden knaap gekomen, wekt ze hem. Door welluidend roepen? Door liefkozing? Door 'n zucht? Neen. Dat had ze gewild, maar er was een wijde kloof tussen haar willen en haar durven. Ze

meende dat ze den knaap wekken zou... O zeker! Zo dacht zij, voor de afstand tussen zijn liefelijk beeld en haar brandende begeerte was afgelegd. Maar nu... nu... nabij.... zij schrikt voor het genot van 't bereiken. Ze had kracht om te naderen, maar geen sterkte om te blijven. Uitgeput door 't begéren, ontzinkt haar de moed die nodig schijnt tot het bezit, en geschokt door den twéstrijd der keuze tussen vlugt en genieten, siddert de vermoeide hand die de lamp houdt... Amor ontwaakt door de pijn van de brandwonde...

Leugens, zegt Droogstoppel.

Waarheid, waarheid! antwoord ik. Ja waarlijk, zo is het. Zó indedaad ontwaakt de liefde, wakker-gebrand door de pijn, die 't gevolg is van de onhandig bestuurde eerste begeerten der stoutmoedige ziel.

Waar blijft uw leugen-proza bij die waarheid, o nuchtere koopman, die: *zes, tien* noemt, of: *tien, zeven,* of: *veel, weinig,* of: *weinig, alles,* naarmate 't u dient in uw geschacher op beurs of in winkel?

Waar blijft daarbij *uw* proza, o statisticus, die algemene welvaart boodschapt, terwijl 't grooste deel uwer medemensen wegsterft in de ontberingen van kommer en gebrek?

Waar blijft, bij die waarheid der mythe, *uwe* waarheid, o geschiedschrijver, die met drogen ernst ons wat vertelt van prins die, van koning zó, als-of er geen volk stond onder, naast, boven zoo'n potentaatje?

Waar blijft *uw* waarheid, o staatsdienaar, die in dorre deftigheid u aanstelt als-of ge indedaad geloofdet dat gij »*'t persoonlijk middelpunt*" waart van de mensheid?

Waar blijft *uw* waarheid, godverkondigers, die winkeltje speelt met vertellingen waaraan gij-zelf niet gelooft?

Waar blijft *uw* waarheid, »*preêkers, babbelaars, redevoeringhouërs, spreek- praat- redeneer- vertoog- pleit- verhandel-*

kranen, à raison van zoveel woorden in 't uur, van zoveel centen 't woord; gij splitters van gevoel, debitanten van wijsheid, in volzinnen, groot en klein, bij den emmer en bij 't maatje," waar blijft uw aller waarheid, bij den diepen zin die 'r ligt in de dichterverhalen der jonge mensheid?

Ik begrijp Genesis niet. Maar zie, eer zou ik geneigd wezen iets aantenemen van de zonderlinge paradys-historie, dan geloof te slaan aan de grote voordelen die men behalen zal door geld te geven in die »*bank*," in die »*maatschappij ter ontginning*" in die »*levensverzekering*" en dergelijke. Er is waarheid in den roman van JOB, van TOBIAS, van de Makkabéen — een schoon heldendicht! — maar er is geen waarheid in de redevoeringen van onze twéde kamer. Èn daar, èn in Genesis, worden de feiten verkracht. Maar 't verschil ligt in de bedoeling. De oude dichters brengen, tegen hun wil, den lezer in dommeling en tot wanbegrip. De hedendaagse prozaïsten liegen met voordacht, en betalen niet eenmaal het bereiken van hun doel, met de smartelijke inspanning die nodig is tot grote conceptie. Een prozaleugen kost niet veel, ja niets meest-al, want men produceert hem gewoonlijk door 'n onthoudend zwijgen over de zaak die genoemd had *moeten* worden. Elk kamerlid dat, bij de behandeling onzer verwarde indise zaken, zwijgt van de havelaars-geschiedenis, is een leugenaar. Elk kamerlid dat geen woord spreekt over den ellendigen toestand des volks, is een leugenaar. Elk kamerlid dat, niet gelovende aan christendom, christelijkheid, opstanding, ewigheid, godsloon, genade, straf enz., toch zonder protest de begrotingen laat goedkeuren, waarop miljoenen voor die dingen zijn uitgetrokken, is een leugenaar. Elke koning eindelijk, die in troonredenen spreekt van z'n »geliefd volk" en dat volk maar heel eenvoudig laat bederven en verarmen, is een leugenaar.

Maar ook in zulke dingen ziet men de omtrekken juister

op een afstand, en om dit besef optewekken, wil ik een paar hoofdstukken vullen met leugens, die men nu wel als zodanig erkennen zal, maar die voor tachtig en minder jaren, werden aangenomen als de officiële waarheid. Wanneer ik geleefd en geschreven had in dien tijd, zou ik getracht hebben ze te ontmaskeren, als nu. Maar, even als tans, zou ik overschreewd zijn geworden door 't groot getal dergenen, die — ik *moet* dit wel geloven — belang hebben bij 't verdedigen van onwaarheid.

Na alzo eerst gewezen te hebben op de dorre officiële leugen der *historie*, zal ik, als tegenstelling, terugkomen op de kinderlijke opregtheid die 'r doorstraalt in de *legenden* uit de jeugd van ons geslacht, en daarna aantoonen, hoe de knaap WOUTER, even als 't kind: *mensdom*, werd voortgedreven door 'n driedubbele kracht, door behoefte aan *liefde*, aan *wetenschap* en aan *strijd*.

Eerste hoofdstuk der historise bijdragen. *).

514. WILLEM de Vijfde was een achterneef van den vader des vaderlands, en bekleedde alzo, krachtens zijn geboorte, de eervolle functie van *vader*. Ik heb hier niets tegen. Maar wat moet ik nu geloven van dat vaderschap, als ik de publicatie lees van 19 Januarij 1795, die door 't »Committé revolutionnaire" van Amsterdam werd aangeplakt? Hier is ze :

BRAAVE STADGENOTEN.

UWE MEDEBURGERS:

GREGORIUS CRUIS.
SAMUEL IPERUSZ. WISELIUS.

---

*) Ik ben bereid ieder belangstellende inzage te geven van de onwraakbare stukken, waaruit ik de mededélingen die nu volgen zullen, geput heb. Ik meen dat ze kurieus zijn.

Isaac Jan Alexander Gogel.
Jacob Thoen.
Daniël van Laer.
Jurian Ondorp.
Eduard van der Sluis.
P. B. Duirvelt.
Joannes Willem van Hasselt.
Pierre Jean Baptiste Charles van der Aa.

Uitmakende uw Committé revolutionaire, wenschen u met deze omwenteling, Heil en Broederschap.

Thans zyt gy door de edelmoedige hulp des Franschen volks, en het gepast gebruik dat gy van uwe eigene krachten gemaakt hebt, vry.

Gy verkrygt daardoor alle uwe Rechten, welke u geweldadig ontvreemd waren, en waarop gy allen, wie gy ook zyn moogt, een gelyke aanspraak hebt.

GY ZYT VRY! GY ZYT GELYK!

Uwe overheerschers zyn reeds door ons van hunne posten ontslagen. Zy zyn gevlugt, of schuwen thans het licht!

Opdat nu de noodzakelyke bestiering uwer belangens in deze stad, met de minste verwarring bij voorraad zou kunnen voortgaan, tot dat het volk in staat gesteld wordt eene eigene regeringsvorm te kunnen verkiezen, bieden wij u op den voet der vrye Franschen, tot uwe Provisionele Representanten de volgende medeburgers aan — in vertrouwen dat Gy onze ernstige pogingen zult goedkeuren, en verwagten, dat Gy, zo er iemand onder mogt zyn, welke algemeen mishaagt, uwe afkenrig zult te kennen geven.

Nicolaas van Staphorst, koopman.
Jan Pieterse, koopman.
Adrianus Pompeus van Leyden.
Guilliemus Titsingh, Koopman.
Isaac van Eys
Willem van der Vuurst.
Jacob Teysset, Junior.
Jan Willem Irhoven van Dam, advokaat.
Salomon Bos, winkelier.
George Hendrik de Wilde, koopman.
Hermanus ten Kate, dito.
Karel d'Amour.

HENDRIK VAN CASTROP, advokaat.
RUTGER JAN SCHIMMELPENNING, advokaat.
NICOLAAS BREUKELAAR, horologiemaker.
GERARD VAN DER ZOO, cassier.
DAVID VAN AKEN, koopman.
JACOB LUDEN HENDRIKS, dito.
MATTHYS VAN MAURIK.
JAN GOLDBERG, assuradeur.
JAN VAN LANG, koopman.

Vindt gy, onze medeburgers, dat wy, uit u aller naam, de volmagt van dezen uwen en onzen vertegenwoordigers teekenen? — Om in den naam van 't Volk van Amsteldam, al datgene te verrigten wat de tydsomstandigheden zullen vereischen?

» Wy wien alleen het algemeene heil ter harte gaat, wenschen u geluk met uwe Provisionele Vertegenwoordigers! Op uwe burgertrouw en Vaderlandsliefde staat makende, verwachten wy dat gy allen zult medewerken om Eensgezindheid, Rust en Ordre te helpen handhaven. Weet ook dat de vrye Franschen, onze vrienden, alle ongeregeldheid en mishandeling afkeuren... Dat Deugd en Braafheid! dan bij ons allen steeds de ordre van den dag zy.

Broederschap.
uit naam van het Comitté revolutionnaire,
Amsterdam, den 19 January P. J. B. C. VAN DER AA.
eerste dag der Hollandsche Vryheid.

Wie spraken hier onwaarheid, de »medeburgers" die de heren en meesters van gister, »lichtschuwende overheerschers" noemden, of de dominees die den vorigen dag hun god hadden gesmeekt, al die »vaderen" van stad en land genadig te beschermen?

Het is opmerkelijk, dat onder al de namen die in Amsterdam werden op den voorgrond gesteld, slechs een — die van Schimmelpenninck — enige vermaardheid heeft verkregen. Toen, als nu, schijnen de middelmatigheden opgeld gedaan te hebben.

Wij willen nu eens een ander stuk inzien. Het is van 20 Januarij 1795, en van franse redactie, maar 't hollands staat er naast, als in FEMKE's boekje. 't Zou zo jammer

geweest zijn als de ongeleerde gemeente verstoken was gebleven, van al de waarheden die 't bevat.

Amsterdam, den 1e van Pluviose van 't
3e jaar van de eene en onverdeelbare
Fransche Republiek.

DE VERTEGENWOORDIGERS VAN 'T FRANSCHE VOLK, GEZONDEN BY DE LEGERS VAN 'T NOORDEN, EN VAN SAMBRE EN MAAS.

aan 't

BATAAFSCHE VOLK.

„De Dwingelandy tegen de vryheid der Volken zaêmgespannen, kondigde ons den Oorlog aan, en ondernam ons te onderdrukken.

„Een weêrspannige stadhouder (*un stathouder rebelle*) had zig meester gemaakt van Uw Gouvernement. Hy trad in de goddelooze vereeniging der Dwingelanden, en vormde met hun het zinnelooze besluit van een groot Volk onder te brengen.

„Uw bloed, uwe schatten, wierden verkwist tot deze misdadige onderneeming.

„'t Lot der wapenen heeft aan de Regtvaardigheid van onze zaak beantwoord, en onze overwinnende legers zyn op uw grondgebied getrokken.

„Bataven, wij konden niet denken, dat gylieden tot dit gruwelyk bestaan medepligtig waart. Onze vyanden zyn ook de uwen.

„Het bloed der Stichters van de Republiek der vereenigde Provintiën vloeit noch in uwe aderen, en in 't midden der gruwelen des oorlogs hielden wy niet op, Ulieden aantemerken als onze vrienden en bondgenooten.

„'t Is op dien voet dat wy thans in 't midden van U zyn. Wy brengen geen schrik, maar 't vertrouwen.

„'t Is maar weinig jaren geleden dat een trotsch Overwinnaar U wetten voorschreef. Wij geven U de vryheid weder.

„Wy komen niet by U om U onder 't juk te brengen; de Fransche natie zal uwe onafhankelykheid eerbiedigen. De legers van de Fransche Republiek zullen de strengste krygstucht oeffenen.

„Alle baldadigheden, alle buitensporigheden tegen de Inwoonders, zullen strenglyk gestraft worden.

„De veiligheid van personen en goederen zal worden gehandhaafd.

„De vrye godsdienstoeffening zal ongestoord blyven.

„De wetten, gewoontens, en gebruiken zullen vooralsnog gehandhaafd worden.

„Het Bataafsche volk, gebruik makende van zyn oppergezag, zal alleen kunnen veranderen of verbeteren de Inrigting van zyne Regeering.

GILLET. BELLEGARDE.
J. B. LACOSTE. JOUBERT.
PORTIER, (*de l'Oise.*)

Maar, zegt men misschien, dit was *Franse-Republiek's* waarheid. Een *hollandse* publicatie van 3 February 1795 drukt het zegel op de ideeën van den dag. Daarbij worden te-niet gedaan alle sedert de laaste acht jaren tegen de *patriotten* geslagen vonnissen in zake van staatkundig geloof. De aanhef is aldus:

VRYHEID. GELYKHEID. BROEDERSCHAP.

PUBLICATIE.

Alzo door de inkomst der Fransche troupes in den lande van Holland, het volk van Holland bevryd is geworden van de slaverny, waaronder hetzelve door het meer en meer voortkruipend wetteloos gezag van den stadhouder, reeds voor den jare 1787 heimelyk gebragt was, en welke vooral in dat jaar door het geweldadig middel van Pruissischen Legermacht opentlyk, ten behoeve van den geweezen stadhouder WILLEM de Vijfden en de zynen ten troon gevoerd is geweest, en zig daarop tot aan den tyde van deeze gelukkige Omwending van Zaaken gehandhaafd heeft, met Onderdrukking en Verongelyking van een meenigte Ingezeetenen van den Lande van Holland, waare Liefhebbers van haar Vaderland, die om Woorden, Advysen, Daaden in zig zelve niet misdaadig, maar op zyn ergst genomen alleen voortgesprooten uit een verschil van gevoelens over de bepalingen van het destyds stadhouderlyk gezag, op Regterlyke vonnissen, alsmede door zogenaamde politique Uitzettingen, van hunne Vuur- en haardsteeden, en van hunne Vrouw en Kinderen afgescheurd, en uit hunne kostwinningen verjaagd; aan armoede en allerhande ellende en ongemak overgeleverd zijn geweest.... enz.

Ja, *enz.!* want het ding is zeer lankdradig, en 't schijnt dat de officiële redactie van die dagen weinig toegaf aan

wat we nu te lezen krijgen uit den Haag.

In een stuk van 4 Maart 95 wordt geklaagd: »dat eenige kwalijkgezinde of door kwaadwilligen misleyde Ingezetenen" de orde storen door 't vertoonen van Oranje-tekenen, het aanheffen van oproerkreten, en 't verspreiden van valse berigten. Ja, die »kwaadwilligen" vergaten zich zo vèr, dat ze zelfs durfden doelen op een tégen-omwenteling. En, staat er, zulke »wanordres" kunnen niet gedoogd worden...

Natuurlijk, wie baas is, wil baas blijven, en wat daartegen strijdt, is uit den boze. In deze Publicatie, die ik hier niet mag invoegen, omdat ze telang is, wordt het roepen van »*orange-boven*" bedreigd met »*strenge geesseling en daarop volgende gevangenis van vijf jaaren, en daarna bannissement uit deeze provincie.*

Zoo 'n geesseling duurt maar weinige minuten. Die straf kan dus toegepast zijn. Maar *vijf jaar gevangenis?* En daarnà *bannissement?*... Och, de waarheid van 4 Maart 95 duurde zo lang niet, evenmin als de waarheid geduurd had, die weinige maanden vroeger op 't kussen zat. *Welgezinden*... *Kwalijkgezinden*... die woorden veranderden telkens van betékenis. Vandaag was *Oranje-boven* een klaar bewijs van diepe verdorvenheid; morgen zou men slecht zijn door *Oranje-beneden*. Want men méne niet, dat er bij zulke gelegenheden slechs spraak is van *politike* verdeeldheid. O neen, in de Publicatie die ik aanhaalde, worden de andersdenkenden flinkweg: *Misdadigen* genoemd.

Ook zou 't verkeerd wezen te geloven, dat alleen de Patriotten het privilegie hadden van lankdradige publicaties, en van 't oordeel over deugd of ondeugd. Maar toch heerst er een andere geest in de staatsstukken van den Oranje-kant. Men ziet dat de opstellers gewoon waren aan bureau-werk, en beter den officiëlen leugentoon wisten aantenemen. In de meeste publicatiën van die zijde wordt vermaand om toch niet, uit overdreven ijver voor de belangen

van het huis van Oranje, de andersdenkenden te beledigen of te mishandelen. Er moest uit die stukken, door een glimp van inschikkelijkheid, blijken, dat de prinsgezinden 't sterkst waren, wat toch niet waar was. Want in 87 moesten de Pruissen hun te-hulp komen, en in 95 lagen ze onder. De patriotten liegen brutaal en plomp, als mensen die voor 't eerst liegen; de orangisten spreken bedaarde, fatsoenlijke, ministeriële, onwaarheid. De patriot liegt als een boer; de orangist als 'n kommies. De stadhuiswoorden van de stadhouderlijke partij rieken naar de kanselarij; die der patriotten naar winkel en werkplaats. Maar, beschouwd op den afstand van zeventig, tachtig jaren, wekt aan beide zijden, de taal die toen de officiële waarheid heette te verkondigen, onze diepe verachting.

Het spreekt van-zelf, dat er twé nederlandse goden waren in die dagen. Eén die de Pruissen in 't land hielp, en WILLEM DEN V op den zetel; één die dezen zetel omwierp, en aan de Fransen den weg wees over de rivieren. Later daagden er meer goden op. Er was er een die LOUIS NAPOLEON beschermde. Deze god maakte plaats voor den: *dieu des armées* van den keizer, die weer op zijn beurt het veld van Leipzig en Waterloo moest ruimen aan de privaat-goden van Rusland, Pruissen, Engeland, Nederland, Reuss-Schleitz, Katzenellebogen, enz.

Maar we zijn nog zo-ver niet. Wij zijn in volle republiek, en ik zal voortgaan met het aanhalen van enige uittreksels uit de staatsstukken dier dagen. De kommentaar blijft grotendeels overgelaten aan den scherpzinnigen lezer.

PROCLAMATIE DER PROVISIONELE REPRAESENTANTEN VAN HET VOLK VAN HOLLAND, 4 MAART 95.

... Dat sedert den jare 1787 tot het tijdstip toe, dat de Fransche wapenen door het zigtbaar bestel der goddelijke Voorzienigheid begunstigd, het volk van Nederland in staat hebben

gesteld om aan het vorig willekeurig bestier een einde te maken...

Hoe rijmt die vroomheid met de vroomheid van twintig jaren vroeger, of twintig jaar daarna? Streed die god onder franse vlag? Onder bataafse-republieksvlag? Was hij orangist? Dominees, gij die u aanmatigt iets te weten van dien god, gij die u een bezoldigd beroep maakt van 't verkondigen zijner begeerte, zegt gijlieden mij eens: wanneer loogt ge? Loogt ge in den Oranjetijd? In den patriottentijd? In den fransen tijd? Of loogt ge na Waterloo? Diende uw god in 't leger van de Pruisen, toen ze WILHELMINE kwamen wreken in 87, of was hij in dienst der Fransen van 95? Zijn wij republikeins geworden mèt god, of tégen god? Werden wij Frans, Bataafs, weer Frans, en »Nederlandsch" eindelijk, mèt uwen god of tégen uwen god? Komt, antwoordt eens, dominees.

Ik heb regt tot die vragen. Want zie, in een andere proclamatie van die dagen lees ik weêr, dat god republikein was, en toch benoemde Prins WILLEM hem, weinig jaren vroeger, tot volbloed orangist. En dat verklaarde ook professer OOSTERZEE, in November 1863. Er moet een eind komen aan die weifelende gods-politiek. Dat gedurig veranderen van partij schaadt aan z'n reputatie. Men zou 't zelfs kwalijk nemen in een minister, die toch nog 'n soort van vrijbrief schijnt te hebben tot karakterloosheid.

Ik lees in de proclamatie die ik hier bedoelde, dat »*de zoo heuchelyke ommezwaai der zaaken in deeze landen, duidelyk door de Goddelyke Voorzienigheid is bestuurd,*" en iets dergelijks is er te vinden in alle stukken van dien tijd. De »Staaten Generaal der Vereenigde Nederlanden" vertellen — onder aanroeping van God, altijd — dat het vorig bestuur onder de prinsen van Oranje, beneden kritiek was. Ik vraag, hoe 't kwam, dat die patriotse God dat dan niet vroeger had verbeterd. Ik vind dat men er iets aan hèbben moest,

met zoo'n God geallieërd te zijn. Het schijnt dat de gelovers niet zo zeker van hun zaak zijn, als ze voorgeven. Altans, ze halen er hun bondgenoot eerst dan bij, als de boêl verknoeid is. God is een soort van wonderdoctor, die geroepen wordt als de fatsoenlijke geneesheer den patient heeft opgegeven. »Baat het niet, 't schaadt toch niet" zegt het volk, en ondanks alle vrome praat, bewijst het z'n *ongeloof*, door eerst dàn van god te spreken, als de verstandige middelen tot herstel zijn uitgeput. (pag. 205.)

Ja, 't Oranjebestuur was heel slecht geweest, zeiden de »Staaten Generaal," en zij verklaarden daarom dat de »*regten van den mensch*" onbestaanbaar waren met het handhaven der »*persoon of van het huys des Prince van Orange*" in de minste waardigheid.

Wat 'n geluk voor dien »prince" en dat »huys" dat zij een eigen God hadden, die hun later al die waardigheden — en meer — zou teruggeven met behulp van WELLINGTON, BLUCHER, en nog een paar heren.

Er wordt in die proclamatie van uitsluiting, veel gesproken over de »*Regten van den mensch.*" Misschien zal ik eenmaal dat stuk in z'n geheel uitgeven, en wie dan klagen mogt, na de lezing niet veel wijzer te zijn geworden omtrent mensenregt, verwijs ik naar het doel waarmede ik deze stukken behandel: de aantoning namelijk hoe men ten allen tijde *frases* heeft gegeven voor iets degelijks. Dit nu zal elk lezer erkennen bij 't inzien der documenten uit de tijden onzer grootouders, maar niet zo duidelijk blijkt deze waarheid bij 't beoordelen der zaken die naderbij zijn. De staatsstukken van *onzen* tijd zullen eenmaal worden ontleed van verre, en dan zal er bewezen worden, of wij zoveel verstandiger waren dan 't voorgeslacht. Ik beweer dat bijv. de relāzen der kamerzittingen van onze dagen, aanleiding geven tot dieper schaamte, dan de dolste publicatie van 95. Ik noemde de patriotse

leugens boers en grof... welnu, de haagse onwaarheden van tegenwoordig, zijn nietig, klein, subtiel. In 95 heerste de vermetelheid der onkunde, tans hebben wij met lafhartige middelmatigheid te doen. Men durfde vroeger leugens verkondigen; in onze dagen heeft men den moed niet om waarheid te zeggen. En wat talent aangaat... och, dat zal wel nagenoeg hetzelfde zijn.

Alweder blijkt er, kort na de revolutie, dat de god die Nederland hielp omwentelen, moeite had om zich staande te houden in z'n niewe politike positie. Altans ik vind in een stuk van de Amsterdamse regering (6 April 1795) een premie uitgeloofd van »*drie Duizend Guldens van twintig stuivers Hollands ieder*" aan dengeen die zal weten te vertellen: wie »*laatstleden Woensdag, den* 1^n^ *April, op verschillende wijzen een beginsel van oproer heeft aan den dag gelegd.*"

Die onbekende oproer-beginselaars worden »kwalijkgezinden en onverlaaten" genoemd, en de »*naam of naamen van aanbrenger of aanbrengers zullen worden gesecreteerd.*" Nu, dat was lief van de amsterdamse regering. Er ligt iets aandoenlijks in die vertrouwelijkheid tussen 't stadsbestuur — dat *f* 3000 wil cadeau geven aan 'n gemeen sujet — en den »braaven" burger, die geld verdient door 't verklikken van den medeburger die 't eerst Oranje-boven had geroepen.

De stad moet rijk geweest zijn, meent ge, dat zij zo hogen prijs kon betalen voor zoo'n lelijke dienst? O neen, de stad was niet rijk. Vier weken vroeger had ze de negotiatie opengesteld ener vrijwillige leening van *acht miljoen.* Daarin staat uitdrukkelijk dat deze som binnen éne maand moest gestort zijn, op *poene van gedwongen heffing.*

't Geld was dus schaars. Maar er was genoeg in kas, om bespieding en verraad te betalen Welk 'n ze-

delijkheid!

In de proclamatie van 1 Junij 1795 wordt gedecreteerd dat de provisionele Representanten van Holland »*op Woensdag den 17n Juny, zich en corps zullen begeeven naar eene openbaare plaats, om den God van Hemel en Aarde te danken voor zijne Zegeningen aan dit vrijgeworden Gemeenebest beweezen.*"

Weêr durf ik dat stuk niet in z'n geheel geven, omdat het te lang is. Een paar uittreksels:

Wierden onder het voorig bestuur onze keetens vaster gesmeed door eene Alliantie met dat trotsch Engelsch Gouvernement, het welk steeds ondankbaar was aan den edelmoedigen, zoo dikwerf door deeze Republicq aan de Britsche natie verleenden bystand, en hetwelk overal de vryheid als hare mededingster vervolgt; door eene Alliantie waarby men de belangens van eenige weinigen en niet van de natie had in het oog gehouden, gelyk de rampzalige gevolgen, helaas! van rondom deeze verschrikkelyke waarheid bevestigen: thans is onze vryheid bevestigd door een verbond hetwelk naar de belangens der twee Volken berekend is, en welks daarstelling, zonder eenige vreemde tusschenkomst, van Gouvernement tot Gouvernement het verheven kenmerk van broederschap heeft gedragen, waarby de Alliantien der Koningen zoo koud zijn. Dat volk is onze bondgenoot geworden, hetwelk immer getoond heeft ons gemeenebest te beminnen, en na zelf zyn ketens verbroken te hebben, ons het yzeren juk heeft helpen afwerpen; in één woord dat groot volk by hetwelk uit eene onwrikbare vryheidsliefde die voortreffelyke daden zyn gebooren, voor welker glans de oogen van Slaven schemeren, en die voor hen fabelen en herserschimmen zyn. Gy weet het, volk van Holland, toen de Franschen hunne ketens verbraken, wierden die welke wy droegen, ons ligter, en by ieder hunner voorspoeden, was het of wy in het land der slaverny een zuiverder lucht inademden.

Ook deden de namen van vryheid en gelykheid welke onder hen weergalmden, welras de vorige Bestierderen, die zoo klein in hunne gewaande grootheid waren, verbleeken, en ras, gedienstig aan den wenk van eenen stadhouder die meester van zyne meesters wilde zyn, en wiens heerschzucht, gevoed door

eene trotsche vrouw, hem naauwer verbond aan vreemde hoven dan aan 't Vaderland dat hem voedde, riepen zy ontsteld: te Wapen, te Wapen, laat ons mede tegen dat volk opstaan hetwelk zoo stout is, vry te willen zyn; laat ons mede die weêrspannigen helpen vernielen, eer het verschrikkelyk licht dat zy verspreiden, ook henendringe door de donkere sluier welke onze misdadige staatkunde voor het oog des Volks bedekt."

Maar de God die onze Vader, niet onze tyran is...

Nu ja, die god schijnt patriot geweest te zijn. Wat verder zeggen de heeren Representanten, dat de verjaagde stadhouder:

in een leugenachtig manifest zyn looze staatkunde bedekte onder het masker van groote trouw, regtvaardigheid en maatschappelyke orde, en trachtte met bloemen den weg te bedekken, waarlangs men het volk tot den afgrond leidde...

... het is in den mond der republikeinen dat de waarheid, van waar zy ook moge verbannen zyn, haar laatste schuilplaats zou moeten vinden...

Deze héle proclamatie is zeer gezwollen, en toont aan dat de patriotten hadden omgezien naar mannen van »talent", naar »schrijvers", naar »stukkenmakers".

Grappig is de klagt tegen 't vorig bestuur, dat het »*den eerdienst van god tot een staatkundig spel verlaagde.*"

... met verontwaardiging en smart zagen wy Hem by zoodanige en andere gelegenheden (*nam: bij dank- en bededagen*) van den predikstoel als een wreker, of als een weldadig Vader aan het oog des volks vertoonen, naar gelang der oogmerken welke bereikt moesten worden, ja uit deeze zelfde Raadzaal (*in den Haag*) zoodanige ongerymde schildery van hem ophangen, dat indien dezelve waarheid gehad hadden (*sic: „gehad"*) de deugdzame vaderlander tot niets minder zou gebragt geweest zyn, dan tot den verschrikkelyken wensch, dat die dus afschilderde God, niet bestaan mogt. (*„afschilderde" sic.*)

Verre van die brave Patriotten zulke snoodheid. Neen, God mogt niet meêdoen. God moest neutraal blijven. God was buiten spel, constitutioneel, onschendbaar... precies als 'n

koning. En om daarvan een voorbeeld te geven, bepalen de representanten dat ze »aanstaanden Woensdag" in 't publiek dien God zullen bedanken voor 't genotene, en »nieuwe Zegeningen van zijne liefde voor dit Gemeenebest afsmeeken."

Ik heb nog vergeten te zeggen dat er in dit staatsstuk wordt verzekerd dat:

> de naam: Vryheid, na den naam van God, in dit land de meest gekende, en de meest geëerbiedigde zal zyn, en als de voornaamste schat, meer genoemd zal worden dan die van vader, zoon en echtgenoot ..

De stijl der leugenstukken van dien tijd werd met den dag, bloemiger, kunstiger. De mannen van »talent" kwamen voor den dag, en raakten in dienst van stad en land; of, juister misschien, de mannen van 't schootsvel begonnen vertrouwd te worden met de pen. Er schijnt vraag geweest te zijn naar *frases*. In een proclamatie der Amsterdamse regering van 13 Juny wordt gesproken van »*het wimpelvoerend Y*," en over »*de deugd, die bloozen zou als 't volk zich overgaf aan wangedrag, zedeloosheid of* (let op den climax) *onbescheid.*"

Het amsterdams bestuur schrijft zelfs voor, hoe men zich kléden moet:

> Bevallige tooy, door nette eenvouwigheid, dat cieraad van onze vaders en moeders, bestuurd, zal de zoonen en dochteren der vryheid op het heerlykst onderscheiden van die Slaaven en Slavinnen, welke weleer door hunnen opschik voor den Oranjen Afgod, zich zelven en de menschheid ontëerden.

Ik begrijp niet regt, hoe dan die vaders en moeders — de »slaaven en slavinnen" die zich toch altijd gekleed hadden naar modeplaatjes uit den tijd der slavernij — hun »tooy" hadden kunnen »*besturen door nette eenvouwigheid.*" Men ziet, het talent der officiële frasen-leveranciers liet te wensen over.

Maar ze leerden vlijtig aan. Als staal volgt hier een

prachtig stuk. De kommies die 't gemaakt heeft, was *prévôt* of *maître d'armes* op de pen. Ik erken dat de man heden ten dage niet zou kunnen voldoen. Er zijn niewe *bottes* uitgevonden. In 1796 loog men door versiering, tegenwoordig door afleiding. Toen maakte men a tot: AAAaAAA... tot 'n soort van klankguirlande. Nu spreekt men de *a* uit als: *b* of *x*, en zet er een droog gezigt bij. Er was minder scherpzinnigheid nodig, om de stukken van 95 en 96 terugtebrengen tot de wezenlijke waarde, dan tans om allerlei doorgravings- en spoorwegknoeierij te ontdekken in gedésävoueerd »liberalisme", en om te weten dat het woord *kadaster* eigenlijk beduidt: bedrog, mishandeling, afpersing, roof en moord. Tegen den tijd dat *ons* geslacht zal geleerd hebben de *licentiae politicae* der haagse heren te vertalen in wat waarheid... och, »de olifant, de koning, of zijzelf zullen dan wel dood zijn." En er zijn buitenplaatsen waar men *rusten* kan.

VRYHEID, GELYKHEID, BROEDERSCHAP.

PROCLAMATIE.

Gecommitteerden van het Provintiaal Bestuur van Holland,
Aan de Burgery der Stad Amsterdam;

Heil en Broederschap!

Het aanzienlyk, het machtig Amsterdam, die schoone Paerel aan Neêrlandsch Kroon — die steun van 's Lands Welvaert, Vermogen en Vryheid, heeft binnen zyne muuren noodlottige gebeurenissen gezien, die zynen roem bevlekken, de pylers van zynen welvaart hebben doen schudden, en het Hart van den waaren Vaderlander van weedom doen krimpen. — Eerbied voor het gezag, ontzag voor de Wet, bedaarde zucht voor het gemeen belang, en ondergeschiktheid aan het oordeel en beleid van een' verlichten Raad, door het Volk verkoozen, en met de macht des Volks bekleed, hebben plaats gemaakt voor het toomeloos hollen van ziedende driften, van heiligschennend oproer, van raazende muitzucht. — Binnen deze muuren van het agtste waerold-wonder is het Heiligdom der Wet handdadig aangeval-

len, en de Majesteit des Volks opentlyk en geweldig geschonden, de Wet verkracht en het Recht vertrapt geworden. — Baldaadigen overweldigden den Zetel der Wetgeeving: daar Burgertrouw of Burgermoed scheenen te faalen: En de overweldigde Arm der Gerechtigheid zeeg, ontzenuwd en moedeloos, met een gebrooken Zwaard op het verscheurde Wetboek neder!

Amstels Burgeren! erkent aan dit akelig Tafreel, door nachttoortsen verlicht, de gevaaren van uwen toestand! uwe Raden en Rechters, aan de woede ontkomen, bragten radeloos en met bevende lippen dien kommerlyken toestand in den Vaderlyken schoot der Hoogstgeconstitueerde Macht van Holland; Zy kwamen dien met gegronde en bittere klachten vertrouwelyk schetsen, en lieten aan Haar de middelen over, om 's Lands belang in Amsterdam te redden.

Die Vergadering, verbaasd en ontzet, en gloeiende van verontwaardiging, bloosde van schaamte over de bedreeve spoorloosheden, voor de Eer van den Patriottischen Naam: — Handhaafster van Wet en Recht, gevoelde Zy al het gewicht van haaren Plicht; Zy beloofde herstel en bescherming, besloot en werkte; Zy benoemde ons uit haar midden, om haare bevelen uit te voeren; en Wy, getrouw aan de verplichting, ons door het Volk van Holland in onze benoeming opgedragen, en by onzen gedaanen Eed erkend en beloofd, mogten ons aan dezen hoogstonaangenaamen, ja, gevaarlyken last niet onttrekken.

De Vergadering voorzag in onze veiligheid, door ons de middelen in handen te stellen, welken hare bevelen kracht konden geven: met het gezag des gantschen Volks bekleed, vermogten wy onze Persoonen aan geene beledigingen bloot stellen, waardoor de Oppermacht des Volks zou geschonden zyn geworden: Neen, wy konden ons niet waagen te midden in het oproer! Hoe! zouden wy zonder bescherming verschenen zyn in eene regeringloze Stad, daar de Wet gehoond en zonder bescherming gebleven was! — Burgers! beantwoordt dit zelven: — wy kwamen, ja omstuwd met eene gewapende macht, en onze voorhoeden waren reeds binnen uwe poorten, niet met den trotsch van Dwingelanden, of, om Medeburgers te onderdrukken; maar om de Wet te doen spreeken, en onverlaaten te doen bukken voor den algemeenen wil; uwe verbystering stelde U buiten staat, om dit onderscheid te gevoelen; — de opstand binnen uwe muuren bleef in kracht, en uwe overmande Raad zond bezendingen, om ons den optocht te doen staaken: hunne krach-

tigste beweegredenen waren de sterkste bewyzen van een nieuwe schuld, en een (te recht verdagt) voorgeven van hersteld gezag; maar zy schilderden ons met ontzettende trekken het onberaaden opzet van een gewelddadige tegenstand, die ysselykheden ten gevolge konde hebben.

Voorstanders van de Eene en Onverdeelbare Republiek erkenden dan niet eens de werkelyke Eenheid van Holland; in eene enkele Gemeente zou tegenstand geboden zyn aan de Troupes van het geheele Bataafsche Volk! — men waagde het, deeze onderneming te rangschikken by die van eenen WILLEM den 2den, en van eenen FERDINAND van Brunswyk.

Misleide Burgers! is dit uwe verlichting, wat zal dan uwe vryheid zyn? — waandet gy uwe vryheid te verdedigen, door misdadigen te beschermen?

Genoeg, wy deinsden terug op het enkel denkbeeld van onschuldig, van verbysterd Burgerbloed te doen stroomen, en, daar geen gevaar ons konde keeren, werden wy door uw belang ontwapend: wy mochten, wy wilden U op dezen toets niet stellen, die de nagedachtenis dezer gebeurenis in de geschiedenissen zou gebrandtekend, en mogelyk uwen welvaart den hartäder afgestooken hebben.

Ziet daar, Burgers! genoeg, om ons gedrag te beoordeelen, en U te doen gevoelen, wat gy van ons te wagten hebt: wy komen nu ongewapend tot U, om onzen Last te volbrengen, onder de toevallige beveiliging van eene onzydige macht, die de rust en orde verzeekerd: wy komen uwe Wetgeving herstellen in haare Eer en Gezag, het Recht in werking brengen tegen de schuldigen, en uwe rust voor het vervolg te verzeekeren; En, zo wy ons in het onderzoek van het gebeurde mengen, zal het zyn, om te zekerder de Wet tegen den verleider te wenden, en de misleide werktuigen te spaaren.

Amstels Burgers! keert dan weder onder de Wet, beschermt, als voorheen, het Publiek gezag, en bedaart de gisting der gemoederen; — Laat rust, orde en veiligheid onder U heerschen, als weléer; Laaten dezen uwen vryheidsboom omringen, opdat onder zyne schaduw, welvaart en vermogen tot U wederkeeren, en de bezorgde vreemdeling, gerust op de Soliditeit van uwe Beurs, en op de zekerheid van uwe Bank, gewaarborgd door de Hollandsche trouw, niet aarzele, zyne schatten in uwen schoot te blyven storten: Zoo gaat het den Koopman, en dan ook den Arbeidzaamen, wel! En, zo gy moedig de wapenen aan-

grypt, zo zy het dan, ter verdediging van Vaderland en Vryheid, en tot handhaving der Wet; En Amsterdam is, als weleer, het Cieraad van Nederland, het Puikjuweel der Steden.

Amsterdam, den 28 Mey 1796, het Tweede Jaar der Bataafsche Vryheid.

M. Temminck.
Ads. Hartevelt.
R. van den Bosch.
D. van Aken Hendz.
J. de Jongh van Heedikhuyzen.
C. J. van Brakel.
C. van Foreest.

Is dit niet een prachtig stuk? Is 't niet een kostbare bijdrage tot 'n verzameling van officiële effect-leugens? Bedenk, lezer, dat zoo'n vod toch eenmaal met quasi-ernst is afgekondigd, en dat het hier en daar door een welwillend burger met wezenlijken ernst gelezen is. Is 't niet verdrietig?

Twéde hoofdstuk vol officiële leugens.

515. Bij 't bladeren in de staatsstukken van vroeger tijd, staan we verbaasd over de goedmoedigheid, waarmede onze grootouders zich hebben laten bedriegen. Overal *klank* voor waarheid. En 't heeft indedaad zijn nut daarop te wijzen, om te bewerken dat eenmaal onze kleinkinderen ons voor iets minder dom mogen aanzien, dan wij nu wel genoodzaakt zijn het voorgeslacht te doen.

Er liggen vele stukken voor mij, waarin het burleske om den voorrang strijdt met onbeschaamdheid. Wie zou 't bijv. geloven dat in 1811, de geestdrift voor Napoleon, zo groot was te Batavia, dat de Gouverneur Generaal Janssens de ingezétenen moest uitnodigen *niet te illumineren*, wijl al te veel Keizersgezindheid den prijs der olie tehoog zou opvoeren? Dit belet niet dat dezelfde Janssens,

kort daarna, Java overgaf aan de Engelsen. De datum van officiële geestdrift en illuminatiewoede moet toen op eenmaal veranderd zijn.

Iets vroeger voelde de hardvochtigste mens zich gedrongen een traan te wijden aan de angsten van den maarschalk DAENDELS, die op den „2^{n} van herfstmaand 1810" niet wist wie baas was, en of men dus geestdriftig moest wezen of niet, en zo ja, voor wien? Op dien dag namelijk was LODEWIJK jarig, en reeds den 8^{n} Augustus te voren was er officiëlen last gegeven tot geestdrift.

Dat was makkelijk. Maar zie, tussen 8 Augustus en 2 September, waaiden er geruchten over dat de »dierbare" persoon van den »beminden" koning, geen koning meer was, en dus ook geen dierbare persoon meer. Men mompelde van *abdicatie*, van inlijving bij Frankrijk, enz. Op wiens gezondheid moest nu de brave maarschalk drinken? Welke persoon was nu dierbaar? Welke vorst bemind? Och, die arme DAENDELS!

Ziehier het verslag uit de officiële Bataviasche Courant van 7 September 1810, en men bewondere den bekwamen man die »kool en geit" wist te sparen, zo goed als een moderne dominé.

BATAVIA, *den* 2 *van Herfstmaand* 1810.

De dag van heden was voor ons een dag van bijzondere vreugde: de geboortedag van onzen geliefden Koning werd statig gevierd, ingevolge der bepalingen bij besluit van Zijne Excellentie, den Maarschalk en Gouverneur Generaal, van den 8sten van Oogstmaand voorgeschreven, en in ons N^{0}. 33 medegedeeld.

Na gehoudene groote parade, ontving Zijne Excellentie de gelukwenschingen van de Hooge Regering, van het gansche korps Land- en Zee-officieren, van alle de Collegien en verdere Ambtenaren, als mede van eenige Regenten der Jakkatrasche bovenlanden, van de Officieren der Burgerij, van de Kapiteins en Luitenants der Chinezen, en van den Majoor en verdere Officieren

der Mooren, welke allen op het zeerst de blijken van hunne verkleefdheid aan den dierbaren persoon van Zijne Majesteit, onzen beminden Koning, en Hoogstdeszelfs Doorluchtig huis, aan den dag gelegd hebben.

Bij den openbaren Eeredienst van heden is de bijzonderheid van den dag ook pligtschuldig aangedacht: Voor een langgerekt genoegelijk leven en de voorspoedigste regering van den verjarenden Koning, werd in de Hervormde Kerk, door Professor Ross, eene hartelijke en ernstige voorbidding gedaan; en is in de Roomsch Catholieke kerk met veel plegtigheid het *Te Deum* gezongen geworden.

Des avonds gaf Zijne Excellentie een prachtig soupé en bal waar bij twee honderd personen aanwezig waren. De volgende gezondheden zijn bij die plegtige gelegenheid door Zijne Excellentie ingesteld, en met enthusiasme gedronken:

1. Zijne Majesteit, de Koning van Holland, onze Heer en Meester, aan ons allen even hartelijk dierbaar, *hetzij Hoogstdezelve blijve onze Souverein, dan wel de Kroon van Holland mogte verwisseld hebben tegen den Troon van een aanzienlijker gewest en gelukkiger klimaat.*

Men lette op de regels die ik onderstreep, en bewondere Daendel's vinding.

2. De Keizer Napoleon de Groote, ons mede even dierbaar, als *broeder van onzen Koning, of als onze aanstaande Souverein.*

3. *Het verdere huis der* Napoleons.

Alles *even hartelijk dierbaar* alzo. De koning die 't smokkelen begunstigde, en de man van 't continentaal stelsel. De niewe keizer, en de oude prefect. Is 't niet walgelijk?

Als eervolle uitzondering op de *cant* dier dagen, citeer ik 't stuk, waarin Lodewijk afstand doet van den troon. Het is waardig en eenvoudig.

Amsterdam, *den* 3den *van Hooimaand.*

Lodewijk Napoleon, door de gratie Gods en de Constitutie des Koningrijks, Koning van Holland, Connétable van Frankrijk.

Allen den genen, die deze tegenwoordige zullen zien of hooren of lezen, Salut.

Hollanders! Daar ik overtuigd ben, dat niets meer voor uw belang of uwe welvaart door mij kan worden uitgewerkt, maar integendeel mij zelven aanmerke als een' hinderpaal, welke den goeden wil en beöogingen van mijnen broeder jegens dit land kon stremmen, heb ik mijnen rang en Koninklijke waardigheid afgestaan ten behoeve van mijnen oudsten zoon NAPOLEON LODEWIJK, en zijnen broeder Prins KAREL NAPOLEON.

Hare Majesteit de Koningin, van regtswege volgens de Constitutie Regente van het Koningrijk zijnde, zoo zal, tot Hare aankomst, het Regentschap in handen zijn van den Raad der Ministers.

Hollanders! nimmer zal ik een zoo goed en deugdzaam volk, als gijlieden zijt, vergeten. Mijne laatste zorg zoo wel als mijne laatste zucht zullen zijn voor uw geluk. Terwijl ik u verlate, kan ik u niet genoeg aanbevelen, de Militaire en Civiele Beambten van Frankrijk wél te ontvangen. Dit is het eenige middel om Zijne Majesteit den Keizer, van wien uw lot, dat van uwe kinderen en dat van uw geheel land afhangt, genoegen te geven. En daar nu kwaadwilligheid en laster mij niet langer kunnen bereiken, ten minste voor zoo verre tot u betrekking heeft, heb ik de wel gegronde hoop, dat gij eindelijk eene belooning zult vinden voor alle uwe opofferingen, en voor alle uwe grootmoedige standvastigheid. — Gegeven te Haarlem, den 1sten van Hooimaand 1810.

LODEWIJK NAPOLEON.

Den 20sten Februari 1811 was DAENDELS verlost van den twéstrijd. Wij lezen in de Bataviasche Courant van dien datum:

Eindelijk zagen wij hier, na zoo lang verstek, uit het vaderland zelve s' Lands oorlogsbrik *de Claudius Civilis* onder bevel van den Opper-Luitenant ter zee GEORGE ALEXANDER POOL den 17 dezer ter reede aankomen, afgezonden met de stellige tijding der gewigtige staatsgebeurtenis, waardoor ons dierbaar vaderland met het groote Fransche Keizerrijk is vereenigd geworden. Des anderen daags gaf Zijne Excellentie de Gouverneur Generaal DAENDELS des avonds een aanzienlijk festijn voor 130 personen, waar het eerst ter eere en op de gezondheid van onzen nieuwen Souverein, Zijne Majesteit den Keizer NAPOLEON, plegtig werd gedronken.

Er lag sarkasme in de keus van 't vaartuig dat deze tijding overbragt naar Indië. De *Claudius Civilis*, de Bataaf bij uitnemendheid, moest komen vertellen dat z'n bataafse nazaten Fransen waren geworden. Zonderling klinkt bovendien het woord »dierbaar vaderland" in een mededeling die, weinig regels verder, den feestdronk vermeldt op den man die dat dierbare vaderland had ingeslikt. Woorden, frases, leugens!

Het Proces-Verbaal der plegtige aankondiging van die gebeurtenis in Indië, is weer te lang om hier in z'n geheel te worden meêgedeeld. Maar 't is jammer, want daarin komen zonderlinge beschouwingen voor. Onder anderen zegt DAENDELS:

> dat het door ons als eene bijzondere beschikking des Allerhoogsten, in wiens handen het lot der volken is, moet worden aangemerkt, dat het Zijne Majesteit den Keizer en Koning goedgunstig behaagd heeft, een oog van medelijden op ons land te vestigen, en Holland een gedeelte te doen uitmaken van die groote natie, welke een ieder over hare daden in verbaasdheid en verwondering houdt opgetogen, van welk belangrijk evènement wij de heilzaamste gevolgen, zoo voor Holland zelve als voor deze Kolonie, met vertrouwen op de vaderlijke zorgen van Hoogstged: Zijne Majesteit onzen tegenwoordigen Souverein te gemoet zien.

Men weet hoe MARIE ANDERSON in *de Dageraad* zich uitliet over *nationaliteit*. Heeft ze niet volkomen regt? Is er één woord te vuil, om zoveel vuiligheid naar behoren te karakteriseren?

Onder de regelingen die 'n gevolg waren van den niewen stand van zaken, behoorde ook:

> Om, in stede van de, bij de op den 24 van sprokkelmaand 1807, gearresteerde order van voorbidding in de respectieve kerken van Indië, vermelde Hoogste Magten in het Moederland, bij den openbaren eeredienst van alle Kerkgenootschappen hier te Lande, van nu voortaan te doen voorbidden voor H. K. K. M. den Keizer en Keizerin der Franschen, en de verdere Keizerlijke familie.

Dus God kwam er weêr bij tepas. De vergadering waarin DAENDELS zich *mir nichts, dir nichts* ontsloeg van den eed aan LOUIS gedaan, zonder achttegeven op de dynastieke regten van diens zoon, was dan ook heel fatsoenlijk geopend met een gebed.

De frans-hollandsche generaal JANSSENS liet zich in 1811, door z'n kommiezen in den mond leggen:

> „dat de naam- en geboortedag van onzen doorluchtigen Souverein, den grooten keizer NAPOLEON, door de geheele uitgestrektheid van het magtigste en luisterrijkste rijk der aarde, met geestdrift gevierd wordt, en dat ieder gevoelt hoe men bij 't vereeren van zijn Souverein, te gelijk hulde doet aan den grootsten der Stervelingen."

De soort van mensen die zulke dingen bij elkaêr liegen, maken *nu* memoriën van budgets-toelichting, troonredenen, *leading articles* over vrijarbeid, kultuurstelsel en kadaster, ministeriële speeches... 't één zoveel waard als 't ander. Ook graven ze Holland door, zo smal mogelijk. En ze vervalsen de stukken die men voorlegt aan de kamer, zo onbeschaamd mogelijk. En ze houden de ministers op 't kussen, zo lang mogelijk. En ze bedriegen 't volk, zo brutaal mogelijk. En 't volk verdraagt dat alles, zo lamlendig mogelijk.

Kort na die »grootsten der stervelingen"-parodie, vinden wij 't verzoek van JANSSENS, om toch niet te illumineren, wijl de olie te duur zou worden... zó groot was 't enthousiasme! Wij willen hopen dat het gelukt zij, zich te ontlasten van al dien geestdrift, zonder illuminatie.

Of heeft men z'n drift van geest, en z'n olie, opgespaard tot weinig jaren later, toen die dingen nodig waren voor den souvereinen vorst? Toen was weer die grote NAPOLEON een slecht sujet geworden. Niemand bad voor hem, en er waren geen Gouvernements publicatiën meer nodig, om de olie te beschermen tegen al te gloeiend enthousiasme. Het tijdvak van 1815 tot 1825 is rijk aan voorbeelden van publike

leugens. Na Waterloo vertelden de deftige schrijvers van den dag, dat » die Corsicaanse tyran volstrekt geen genie was, en dat het tot dien tijd toe maar zo scheen ... *omdat-i aan den drank was verslaafd.*" Er was namelijk in z'n reiskoets die buitgemaakt werd op den weg van Belle-Alliance, *een flesch Rum* gevonden. Zie de *Vaderlandsche Letteroefeningen* van die dagen. Neerlands god had dus eigenlijk zolang geworsteld met den god van Jamaïca.

En, als slotstaaltje, twé regels die ik vond in de *Euphonia*, een tijdschrift geredigeerd door Dominé DECKER ZIMMERMAN, met collaboratie van Jufvrouw PETRONELLA MOENS:

„Hoe maakt het BONAPARTE? Goed!
Hij vreet laurieren, en zuipt bloed."

Wie 't lelijk vindt, verwijs ik naar de Christelijke redactie van dat tijdschrift, een der deftigste in het twéde decennium onzer eeu. 't Is vol goddienerij en geloof, dat spreekt van-zelf.

Derde hoofdstuk vol professorale en professionele leugens.

516. Voor 'n jaar vierde men het halve eeufeest van Nederlands Herstelling, zoals men dat noemt. Wat er eigenlijk hersteld is, weet ik niet. Maar wie 't precies weten wil, kope 't boekje van VAN DER PALM. Daarin zal 't wel haarklein worden uitgelegd, welke zegeningen Nederland genoot in 1813. Er zijn daarvan onlangs duizende exemplaren verkocht, en ik — die 't niet heb gelezen — vertrouw, dat m'n lezers het kennen. 't Is zo » mooi", zegt men. Wel mogelijk. Ik weet dat VAN DER PALM handig was, want ik herinner mij, hoe hij de straf van de slang in 't paradys wist te doen rijmen met Genesis I, waar van kruipende dieren wordt gesproken. Er was gevraagd hoe 't kruipen een straf kon zijn, daar er toch reeds gekropen was vóór de zonde?

— Lees voor kruipen: *wriemelen*, voor kruipend gedierte:

wriemelend gedierte ... en de zaak is gezond, zegt de uitleggende professer.

Men zie z'n aantekeningen op den bijbel.

Die man zou aan 't volk vertellen wie God is!

Nu, 't schijnt dat men juist geen appels hoeft gegeten te hebben van 'n verboden boom, om vertrouwd te zijn met de wormbeweging die kruipen heet. Altans VAN DER PALM, de deftige redenaar bij uitnemendheid, dezelfde VAN DER PALM die weinig jaren later Nederlands *herstel* zou gedenkstukken, werd in 1808 belast met het leveren en uitspreken der openingsrede bij 't verjaarfeest der *Orde van de Unie.*

Het ding »wriemelt" van bombast, onnatuur, flikvlooierij ... en leugen. Ik zal er een paar staaltjes van meedélen. Ik houd de meesten mijner aanmerkingen terug. De lezer make die zelf, en verachte met mij den man die z'n slappe rug zo diep wist te buigen, om 'n kruimpje optevangen van de tafel der koninklijke gunst. Laat ons betreuren dat hij niet aanving met het slot, waar-i heel komedianterig zegt: dat het »snikken hem belet voorttegaan." Wat 'n geluk, dat-i juist snikte toen 't uit was! Men ziet dat meer bij officiële redenaars. Het schijnt een voorwaarde hunner benoeming te wezen, dat ze hun snikken weten te plaatsen waar 't tepas komt.

Hoe zou 't een redenaar gemaakt hebben, die *geen* kinderen had verloren bij den ramp van Leiden? Altijd doorgesproken?

Zo is er zegen bij ongeluk, als men z'n smart maar goed weet te gebruiken. VAN DER PALM, de professionele leugenaar, »verwriemelde" de nagedachtenis van z'n verloren kind tot 'n gedenkstuk van walgelijke vleijerij, en sausde het leugenoffer dat-i bragt aan de goden van den dag, met de tranen van z'n verbrijzeld hart.

LOUIS kan tevreden geweest zijn.

Of deze later, in z'n afzondering, het andere »gedenkstuk" heeft gelezen? Dr. WAP zal 't wel weten, die hem daar bezocht heeft. Een onttroonde Koning moet een smartelijken indruk hebben van de mensheid.

Welnu, in April 1808 was LODEWIJK nog niet onttroond, en de man kan toen nog naïf genoeg geweest zijn, om met aandoening te luisteren naar de praatjes van den professer. Deze begon dan met de verklaring: dat LOUIS »*de Koninklijke Order der Unie had toegeheiligd aan alles wat groot, goed en edel is*, en op dien onëenvoudigen bluf volgt: »*dat deze eenvoudige spreuk, even als de oud-hollandsche aard, onder een nederig voorkomen de verhevenste gevoelens uitdrukt.*"

Wat verder verhaalt hij dat: »*wij* (de Hollanders namelijk) *eenmaal onze redding, ons herstel aan* LOUIS NAPOLEON *zullen te danken hebben.*"

Dit nu is niet geschied, zover ik weet. Maar VAN DER PALM — bedacht op 'n uitweg, voor 't geval dat z'n profetie eens falen mogt — maakt een conditie. Die red- en herstelgeschiedenis zal plaats vinden, als .. als... Raad eens, lezer.

> ... als het de almagtige voorzienigheid behaagt, ons bestaan te doen voortduren.

Kijk, dat is prachtig gezegd voor een officiëlen wèlspreker. De zieke zal in leven blijven als-i niet sterft. We zullen gered worden, als we niet vergaan. En dat conditionele redden zou uitgevoerd worden door LOUIS!

> ... liefde tot het vaderland is de eerste van alle burgerlijke deugden; want uit haar vloeien alle andere deugden voort.

Dan is VAN DER PALM wel heel deugdeloos geweest, hij die in deze zelfde speech, vrij *òn-vaderlands* den vreemdedeling flikvlooit, en diens »grooten broeder" door wien 't »vaderland" weldra zou worden ingepakt. Maar ook vóór de inlijving, was 't niet zot — neen, huichelachtig! — in

den hybridisen toestand onder LOUIS, van een *vaderland* te spreken?

De slimme »redenaar" schijnt dit te hebben ingezien, en hij »dekt" zich, door iets verder waar-i weêr hoog opgeeft van die gloeiende liefde voor dat vaderland, heel jesuities daartussen te smokkelen:

> ... ik bedoel niet liefde tot eenig staatkundig stelsel, maar liefde voor onzen vaderlandschen grond...

Nu weet men wat onze professer bedoelt met vaderlandsliefde. Het is hem een soort van modderzucht, moerasliefde, vuilwater-dronkenschap, onverschillig of die modder bebloed is, of er slangen baas spelen in die moerassen, en of dat vuile water ongezond is. Volgens VAN DER PALM kunnen hier Laplanders ons de wet stellen... 't doet er niet toe: het land blijft òns dierbaar water. De Russen mogen komen, en ons de zegeningen meedélen van de knoet... 't doet er niet toe: 't blijft VAN DER PALM's dierbare modder. De eerste de beste geweldenaar moge ons den voet op den nek zetten, ons onze vrouwen en kinderen afnemen, ons vertrappen, beroven, vermoorden. »*zodat de weeke grond hijgt onder 't wigt van wee!*"... het doet er niet toe: die met bloed gedrenkte grond blijft het geliefd moeras van VAN DER PALM, en consorten.

Ook behalve mijn afschuw van vaderlandsliefde, in anderen zin, moet ik betuigen verwonderd te zijn geweest over die uitlegging van dat ellendig woord. Hij zegt dat: »*liefde tot het vaderland* — d. i. in zijn mond, die ongeneeslijke moddermanie — *niet onderscheiden is van de heilige, natuurlijke, onuitroeibare, liefde voor eigen kroost.*"

Wat zoo'n redenaar al rare dingen zeggen kan! Eilieve, dan moet ik terstond een ridderorde hebben voor vaderlandsliefde, omdat ik veel van m'n jongens houd; en hoe maken 't dan de mensen die geen kinderen hebben, met

hun vaderlandsliefde? Een advertentie in de courant: »heden werd ik vaderlandslievend," zou dan beduiden dat je vrouw bevallen was? Wat drommel, dan wordt elke baker staatsraad, en elke vroedvrouw minister.

Hoe gelukkig dat ik maar een eenvoudig mens ben, en geen betaalde lofredenaar. Want zie, als ik dat alles vroeger had geweten — en geloofd! — dan zou ik verzuimd hebben mijn kinderen liefte hebben, ik die mijn vaderland... niet bezonder hoogstel. Ik meende vroeger, waarachtig ter goeder trouw, dat die twe dingen volstrekt niet in verband stonden.

In VAN DER PALM's walgelijk stuk geeft hij de necrologie van veertien stuks »ridders", die in den loop van dat jaar — of sedert de stichting, dat weet ik niet — ontvallen waren aan de orde. Al die heren waren voorbeelden van deugd, dapperheid, edelmoedigheid, vaderlandsliefde, enz., enz. Jammer dat de namen van bijna al die helden nu, na slechs vijftig jaar, glad vergeten zijn. Òf VAN DER PALM heeft gelogen — en juist het bewijs dáárvan lever ik door deze redenering — òf dat vaderland is een zeer ondankbaar vaderland geweest. Ik zal u een bewijs geven, lezer, en ik laat u de keus in 't dilemma:

> Maar waarom moet ik hier aan U. M. het smartelijk verlies van één harer Groot-Officieren, dat van dien dapperen en edelen N. N. herinneren. Door U. M. met het Groot-Kruis dezer Orde versierd, en met een der aanzienlijkste eereposten begiftigd, ja, 't geen oneindig meer zegt, met uwe achting, Sire, met uw vertrouwen, en met uwe vriendschap vereërd, was hij een zegen voor het nieuwe Vaderland, door hem aangenomen, gelijk hij dat zijner geboorte tot sieraad en luister verstrekte.
>
> Maar welke zijner deugden of verdiensten zal ik het eerst vermelden, om aan zijne nagedachtenis regt te doen. Zal ik hem met mijne verbeelding volgen, daar hij als krijgsman naauwelijks de loopbaan der wapenen intreedt, of hij ziet zijn moed, zijn beleid, zijne standvastigheid met de heerlijkste uitkomsten

bekroond! Zal ik hem vergezellen, daar hij in Marengo's velden Frankrijks schoonste zegepraal door zijn bloed en wonden helpt bevechten? Of daar hij, na den vrede, welks verbreeking aan Europa zoo vele rampen berokkende, in Amerika's afgelegene oorden, eene hem toevertrouwde Volkplanting met onbezweken heldhaftigheid verdedigt. Met een handvol volks biedt hij het hoofd aan een tienmaal magtiger vijand: geene herhaalde bloedige stormen brengen zijn gevoel van pligt en eer aan het wankelen: schoon elk zijner brave manschap meer dan dubbeld gewroken valt, ziet hij nogtans zijne kleine bende verminderen en smelten, maar weigert zich aan zijnen vijand te onderwerpen. Het noodlot zelf eerbiedigt zijne standvastigheid: door de overmagt verplet, is zijne nederlaag aan eene zegepraal gelijk, en de verbaasde Overwinnaar zelf doet hulde aan zijne meerderheid! Of zal ik zijne regtvaardigheid, zijne wijsheid, zijne zachtzinnigheid naar waarde pogen te roemen? niet slechts in zijnen rijperen ouderdom, in kalme tijden, maar ook in die dagen, toen Frankrijks naam bijkans op hetzelfde oogenblik het afgrijzen en de bewondering des wereldronds was; ook daar aan den dag gelegd, waar de hitte der geestvervoering de onrustige gemoederen deed gisten en koken; doch wier woede of door zijn verstandig beleid werd afgekeerd, of door zijne innemende zeden bedaard, of door zijne onwrikbare vastheid van geest beteugeld. Zal ik eindelijk de grootheid, de openhartigheid, de edelmoedigheid zijns karakters malen, die in alle zijne betrekkingen, en zelfs in den dagelijkschen omgang, hem ieders eerbied, achting en liefde deden verwerven? Doch wie is 'er wiens hart niet gaarne instemt met de gevoelvolle lofspraak van allen, die hem kenden, die met de tranen van zijne bedrukte vrienden, van zijne troostelooze echtgenoote, niet gaarne zijne tranen vermengt! Sire, dat in lengte van dagen geene verliezen, gelijk dit, het hart van U. M. doen bloeden! Dat de bescherming der Eeuwige Voórzienigheid, over Haar uitgestrekt, ook allen, die de zuilen van Haren Troon zijn, met Haar beveilige.

Men ziet, ik heb den naam opengelaten. Als die man zoo'n feniks was, moet men hem kennen, dunkt me. Welnu, dat pronkmodel van volkomenheid, die sublime N. N., heette... NOGUES. Kent ge hem? Ik niet.

Maar let op de gevatheid van den redenaar. Kòn hij

zijn tractement als officiële vleier beter verdienen, dan door zo uittewijden over iemand die de gunsteling van LOUIS schijnt geweest te zijn? *C'est le sublime du genre.* En hij brengt die taal voor den dag, weinige ogenblikken voor hij »snikken zal over 't verlies van z'n eigen kinderen." De ellendeling wist de tranen die hij straks zou nodig hebben, binnen te houden, tot hij ontlast was van den honig die hij te leveren had, en léverde *con amore!*

Als ik aan god geloofde, zou ik godslastering vinden in VAN DER PALM's vleitaal. Maar omdat ik, liever dan voor een god, partij trek voor het *goede*, noem ik hem schuldig aan laster van 't edelste dat in ons is, aan verkrachting van den adel des gemoeds.

Ik ben misselijk van den professer en z'n speech, en sluit dit hoofdstuk, iederen lezer uitnodigende de speeches van onzen tijd te toetsen aan de opmerkingen die ik over vorige dagen ten beste gaf, want helaas, »*dat alles is alzo gebleven tot op dezen dag!*"

Waarheid in legende.

517. »Kinderen zeggen de waarheid." Deze uitspraak is van volle toepassing op het menselijk geslacht, welks algeméne geschiedenis het best kan worden voorgesteld als één groot Faust-drama. De eerste mens — dat is: het mensdom in z'n eerste aandoening van zelfbewustzijn — wilde *weten.* FAUST, zich opdringende dat hij man was, na 't doorlopen der kinderschool van allerlei *logiën*, wilde *weten.* En ook de kleine WOUTER, onbewust ontwakend uit den slaap zijner eerste jaren, wilde *weten.* Wat ADAM meende te plukken van een boom, wat FAUST dacht te vernemen van MEPHISTO, onze kleine jongen zou 't vragen aan FEMKE, aan pater JANSSEN ... om 't even. Er was dorst naar kennis; die dorst moest gelest worden, onverschillig aan welke bron.

Maar er is meer dat aandrijft tot beweging. Onze zeden

hebben een gemaakten afschuw uitgevonden tegen geslachsdrift, en zij veroorloven eerder een opgedrongen leugen, dan 'n wijsgérige waarheid, die niet »fatsoenlijk" wezen zou. Wie echter z'n »fatsoen" zoekt *in* de waarheid, erkent dat hystérise aandoeningen ten allen tijde een hoofdrol speelden in de geschiedenis van mensdom en mensen. Men lette op den phallus-dienst; op 't aanbidden van 't scheppend beginsel; op de liefde-maaltijden der eerste Christenen; op 't smachtend vereeren van den lieven JEZUS, door de nonnen; van de — *altijd schone* en altijd *jeugdige* — maagd MARIA, door de monniken. Overal ziet men, dat de zucht tot liefhebben, tot aanhechten, tot éénzijn, een hoofdrol speelt, ook waar de vertoners-zelf de onbewuste werktuigen zijn van die neiging. Als *de* man *de* vrouw niet had liefgehad, zou 't paradys-gebod niet overtreden zijn. De hoogdravende wensen van FAUST kwamen neêr, op 'n nog-al platte liefdesgeschiedenis. WOUTER verwarde zijn hemelse FANCY met de ordinaire FEMKE.

De zucht tot *weten* en *kennen* van den knaap, van den allerlei-dingen-doctor, die met al z'n geleerdheid een kind was, en eindelijk van dat allerdomste kind, dat in Azië voor duizende ewen tot bewustzijn raakte van zichzelf, vloeiden in-een met die andere hoofdvoorwaarde van ons bestaan: met *liefde*.

Kennen, beminnen... Nog ontbrak er iets! Als de zucht naar wetenschap voldaan ware, zou er verzadiging ontstaan zijn, en de knaap, de geleerde, de mensheid, ware tot stilstand geraakt. Dat mogt niet. Of juister — want het zou schijnen, als-of er iets *bepaald* was: *opdat* wij bestaan zouden. Er is geen: *opdat*, alles is: *omdat* — juister is het te zeggen: dat wij er niet *wezen* zouden, als we niet door de eigenschappen van ons *zijn*, werden gedwongen tot *voortbestaan*. Wanneer het individu — en ons geslacht — verzadigd wezen kón van kennis, ware die verzadiging een

doodvonnis. Zo ook met liefde, met begeerte tot toenadering, onverschillig of ze zich openbaart in een zucht, in 't schenken ener bloem, in 't beklimmen van een venster, in 't opsporen van een noorder doortogt naar Indië, in 't bespieden der grondstof van een centraal-zon, of in 't verplaatsen onzer verbeelding naar zogenaamd hoger sfeer van bovennatuurkunde, overal is juist die brandende begeerte tot éénzijn met het onbekende, de oorzaak onzer beweging, dat is: van ons *bestaan.* Het spreekt dus van-zelf dat dit bestaan vernietigd werd, wanneer het bereiken van 't doel mogelijk ware. En deze onmogelijkheid stelt alzo de derde soort van kracht daar, die ons instand houdt: opstand tegen het verbod, de behoefte aan *strijd.*

Dat wist MEPHISTO. Dat voelde de dichter van Genesis. En dat weet ik, die getracht heb de bitterheid te schetsen van WOUTER's gemoed, hij die geen bijbels mogt verkopen op »d' ouwe brug," hij die z'n beentjes niet mogt uitstrekken als er een »bakers-oudje" aan 't voeteneind lag, en niet eens permissie kon krijgen om een behoorlijke roverij optezetten in Italië.

Strijd! Waarom gaf »*der geist der stets verneinte*" den doctor die *weten* wilde, een arm meisje te verleiden — *verleiden* is 't woord hier. In de wereld komt het zelden voor — waarom een meisje te bederven, in plaats van 'n volmaakte cirkelkwadratuur? In plaats van de *oorzaken* der wetten van de snelheid der vallende ligchamen? In plaats van antwoord op de vraag: wat er zijn zou, als iets anders was dan 't is? In plaats van verklaring der magneetkracht? In plaats van een lofrede op de milt, welker hoge verdienste tot nog toe onbekend is?

Waarom gaf MEPHISTO, in plaats van dit alles, een meisje te veroveren. Iets nietigs, in plaats van 't moeielijke, dat FAUST scheen te zoeken?

Het antwoord op deze vraag ligt voor de hand. Ik ge-

loof niet dat de dramaturg GÖTHE verdienste heeft in 't behandelen van dit onderwerp. Na den gezwollen proloog, had FAUST heel andere dingen moeten begeren, dan 't bezit van de onnozele GRETCHEN. Doch waar de *schrijver* GÖTHE een fout maakt, speelt de mens GÖTHE onwillekeurig 't *enfant terrible* van de waarheid. MEPHISTO scheen beter te weten dan FAUST-zelf, niet wat deze begeerde, maar wat-i nodig had. GRETCHEN? Volstrekt niet. *Strijd* òm GRETCHEN, en daardoor *strijd* met opgewekte zinnelijkheid, *strijd* met zich-zelf ten éwigen dage. O, de prikkel tot *weten* zou spoedig verstompt zijn, na al te gemakkelijke voldoening door duivelskunst. Een cyfer hoger, een cyfer lager, in de schatting van afstand of uitgebreidheid; wat meer betrekkelijke juistheid in de ontleding ener zogenaamde grondstof; drie, vier, vóór-oorzaken meer bij 't terugdenken aan de nooit gevonden éérste oorzaak van het zijn... och, dit alles had den doctor niet bevredigd, niet bezig-gehouden, niet *in beweging* altans, en alzo was de *strijd* die de duivel tot 'n zonderling loon gaf voor 't leveren van een ziel, indedaad de hoofdvoorwaarde, zonder welke die ziel niet bestaan kon. FAUST begon met dorst naar *kennis*. Hij werd afgeleid door behoefte aan *beminnen*, en als noodzakelijk aanvulsel werd, zijns ondanks, z'n gemoed neêrgeworpen in de bloedige arena van een triviaal leven, dat was de *strijd*.

Of GÖTHE 't aldus heeft bedoeld? Hieraan twijfel ik. Maar GÖTHE-zelf is geen regter over GÖTHE's werken. Hij, als de dichters en zieners van vorigen tijd, zullen wel eens meer de waarheid hebben gezegd, zonder dat ze 't wilden of wisten. Het staren op de werkelijkheid prent verleidelijke voorbeelden in 't gemoed, en bij 't bestudéren van schrijvers, valt er dikwijls meer te léren uit onwillekeurige fouten, dan uit afgerigte volkomenheid. Hoe onberispelijker de werkstukken zijn van PHIDIAS, hoe minder z'n Apollo's en Venussen gelijken op Grieken en Griekinnen. De eis der

waarheid is: *on*volmaaktheid, en als zodanig is GÖTHE's FAUST een schoon monument van de geschiedenis der mensheid.

En nu weder ADAM. Even als WOUTER moet-i gevraagd hebben; waar toch alles vandaan was gekomen? Wij lachen om de stéréotype tooneelfrase van 'n heldin, die uit 'n bezwijming ontwaakt: *»où suis-je?"* Welnu — weêr een bewijs hoe er waarheid ligt in de fouten der schrijvers — juist die afgezaagde uitroep is de natuurlijke vraag van ieder die tot zelfbewustzijn komt. ADAM *moet* geroepen hebben; *où suis-je?* Ja zelfs: *» ciel, où suis-je, d'où viens-je?"*

Ja, zeker, de *ciel* hoort er bij. Dat is hoog, dus *verheven.* Van daar komt het licht, dus ook de *kennis.* Daar zweven bollen — groot of klein dan in de schatting van 't verre voorgeslacht — die bollen zijn niet onderworpen aan de aantrekkingskracht der aarde — althans ze *vallen* niet — dáár, in de buurt dier onafhankelijke bollen, of stippen, moet magt, wijsheid en gezag wonen. Ja, *ciel* past bij de bede om kennis. Is niet een der eerste vragen van 'n kind: waarom de zon niet valt?

ADAM wilde *weten.* Dit blijkt uit den naam van den verboden boom. De dichter achtte het onnodig, melding te maken van ADAM's begeerte. Er is *waarheid* in dat verzuim. Het toont aan, niet alleen dat het zo wàs, maar tevens dat het vanzelf sprak. Verbeeld u een kinderverhaal, waarin de schrijver meêdeelt hoe de moeder het snoepen der suiker verbiedt. Voelt ge niet dat het wijzen op den *lust* der kinderen, op hunne *begeerte* naar suiker, overbodig wezen zou? 't Zou schijnen als-of die kinderen een bezonderen smaak hadden. Hun snoeplust wordt ondersteld bekend te wezen.

't Spreekt immers vanzelf, dat ADAM begérig was naar kennis. Als legendaire figuur gelijkt hij evenzeer op de mensheid in hare eerste ontwikkeling, als op 't knaapje,

dat onverzadelijk is in begeerte om te weten. »Waarom beweegt zich dat water altijd dáárheen? Waarom vloog die drop van den tak naar den grond? Waarom verdween hij daar? Waarom bewegen de bladen... wie of wat raakt ze aan? Waarom vallen zij? Hoe zullen er niewe komen? Wat is er met mij geschied, toen ik onlangs de ogen sloot?... Och, er was niets te zien, alles was zwart geworden... toen heb ik even — een gantse nacht, dat weten *wij* nu — niet gedacht, niet gevoeld, niet waargenemen, en toen ik de ogen weêr opende, was alles gekleurd en helder als vroeger. Slaap?... wat is dat? Honger, dorst, vermoeienis, voldoening, vreugd, zorg, begeerte, smart, genot... wat *is* dat alles? Ik wil *weten*.

Hoe, ik, de schoonste onder al deze dieren, ik die heerschappij voer over de »visschen in de zee, over de vogelen onder den hemel, en over al 't gedierte dat op de aarde kruipt," ik, wien gegeven is »al het zaadhebbend kruid op de aarde, en allerlei vruchtbare boomen tot een spijs", ik zou niet mogen *weten?*

Wanneer Adam aldus gesproken had — hij kòn niet bij gebrek aan woorden, maar de indruk wàs er — zoude hij z'n broeders Faust, Wouter en ons allen, maar wat vooruitgelopen hebben.

En aan hem, als aan allen, werd, in de jeugd van ons verstand, ten antwoord gegeven: »gij wilt *weten?*... Ziedaar Eva, ziedaar Gretchen, ziedaar Fancy, Femke, of iets dergelijks... ziedaar de *liefde*.

Is 't niet zo? En is er duidelijker aantoning mogelijk, van 't verband tussen zucht naar kennis, en *hysterie?* Ik spreek nu niet van de ziekelijke afdwalingen dezer driften, ik spreek van *gezonde aan*drift om te *weten* en te *beminnen*, en men zal inzien dat de lieve natuur, die wèl-handelen moet, op straffe van vernietiging (**198**.), ook hierin goed heeft ge-

handeld, door al hare krachten aantewenden in één rigting. Zonder de oorzaken natesporen, was 't reeds voorlang bij moralisten en psychologen een erkende zaak, dat nieuwsgierigheid een hoofdbestanddeel was van de liefde. Maar zij dachten daarbij aan zinnelijke liefde alleen, en de beide termen van overeenkomst evenredig verheffende tot hogeren zin, beweer ik dat edele weetlust een voortbrengsel is van denzelfden bodem, waarop de edele liefde groeit. Doordringen, ontdekken bezitten, besturen en veredelen, ziedaar de taak en de begeerte van minnaar en natuuronderzoeker. Alzoo is iedere Ross of FRANKLIN een WERTHER van de poolstreek ; en elk die lief heeft, een MUNGO PARK van het gemoed.

Ik weet wel, dat overal vele PIZARRO's worden gevonden tegen één LAS CASAS, maar deze treurige opmerking treft de wijze van uitvoering, niet den indruk; zij veroordeelt personen, niet de aandrift der natuur. Tegenover LOVELACE en FAUBLAS, staat ST. PREUX; tegenover astrologie, de sterrekunde; tegenover MESMER en CAGLIOSTRO, ALEXANDER VON HUMBOLDT.

»Ziedaar EVA!" was 't eerste antwoord dat de feiten gaven op de bede om *kennis*. »Ge wilt *weten*... bemin!" sprak de noodzakelijkheid tot ADAM.

En terstond daarop volgde, bij hem als elders, voorgewende zonde als onmisbaar gevolg van een weldadig verbod, om hem wegtedrijven uit 'n Paradijs waar vrede en rust woonden, naar de wilde streken die hem en z'n geslacht zouden in-staat stellen tot den *strijd*, die 't voortbestaan der mensheid verzekeren zou.

Weldadig was dat verbod. Gewis. Want de stoutmoedigste dichter kan niet verzinnen wat er zou teregt-gekomen zijn van FAUST, van ADAM, en alzo van 't mensdom, als niet de noodzakelijkheid — de god die paradyzen sluit, om-

dat het voortbestaan in paradyzen onmogelijk is — ons allen hadde voortgezweept naar 't strijdperk dat *leven* heet. Nog heden ten dage bestaat het verbod: »*Gij zult niet eten van den boom der kennisse.*" Ons leven is juist altijd door: *naderen* tot dien boom; *poging* om daarvan de vrucht te plukken; *strijd* met de hindernissen, die ons in den weg staan, en voortdurend aangroeien naarmate wij slagen in het wegruimen. Die strijd *is* ons leven. De opheffing van 't weldadig paradysverbod ware ons aller doodvonnis, en alzo heeft de oude dichter van Genesis wèl gezien, toen hij uit het bestaan der mensheid besloot, dat eens-vooräl het onbegrensd doordringen naar kennis moest verboden zijn, juist opdat er altijd iets te bereiken zou overblijven. — Weêr moet ik hier de opmerking maken, dat volstrekte kennis niet verboden is: *opdat* wij zouden bestaan; maar: dat wij bestaan, *omdat* volstrekte kennis onmogelijk is. — Het leven is 'n *raadsel,* zegt men. Juist. Maar als dat raadsel opgelost ware, zou 't *geen* raadsel, en alzo het leven géén leven meer zijn.

Als in de genesis-legende, en in het drama van FAUST, moest ook de weetgierigheid van WOUTER, zamensmeltend met de aantrekkingskracht die 'n onbeduidend meisjen op hem uitoefende, het middel wezen om hem toeterusten tot den strijd, dien hij zou te voeren hebben. En daarop doelde ik, toen ik, enige bladzijden geleden, scheen aftedwalen van mijn onderwerp, door het wijzen op zoveel waarheid in poëzie, tegenover de brutaal-domme leugens der historie.

Een Peruaanse vertelling.

518. — Maar, WOUTER, lees je dan tuis geen boeken over 't geloof?

Dit vraagde FEMKE aan haar vrindje, toen deze den volgenden dag weer bij haar zat op 't omgekeerd mandje.

— Ja, maar ze zijn niet mooi.

— Ken je niet wat van buiten?

WOUTER zei 'n vers op, van een protestanterig gezang, dat geen genade vond in den smaak van FEMKE. Maar wel vond ze, dat-i mooi opzei.

— Lees je anders niets?

WOUTER bedacht zich. Hij doorliep snel de bibliotheek van STOFFEL. » *Werken van 't dichtlievend genootschap* . . . IPPEL, *Aardrijkskunde* . . . *Verhandeling over de spelling* . . . *Reglement op de brandwacht* . . . *Geschiedenis van Josef, door* HULSHOFF . . . *de brave Hendrik* . . . *Vader Jakob onder zijne kindertjes* . . . *Préken van dominé* HELLENDOORN . . . *Kathechismus van* idem . . . HOORNS *liedeboek*. . ."

Hij voelde heel goed dat er van dit alles niets te-pas kwam bij FEMKE. Eindelijk:

— Ik weet wel iets, maar 't is niet van 't geloof . . . Het is van Glorioso. . .

FEMKE beloofde te zullen luisteren, en WOUTER vertelde. Eerst sprak hij afgebroken, en met al de *en toen's* die niet gemist kunnen worden bij een hollands verhaal; maar weldra verplaaste hij zich in den toestand van z'n held, en verhaalde beter dan-i gelezen had in dat voddig boek. Bij elke schaking, bij elk heldenfeit, stond hij op van z'n korf, en bootste de daden van z'n held na, zodat FEMKE er van schrikte. Maar prettig vond ze 't toch, en toen hij eindelijk zweeg, was er een vonk van zijn zonderling bestuurde, maar opregte, geestdrift gevallen in haar hart, dat als 't zijne klopte van verrukking over al 't schone dat zij gehoord had. Beider wangen gloeiden, en waarlijk, als er een trekschuit had gereed gelegen naar Italië, ik geloof dat FEMKE ogenblikkelijk ware meêgereisd, om deeltenemen aan zoveel gevaar, zoveel aventuren, en . . . zoveel min-

narij. En 't fraaist was, dat er uit WOUTER's vertelling bleek, hoe zuiver zoo'n italiaanse rover in 't geloof is.

— Weet je niet nog iets?

— Ja, zei WOUTER die op-streek raakte. Ja, nog iets... 't staat in een klein boekje... een almanak, geloof ik.

En hij verhaalde:

— FEMKE, er was eens in een groot land, een koning die INCA heette... Al de koningen van dat land heetten INCA...

— Zo-als hier Oranje...

— Ja, zo-als hier Oranje... maar daar in Peru — want het land heette Peru — waren de koningen uit de zon gekomen, en als ze stierven, keerden zij terug naar de zon. En zij mogten niet trouwen met 'n meisje dat niet uit de zon voortkwam. Dat was zo de wet in Peru...

— Is 't waarlijk gebeurd, WOUTER?

— Het staat zo in 't boekje, FEMKE. Nu was er een koning die drie kinderen had, een dochter en twe zoons. De zoons heetten TELASCO en KUSCO, maar den naam van 't meisje heb ik vergeten.

— Zeg maar MARIE.

— Dat is, geloof ik, geen peruaanse naam. Neen, LOUISE is beter, of... EMMA. Of wil je dat ik FEMKE zeg?...

— Wel neen, zeg maar EMMA. Anders weet ik niet of je van mij spreekt, of van die prinses.

— Goed: EMMA. EMMA was 't enige zonnekind in heel Peru, en niemand wist wie na den dood van den koning INCA worden zou, want TELASCO en KUSCO waren gelijk geboren. Gebeurt dat meer?

— Wel zeker, dat zijn twélingen. Een nicht van ons heeft er drie te-gelijk gehad... dat kan heel goed...

— Nu, TELASCO en KUSCO waren twélingen, en de koning wist niet wie hem zou opvolgen. Hij hield van beiden evenveel, en ook het volk van Peru had graag beiden tot INCA gehad, maar dat mogt niet, omdat er in de wet stond, dat er altijd maar één INCA wezen zou. Toen riep de koning alle priesters bij elkaer op een hogen berg, om nader aan de zon te wezen... want de zon zou beslissen wie koning worden moest.

— Maar WOUTER, dat kan niet waar zijn.

— Het staat zo in 't boekje, FEMKE. En... 't is lang geleden, heel lang. Dat land Peru is een land van vroeger tijd, weetje, net als de ivoren poort.

FEMKE was maar half-tevreden. Maar, nieusgierig naar 't verhaal, hield ze zich of WOUTER's oplossing haar voldeed.

— Op bevel van den koning, maakten de priesters twé grote brandstapels, en legden daarop veel grote kransen van bloemen. Maar ze staken het hout niet aan... dat moest de zon zelf doen.

— Dat kan heel goed... met 'n brandglas...

— Neen, zonder brandglas, want de Peruanen hadden geen brandglazen. En bovendien het was juist te doen, om den wil van de zon te weten. De kransen op den énen brandstapel waren gelegd of 't een letter T was, dat beduidde TELASCO; op den ander had men een K geschreven... ik meen: met bloemen... Die K wilde zoveel zeggen als KUSCO. Nu viel de koning op de kniën, en alle priesters ook, en zij zongen een gebed aan de zon.

— Dat was heel slecht, WOUTER. Men mag voor niemand knielen, dan voor de heiligen. En dat bidden mag ook niet... dat is afgoderij.

— Ja juist, het staat ook in 't boekje dat die mensen in Peru afgodendienaars waren. Maar, FEMKE, dat moet je nu zó beschouwen, zie... 't is lang geleden... en 't was een ander volk... een heel ander volk, moet je denken. Daar heb je nu bij voorbeeld... in Frankrijk... daar noemen ze een vader: *père*... dus je ziet wel dat ieder volk zo z'n eigen manieren heeft...

FEMKE knikte, als bijna overtuigd.

— Zij zongen een gebed aan de zon. TELASCO, KUSCO en EMMA zongen meê, want zij waren nog nieusgieriger dan de anderen, dat begrijp je wel, want als KUSCO's houtstapel 't eerst brandde, zou hij INCA worden, en TELASCO bleef maar prins. En als TELASCO's stapel 't eerst áánging, werd *hij* koning, en niet KUSCO. Nu, voor EMMA was 't ook een hele zaak... want ze moest trouwen met den niewen INCA... ze wou dus graag weten wie 't wezen zou...

— Maar... 't waren haar broêrs...

— Wel ja. Dat moest zo, omdat zij 't enige zonnekind was. Ze woonden in Peru, moet je denken, daar was alles anders dan bij ons...

— Ja, dat 's waar, zei FEMKE, die bang was dat te veel ongeloof haar de vertelling kosten zou; 't zal wezen als met GLORIOSO, en die gravin. Zulke dingen gebeuren hier niet... dat vind je alleen in verre landen.

— Ja... of heel lang geleden. Nu dan, na lang bidden, stak de zon geen der beide brandstapels aan...

— Hé!... zei 't meisje verwonderd, want na al 't zonderlinge dat ze vernam, had ze zich gereed gemaakt nog meer vreemds te horen.

— Neen, de zon stak ze niet aan, maar riep den INCA

en 't volk van Peru toe, dat EMMA kiezen moest tussen TELASCO en KUSCO. Wie ze 't meest beminde, zou koning zijn.

— Toen was 't gauw uit, dacht FEMKE, en dat zei ze.

— Juist anders-om. EMMA wilde niet kiezen. De zon had haar een maand tijd gegeven, om te bedenken. Zij peinsde en overlegde, en kon niet tot een besluit komen. Of, als ze een ogenblik meende te weten, wien zij voortrok in haar hart, dan wilde zij 't niet zeggen, omdat ze den ander te lief had, om hem te bedroeven. Want zij wist dat beiden haar beminden, en dat haar voorkeur van den één, de dood van den ander wezen zou. Zij vraagde om raad bij TELASCO. Deze raadde haar aan, KUSCO te kiezen...

— Hé?... riep FEMKE weêr. En er was een vragende toon in haar uitroep. Zij meende niet goed verstaan te hebben.

— 't Was in Peru... en heel lang geleden. En daarop smeekte zij KUSCO, haar te zeggen, wat ze doen moest. KUSCO beweerde dat TELASCO haar gelukkig maken zou, en dat zij dien kiezen moest. Ook vond hij TELASCO waardiger om INCA te worden, dan zich-zelf.

Alzo vond EMMA bij de broeders geen troost, en bij de priesters ook niet, en ook niet bij den koning, die in 't geheel geen raad geven wou, omdat het een zaak van de zon was, waarmee hij zich niet mogt bemoeien. EMMA was troosteloos. Ze wist hoe lief KUSCO haar had. 's Avends in 't woud had ze hem beluisterd, toen-i een lied zong, waarin hij zeide dat-i zonder haar niet leven kon. Toen was zij hem om den hals gevallen, en ze ging naast hem zitten op den zoden-bank, en ze zei: lieve KUSCO... en ze legde 't hoofd tegen zijn schouder, en begon bitter te schreien, omdat ze hem zo erg liefhad... er is een plaatje

bij, FEMKE...

— Kun je 't boekje niet eens meêbrengen? vraagde het meisje. Ze wilde zo gaarne dat prentje zien.

— Ach neen, 't boek is van STOFFEL, en hij heeft gezegd dat ik niets mag wegnemen uit z'n kastje. Dat is zijn bibliotheek, weet je, omdat-i schoolmeester is. Nu, zij weende van liefde... En KUSCO ook... Kàn dat?

— Wel neen...

— In 't boek staat het toch. Maar hoor verder. Toen ze daar zo zaten, kwam TELASCO. Hij beluisterde hen — één ogenblik maar — en trad op eens te voorschijn. Daarop viel hij op de kniën voor KUSCO, en zeide: »heil u, INCA van Peru, de dochter der zon heeft u gekozen." En hij boog z'n hoofd tot de aarde, en wilde KUSCO's voet op z'n nek plaatsen. Dat beduidde onderwerping, in Peru. Maar EMMA en KUSCO stonden haastig op, en beiden tegelijk riepen zij dat TELASCO zich vergist had. »Zij heeft *u* lief, broeder, sprak KUSCO, aan *u* denkt zij, van *u* droomt zij, *u* bemint zij, o TELASCO, gij zijt Koning in haar hart, en dus INCA van Peru."

TELASCO sidderde. Want hij had KUSCO te lief, om te willen dat het waar was. Twijfelend zag hij EMMA aan, en nu werd het eerst regt moeielijk voor hem, want nu viel ze hèm om den hals, en kuste hem innig, en trok hem naast zich op den bank van zoden. Maar terwijl ze aan de ene zijde TELASCO omarmde, trok ze met de andere hand KUSCO tot zich, en... toen zat ze in 't midden, tussen de beide broeders. En als ze TELASCO kuste, zuchtte zij: »lieve KUSCO!" en als ze KUSCO liefkoosde, fluisterde zij TELASCO's naam... Och, FEMKE, 't was zo moeielijk!

— Ja, zuchtte FEMKE, 't was een moeielijk geval.

— En als TELASCO meende, dat ze iets hartelijker tegen KUSCO was, zeide hij: »Gij moet kiezen, EMMA!" in de hoop dat ze KUSCO gelukkig maken zou. Maar hij durfde niet aandringen op die keus, als hij meende te gevoelen dat ze hèm kiezen zou, want hij kon wel z'n eigen smart dragen, maar hij schrikte voor de wanhoop van z'n broeder.

En KUSCO riep: »Kies, EMMA!" telkens als zij zich wendde naar TELASCO's zijde, maar hij zweeg als EMMA's hoofd op *zijn* schouder lag. Hij vreesde den dood niet — want, FEMKE, hij wilde sterven als-i niet leven kon met háár — maar hij vreesde TELASCO's jammer, als deze EMMA's beeld zou moeten verdrijven uit zijn hart. Kun je dit begrijpen, FEMKE? Ik weet niet of ik 't goed vertel, maar 't staat zo in 't boek...

— Ja, ik begrijp het heel goed, antwoordde FEMKE. Ze waren twélingen, zie je, daar komt het van.

Nu moet ik als waarheidlievend geschiedschrijver betuigen geen geloof te slaan aan FEMKE's begrip. Ik verdenk haar van »schipperen" met het geloof aan WOUTER's vertelling. Zij drong zich het begrijpen op, omdat zij zich voelde aangetrokken door de liefde en offerzucht der drie helden van 't verhaal. Ze was niet geleerd genoeg om met spot neêrtezien op 't verhevene, al werd het haar dan ook meegedeeld op 'n wijze, die hier en daar barok schijnt. De jeugd — van individu en mensheid alweêr — is romantiek, ze heeft behoefte aan onmogelijkheid, of wat daar nabij komt, en nu WOUTER eenmaal FEMKE zó-ver had veroverd, dat zij zich verplaaste in zo vreemde toestanden, vond zijne geloofwaardigheid een sterke bondgenoot in FEMKE's vurige begeerte om 't vervolg te weten dier aandoenlijke geschiedenis. Zij had hèm — met minder moeite, want WOUTER was jonger, en bovendien onëvenredig kinderlijker — haar »ivoren torens en geestelijke vaten" in-

gegeven, nu zou 't hèm weldra gelukt zijn, haar 't hele zonnestelsel te doen slikken. Maar de arme jongen wist dit niet. Om te analyseren hoe zucht tot *weten* wordt afgeleid door behoefte aan *liefde*, had hij enige tientallen jaren ouder moeten wezen, en niet zelf de patient van dat zielkundig verschijnsel. De lezer zal wel zo goed zijn, mijn opmerkingen aftescheiden van WOUTER's indrukken, en niet den natuuronderzoeker verwarren met de kikvors, die dezen tot onderwerp diende van z'n galvanise proef. Wie te traag is om de analyse te volgen van 'n mensenhart, abonnére zich op de romans van XAVIER DE MONTÉPIN, PAUL FÉVAL, PONSON DU TERRAIL, en dergelijken Wie zich verheven waant boven de ontleding van een gemoed, raad ik aan, octrooi te verdienen op 't uitvinden van iets belangrijkers. En wie, eindelijk, mijn werk afkeurt als onvolledig, of mijn slotsommen als onwaar... ik zal hem dankbaar zijn voor teregtwijzing. Maar in dat geval wenste ik de blijken te zien van wat inspanning en studie, want dat kost het mij ook... en nog iets. (**30.**)

WOUTER vond het prettig, dat FEMKE de gedeeldheid van EMMA's hart begreep, en tevens de edelmoedigheid der beide broêrs. Wanneer hij dàt had moeten uitleggen, ware hij moedeloos geworden. Nu drukte FEMKE's snel begrip het zegel op zijn ingenomenheid met die peruaanse historie, en hij vond ze schoner dan ooit. Deze indruk maakte hem welsprekender dan-i tot nog toe geweest was. Het werd hem nu een punt van eer, FEMKE's goede mening te regtvaardigen, en onwillekeurig overgaande van den verhaaltoon tot dramatise voorstelling, voerde hij zijne personen sprekende in. Er was een »quoüsque tandem" van tederheid in 't naspreken van TELASCO's woorden:

»Dochter der zonne, beslis! *Hij* heeft u lief, KUSCO, mijn

broeder, de edele Kusco. Is er een ree vlugger op 't gebergte, een jager zekerder van zijn schot, een held onder de dapperen van Peru, vlugger, zekerder, heldhaftiger dan hij? Dochter der zonne, beslis! Hij heeft u lief, Kusco, mijn broeder, de edele Kusco. Zie, ik verraste hem in den slaap, en hoorde hoe hij dromend uw naam sprak. Hij strekte zijne armen uit, als om u te zoeken, hij klemde u vast aan zijn hart, en zijne lippen bewogen zich als kussende... Dochter der zon, beslis en kies den edelen Kusco."

»Niet alzo, antwoordde Kusco. Ook ik heb Telasco bespied, den verhevensten telg van de Inca's. Hij schreef uwen naam, o dochter der zonne, met kunstigen knoop in z'n gordel, en luid heeft hij dien naam geroepen in den strijd tegen de vijanden van Peru. Zij vloden op dien roep, als ware de beschermende zon zelve neêrgedaald, om de belagers van haar kinderen te verdelgen. Kies Telasco, den dapperen Telasco... o gij verhevene dochter van 't licht!"

»Kusco kwam mij te hulp in den strijd. Zonder hem ware ik verslagen. *Hij* heeft de prijzen behaald in alle spelen der jonkheid van 't land... Hij worstelde, streed en overwon in uwen naam"...

»Telasco *liet* mij de overwinning, hij doodde z'n eerzucht in uwen naam"...

»Kusco heeft u bezongen in heerlijke gedichten"...

»Telasco heeft ze gezongen op goddelijke melodie"...

»Bedenk dat Kusco sterven zal, wanneer gij niet hem boven alles bemint, hem alleen"...

»Meent ge dat Telasco zou leven zonder uw liefde?"...

Eindelijk sprak het meisje.

»Ik heb u lief, TELASCO, en u KUSCO, heb ik lief. Ik kàn niet kiezen, zo-waar ik dochter ben van het licht. Mijne hand beeft zodra gij me aanraakt, o KUSCO, maar TELASCO, ze trilt evenzeer, als zij den druk voelt van uwe hand. Mijn hart siddert bij de gevaren des oorlogs, als ik weet dat gij beiden vooraan staat in de reien der kinderen van de zon, en ik kàn niet beslissen hoe ik den pijl rigten zou, die bestemd was één uwer te treffen ... als ik veroordeeld was die rigting te bepalen.

Als ik uw gezang hoor, o KUSCO, dan voel ik al 't wee en al de zaligheid van 'n liefde die mij oneindig schijnt, maar toch is er in mijn hart plaats voor 'n alles verterenden gloed, bij 't inzuigen der goddelijke tonen uwer muziek, o TELASCO, als zij de woorden van KUSCO begeleidt. Mijn ziel leeft door 't genieten van uw beider bestaan. Uw beider namen hoor ik roepen door de tortel in 't geboomte, door den wind als ze suist of buldert; uw beider naam staat me in liefelijke kronkeling geschreven op de vlakte van 't meer, in rangschikking van kleur op de blaadjes der bloemen, in gloeiend schrift op de zon zelve, die vlekkeloze oorsprong van ons bestaan. En, TELASCO, als ik neêrkniel naast den INCA, om met al de kinderen van Peru, onzen god te bidden om zegen voor zijn land, dan was mijn bede één zucht: uw naam! En, KUSCO, bij 't danken voor de zegeningen die de oorsprong van het licht schonk aan 't blinkend land van Peru, dankte ik, de dochter der INCA's, met dit éne woord: KUSCO!

Daarom, o edele broeders, laat me vrij van keuze, ik kàn niet! ... ik kàn niet!"

Aldus sprak de dochter der zon.

Maar TELASCO antwoordde:

»De zon heeft gesproken, en gezegd dat gij kiezen zoudt, AZTALPA" ...

— Hé... EMMA heette zij...

— Neen, AZTALPA, riep WOUTER, wien de geestdrift het geheugen weêrgaf, ze heette AZTALPA. TELASCO zeide:

»De zon heeft gezegd dat gij kiezen zult. Zoudt gij 't gebod der zon niet opvolgen?"

»Laat mij sterven, TELASCO!"

»Neen, *ik*, *ik!"*... riepen beide broeders tegelijk...

»Beslist gijlieden dan, wien uwer ik moet kiezen, ik zal gehoorzamen"...

»Kies TELASCO", riep KUSCO.

»Kies KUSCO", riep TELASCO.

Maar het meisje kon niet gehoorzamen aan beider gebod tegelijk, en durfde niet ongehoorzaam wezen aan één der geboden.

TELASCO bedacht zich.

»Ik weet, ik weet! riep hij. Hoor AZTALPA, en gij KUSCO, hoor naar mijn voorstel. Dat heeft mij een god ingegeven! Zijn niet de vederen uwer pijlen blauw, mijn broeder? Zijn niet de mijne rood? Hoor-aan! Morgen, vóór 't verschijnen der zon, zullen wij te-zamen uitgaan naar 't jagtveld. Wij zullen ons plaatsen in het kreupelhout... gij, honderd schreden voorbij den boom die AZTALPA's naam draagt, door ons beiden gesneden in de schors. Ik, honderd schreden aan deze zijde van dien boom. Daar zullen wij het uitzigt hebben op den heuvel, waarlangs 't wild vlugt, als het wordt opgejaagd door de jagtgezellen. Wij beiden leggen aan op de eerste hinde, die er opdaagt uit het woud. Als de vederen van den pijl die haar doden zal, rood zijn, wil ik dat AZTALPA mij kieze. Als 't

uw pijl is, KUSCO, die 't wild treft... als de getroffen hinde *uw* kleur draagt"...

De beide broeders bedekten zich 't gelaat, als vreesden zij iets te zien, wat uitslag spellen zou van den vreesselijken strijd, dien TELASCO voorsloeg.

»Ik neem aan! riep KUSCO op-eens, ja, TELASCO, ik neem uw aanbod aan. O, waarlijk, die straal van licht in uw hart, was een boodschap der goden. Ik neem aan, ik neem aan... mij zal zij kiezen, als de vederen blauw zijn! O stem toe, AZTALPA, beloof dat gij berusten zult in den uitslag van TELASCO's voorstel!"

»Zweer ons dat met duren eed, AZTALPA!" smeekte de andere broeder.

En het meisje beloofde, en riep daarbij de heilige zon aan, haar hart te rigten naar de kleur der veêren van den pijl, welke den volgenden dag de eerste hinde treffen zou, die er opdaagde uit het woud.

Den volgenden morgen, vroeg, bij 't eerste licht der zon, hoorde TELASCO van verre, hoe de jagtgezellen het wild opjaagden, met trom, bekkens en geschreeuw. En daar, regt vóór hem, lag de kleine heuvel, waar gewoonlijk 't wild het geboomte verliet, als het schrikkend wegvlood voor 't gevaarspellend geraas. Zó jaagde anders TELASCO niet. Zó was de buit te ligt gewonnen, en zelfs kwam zoo'n jagt hem voor, als verraad. En ook nu jaagde TELASCO niet op die wijze, want zie, z'n pijlkoker lag naast hem, en de hand die de boog moest spannen, ondersteunde het hoofd.
Toch greep hij eindelijk langzaam de roodgeveêrde pijl, toch vatte z'n trage linkerhand den boog, om gereed te zijn tot misschieten, als de eerste hinde zich vertonen zou. »Misschien heeft de opmerkzame KUSCO mijn pijlen

geteld, bij 't zamen uitgaan, dezen nacht." Zo dacht hij, en maakte zich gereed tot zorg, dat er één pijl zou ontbreken aan 't getal.

Het gerucht kwam nader. Weldra zou...

Dáár vloog een hert, hooggeweid ... wilde buffels ... ruige zwijnen ... bevallige gazellen ... méér herten, méér buffels ... zwijnen weêr ... o God, de hinde, de hinde ... daar wàs zij! Daar stond het verschrikte dier, hijgend op een heuvel, blootgesteld aan de wisse schoten der beide jagers ... neen, ditmaal beschermd door TELASCO's en KUSCO's edelmoedigheid.

Want TELASCO schoot in de lucht, en hij volgde z'n pijl met de ogen, maar sloot ze weêr, om zich voortestellen hoe die pijl hem-zelf 't hart doorboorde.

En ook KUSCO doodde de hinde niet. Hij verborg z'n pijl in den grond, en dekte dien toe met wat aarde, en het scheen hem of hij daar zich-zelf begroef.

Maar beide broeders staarden verwonderd op de hinde, die ongedeerd verder vlugtte.

» Gij hebt mij bedrogen, TELASCO, gij hebt niet geschoten!" riep KUSCO, die wild te voorschijn sprong.

» Ik heb wèl geschoten, broeder. Maar gij, gij hebt *mij* misleid. Gij hebt misgeschoten met opzet!" riep TELASCO, die z'n broeder te gemoet snelde.

» Ik zweer u, dat ik niet heb misgeschoten met opzet, TELASCO."

En bedroefd keerden de twé broeders naar huis, en verhaalden aan AZTALPA wat er geschied was. Beiden klaagden zij over misleiding.[9]

Ditmaal viel er een straal van licht in Kusco's ziel. Hij zeide:

»Wederom zullen wij ons, tegen den dageraad, plaatsen in het kreupelhout, Telasco. Weer zullen de jagtgezellen het wild opjagen naar den heuvel. Weder zal de kleur van den pijl die de eerste hinde treft, Aztalpa's keuze bepalen, maar... Telasco, zweer mij dat gij schieten zult, ditmaal!".

»Ik zàl schieten. En gij, beloof mij dat gij treffen zult."

»Ik zàl treffen"...

»Gij zult schieten zo goed als een jager dat kan? Met het doel om te raken en te doden? Werkelijk, de eerste hinde?... waarlijk?... zult ge?"...

»Ja, ja, ik beloof dat alles. En gij, Telasco?"

»Kusco, ik beloof het u."

Den volgenden dag lagen de broeders in hinderlaag, als den vorigen. Wèl waren ze nu indedaad jagers, die begérig loerden op wild. Strak omklemde de linkerhand de slangenhouten boog. Duim en voorvinger van de regter weêrhielden den pijl tegen 't halfgespannen koord. Het oog staarde over den gestrekten duim, zich rigtend langs den punt van de schicht, naar de opening van 't woud. O, lang vóór de hinde den top des heuvels bereikt had, zou zij ditmaal getroffen zijn! Daar vloog een bison, snuivend, uit de wildernis... zwijnen weer... herten... een hinde!... Dodelijk getroffen stortte 't arme dier neêr.

» Ik groet u, Inca van Peru!...

Dit riepen Telasco en Kusco tegelijk, haastig te voorschijn tredend uit het kreupelhout.

»*Gij* hebt verwonnen, KUSCO... 't was *uw* pijl"...

»De *uwe*, TELASCO! 't Kàn de mijne niet geweest zijn... mijn hand sidderde toen ik schoot"...

»Mijn oog was verduisterd toen ik aanlegde"...

»Heil u, INCA van Peru, TELASCO bemind door AZTALPA"...

»Heil u, INCA van Peru, KUSCO den lieveling der zon"...

»*Gij*, broeder!"...

»*Gij!*"...

»Ik verzeker u dat *mijn* pijl"...

»'t Kàn de mijne niet geweest zijn"...

»Den heuvel op!"

Dit laaste riepen de beide broeders te-gelijk. En te-zamen ijlden zij naar de plek waar de hinde gevallen was...

»Ik zie uwe kleur", riep KUSCO, nog op een afstand.

»Onmogelijk broeder... de pijlveer is... blauw! En 't *moet* blauw zijn, want"...

»Het *moet* rood zijn, want"...

Twé schichten hadden de hinde het hart doorboord. Beide broeders hadden getroffen, maar beiden hadden ze geschoten met verwisselde kleur.

Want 's nachts was KUSCO, voorzigtig als 'n misdadiger, geslopen in de woning van TELASCO, en hij had een roden pijl geroofd uit den koker zijns broeders. En niet moeielijk was deze diefstal, want TELASCO's legerstede was ledig. Er was niemand ter bewaking van de wapens, waarmeê hij niet wilde overwinnen.

Waar was de zorgeloze TELASCO, toen KUSCO hem beroofde?

TELASCO was ter-sluik zijns broeders woning binnengetreden, om den blauwgeveêrden pijl te stelen, waarmeê hij KUSCO wou maken tot AZTALPA's uitverkorene, tot INCA van Peru... Begrijp je 't, FEMKE?

— Ja... maar...

— Je moet altijd denken, 't was vèr van hier, en 't is lang geleden. Luister verder. Nu waren de beide broeders zeer bedroefd, en AZTALPA ook. Ze wist niet wat zij doen moest, en bad aan de zon. Dit deed KUSCO ook, en ook TELASCO. Maar de zon antwoordde altijd hetzelfde: dat AZTALPA kiezen moest...

— Antwoordde de zon altijd als men haar om raad vraagde?

— Altijd. 't Staat zo in 't boekje... 't was vèr, weet-je! Nu, AZTALPA moest kiezen, daar was niets, niets, niets tegen te doen. En toch wou ze niet, en riep maar al, dat zij liever sterven wilde.

Toen kreeg TELASCO weder een licht in zijn ziel, en hij zeide:

»Verhevene dochter van de zon, u geschiede naar uwe begeerte. Gij wilt niet kiezen, AZTALPA... welnu, gij zùlt sterven"...

— O God, riep FEMKE...

— Stil, FEMKE, luister goed. TELASCO meende het niet, dat zal je zien. Hij zeide dat zij sterven moest, en daar-i begreep dat AZTALPA niet zou geloven dat hij dit indedaad bedoelde, legde hij haar uit, waarom:

»Gij moet sterven, AZTALPA. Om uwentwil zou er verdeeldheid komen in 't land van Peru. Ieder die KUSCO bemint, wenst dat ge mij kiest, omdat men weet, hoe 't

den goeden KUSCO zou bedroeven, mij verstoten te zien. En wie mij liefheeft, vordert dat ge aan KUSCO uwe hand reikt, wijl men beseft, hoe 't mij zou smarten, gelukkig te wezen bij zijn wanhoop. Gij moet sterven, AZTALPA! Geen burgeroorlog mag 't gevolg zijn der verdeeldheid van uw hart. O, na uwen dood, als gij zult opgevaren zijn tot den oorsprong van uw bestaan, zal er geen scheiding wezen tussen de offerwolken die u onze liefde boodschappen, noch tweërlei toon in de zangen des volks van Peru. Eenstemmig zullen onze gebeden opstijgen, en er zal geen wanklank van verdeeldheid zijn in onze lofliederen. Dáár... dáár... daarboven, zijt ge ons beiden even nabij, AZTALPA, daar kunt ge ons beiden gelijk deel geven in de oneindige rijkdom uwer bescherming. Gij zult KUSCO antwoorden in 't ruissen der palmen, zonder dat ik te vergeefs luister naar uw stem in de muziek van de zee. Hem en mij zult ge verschijnen in den droom... en mijn arm zal niet slap neêrvallen bij de gedachte aan KUSCO's verlatenheid, noch hij bedroefd zijn door 't besef dat zijn genot mij de ziel verscheurt. Voor 'n liefde als de uwe, AZTALPA, is almagt nodig. Wéés almagtig, gij kunt het, gij moogt het, gij moet het... Dat is de wil der zon, die 't wist dat gij noch KUSCO zoudt kiezen, noch mij, maar dood en verheffing tot geest, omdat een mensenhart te nauw is, tot bevatting van zo-veel gevoel.

Sterf dus, AZTALPA, sterf, en verhef u tot licht... In uw hart is geen plaats voor ons beiden, maar wel zal er plaats wezen voor ons beiden op uw graf, als ge zijt opgevaren ten hemel"...

Aldus sprak TELASCO.

KUSCO zweeg.

En AZTALPA zeide:

»Broeders, ik ben bereid."

En kort daarop vergaderden de priesters en de koning

in het woud op den berg, waar men gewoon was te offeren aan de zon. En daar was veel volks bijeengekomen om de rook te zien, waarin AZTALPA zou opvaren. Want, nadat zij gedood was, zou ze verbrand worden.

Je weet, FEMKE, de rook gaat altijd naar boven. Nu, dat is om optestijgen, weetje?

— Ja, antwoordde 't meisje, met 'n overtuiging alsof ze VELLEDA zelf was. Och, ze had 'r boekje vergeten, en was ontrouw aan al haar heiligen.

— O god, WOUTER, moest AZTALPA nu waarlijk sterven? 't Was wreed van TELASCO...

— Wat zou jij gedaan hebben, FEMKE?

— Ik zou, ik zou... ik weet het waarlijk niet, WOUTER.

— Zieje, 't was moeielijk. Nu, daar stond AZTALPA, tussen de beide broeders. Ze was in 't wit gekleed, een witte sluier hing haar over 't gelaat. Het volk zong een treurig lied. Men knielde. AZTALPA omhelsde haren vader, groette de menigte met de hand, en riep:

»Ik ben gereed... Broeders, geleidt mij!"

Zij reikte aan beiden de hand, en trad fier naar den brandstapel. KUSCO's houding was gebogen, en zijn tred was wankelend. Maar TELASCO scheen moediger. O, FEMKE, hij wist dat AZTALPA niet sterven zou...

Een diepe ademhaling verligtte FEMKE's gemoed. Met open mond staarde zij WOUTER aan, als wilde zij de vreesselijke ontknoping opvangen met al de kracht van haar ziel.

— Neen, zij zou niet sterven, en ik geloof dat TELASCO het wist. Hij trok den gewijden dolk, bad AZTALPA om vergeving... KUSCO stond met de handen voor 't gelaat... AZTALPA kruiste de armen voor de borst... zij boog het hoofd...

Daar viel ze eensklaps op de kniën voor TELASCO:

»Broeder... één ogenblik!... Eéne bede!... Ach, laat mij den dood ontvangen van KUSCO's hand!"...

TELASCO slingerde den dolk weg, en riep:

»Geloofd zij de zon, zij heeft gekozen! Volk van Peru, daar staat uw INCA!... AZTALPA, vaarwel!"

Alle Peruanen bogen daarop het hoofd voor KUSCO.

Maar, toen deze z'n broeder zocht, was de edele TELASCO verdwenen. Men heeft hem nooit wedergezien. Vindje 't niet mooi, FEMKE?

— Hoor, WOUTER, als dat meisje geweten had, hoe TELASCO haar verzoek zou uitleggen, had ze 't niet gedaan. Maar de vertelling is mooi. Ik wou wel eens weten, of zo-iets waarlijk gebeuren kan?

— Vèr van hier, en lang geleden, FEMKE. In allen geval, 't staat zo in 't boekje... Maar nu moet ik naar huis, want ik heb geen stuiver om den poortman te betalen, als ik binnen kom na achten. Och, FEMKE, ik wou zoo graag dat m'n vers al af was...

— 't Zal wel gaan. Denk maar aan TELASCO. Die had ook iets moeielijks te doen.

— Neen, ik zal denken aan 't meisje. Goeden avend, FEMKE...

WOUTER kreeg een zoen, zo hartelijk als-i verdiend had met z'n vertelling. En dromend van AZTALPA, die op 'n bleek paste, stapte hij door de aspoort, en naar huis. De maan scheen helder, en 't speet hem dat-i niet nog wat bij FEMKE had kunnen blijven. Hij verbeeldde zich dat hij nu, bij 't maanlicht, beter nog dan anders zou verteld hebben. Maar 't kon niet, om den stuiver, dien-i niet had.

WOUTER's *droom.*

819. — Moeder, WOUTER knijpt me! riep LOURENS, den volgenden nacht, en jufvrouw PIETERSE klaagde, met regt

vind ik, dat »die jongen" zelfs in den slaap z'n rust niet houden kon.

Ziehier de oorzaak waarom WOUTER z'n broeder LAURENS zo onheus bejegende.

DAAR ZAT EEN SLAPEND MEISJE IN 'T GRAS... OF 'T FEMKE WAS?

Wat stond zich de maan te vervelen,
Dien avond in 't luchtruim alleen!
De sterretjes waren verdwenen,
Omdat zij te flikkerend schéén.

Het is voor zoo'n maan niet pleizierig
Alleen aan den hemel te staan;
Die eenzaamheid brengt aan het kniezen,
En helpt het humeur... naar de maan.

Ze zocht hier en daar wat verstrojing,
En troostte wat smachtend gevoel,
En hielp een paar dichters aan verzen,
Maar bleef als die verzen zo koel.

Zij straalde wat hoop in de harten,
En droogde in 't voorbijgaan een traan;
Maar 't mooist wordt ten laaste vervelend...
Ze had het zo vaak al gedaan.

Zij gaapte, en ze keek, en ze staarde...
Vervelend was al wat ze zag.
» Och, riep zij, als dàt niet verandert,
» Dan neem ik als maan m'n ontslag.

» Ik sta als een gek hier te schijnen,
» En schitter me kreupel en lam;
» Geen mens die me er ooit voor bedankte,
» Of die er notitie van nam.

„Dat mensvolk is schandlijk ondankbaar!
„Voor 't zonnetje maakt men zich mooi,
„Háár opent men deuren en vensters...
Als ik kom... dan gaan ze te-kooi.

„Men moest daar beneden bedenken
„Dat 'k nooit van m'n overvloed scheen;
„Ikzelf sta in 't krijt bij m'n zuster...
„Die leent me... sints genesis één.

„'t Is drukkend — vooral aan familje!
„Zoo'n schuld van 'n eeuw of wat licht;
„Ik schrik als de zon me komt manen,
„En bleek wordt m'n mane-gezigt."

Zo pruilde op een avend het maantje;
En dat had de nachtwind verstaan.
Hij vond dat ze regt had tot treuren,
En was met haar droefheid begaan.

En suisend begon hij te jagen
Langs wegen en vaarten en wei:
„Hop... hop... al wat meê kan, aan 't dansen,
„Wij geven de maan een partij!

„Hop, hop... in de ronte... naar boven...
„Omlaag weêr... omhoog weêr... hop, hop!"...
Daar dansten de bladen in 't ronde,
Of schuifelden voort in galop.

Daar knakten de takken der bomen,
En zeiden de stammen vaarwel,
En zwierden als dansende spoken,
En speelden een wonderlijk spel.

Daar vlogen de pannen der daken,
En namen hun deel aan het feest;
De schoorstenen bogen demoedig,
Als waren zij hoflui geweest.

De molens vergaten het malen,
En noodden de bomen ten dans,
En walsten met hunne beminden
Op muren en wallen en schans.

„Hop . . . hop . . . in de ronte . . . vooruit maar . . .
„Dien weg uit . . . omlaag . . . bij de poort . . .
„Wat 'n asluchtl . . . om 't even . . . vooruit maar!
„Hop, hop weêr, en lustigjes . . . voort!"

Daar zat een slapend meisje in 't gras . . . Of 't FEMKE *was?*

Daar naderde joelend de bruiloft,
En huppelde om 't slapende kind;
Haar bleekgoed rees op van de zoden,
En danste op muziek van den wind.

Daar neigden de hemden potsierlijk,
En boden elkaêr hun manchet;
Daar danste een pudiek chemisetje
Met 'n onderbroek een menuet.

Daar lonkte de slaapmuts van passie,
En maakte haar pluimpje zo mooi,
En drukte aan 't fladd'rend jabootje
Heel sentimentélig de plooi.

De zakdoeken werden zo dartel,
En waagden zich boven hun stand,
En reikten aan nuffige kraagjes
Hun opengewerkte rand.

De slobkous, verliefd van complexie,
Maakte aan een fichutje de cour,
En sloot het verrukt in z'n knopen,
En zuchtte zo innig: bonjour!

Daar walzte een bretel met een vestje;
Een kindersok met een servet;
En 't windje gaf lustig de maat aan,
En maakte geen eind aan de pret.

En warrelde vrolijk daartussen,
En joeg alles rond op de baan...
En suisde: » hop, hop... à vos dames...
» Wij geven een bal aan de maan!"

Daar zat een slapend meisje in 't gras... Of 't FEMKE *was?*

En digter en digter gedrongen,
Sprong alles om 't slapende kind...
Daar fladderden wild haar de lokken
Omhoog, op muziek van den wind...

Eén glimlach... één zucht... en daar stond ze!
En ijlings... de stoet nam haar meê,
En droeg haar... o hemel...

— FEMKE, FEMKE! riep WOUTER in den slaap, en greep naar de verschijning, die in een wolk van kouzen, sokken, onderbroeken, hemden en halsboordjes, op weg was naar de maan...

— FEMKE... FEMKE!

Het was bij die gelegenheid dat de letterzettende LAURENS zo geknepen werd, dat i wel genoodzaakt was tot het nachtrumoer, waarmeê dit hoofdstuk zo dramaties begint.

Het » huis" PIETERSE vergaderde voor WOUTER's bed. Daar was de edele stamvrouw, gehuld in 't eerbied-inboezemend jak, dat in bréde plooien neerviel op den zwart-merinossen rok. Daar was TRUITJE met haar domme, blauwe, ogen. MIJNTJE en PIETJE... och wat zeg ik: zó heetten de meisjes niet meer, na 't verhuizen. TRUITJE was GERTRUDE geworden, zo goed als 'n ongekeurde vorstin van

Hessen. MIJNTJE heette nu MINA, en wie haar pleizier woû doen, sprak de *a* uit als een *e*. Dat gaf zoo'n franse klank, vond ze. Maar haar onnozel gezigt stond nog precies zo onbeduidend, als voor de naams-verandering. En PIETJE heette PETRÓ. STOFFEL had gezegd dat dit een fatsoenlijke naam was.

Hijzelf kwam ook voor 't licht, en verbaasde zelfs z'n moeder, die zoveel van hem wachtte, door de deftigheid van z'n démarche.

— Wat scheelt je dan toch, jongen? riep ieder tot WOUTER.

O, moeder, moeder ... FEMKE!

— De jongen is gek, was 't eenstemming oordeel der PIETERSENS.

En geheel ongelijk hadden ze niet. WOUTER ijlde.

— Ze zouden haar wegdragen ... al draaiende ... altijd in de ronte ... en ze sloot zich aan den rook die opstijgt ... opstijgt! ... Dochter van de zon, beslis ... hier is TELASCO ... neen, sterven zult gij niet, EMMA, AZTALPA ... FEMKE, o god, blijf, blijf ... ik zal op de bleek passen ... ik zal de hinde schieten ... blijf, FEMKE, blijf ... een weduwnaar met god ... zamen door de ivoren poort ... O, daar gaat ze weêr ... alléén ... omhoog ... OMIKRON, blijf!

Als we eens den dominé lieten roepen? vraagde de moeder, aarselend. Ze wist niet of er gebeden moest worden, of gestraft ... of beide.

En voor 't eerst van z'n leven misschien, had STOFFEL een goede gedachte:

— Moeder, ik geloof dat er een dokter nodig is ... WOUTER is ziek.

Zó was het. De arme jongen was aangetast door een zenuw-zinking koorts. Dit was een geluk voor hem, want de geneesheer die hem behandelde, was een mensenkenner, die door liefderijke teregtwijzing een heilzamen invloed had

op WOUTER's gemoed. Maar dit kon eerst later geschieden, want in den beginne was de ziekte van 't kind gevaarlijk. Ook voor jufvrouw PIETERSE was de kennismaking nuttig. De dokter vertelde haar, tot 'r grote verbazing, dat men z'n kinderen niet als pakgoederen mag opstapelen in een bedstee; dat er lucht, licht, leven, beweging, *genot*, nodig is tot ontwikkeling van ziel en lichaam; dat *straffen* — met of zonder *Heer* dan — niet te-pas komt; dat haar godsdienst best achterwege kon blijven bij de opvoeding ... en meer zaken van deze soort, die jufvrouw PIETERSE nooit gehoord had, en waartegen ze nog-al niet heftig opstond, omdat de dokter...

— Gut, jufvrouw, LAPS, uwe moest eens maken dat uwe hier was, als-i komt. Hij schrijft z'n receppies met 'n gouwe pen, en z'n koesier heeft een bruine beer om z'n hals...

Ja, juist! zoo 'n gouden pen en een berenhuid... Och, als alle mensen die waarheid voorstaan, hun koetsiers behoorlijk konden kleden, dan zou 't gauw gedaan wezen met veel vooroordeelen. Maar meestal is dit zo niet. Ja-zelfs, ik ken waarheidlievende personen, die in 't geheel geen koetsier houden, met of zonder bérevellen dan. En ook de gouden pennen zijn gewoonlijk in verkeerde handen.

— Ik wou maar, dat jufvrouw SIPPERMAN eens kwam, juist als de dokter er was. Ga 't haar eens zeggen, SERTRUDE... dat WOUTERTJE ziek is, meen ik... en zeg dat we koffi-drinken zo tegen twaalfe... zo laat kwam-i gister. En jij LEENTJE, ga eens na de kommenij... er moet toch zout wezen... en maak 'n praatje... 't is niet om te praten, weetje... je weet, ik hou niet van praterigheid... 't is maar, weetje, om te weten of de mensen 't gezien hebben... en jij, PETRÓ, denk er om dat je me een schone mus geeft als-i weêrkomt, want 't is m'n 'n man... zoo'n dokter! Ik ben der ontdaan van, zo als-i sprak...

en je moet hem zo niet angapen, MINA, dat staat niet... maar ik ben beniewd of ze 't gezien hebben in de komenij...

Ik wou niet graag te hard oordélen, maar waarachtig, ik geloof dat jufvrouw PIETERSE schik begon te krijgen in WOUTER's ziekte. Er was iets voornaams in dat dokters-koetsje voor de deur. *Alas, poor mankind!*

Weêr een avendje.

520. — Maar, lieve jufvrouw PIETERSE, hoe moet het nu met m'n oom? Jelui bent allemaal gevraagd, en ik heb 'm gezegd dat er een vers wezen zou.

— Dat 's moeielijk, jufvrouw LAPS. Je begrijpt dat het wurm nu geen verzen maken kan. Wat denk je over STOFFEL? Als we 't hèm eens vroegen?

— Ik heb er niets tegen, als er maar een vers is... Anders ben ik geskandeliseerd.

STOFFEL werd uitgenodigd WOUTER's plaats te vervullen. Hij had er veel tegen.

— Moeder, uwe begrijpt dat zo niet, maar eigenlijk zou ik te-kort doen aan 't respekt. Want, ziet-u, als men zo omgaat met de jeugd, dan is respect nummer een, en zoo'n vers...

— Maar de jongens op je school hoeven 't niet te weten...

— 't Woord komt altijd verder dan de man, moeder. Dat weet uwe zo niet. Op de diakonie-school was een kwekeling die ook verzen maakte... en wat is er van gekomen? Hij is naar de Oost, moeder... en hij is me nog de helft schuldig in een kruik inkt. Zieje, moeder, dat komt er van. Ieder moet op z'n zaken passen. Zoo'n vers... dat is goed en wel voor een jongetje als WOUTER... maar als men zelf onderwijzer is...

— En meester PENNEWIP dan? vroeg jufvrouw LAPS.

— Juist, riep STOFFEL, als-of deze aanhaling hem hielp in de bewijsvoering. Juist, zieje, meester PENNEWIP...

— Ik heb een vers van hem gelezen, STOFFEL...

— Juist... je hebt een vers van hem gelezen... dat is... dat komt... Hoe zal ik 't je nu precies uitleggen, jufvrouw LAPS. Je begrijpt, bij zoo'n vak als 't onderwijs, heb je allerlei soort van dingen. Daar heb je bijvoorbeeld de aardrijkskunde. Nu zal ik maar eens zeggen: Madrid ligt aan den Manzanares, begrijpt u, moeder?

— Jawèl, jawèl, STOFFEL, dat is bijv. of je zeggen zou...

— Amsterdam aan 't Y. Precies. En dan heb je weer heel andere dingen, want, jufvrouw LAPS, je kunt je niet voorstellen, wat er al zo bij dat onderwijs te-pas komt. Een kruienier mengt z'n suiker met wat anders, en dan moet ik kunnen uitrekenen hoe duur hij 't pond moet verkopen, om geen schaê te hebben, verbeeld je eens. En dan heb je nog de gezelschapsrekening, en de breuken, en de werkwoorden... Maar nu moet ik weg, anders slaan de jongens den boel stuk.

STOFFEL ging dien middag vroeger naar z'n school dan gewoonlijk, en liet jufvrouw LAPS heel ongesticht achter. 't Mens wou maar niet begrijpen, hoe Madrid en die kruienier met de breuken, hinderpalen konden wezen voor STOFFEL's rijmgenie, of z'n schoolmeesters-fatsoen. Jufvrouw PIETERSE praatte het goed, ik weet niet hoe, en ze stuurde jufvrouw LAPS naar meester PENNEWIP zelf.

De man zag vreemd op, bij 't bezoek van het vertoornde zoogdier, maar was weldra gerust gesteld omtrent haar bedoeling.

— Tot welke klasse behoort uw oom, jufvrouw?

— Wel... tot de klasse van... van... Meent u weer iets van oesterschelpen en eieren?

— Geenszins, jufvrouw. Ik bedoel op welken trap hij

staat ... ik bedoel... van den ladder der maatschappij?

— In de granen, meester. Meent u dat?

— Dit is niet voldoende, jufvrouw LAPS. Men kan in de granen zijn ... als koekbakker ... als broodbakker ... als kleinhandelaar ... als groothandelaar ... als tusschenhandelaar ... en ook deze bedrijven hebben weer derzelver eigenaardige onderverdélingen. Daar hebje bijvoorbeeld: JOZEF in Egypte. Deze kocht granen op, en stond op den bovensten trap, want, jufvrouw LAPS, wij lezen in Genesis XLI ...

— Ja, dat weet ik. Hij reed in FARAO's wagen, en droeg een witte zijden rok. Mijn oom is fakter ... Dat was m'n vader ook.

— Zóó..o..o!... Fakter, factor ... ei! ... Daarvan zegt Genesis niets ... en ik weet niet regt, of deze klasse van personen ...

— Mijn oom is wéwenaar ...

— Ziet ge, daar hebt gij 't verschil reeds. Wij lezen uitdrukkelijk, dat JOZEF huwde met ASNATH, de dochter van POTIFERA, den priester te On, en nergens vinden wij dat deze zijne echtgenoote — of volgens sommigen, echt-*genoot* — reeds overleden was, toen hij zich toelegde op den graanhandel. Dus, jufvrouw LAPS ... ik zou u raden, als 't u ernst is uwen oom te bezingen in een godsdienstig lied, u te begeven naar een mijner leerlingen ... KLAASJE VAN DER GRACHT.

En meester PENNEWIP beduidde haar, waar ze dat wonderkind vinden kon. Weder moet ik vergeving vragen als mijn oordeel te scherp is, maar ik verdenk PENNEWIP van een lelijk gebrek. Zie, ik meen te weten, dat hijzelf het gevraagde vers zou geleverd hebben, als Jufvrouw LAPS' oom een wit kleed van den Koning had gekregen, of in een hofkoets reed. Maar 't bezingen van een »fakter" liet hij over aan 't genie van den *vliegende theeketel*, in de peperstraat. Dat was niet mooi van PENNEWIP. Kon

die oom het helpen, dat-i nooit in een put was gegooid door z'n broêrs? Dat-i niet verkocht was aan Arabieren? Dat-i geen dromen kon uitleggen? En dat men tegenwoordig geen scherpzinnigheid beloont met ringen, witte rokken, galakoetsen en onderkoningschap?

Hoe dit zij, jufvrouw LAPS stapte naar de peperstraat, en maakte kennis met den ouden Heer VAN DER GRACHT, die zich gevleid voelde door 't bezoek.

Er werd plegtig besloten dat KLAASJE, dienzelfden avend nog, het vers kant en klaar zou maken. Hij zou 't den volgenden ochend bij jufvrouw LAPS komen opzeggen, en als 't waardig werd gekeurd de tolk te zijn van hare gevoelens jegens 'r oom, zou KLAAS meêgenood worden op 't avendje. En, had z'n vader gezegd, dan zou hij 'n witten das om hebben, met 'n opstaand boordje.

— Ja, net als JOZEF, zei jufvrouw LAPS... zo zieje hoe de schrift toch alles vooruit wist.

En 't mens, tuiskomende, las Genesis XLI na, en trachtte overeenkomst te vinden in JOZEF's verheffing, en de apotheose die KLAASJE VAN DER GRACHT verbeidde. En ze droomde dien nacht, dat ze een mantel in de hand hield.

De *poëta laureatus* meldde zich den volgenden morgen bij haar aan, en dreunde z'n vers op. Wij zullen het van avend horen, als het wordt voorgelezen op 't avendje dat ons wacht, maar voor-af moet ik melding maken van een voorval dat dien achtermiddag ten huize van de PIETERSENS plaats vond.

WOUTER, zwak, maar niet ijlend meer, lag te-bed. De dokter had rust voorgeschreven. Het kind telde de bloemen van 't behangsel, en dwong zich die anders te rangschikken in zijn verbeelding. Hij liet ze over elkaêr springen, ineênvloeien; hij zag er gezigten in... personen... legers... wolken... Och, alles leefde! Wel was 't vermoeiend, maar hij kon niet anders. En als-i zich omkeerde naar de muur-

zij, was 't nog erger. Die hieroglyfise krassen vertelden allerlei dingen die hij niet nodig had te weten, en overlaadden hem met onnodige indrukken. Hij moest de ogen wel sluiten, maar vond geen rust. Het was hem, of-i werd meêgevoerd door de wilde bruiloft, en zijns ondanks moest deelnemen aan 't bal, dat de nachtwind aan de maan gaf. Alles draaide en warrelde hem van binnen. Hij greep met beide handen zijn hoofd, als om de afmattende slingering zijner gedachten tot stilstand te brengen, maar 't baatte niet. Dat behangsel, die gordijnen, die muur, die bloemen, die dans, dat opnemen van FEMKE door den wervelwind... zijn poging om haar vasttehouden...

Het kind berstte in tranen uit. Hij wist nu dat alles verbeelding was. Hij wist dat-i ziek was. Hij wist dat schoorstenen niet konden dansen, en dat geen meisje wordt weggewalst van de aarde, om de maan wat optebeuren in haar eenzaamheid... maar toch, hij schreide... hij riep zachtkens haar naam, zacht genoeg om niet te worden gehoord door zijne verwanten, luid genoeg evenwel om wat lucht te geven aan zijn beklemd gemoed...

— Wat is dat?... riep hij op-eens, antwoordt ze?... Is dàt ook verbeelding?

Indedaad, WOUTER hoorde zijn naam noemen, en 't was FEMKE's stem!

— Ik *wil* weten of ik droom, zei 't kind, en hij rigtte zich overeind in z'n bed. Dàt is een rode bloem... daarnaast een zwarte... ik heet WOUTER... LAURENS is op 't letterzetten... dat is alles juist... ik droom niet...

En hij luisterde weêr, en boog zich buiten de bedstede, en opende mond en ogen zo wijd mogelijk, als-of long en gezigt kon ter hulpe komen aan zijn gehoor...

— O God... FEMKE's stem! Ja, ja, zij is het!

Ditmaal was hij zéker. Hij sprong van 't bed af, de deur uit, rolde naar beneden, en viel buiten kennis neder

aan de voeten van 't bleekmeisje, dat in 't portaal een harden strijd voerde met het gezin der PIETERSENS.

FEMKE had WOUTER gewacht, den dag na die peruaanse vertelling. Eerst meende zij, dat het om 't prentje was, waarop AZTALPA de beide broeders omhelsde. Ze hoopte nog altijd, dat WOUTER's schoolmeesterlijke broeder wel te bewegen zou zijn, één uurtje afstand te doen van den almanak die zoveel schoons bevatte. En, ook zonder dat prentje, FEMKE verlangde WOUTER weêrtezien Om z'n persoon kon 't niet wezen — zoo'n kind! — maar WOUTER vertelde zo aardig. En misschien vloeiden, in 't hart van dat meisje, WOUTER's persoon in-één met de verhalen die hij deed. Analyseren, verdélen, is een hulpmiddel tot studie. *Qui bene distinguit, bene docet*, ja, en zelfs: *qui bene distinguit, bene discit*... dat alles is waar, maar FEMKE verstond geen latijn. Zij onderwees niet, en leerde niet, ze onderging maar, en de natuur die niet studeert, en maar eenvoudig daarstelt, vulde haar hart met allerlei aandoeningen door elkaêr, en liet het over aan dezen of genen professer in de ichthyologie, om uittemaken hoe de vinnetjes in elkander zaten, waarmeê FEMKE — die lieve karper! — zou rondzwemmen in den vijver van haar zestien jaren. (**251**.)

— Leg 't goed in de zon, riep haar de moeder toe...

En dat vertaalde FEMKE aldus: *zon*... *Peru*... AZTALPA... KUSCO... WOUTER!

— Jaag die kinderen weg... ze gooien vuil op de bleek...

FEMKE vertaalde: *moedig in den strijd tegen de vijanden van* Peru... *hij de edelste telg der* INCA's... TELASCO... WOUTER!

Och... alles riep: WOUTER!

En hij kwam niet! Den eersten dag was zij bedroefd; den tweden, ongeduldig; den derden, ongerust...

— Moeder, ik wil gaan zien waar dat jongetje blijft, dat 'n vers moest maken...

— Ga je gang meid, zei de moeder. En weet je 'm te vinden?

Femke antwoordde toestemmend, maar ze jokte. Zij wist niet waar Wouter woonde, doch voelde zekeren schroom om dat te erkennen. Er lag moed in haar voornemen om 't kind optesporen welks woning zij niet wist, en dien moed wilde zij verbergen. Waarom? Dat begreep zijzelve niet. Misschien vreesde zij 't: *hoe mal!* dat zoo vaak ons weêrhoudt van iets goeds. Er is eigenaardige pudeur in liefelijke aandoeningen. Veeläl verbergen wij 't goede dat in ons is, en pronken liever met fouten. Dat is huichelarij *à rebours*.

Het meisje kleedde zich zo mooi ze kon, en ze nam het weinige geld mede, waarover zij beschikken mogt... enige stuivers. Ze liep met gejaagdheid onder de aspoort door, en liet zich een winkel wijzen waar men boeken verhuurde. Zeer natuurlijk kwam ze teregt in de hartestraat. De loop der straten die in 't eerste hoofdstuk dezer geschiedenis onzen Wouter onwillekeurig had geleid naar de aspoort, voerde nu Femke van die poort naar den boekwinkel, waar we onzen held het eerst aantroffen. Minder beschroomd dan Wouter — Femke was ouder, had meer omgegaan met mensen, en dacht minder na — vraagde zij flinkweg den onvriendelijken man van den winkel: »om 't boek over die gravin met den sleep?"

— Hé?... Hoe is de titel?

— Daar weet ik niet van, zei Femke. Maar 't is over een rover... de paus komt er ook in... of eigenlijk... Och 't is mij te doen om een jongetje dat gelezen heeft in zoo'n boek. Ik wilde u vragen waar dat jongetje woont... en ik wil er graag voor betalen...

— Kom je mij hier voor gek houden? Denk je dat ik hier zit om jongetjes optezoeken?

— Maar m'nheer, ik wil er voor betalen, zei 't meisje,

en zij legde haar schat op de toonbank.

— Scheer je weg, meid, wat weet ik van je jongetje!

Nu werd FEMKE boos.

— Je hoeft me niet wegtejagen als-of ik kwaad deed... dat laat ik me niet doen. Als je 't niet zeggen wilt, dan kun je 't laten... maar ik zeg je, dat je heel onvrindelijk zijt.

En ze wilde vertrekken. Maar eensklaps:

— Zeg, wil je mij ook geen boeken verhuren?

— Dat kan er na wezen... ik ken je niet. En wat wou je hebben?

— Ik vraag 't boek van den rover en Amalia, zei FEMKE.

O, zij verhief zich in rang. Ze had geen berigten te vragen om-niet... zij voelde zich *klant* nu.

— Ik weet van geen rover en Amalia. Meen je Rinaldo Rinaldini?

— Neen. Zijn er nog andere boeken over rovers? Toe, *asjeblieft*, help mij...

FEMKE zei dit op een toon die den man vermurwde. Hij verwaardigde zich op te staan, en den catalogus ter-hand te nemen. Vrij spoedig noemde hij GLORIOSO...

Dât is het... juist, dàt is het! riep FEMKE verrukt.

— Maar je moet pand geven, zei de man, terwijl hij op een trapje klom, om 't dierbaar boek te krijgen.

Neen, neen... ik heb 't boek niet nodig, ik wil maar weten waar 't jongetje woont, die het gelezen heeft. Och, ik wil er zoo graag voor betalen!

En ze wees op den schat, dien ze offeren wilde. Maar dat hoefde niet, zei de man. »Hij was zó niet, of hij wilde wel een dienst doen, als men 't hem vrindelijk vraagde." Och, FEMKE zag er zo lief uit, en ze had iets in haar stem dat stuursheid moeielijk maakte.

De man zag na in 't register, waar-i spoedig den naam vond dien FEMKE opgaf: WOUTER PIETERSE, met vermel-

ding van de woonplaats. Hij wees het haar, en wilde nu bovendien uitleggen, hoe ze den kortsten weg nemen kon...

FEMKE was al de deur uit, en had zelfs vergeten, haar neêrgelegd geld meêtenemen. De man liep 'r achterna om 't terug te geven, maar-i had moeite om haar intehalen, zo liep ze.

Aan de opgegeven woning gekomen, vernam zij dat de familie PIETERSE verhuisd was »naar een fatsoenlijker buurt." 't Was nog al ver, maar 't meisje liet zich niet afschrikken. Bij de PIETERSENS aangeland, werd ze ontvangen met een bars: »wat moet je?" van de jonge jufvrouwen.

— Och, jufvrouw, ik wilde weten hoe WOUTER 't maakt?

— Wie ben je?

— Ik heet FEMKE, jufvrouw, en m'n moeder is een wasvrouw... maar ik wou weten hoe 't met WOUTER is?

— Wat heb jij met WOUTER te maken? vraagde nu jufvrouw PIETERSE, die kwam aanloopen op 't gerucht.

Och jufvrouw... wees niet boos... ik wou 't zo graag weten... en mijn moeder weet er van, dat ik hier ben om 't te vragen... WOUTER heeft mij verteld van TELASCO, en van dat meisje dat sterven moest... Och god, jufvrouw, zeg me of hij ziek is?... Ik kan er niet van slapen...

— Jij hebt niks te maken met WOUTER... je kunt heengaan... ik zeg je nu dat je heengaat... ik houd niet van *volk aan de deur*...

Om godswil, jufvrouw! riep 't meisje, en wrong de handen.

Die meid is mal... Duw 'r de deur uit, TRUI, en gooi die toe...

TRUITJE begon dit bevel uittevoeren. MIJNTJE en PIETJE maakten zich gereed haar bijtestaan, maar 't moedig kind hield vol. Ze greep de leuning van den trap, en klemde zich vast.

en zij legde haar schat op de toonbank.

— Scheer je weg, meid, wat weet ik van je jongetje!

Nu werd FEMKE boos.

— Je hoeft me niet wegtejagen als-of ik kwaad deed... dat laat ik me niet doen. Als je 't niet zeggen wilt, dan kun je 't laten... maar ik zeg je, dat je heel onvrindelijk zijt.

En ze wilde vertrekken. Maar eensklaps:

— Zeg, wil je mij ook geen boeken verhuren?

— Dat kan er na wezen... ik ken je niet. En wat wou je hebben?

— Ik vraag 't boek van den rover en Amalia, zei FEMKE.

O, zij verhief zich in rang. Ze had geen berigten te vragen om-niet... zij voelde zich *klant* nu.

— Ik weet van geen rover en Amalia. Meen je Rinaldo Rinaldini?

— Neen. Zijn er nog andere boeken over rovers? Toe, *asjeblieft*, help mij...

FEMKE zei dit op een toon die den man vermurwde. Hij verwaardigde zich op te staan, en den catalogus ter-hand te nemen. Vrij spoedig noemde hij GLORIOSO...

Dât is het... juist, dàt is het! riep FEMKE verrukt.

— Maar je moet pand geven, zei de man, terwijl hij op een trapje klom, om 't dierbaar boek te krijgen.

Neen, neen... ik heb 't boek niet nodig, ik wil maar weten waar 't jongetje woont, die het gelezen heeft. Och, ik wil er zoo graag voor betalen!

En ze wees op den schat, dien ze offeren wilde. Maar dat hoefde niet, zei de man. »Hij was zó niet, of hij wilde wel een dienst doen, als men 't hem vrindelijk vraagde." Och, FEMKE zag er zo lief uit, en ze had iets in haar stem dat stuursheid moeielijk maakte.

De man zag na in 't register, waar-i spoedig den naam vond dien FEMKE opgaf: WOUTER PIETERSE, met vermel-

ding van de woonplaats. Hij wees het haar, en wilde nu bovendien uitleggen, hoe ze den kortsten weg nemen kon...

FEMKE was al de deur uit, en had zelfs vergeten, haar neêrgelegd geld meêtenemen. De man liep 'r achterna om 't terug te geven, maar-i had moeite om haar intehalen, zo liep ze.

Aan de opgegeven woning gekomen, vernam zij dat de familie PIETERSE verhuisd was »naar een fatsoenlijker buurt." 't Was nog al ver, maar 't meisje liet zich niet afschrikken. Bij de PIETERSENS aangeland, werd ze ontvangen met een bars: »wat moet je?" van de jonge jufvrouwen.

— Och, jufvrouw, ik wilde weten hoe WOUTER 't maakt?

— Wie ben je?

— Ik heet FEMKE, jufvrouw, en m'n moeder is een wasvrouw... maar ik wou weten hoe 't met WOUTER is?

— Wat heb jij met WOUTER te maken? vraagde nu jufvrouw PIETERSE, die kwam aanloopen op 't gerucht.

Och jufvrouw... wees niet boos... ik wou 't zo graag weten... en mijn moeder weet er van, dat ik hier ben om 't te vragen... WOUTER heeft mij verteld van TELASCO, en van dat meisje dat sterven moest... Och god, jufvrouw, zeg me of hij ziek is?... Ik kan er niet van slapen...

— Jij hebt niks te maken met WOUTER... je kunt heengaan... ik zeg je nu dat je heengaat... ik houd niet van *volk aan de deur*...

Om godswil, jufvrouw! riep 't meisje, en wrong de handen.

Die meid is mal... Duw 'r de deur uit, TRUI, en gooi die toe...

TRUITJE begon dit bevel uittevoeren. MIJNTJE en PIETJE maakten zich gereed haar bijtestaan, maar 't moedig kind hield vol. Ze greep de leuning van den trap, en klemde zich vast.

— Gooi 'r de deur uit, die brutale meid...

— O god, jufvrouw, ik bèn niet brutaal... och, ik zal terstond gaan... zeg mij maar of WOUTER ziek is?... Toe, jufvrouw, zeg me dat?... Dan zal ik gaan... O, dadelijk... och, zeg mij of WOUTER ziek is, jufvrouw... en... of... hij... sterven... zal?

Hier berstte 't edel kind in schreien uit. Alleen vrouwspersonen van de soort als waarmeê zij te-doen had konden ongeroerd blijven, bij 't aanzien van FEMKE's smart. Maar de jufvrouwen PIETERSE hadden burgerlijke zielen.

FEMKE zou begrepen zijn geworden door lager gemeen, of door adel. 't Is met gevoel, als met het goud der speelbanken. Dat komt niet in aller handen. Daar zitten courtisanes en marquises naast elkaêr. De »hele fatsoenlijke mensen, die schoenen verkochten uit Parijs" komen daar niet.

— Ik ga niet, gilde FEMKE... o god, ik ga *niet!* Ik *wil* weten, of 't kind ziek is...

Men hoorde boven aan den trap een deur openen. WOUTER vertoonde zich, viel als een bom op de strijdenden, en daarna voor FEMKE's voeten in zwijm.

— Heerejesis, die jongen! kermde de moeder, en de meisjes stonden roerloos. Maar FEMKE nam WOUTER op, en droeg hem naar boven. Men wees haar WOUTER's bed, en daar legde zij 't kind neer. Niemand had den moed haar te verjagen, toen ze zich neêrzette voor de legerstede, en als er op dàt ogenblik had moeten gestemd worden over voorregt, rang, gezag... o, aller stemmen waren op FEMKE gevallen. Maar zijzelve wist niet dat ze groot was. Zij schreide, en mompelde: »Och, neem 't me niet kwalijk jufvrouw, maar ik kon er niet van slapen... zo dacht ik aan dat kind!"

521. De avend is dáár. LEENTJE past op WOUTER, en 't

huis PIETERSE is present bij den jarigen weduwnaar. Jufvrouw LAPS hield de eer van de salon op.

— 't Is een raar geval, jufvrouw PIETERSE, zei de jarige oom. En wat wou ze eigenlijk, dat meisje?

— Gut m'nheer... dat weet ik niet. En ik heb al honderdmaal aan SERTRUDE gezegd, dat ik er niets van begrijp. Verbeelje... een vreemd schepsel, zo maar baasspelen in je huis... en ik zeg al zo tegen MINA: gooi 'r toch de deur uit... en toe zei PETRÓ...

— Nou... ik had haar ter dege beet, blufte de dappere PETRÓ, en toonde een blauwen plek aan de pols, waaruit *ik* zou besluiten dat FEMKE háár had beet gehad.

— Ze moet weêrkomen, riep GERTRUDE, ik zal 't haar verléren...

— En *ik*, zei MINA...

Zo was ieder heldhaftig geworden, na den strijd. Dat gebeurt wel meer. Maar zeker is 't, dat FEMKE's naam *nu* niet zou getriomfeerd hebben, als er ware gestemd geworden over zedelijke waarde.

— Een geméne meid, m'nheer!...

— Een *hele* geméne meid!...

— O, zoo 'n geméne meid!...

— En hoe is uwe toen eindelijk van haar verlost?

— Ja... dat was moeielijk... ik zei...

— Né moeder... *ik* zei...

— Né, *ik*...

— Né, *ik*...

Ieder wilde wat gezegd hebben. Ieder wilde doorgaan voor 't middelpunt der gebeurtenissen die 'r werden verhaald.

— Ik wou wel 'ns weten waar de jongeheer VAN DER GRACHT blijft, zei jufvrouw LAPS. Ja, oom, er is een verrassing...

't Was jufvrouw PIETERSE niet aangenaam, dat er werd

uitgezien naar iemand anders, als zij iets te vertellen had.

— Nu dan, wij zeiden... ja wat zeiden we ook, SERTRUDE?

— Moeder... ik zei... dat het schande was.

— Ja, dat heb ik ook gezegd. Nu... toen vroeg dat schepsel koud water... en toen we 't niet gauw genoeg gaven, stond ze op, en liep naar de pomp... brutaalweg, net of ze tuis was, en ze pompte... en maakte een doek nat, en legde dien op WOUTER's hoofd. Ik was ontdaan over zoveel brutaligheid... En ze huilde, of 't háár jongen was, m'nheer. Nu, 't kind kwam bij, en toen gaf ze hem een zoen... verbeelje, daar we bij waren.

— Ja, riepen de drie dochters, verbeelje, we waren er allemaal bij!

— En toen bleef ze nog wat zitten voor 't bed, en praatte met WOUTER...

— Waar of toch de jongeheer VAN DER GRACHT blijft? zuchtte jufvrouw LAPS. 't Is maar, weet u, oom, omdat we een verrassing hebben ..

— En eindelijk ging ze heen... en ze liep als een prinses...

— Net 'n prinses... betuigden de meisjes, die niet wisten dat ze waarheid zeiden.

— En ze zei tot WOUTER dat ze terugkomen zou; maar je begrijpt, dat zal mis wezen...

Daar ging de schel. Jufvrouw LAPS vloog op... Och ja, de katechiseermeester VAN DER GRACHT stapte met zijn zoon de kamer in. Jufvrouw PIETERSE had er spijt van. Zij gevoelde dat de ster van haar discours verbleken zou voor de zon van 't vers dat KLAASJE meêbragt. En ook zonder vers, wat zagen die anderhalve katechiseermeesters er deftig uit! Wat 'n stap, wat 'n houding, wat 'n stem... en boven alles die witte das, en guillotine-boordjes!

— Mijnheer en jufvrouwen, de Heer schenke u Zijnen

onmisbaren zegen op den avend van dezen dag... Dit is mijn zoon KLAAS... van wien u wel gehoord zult hebben... hij is mij te na om hem te prijzen... maar u bebegrijpt wel... als men vader is... Nu, alle zegen komt van boven...

— Ja oom, er is een verrassing.

— Juist, jufvrouw, een ware verrassing. De gelukwenschen aan dezen heer... op den heugelijken dag van zijn verjaren... brengt ons in de stemming van den Psalmist... en ik verheug mij... door de genade... want mijnheer... alles komt van boven... dat zal uwe ook wel weten...

— Ga zitten man, ik dank u wel, zei de gastheer, die begreep dat er een felicitatie was uitgesproken. Koud buiten?

— Ja, 't is frissies... Koud kan ik niet zeggen... 't Is wat je noemt... frissies, weet u. De Heer geeft het weêr naar zijn welbehagen... en daarom zeg ik maar: frissies... Alles komt van boven.

— Och ja! riep 't hele gezelschap, en meende wonder verdienstelijk te wezen. Verbeelje 't lot van een armen drommel, die in dezen kring eens had moeten verkondigen dat sommige dingen van beneden komen! Gelukkig was men 't eens, ditmaal.

— Wel oom, wat dunkt u, zullen we nu maar beginnen met de verrassing?

— Ga uw gang, nicht... Wat is het?

— Och, een kleinigheid, mijnheer, antwoordde de katechiseermeester. Mijn zoon is een dichter... Prijzen zal ik hem niet... want hij is me te na... maar 't is mooi, dat durf ik zeggen. 't Is niet om te roemen... alles komt van boven... neen, roemen zal ik niet... Als ik roem, mijnheer, dan roem ik in den Heere... Maar ik zeg dat het mooi is...

De dichter KLAAS maakte z'n mondje klein, alsof-i met

z'n lippen te drinken gaf aan een vogeltje.

Hij sloeg de ogen neêr, en speelde met den ondersten knoop van z'n vest. Z'n héle gezigt stond naar verzemakerij. Er was iets knoeierigs in dien jongen, iets van een gekramden schotel... neen, hij leek op 'n verfrommeld papier... neen, op ongestreken linnen... neen, op 'n gebruikt servet... neen, op ongaar brood...

Och, wat weet ik het, waarop die lummel geleek! Ga naar een christelijke jonchelings-veréniging. Daar vindt ge modellen in overvloed van de soort die ik bedoel, *adept-clowns* in de kermistent des Heeren, *pierrots van de onanie.*

— Dus, mijnheer, 't is niet om te roemen... Haal 't maar voor den dag, KLAAS... Als vader, mijnheer, moet ik u zeggen... 't is mooi! Want ziet u, in de Schrift...

KLAAS haalde z'n vers voor den dag.

... in de Schrift wordt, om zo te zeggen, niet gesproken van weduwnaars — de Heer zal daarvoor wijze redenen gehad hebben — wat doet nu de jongen? Hij volgt Gods wenk, en heeft een vers gemaakt vol weduwen...

KLAAS legde 't vers voor zich op tafel.

... vol weduwen, ja, ik zou durven zeggen, hij heeft er bijna al de weduwen in gebragt, die in de Schrift staan.

— Heb ik niet gezegd dat er eene verrassing wezen zou, riep jufvrouw LAPS.

— Lees jij nu maar op, KLAAS. Er zijn er zeventig, mijnheer... zeventig weduwen! Lees nu maar op, jongen.

KLAAS stroopte z'n armen op, streelde z'n boordjes, en begon:

Al de weduwen der Heilige Schrift
Worden hier tot een vers gezift,

Ter verblijding op 't verjaren
Van Godzalige weduwnaren;
Juichend, bloeiend in den Heer,
Aan JEHOVAH lof en eer.

— Dat is 't opschrift, lichtte de vader toe.

— Ja, dat is het opschrift. Nu begin ik:

In GENESIS XXXVIII, vers 11 kan men lezen
Dat 'n weduw in 't huis van haar schoonvader moet wezen;
En EXODUS XXII, ik zeg 't zonder vrees,
Zegt in vers 22, beleedig weduw noch wees.

— Merk op, mijnheer, dat het vers en 't kapittel beide twee-en-twintig zijn. Daarmeê heeft de Heer zeker eene bedoeling gehad ... want Gods wil is ondoorgrondelijk, en alle zegen komt van boven ... Ga voort, KLAAS.

Twee verzen later ontsteekt de toorn des Heeren,
Hij zal alle vrouwen in weduwen verkeeren.
Uit LEVITICUS XXI, vers 14 blijkt gewis
Dat een weduw geen goede vrouw voor een priester is.
Eén hoofdstuk daarna (maar een vers minder) doet ons weten
Dat een weeuw zonder kinderen 't brood van haar vader mag eten;
En NUMERI XXX, vers negen, wel geteld,
Zegt, dat de belofte van een weeuw ten haren laste geldt.
In DEUTERONOMIUM X, vers 18, betuigt de Heer met geschreeuw ...

— Hé? vroeg jufvrouw LAPS.

— Ja, dat wil zeggen: *majesteit*, legde de Katechiseermeester uit. Luister maar verder, jufvrouw ... 't is niet om te roemen ... ik zeg maar: luister verder! Ga voort, KLAAS ...

... met geschreeuw,
Dat Hij altijd regt doet, en kleêren geeft, aan weezen en weeuw.
In DEUTERONOMIUM XIV, vers 29, worden wij gespoord
Om alle drie jaar iets te geven aan de weduwen in de poort.
Twee hoofdstukken later, vers 11 en 14 kunt ge lezen
Hoe men met de weduwen in de poort vrolijk moet wezen.

In hoofdstuk XXIV, vers 19, staat vermeld
Dat men een schoof voor de weduw moet achterlaten op 't veld.
In de twee volgende verzen wordt van de weduw geschreven
Dat ze druiven en olijven krijgt die aan den boom zijn gebleven.
Kapittel XXVI, vers 12 en 13, zegt 't voort,
Spreekt weêr over de weduw die te eten krijgt in de poort.
Een hoofdstuk verder laat de Heer door MOZES betuigen
In vers 19, dat men 't regt van de weduw niet mag buigen.
Twee SAMUEL XX, vers 3, spreekt er uitdrukkelijk van
Dat Davids bijwijven leefden als weduwen, bij 't leven van haar man.

— Bij ... *wat?* vraagde jufvrouw PIETERSE.

— Bijwijven, jufvrouw, antwoordde de oude heer VAN DER GRACHT. Uwe ziet hoe de jongen er alles inbrengt wat in betrekking staat tot weduwen ...

— De regels zijn niet even lang, klaagde STOFFEL ... en ze liggen en staan niet, om-en-om ...

— Hoor, STOFFEL, daarin kan je gelijk hebben ... omdat je schoolmeester bent ... maar dàt kan *mij* nu niet schelen. Ik vind die bij ... bij ... bij ... Hoe zal ik zeggen?

— Jufvrouw PIETERSE, uwe moet niet vitten, riep jufvrouw LAPS.

— Juist, zei de Kathechiseerman, alle zegen komt van boven. Ga voort, KLAAS ...

— Neen, zulke dingen wil ik niet horen ... 't is om de meisjes ...

Nu ja, de meisjes bekeken heel fatsoenlijk hare nagels. Dat wil in zoo 'n geval zeggen, dat men heel braaf is, niet weet wat bijwijven zijn, en in weerwil van die onwetendheid, toch openlijk betuigt nooit iemands bijwijf te willen worden.

— Ga voort, KLAAS ...

— Volstrekt niet ... als ik geweten had dat er zulke din-

gen zouden worden gezegd, had ik mijn meisjes tuis gelaten...

— Maar, jufvrouw, 't staat in de Schrift... uwe zal u toch niet verzetten tegen 't woord des Heren?

— Né... ik verzet mij niet... maar ik wil niets horen dat onfatsoenlijk is. Mijn man...

— Uw man verkocht schoenen, dat weet ik wel, jufvrouw... maar uwe zal toch niet tegen de Schrift...

— Ik doe niets tegen de Schrift... maar ik houd niet van *geménigheid*... Kom, SERTRUDE!...

Men ziet, jufvrouw PIETERSE was fatsoenlijk geworden. Vroeger was zij zo prikkelbaar niet, en de jongejufvrouwen hadden wel erger dingen uit die *Schrift* geslikt, zonder walging. Maar 't verhuizen van een zijstraat naar 'n hoofdstraat... en kinderen met franse namen... en 'n dokter met bont op z'n koetsier... och, 't is zoo moeielijk schrifturig-gemeen te blijven, als zóveel krachten zamenwerken om ons te drijven op den fatsoenlijken weg.

Als ik nu een roman schreef, en dus vrijheid had de gebeurtenissen te regelen naar mijn zin, zou ik jufvrouw PIETERSE nog-eens laten erven, om den lezer te doen zien, hoe ze door nòg meer fatsoen, weêr terugviel in 't geméne. De bijbelwoede openbaart zich 't duidelijkst bij *groot* en *klein* gemeen. De tussenstand schrikt terug voor 'n naaktheid van uitdrukking, die geoorloofd schijnt in straat- of hoftaal, maar die den moed te-bovengaat van iemand wiens »fatsoen" *bewijs* nodig heeft.

Wie niet te vies is om waarheid optevangen, al klinkt ze onschoon, kan weten hoe 't gemeen een dagelijks scheldwoord maakt van 't burgerschap in een verbrande stad. Och... 't is *sans consequence*... Ik heb 't op straat horen

zeggen door en tot kleine *meisjes*, die er toch volstrekt niet aan dachten op hoeveel manieren men zich kan bezondigen aan een engel, en ze gebruikten dat woord nog wel zonder 't »met permissie" waarmee men anders 'n vuiligheid meent te verschonen. Neen »permissie" is niet nodig in dien stand. De kleinste mondjes laten de grooste woorden door, zonder scheuren; en ook de kleinste oortjes vangen die op, zonder veel pijn. Zoo 'n bijbels scheldwoord voelt zich tuis op straat.

Wat hoger volgt de klasse van 't pietersens-fatsoen, dat zich te handhaven heeft in z'n niet onbetwisten rang.

Maar, nóg hoger... O, daar verandert de zaak! Men staat den Heere na genoeg om Zijn taal te spreken, en al gebruikt men die niet tot scheldwoorden, de bijbel biedt overmaat van gelegenheid om zich te voorzien van 't allertriviaalste, ter inkleding van orthodoxe femelarij. Het is een fout in 't portret van DROOGSTOPPEL, dat ik hem z'n dochtertje laat dwingen de geschiedenis van de jufvrouwen LOTH voortelezen. Dat doet geen fatsoenlijk makelaar. Zulke dingen horen tehuis in 'n *steeg* of in 't VOORHOUT, in een *pottekelder* of op de *hele fatsoenlijke* KEIZERSGRACHT. De middelstand staat niet hoog genoeg, of acht zich niet hoog genoeg om mèt den Heer onfatsoenlijk te zijn, en toch rekent zich die stand te-hoog, om gemeen te wezen zònder dien Heer. Ziehier dus een van de vele *errata* die verbeterd moeten worden in den Havelaar. De lezer gelieve die — en andere! — te verbeteren *in margine* van Marie's strafregister.

522. Lezer, ik-zelf houd mij voor een der beste schrijvers die ooit bestaan hebben, ja... voor den besten misschien. Denk niet dat dit scherts is, met rang van valse nederigheid; niet, dat het een andere soort van nederigheid is, die, door zich *ironice* voortedoen als hoogmoed,

op geloof rekent waar ze schijnbaar zich blootstelt aan spot; niet dat het een boutade is ter plaatsvulling; niet, niet, niet... denk niet dat ik *iets* anders bedoel dan ik zeg: ik houd mij voor een der beste schrijvers, ja misschien voor den besten onder allen wier werk ge ooit onder de ogen hadt.

Maar, voor ge mij al te zeer bespot, *lees* ditmaal wat ik hier zeg, en lees eens niet wat ik hier niet zeg. Ik leg mij toe op juistheid van uitdrukking, (**10. 13. 14.**) en hoewel ik erken die juistheid nooit te bereiken, geloof ik toch énig regt te hebben tot de vordering, dat wie mij leest, zich insgelijks toelegge, op juist *lezen* (**95. 501. 502.**)

523. Geen schrijver is verstandig genoeg om de domheid zijner lezers te begrijpen.

524. Het gemiddeld peil der lezers staat beneden 't gehalte van den gebrekkigsten schrijver.

525. *Al 't overige gelijkstaande*, is de kans op waarheid groter in den man die iets zegt, dan in den hoorder; groter in schrijver dan in lezer.

Ik verwed 'n IDEE, dat 999 van de 1000 lezers — zelfs nà deze weddingschap — niet letten op den onderstreepten aanhef van dit IDEE.

En, lezer, als ge die weddingschap aangaat, deponeer uw inleg bij 'n notaris. Ik wil geen bankroet lijden, als ik win.

En eist ge zekerheid dat *ik* betalen zal, als ik verlies? Ziehier *mijn* inleg: *ik geloof dat ge u houdt voor dien éénen duizendsten lezer*. Met dat IDEE zult ge wel tevreden wezen.

526. Juistheid van uitdrukking... O, 't is zo moeielijk. Ik zie nu reeds dat ik in **522** *niet* juist zeide, wat ik bedoelde.

Ik beweer niet te zijn een der beste schrijvers — of de beste — maar geloof dat er weinigen, of geenen zijn die zo goed schrijven als ik, juist omdat ik geen schrijver ben. De gil der moeder in dat sprookje uit de minnebrieven was »zo mooi" juist *omdat ze geen actrice was.* Zo »mooi" zou iedere welgeaarde moeder gillen, als ze haar kind in nood zag, maar ze zou 't weldra verléren op de planken, als ze gillen moest op de maat. En zonder gillen — want, onder ons, ik houd er niet van — zelfs de meest gewone uitdrukking van 't dagelijks leven gaat het meest geroemd schrijverstalent te-boven in *waarheid.* Wie 't minst schrijver is, schrijft het best, en m'n betuiging dat ik zo hoog loop met *mijn* schrijverij, komt dus hierop neêr dat ik erken *geen* schrijver te wezen. Die Havelaar — ik meen 't boek — is mij een walg, en ik kan dit niet beter uitdrukken dan — zo-als ik mondeling meermalen deed — hun die mij verzekeren: dat werk »met zoveel genoegen te hebben gelezen" te antwoorden:

— Dan ben je een ellendeling.

En waar een heel publiek zich schuldig maakt aan 't scheppen van »genoegen" in zoveel leed... daar antwoord ik, zo-als ik deed in 't eerste werk dat er van mij verscheen, nà dien opgang:

»*Publiek, ik veracht U met grote innigheid.*"

Die *impresario* uit het sprookje wachtte nog met z'n gemeen mooi-vinden, tot het kind gered was.

Hij stoorde de moeder niet in 't redden. Hij vergenoegde zich met niet-helpen, met stompzinnige hardhartigheid... en, après tout, hij bood de vrouw wat aan, al was 't dan ook niet wat zij nodig had. De man was alleen schuldig aan miskenning van gevoel, en z'n wreedheid was maar dom.

Maar als-i z'n bewondering over 't gillen gebruikt had als beweegreden om moeder en kind onder water te hou-

den? Als-i gezegd had:

— Je gilt »mooi" dus: verzuip, jij en je kind!

Hoe zoudt ge dàt hebben gevonden, gij *ééne lezer?*

Nederlanders, als ge 't woord »verzuipen" plat vindt — een woord dat nooit over mijn lippen kwam, want *ik* ben zo grof niet — bedenkt dat ik tot U spreek, tot U, gij die erger dingen kunt verduwen dan geméne *woorden*. Geméne *daden* storen de digestie uwer zielen niet, en daarop doelde ik in **338**, toen ik, de natuur bedankte voor de wijze regeling der spijsvertering. Ik leende u niet gaarne de maag van m'n ziel.

Ieder ziet hier dat ik geen schrijver ben. Een schrijver legt zich toe op *behagen*. Een schrijver is *coquet*. Een schrijver is een *hoer*. En wie nu, als ik, zich toelegde op eenvoudige meêdeling van wat er omgaat in z'n gemoed, zonder te denken aan schrijverij, zou weldra »even mooi" schrijven als ik. »*Greift nur hinein, in 's volle menschenleben!*" Juist, Göthe!

Goed. Maar daarbij behoort dat men dat ingrijpen dan ook doe, op ogenblikken waarin 't ons schikt; in stemmingen die ons bekwaam maken om dezen of genen indruk optevangen en weêrtegeven. Het zit niet alleen in de keus van ons onderwerp — dat volle mensenleven! — maar tevens in ons »grijpen." Daar ik nu op eenmaal geen lust had, langer te *grijpen* in de volheid van 't avendje bij den weduwnaar, laat ik hèm, KLAAS, juffre-LAPS, SERTRUDE en de bijwijven van DAVID los, ga wat wandelen, en geef u hier den herdruk van een betoog der stelling dat ik geen schrijver ben. Denk nu maar onder 't lezen, dat ik bezig ben met vloeken tegen al de 999 lezers, die ook dàt betoog alweêr niet hebben begrepen. Maar eenmaal zal men 't begrijpen, en inzien dat het mijn verachting regtvaardigt. (**122**.)

527. (*Overgedrukt uit den Tijdspiegel van November* 1860). MAX HAVELAAR *aan* MULTATULI. Waarde MULTATULI! Neen, dat zal niet gaan... Ik ben geen schrijver. In Brussel heb ik een man gekend die steenen zaagde voor grafzerken. Hij zaagde acht uren daags, en dacht aan wat hij wilde. Ik ben jaloers op dien man, maar... een schrijver ben ik niet.

Men biedt mij geld aan, zooveel voor 't vel... Hoe bedoelt men dat? Die steenzager ontving, meen ik, dertien franken voor een volwassen zerk, en voor kinderzerkjes iets minder. Ook was er verschil in de betaling naar de soort van steen, en die hing weêr af van de mate der treurigheid. Ik voel wat ge denkt; gij meent dat de keus tusschen marmer en zandsteen bepaald wordt door den rijkdom van den treurder? In zekeren zin, ja. Maar het gaat niet geheel door. Armen, bijv. of de zoodanigen die den geheelen dag noodig hebben voor de zorg om in 't leven te blijven, mogen en kunnen niet treuren. Treuren is weelde. Waar getreurd wordt, is geld; geld voor marmer of hardsteen; geld voor een buste of een kruis; geld voor immortellen, haarschilderijtjes, hoopvolle citaten uit de schrift, of krullige bid-voor-de-ziels. De arme — zie er WALTER SCOTT op na, in zijn Oudheidkenner — de arme heeft wel wat anders te doen dan te treuren om 't verlies van broêr, zuster, vader, moeder of geliefde. De arme heeft geen broêr, geen geliefde. Hij heeft niets van dat alles... Hij heeft zijn leven te onderhouden, anders niet.

Het kind van den arme is een lastpost op 't budget. De man, de vader, in 't gezin van den arme, is een blanke Javaan die jenever drinkt, en zaterdags zijn batig saldo komt storten. De moeder is een Amerikaansche naaimachine. Waar de vader sterft, zijn zeven gulden 's weeks verloren. Waar een kind bezwijkt, is een pak kleêren over.

— Dâs en broekie fâ me broêrtje, weet-uwe, fâ me broêrtje dâ doot is. I-j-is ferléje week gesturreve-n-en leit op sint-entonies, weet-uwe.

Zoo zei dat jongetje. Ik had schik in zijn ephelkustieke *n*... maar dat hij zoo grootsch was op 't broekje van zijn broêr... dat hinderde mij. Och, dat arme broêrtje zonder broek! En toch:

Es muss doch ruhig sein
Da unter gras und Blumen
Zu schlafen ganz allein.

Daar ziet gij weêr wat verzen zijn! Want, ga eens kijken op dat St. Antonie's kerkhof, en zoek er naar bloemen! Gij zult er hoogstens de gemeene bloemen vinden, die de natuur voor-niet geeft, maar beschaafde, fatsoenlijke, officieel-treurende bloemen vindt ge daar niet. Ik lieg ze er maar bij, in mijn liedje, om de maat.

Wanneer gij nu een zerk bestelt bij dien man te Brussel, denk er dan aan, hem uwe maat optegeven, anders blijft gij ongedekt, tot veertien dagen na 't weêrschrijven. Ik verzeker u dat hij geen hand aan de zaag slaat, voor hij weet hoeveel plaats ge denkt intenemen.

— Nit woar, menier... 'k ên mut tuch wêten, uf dien hier loangk uf kurt ies?

En *ik* dan, MULTATULI! Hoe kan *ik* weten wat de maat is van de ziel der Heeren die mijn geschrijf bestellen? En al wist ik die maat, het zou toch niet gaan. Ik ben geen schrijver, en gij ook niet. Ik heb daar juist een recensie van uw boek gelezen, waarin veel waars voorkomt. Ik meen in de recensie. Men zegt daar onder anderen, dat het een misgeboorte is — nu bedoel ik uw boek, natuurlijk — en de recensent, die ter goeder trouw schijnt te gelooven dat gij slechts een boek hebt willen schrijven,

heeft groot gelijk het, *als zoodanig*, een misgeboorte te noemen. Ikzelf vergelijk het bij een kalf met zeven staarten, zonder kop. Die recensent kon niet weten, of kon voorgeven niet te weten, dat er juist een kalf zonder kop met zeven staarten noodig was. De memorie waarover ik u sprak in mijn vorigen brief *) — ik zie gij hebt die laten drukken, zeer goed! — dat stuk nu, was wèlgeboren, en heeft geen geluk gehad. De misgeboorte die gij voortbragt, het boek over de koffiveilingen, schijnt beter in den smaak te vallen. Ik maak *amende honorable* voor de verwijten die ik u deed over uw verzen uitschrijven, en uwe hevigheid. Gij hebt gelijk gehad vodderij te geven, waar vodderij noodig was; de uitkomst heeft u geregtvaardigd, want uw boek maakt fureur, en *mijn* geschrijf, zonder slechte verzen... helaas!

Maar... meen nu daarom niet dat ge goed schrijft. Er is geen enkel boek goed geschreven, en 't uwe het minst van al. Als ge verwacht op die wijze iets duurzaam goeds tot stand te brengen, hebt gij gerekend buiten uw gebrek aan talent; of liever gij vergeet dat een ziel zich niet openbaart in woorden, allerminst in gedrukte woorden. Één slag op de tafel bewijst meer, bewerkt meer altans, dan duizend frases. CROMWELL was de welsprekendste man der wereld. Gij kent zijn redevoering: *Neem weg die prullen!* En hij *nam* de prullen weg.

Waar gij op 't gevoel werkt, zijt ge komediant. Of kunt gij ontkennen dat ge bij die aandoenlijke tirade — ik weet niet, waar — zijt opgestaan om uwe cigaar aantesteken? En waart ge niet innig verdrietig bij 't schetsen van dat koddig tafreel? Was er niet studie in 't naast elkaêr leggen

*) Brief aan den Heer DUYMAER VAN TWIST, oud-Gouverneur Generaal van N. I. Deze Memorie is gepubliceerd in den TIJDSPIEGEL van October 1860, en ook afzonderlijk uitgegeven bij D. A. Thieme te Arnhem.

van ernst en luim, van schaterlach en traan?

O, meent ge, studie schaadt niet; studie is noodig; zonder studie ware er niets goeds voorttebrengen... Toegestaan! Maar *met* studie ook niet. Zonder studie zijt ge slordig en dom; met studie gemaakt en tooneelächtig.

Als ik mijn zin had, kwamen er geen andere boeken in de wereld, dan handleidingen tot de grondbeginselen van deze of gene wetenschap. Ja, vooräl grondbeginselen... Verder komen we niet. Alleen boeken over de *sciences exactes* kunnen iets waard zijn. Wat daarbuiten gaat, is leugen.

Zoudt ge wel gelooven dat ik in veel dingen partijtrek voor DROOGSTOPPEL? Ja zelfs, ik zou den man hoogachten om vele zijner meeningen, als hij die slechts te danken had aan redenering, en ze niet aankleefde uit gebrek aan ziel.

Gij wilt dát ik schrijven zal, en verzekert mij dat *de Tijdspiegel* zoo goed zal wezen mijn geschrijf optenemen. Eilieve, hoe zoudt gij staan te kijken, als men u zeide: »praat eens wat, daar is een man die naar u luisteren wil, hij zal u ruim beloonen voor uw moeite." Beproef dat eens, en zie in den spiegel, of ge er niet uitziet als de aanspreker tot wien men zeide: »spreek me eens aan?"

Zonder geheel te deelen in het gevoelen van hen die de uitvinding der boekdrukkunst een ramp noemen *), moet ik

*) De boekdrukkunst is niet uitgevonden. In 't begin der 15e eeuw begon zich de weetlust hier en daar te ontwikkelen in genoegzame mate, om 't versneld reproduceren van geschriften te maken tot een winstgevend beroep. De strijd tussen MAINZ en HAARLEM is duitenplaterij. De zoogenaamde geleerden die zich bezighielden met onderzoek naar persoon, plaats of natie, welke de kinderachtige eer zouden hebben, iets te hebben uitgevonden wat ieder wist, bedrogen 't volk dat hun geleerdheid betaalde. Maar opmerkelijk is 't, hoe dat volk bedrogen worden *wil*. Ieder heeft toch afdrukken gezien van romeinse, griekse, egyptise zegels? En zonder die zegels, ieder zal toch wel eens afdrukken van vuile handen of bemodderd schoeisel hebben waarge-

toch bekennen dat die zoogenaamde kunst veel kwaads heeft te-weeg gebragt, vooräl sedert men van boekenschrijven een beroep heeft gemaakt. Men mag onderstellen van iemand die, vóór die uitvinding, iets voortbragt dat de moeite van 't op- of overschrijven waardig werd gekeurd, dat hij werkelijk iets te zeggen had. De kans is grooter altans, dan nà COSTER of GUTTEMBERG. Maar sedert men het schrijven heeft verheven — of verlaagd — tot een broodwinning, spreekt het vanzelf dat er, om het lieve brood, gedurig iets moet geleverd worden van weinig gehalte. Ik wil eens de volgende berekening maken. Ik ben veertig jaar, en zou mij kunnen bezig houden met schrijven tot mijn zeventigste. Dat geeft — tien vel druks in de maand — over dertig jaar, vierdehalf duizend vel, zegge: zes en vijftig duizend oktavo pagina's, zegge: honderd-veertig boekdeelen. Daarvoor zou mij worden uitbetaald... ik weet niet hoeveel duizend gulden... Welnu, ik moet betuigen, dat al wat ik weet, te schrijven is op een klein blaadje, en dat men een slechten koop sluiten zou, als men daarvoor een braspenning betaalde.

Beschuldig mij niet van hoogmoedige nederigheid, want mijn oordeel over anderen is niet veel beter. Ik heb reeds gezegd dat ik niet spreek over boeken die exacte wetenschap behandelen, maar denk eens aan dezen of genen schrijver van beroep, die fantasie-stukken heeft voortgebragt — liefst aan een veelschrijver, van wien gij alle

---

nomen? En ook buiten dat alles... een beetje nadenken! Men schijnt, om die belangrijke kwestie uittemaken, gewacht te hebben op de komst van den man die niet geacht was, en geen witte haren had: „Lieve mensen, de heilige DIONYSIUS werd noch te HAARLEM geboren, noch te MAINZ... hij was doodeenvoudig een overal opschietend voortbrengsel van de behoefte dier tijden." (**Vrij-arbeid**, pag. 100.) Wat al wijsheid is er uitgekraamd over die nonsense-kwestie! (Noot van 1865.)

werken gelezen hebt — en ik vraag u wat gij derven zoudt, als ge al dat geschrijf niet gelezen hadt? Ik wil u terstond op de proef stellen... antwoord snel... zoek geen uitweg... wat hebt gij geleerd van WALTER SCOTT?

Als ge nu voor mij stondt, zou uw stamelen bewijzen dat ik gelijk heb.

— WALTER SCOTT?... WALTER SCOTT?... Ja... WALTER SCOTT... hij is... hij heeft... hij schreef...

Juist... Gij weet het niet! Ge zoudt des noods al zijn romans kunnen opzeggen uit het hoofd, maar gij *stützt* op de onverwachte vraag: wat hebt ge van hem geleerd?

Nu denkt ge mij gevangen te hebben door de tegenwerping, dat ikzelf zoo-even WALTER SCOTT aanhaalde om te bewijzen dat de arme niet treurde.

Zeker, ik heb dat gedaan omdat ik ongelijk had in die bewering. De arme treurt wèl. Ik haalde WALTER SCOTT aan, omdat ik het tooneel waar die arme visschers weduw haar netten herstelt, aan het strand, zoo lief geschetst vind... zóó lief, dat ik me liet verleiden tot wáár-vinden van den pikanten leugen, dien de schrijver vastknoopt aan die verscheurde netten. Zie 't eens na, of liever... doe wat beters.

Een schrijver — iemand die van schrijven een beroep maakt — spreekt, zonder dat hij iets te zeggen heeft. Hij levert uitdrukkingen, waar geen indruk is. Hij weerkaatst beelden die niet bestaan. Hij jaagt op pikante tegenstellingen, en moet daaraan de waarheid opofferen. Ja-zelfs, als toevalliger wijze de waarheid pikant *is* — zoo als hier en daar in uw boek — dan nog mag hij die niet geven zoo als ze is, eenvoudig en kort, hij moet ze rekken op 't PROKRUSTES-bed van den uitgever, die staat maakt op zooveel kopy. Hij moet haar kleuren, opsieren, aankleeden... dat is, met één woord: hij moet haar tot leugen maken.

Al het schoone dat Christus gezegd heeft, zou geen half

vel druks vullen!

Ik deed eens een reis met een fransch schip. De bevelhebber, een zeer wetenschappelijk man, had uitgebreide correspondentie te voeren met geleerde genootschappen, en hij gebruikte daartoe een zijner scheepsofficieren, die eigenlijk geen zeer goede opleiding gehad had — de man lag gedurig overhoop met *Noël* en *Chapsal* — maar eene bijzonder duidelijke wijze van voorstelling bezat. Ik sprak eens met dien man over stijl, en vooral over zijn stijl, die naar mijn inzien uitstekend was.

— *Mais... c'est tout simple, avant de commencer, je me demande ce que j'ai à dire.*

Ziedaar, geloof ik, de heele taktiek van een goed stylist. Maar... daaruit volgt tevens dat er weinig te schrijven valt, want: *on n'a pas toujours quelque chose à dire.*

En wanneer ge nu aan dien taktiek-regel de meeste boeken toetst, zult ge met mij toestemmen dat er weinig boeken goed geschreven zijn. Wat doet bijv. die steenzager in mijn brief? Of dacht ik er aan, dat ik zoo gaauw een voorbeeld zou noodig hebben van slecht schrijven?

Wie zich toelegt op goed schrijven, kan nooit veel voor den dag brengen. Ziehier mijn tegenwoordigen epistel teruggebragt tot den eenvoudigsten — d. i. tot den besten — vorm:

Waarde MULTATULI! *Ik kan niet schrijven.*

M. H.

Maar dan gelooft men 't niet. En men zou gelijk hebben mij niet te gelooven, *als* ik zoo schreef. Men wil omhaal, voorrede, tusschenrede, narede, alles tegen de rede, en zonder reden. Van wien is ook weêr die aardige satire op veelschrijverij en breedsprakigheid, naar aanleiding eener advertentie op den dood van een koekbakker? Daarin waren oorspronkelijk vermeld: ouderdom, aard en duur der

ziekte, geloofsbelijdenis, gronden van troost voor de nablijvenden, voornemens over rouwen of niet rouwen, en ik weet niet wat al meer. Ja-zelfs de openbaring van Johannes was er bij gehaald. Een flink vriend zette de schaar er in, en de advertentie kwam ten laatste neêr op:

JAN... *zóó, is dood.*
De weduw blijft koekbakken.

Dat nu de *Opregte Haarlemmer* zoo iets niet prettig vindt, begrijp ik. Maar de belangen van den *Haarlemmer* zijn niet altijd in overeenstemming met het algemeen belang en den goeden smaak, en dan moet de *Haarlemmer* wijken, dunkt mij. Als die flinke vriend bij mij kwam met zijn schaar, kreeg de *Tijdspiegel* geen kopy.

Ik zie 't u aan, dat ge beschaamd zijt over uwe bedremmeldheid van zoo even, toen ik u vraagde wat gij geleerd hadt van WALTER SCOTT. Gij hebt nu een antwoord bedacht. Ziehier:

— De opgave is niet altijd, en niet alléén, iets te *leeren*... Die lectuur heeft mijn *schoonheidsgevoel* ontwikkeld...

Die bewering is verwaand, en — wat meer zegt — onwaar.

Ge zijt immers een Nederlander?... Een Amsterdammer zelfs, geloof ik. Welnu, dan wil ik eens dat »ontwikkelde schoonheidsgevoel" van nabij bezien, en neem gemakshalve al uw stadgenooten bij elkaêr. Zij allen hebben WALTER SCOTT gelezen, en *Notre Dame de Paris*, en FREDERIKA BREMER en GRANDISSON, en den braven HENDRIK...

Gijlieden ademt dampen in van vuil water... het ziet zwart. Toch zijn er in uw stad schrijvers die verzen maken, waarin kristalbeekjes eeuwige liefde ruischen... of murmelen, ik weet het niet. Als er verband is tusschen helderheid van water en liefde — wat ik niet ontken: al het schoone is verwant — dan ben ik zoo vrij een evenre-

dig verband te zoeken tusschen modder en hatelijkheid. Gijlieden vat dat verband niet: *gebrek aan schoonheidsgevoel.*

Uwe straten zijn krom, benaauwd en morsig. Uwe dochters loopen over die straat. Dat hindert u niet: *gebrek aan schoonheidsgevoel.*

Gij gaat uit met uwe vrouw. 't Is mooi weêr. De kleine moet in de lucht, en de bonne volgt u met het kindje. Neen... gij laat de bonne voorgaan, om haar in 't oog te houden, want ge ziet graag den kleine dien ze draagt. Ook is 't noodig het dienstmeisje te waarschuwen, van tijd tot tijd, voor aanrollende rijtuigen, kruiwagens en gedrang...

— Steun het hoofdje wat! roept uwe vrouw, en ze heeft gelijk. Want die kleine kop is wat zwaar voor 't halsje... en dan die schokken van den tred...

— Op-zij... Op-zij... mijn hemel!

Ja, op-zij! Op-zij voor een handkar. Op-zij voor een kar vol jonge kalveren, op- en naast- en door-elkaêr gesmeten, met de koppen heen- en- weêr slingerend over den scherpen kant van de kar...

Die kalven zijn zoo oud als uw kind, en men gaat ze slagten.

Dat hindert u niet: *gebrek aan schoonheidsgevoel.*

Ik heb lust u een kleine geschiedenis te verhalen, en sla over, wat ik zou te zeggen hebben over zoo vele zaken die ge dagelijks waarneemt, en die uw schoonheidsgevoel moesten kwetsen, als het waar was wat gij beweert omtrent die lektuur. Ik zou u kunnen spreken over vochtige kelderholen; suikerbroodige dames; bedelaars in lompen; kraampjes en uitstallingen tusschen de inspringende hoeken uwer kerken; advertentiën in de couranten over specifieke geneesmiddelen; opgeschikte vrouwspersonen die u aanroepen; walgelijke inrigtingen voor... ik zoek een fatsoenlijk woord... Kortöm, ik had een gansche kyrielle gereed om

u naar 't hoofd te werpen, maar gij komt er goed af. Ziehier alleen die kleine geschiedenis.

Ik wandelde met háár. Hebt gij verstand van lief hebben? O, antwoord niet te snel... Er zijn er weinig die 't regt hebben hartelijk ja te zeggen op die vraag. Zij was mijn ideaal, mijn blijde boodschap. TINE zou ditmaal ongelijk gehad hebben, zij die altijd zegt dat de kleur der voorwerpen die ik zie, veeläl maar een weerschijn is van *mijne* kleur.

FANNY — ik noemde haar FANCY — begreep mij zoo goed. Nooit vraagde zij: hoe leeft ge toch? Hoe betaalt gij de huur van uw kamer? Wat eet gij? Zij vergat dat alles, alsof ze ikzelf was. En ook ik zag in haar geen persoon van vleesch en been, met spieren, pezen, zenuwen... geen aangevuld skelet. Maar 't duurde niet lang, gij heeren met uw schoonheidsgevoel!

Wij spraken — neen, spreken deden wij niet — wij dachten zamen aan onsterfelijkheid en wederzien. Ik heb u vaak gezegd dat ik niets weet. Maar op dien avond — alleen met mijn *fancy* — meende ik wat te weten. Althans het kwam mij ongerijmd voor, dat ik ooit FANNY of mijn *fancy* zou verliezen. Was zij niet *ik?* Dachten en leden wij niet zamen? Was mijn voortbestaan mogelijk zonder het hare? Wat zou er overblijven van mij zelf, zonder *fancy?* En kon *zij* vergaan? Neen, neen, duizendmaal neen... ik *geloofde!*

Voor een spekslagerswinkel hingen twee varkens. Ze hingen daar opengespalkt, bloederig en nog bloedend, nog rookend. De gespleten kop van het grootste stuitte op de vuile straat, en boog zich terzijde met pijnlijke wending...

O MULTATULI, lach niet! Ik zou vloeken wie er om lacht... Dat varken kuste het kleinere dat naast hem hing! Ik heb het *gezien!*

Zóó had ik FANNY gekust! Ernstig, weemoedig, treurig,

met gebogen hoofd... zóó had ik FANNY gekust!

En toen ik haar aan 't hart drukte, ik dwaas die meende dat ik eene engel omhelsde, zonder vleesch of been; een engel, die gedachte is, en gevoel, en liefde... alles in geest alleen... o, toen had ik iets omärmd, als 't arme dier dat daar hing, en dat uit zijn gekneusd lijk zoo luid tot mij sprak:

— Ook ik heb geademd, geloopen, gespeeld. Ik heb, als gij, begeerd, gevreesd, genoten. Ik had lief, naar gaven en vermogen... Zie wat ze gemaakt hebben van *mijne* liefde naast mij... zie *in* mij, en beschouw *uwe* liefde van binnen.

En er kwam een hond, die lekte aan 't druipende bloed dat zich marmerde in den modder.

En er gingen meisjes voorbij, die lachten.

Maar toen ik afscheid nam van *fancy*, noemde ik haar FANNY, zoo als ze thuis genoemd wordt door hare ouders en broeders, die haar waren naam niet kennen. Ik had »fancy" verloren voor langen tijd.

Ach, als gij werkelijk gelooft dat romans »en zulke dingen" gunstig werken op schoonheidsgevoel, leg dan wat geld bij-een met uwe vrienden, en zend een groote, groote, collectie van die boeken, aan de heeren die de stad uwer inwoning besturen.

Nog iets. Laat het voortaan bij vonnissen tegen doodslagers en geweldenaars, eens-voor-al, gelden als verligtende omstandigheid: *dat de beklaagde is opgegroeid in een stad, waar men, door het tentoonstellen van opengehakte natuurgenooten, zich beijverd heeft hem, van der jeugd af, gemeenzaam te maken met bloedstorting.*

Nu weêr over schrijven gesproken. Ziehier hoe ik, volgens de les van dien franschen officier, de geschiedenis

van 't geslagte varken had moeten vertellen:

EENIG ARTIKEL. ER MOETEN ABATTOIRS WORDEN OPGERIGT BUITEN DE STAD.

Maar zou 't gebaat hebben? Waarlijk niet! FANNY moet er bij, en de onsterfelijkheid ... *fancy* in 't eind.

Dat is wansmaak. Zeker! Mag ik daaraan toegeven? Gij deedt het in uw boek, en met goed gevolg, *) dat moet ik bekennen, maar 't walgt mij.

Wat er voorvalt tusschen mij en *fancy*, behoort *mij*. Ik kan dat niet weggeven — niet verkoopen althans — zonder onkuisheid. 't Is waar, zóóveel voor 't vel.

Maar... begrijpt ge dan niet, dat ook de veile deern in haar goed regt wezen zou, als zij zóóveel lonken geeft voor zóóveel geld?

't Is voor hare moeder misschien. Zij onderhoudt haar broêrtjes met haar walgelijke winst. Dat is mogelijk, en dan is zij — engel of niet, maar diep gevallen zéker — de weldoende engel van haar gezin... al doet ze niet wèl.

Flaauwe woordspeling... ik lijk wel een Franschman. O,

---

*) Volstrekt niet. De toestand van den Javaan is ellendiger dan ooit. Een vals liberalisme heeft de plaats ingenomen van 't behoud. De fouten zijn bewaard, en we hebben de huichelarij er bij gekregen. Men duldt als minister een man, wiens eenige aanbeveling was, dat hij nog sneller dan anderen, rijk werd door Javanen-arbeid, en onlangs heeft die fortuinmaker ampel geconfereerd over „het tegengaan van misbruiken" met *oud-raden van Indië, en oud-residenten!* Juist dus met de soort lieden die door HAVELAAR in staat van beschuldiging zijn gesteld.

Dat de Nederlanders niet vatbaar zijn voor eenvoudige taal, is waar. Maar dat men ze tot iets goeds zoude kunnen bewegen door speculatie op hun wansmaak, is niet waar. Het nationaal geweten is *geld*, *geld* en *geld*. En toch is 't uurwerk van dat geweten in wanörde. Begrijpt men niet, dat er schade zal voortvloeien uit het benoemen tot minister, van een man die zulke goede zaken deed? Het maakt den Javaan wakker, en geeft hem al te duidelijke inzage in de geld-moraal van NEDERLAND. (Noot van 1865.)

als gij de brieven laast, die ik aan FANNY schreef, vóór dat arme varken! Die brieven waren opregt. Er was geest in, gevoel, vuur, en dat alles met eenvoud. Haar had ik lief, *et j'avais toujours quelque chose à lui dire!*

Maar brieven als aan FANNY kan ik u niet geven. Kan 't meisje dat zich verkoopt, u den glimlach geven, dien ze lachte vóór zij wist dat er wat te verdienen was met zoo'n lach?

De schoonste regel die misschien ooit geschreven is — gij zult vreemd opzien — staat in het duitsche versje, dat gij uit mijn pak hebt gehaald. Niet *ik* had dien regel geschreven. Hij is van kleinen MAX, een kind van vijf jaar.

— *Moeder, als ik groot ben, zal ik u zoo liefhebben, dat ik u een ster kan geven.*

Ga er eens toe zitten, en schrijf eene verhandeling over *de liefde.* Beproef of gij in honderdduizend regels iets kunt voortbrengen, dat zóóveel zegt over de kracht van liefhebben? En zeg nu niet: hoe komt een *kind* daaraan? Juist een kind heeft veel grooter kans iets goeds te zeggen dan... een schrijver. Het behoeft er *de Schrift* niet op natezien, om te *voelen* dat de liefde alle dingen overwint.

Ik zal u een ander voorbeeld geven van goed schrijven. Er was onlangs kermis te Amsterdam... neen, vrees niet, er komt niets in van de Westermarkt. Gij weet dat ik veel van muziek houd. Muziek is mij een ware behoefte, en meermalen offerde ik mijn middagmaal op, om een concert bijtewonen. Maar in mijn smaak ben ik burgerlijk. Bravourstukken bevallen mij niet, en een vol orkest doet me zeer. Ik loop groote kunstenaars uit den weg, en toen ik eens, half gedwongen, WINIAWSKY hoorde, wekte hij maar één gedachte in mij op: wat zou die man met zijn snelvingerigheid een carrière hebben gemaakt als zakkeroller.

Ik kan niet goed beschrijven hoe de muziek wezen moet,

om mij te bevallen. En al kon ik dat, dan nog zou ik mij daarvoor wachten, om niet door alle dilettanten te worden uitgemaakt voor een barbaar. Maar sommige meesters zouden mij vriendelijk toeknikken. Met zang gaat het mij even zoo. Een nietige romance zal mij treffen, maar ik blijf koud bij veel kunstig geluid. Koud is het woord niet, want ik heb altijd innig medelijden met de menschen die hun klanken moeten uitpersen met zooveel moeite. Mijn eenige indruk bij zulke gelegenheid is: arm schaap, ik schenk u die noot. Want ik kan geen evenmensch zien lijden zonder smart te voelen, wat met andere woorden zeggen wil, dat ik pijn in de keel voel bij moeielijke muziek. 't Is waar dat het publiek gewoonlijk gekomen is, juist om de noot te hooren, die ik 't mensch schenken wilde... maar ik blijf er bij, dat het een zonderlinge smaak is, de *vox humana* eerst dan schoon te vinden, als ze toonen voorbrengt, die men veel gemakkelijker en goedkooper kan halen uit een dwarsfluitje.

Ik was in 't Odéon, waar een talrijk gezelschap kermiszangers alle avonden een talrijk publiek lokte, meestal »buitenmenschen" zoo als de Amsterdammers iemand noemen, die »meisje" zegt voor »meissie." Fatsoenlijke amsterdammers met hunne *meissies* gaan niet naar 't Odéon, dat ze dan ook — fatsoenshalve zeker — Oodĕon noemen. Ja... jongelui... dat kan er even door.

Veel schoons werd er niet uitgevoerd. Men hoorde daar *chansons comiques, burlesque scènes, hèterogéne potpourri's*, zaêmgelapte *mozaik*-brokken met geüsurpeerden rang van »fantaisie," ge*dé*rangeerde meesterstukken... Kortöm, het was een kermisvermaak. En zie, daar zongen twee meisjes, waarop ik niet eens acht had gegeven — want mooi waren ze niet — eene romance die mij trof. Ik stond achter in de zaal, en kon dus de woorden niet verstaan, maar voelde mij liefelijk aangedaan door de melodie, welke mij

iets vertelde van minneklagt en vrolijkheid, van zang en dood, van hartstogt en van rust. Later heb ik mij kunnen overtuigen dat ik goed verstaan had, en mij niet bedroog als, bijv. BOLIVAR, die de sentimentele *pastorale* van zijn vriend den armen student gebruikte — en met succes! — als een stormmarsch...

In 't voorbijgaan: wat al leugen in de muziek! GEORGE in de *dame blanche,* zingt zijn heele »*ciel*" naar den kelder, en het »*fille chère!*" van ELEASAR, in de *Juive,* is een perfecte melodie voor een drinkliedje, hoe platter hoe liever. Zing 't maar eens, en neem er een glas bij, en waggel een beetje:

Laat ons drinken,
Laat ons klinken,
Laat ons vro...ho...ho...lijk zijn!

Men kan er de jenever uit proeven, en volgens den tekst van de opera zou het toch kokende olie moeten wezen. Och, MULTATULI, waarom hebt ge DROOGSTOPPEL laten stikken? Wat had hij met zijn nuchter verstand nog veel goeds kunnen uitrigten. Ik houd van dien man.

Welnu, in 't Odéon bedroog ik me ditmaal — *ausnahmsweise* — niet. Al de aandoeningen die de melodie der romance in mij opwekte, had de dichter waarlijk neergelegd in de woorden. Er was ditmaal indedaad overeenstemming tusschen die twee zusters in Apollo: poëzij en muziek, toon en gedachte.

Maar... er waren nog meer punten van overeenstemming. De meisjes zongen niet kunstig. Zij waren niet schoon, en maar zeer eenvoudig gekleed. Wel had de oudste een gevoelvolle of gevoelwekkende *alt* ten geschenke gekregen van de natuur, maar dat was ook bijna alles. De jongste had aan de natuur weinig te danken, en aan haren muziekmeester niets, naar ik geloof. Het gebeurde dan ook dik-

wijls dat zij door hare zuster bestraffend werd aangezien met een blik, die zeide: lieve BERTHA, hoe zal 't gaan met onze ouders en onze broêrtjes, als je niet beter leert zingen?

Want — dit vernam ik later — die gemeene kermismeiden zongen voor hare ouders.

Al dat gebrekkige, dat onschoone, dat onopgeschikte harmonieerde met de romance, die geen opschik gedoogde. Hier is ze:

Zwei Nachtigallen sangen
In einem Gartenraum;
Auf höher Tanne die Eine,
Die andere auf blühenden Baum.

Das Lied der Einen war freudig,
War glühender Liebeskusz...
Das Lied der Anderen war traurig,
Wie schmelzender Wehmuth ergusz.

Von Blüthen-Baume steigt Jubel
Melodisch im lautem Klang...
Von der Tanne wallte hernieder
Der Klage seufzender Sang.

Und lauter wurde das Jauchsen,
Und lauter wurde der Schmerz...
Da brach die Wonne der Einen,
Die Wehmuth der Anderen das Herz.

Da sanken die Nachtigallen
Hinab in den Gartenraum,
Und trauernde Zweige neigte
Ueber beide der blühende Baum,

Und deckte mit fallenden Blüthen
Die Herzen so früh verblüht...
Und es rauschten die Tannenzweige
Den Sängern ein Schlummerlied.

Ik zal er geen noten bij schrijven, zoo als gij mijn vriend DROOGSTOPPEL laat doen op dat » ding" van HEINE. Ik

zeg dat het lief is, en wie anders meent, is zelf niet lief.

Ik drong door de menschen heen, en vraagde aan de meisjes of ik 't lied mogt zien, dat zij gezongen hadden.

— Wij hebben het niet hier, mijnheer. Maar als gij zoo goed wilt wezen morgen weêr te komen, zullen wij het u geven. Wij zullen... mijne zuster zal het voor u uitschrijven. Niet waar BERTHA?

— *Recht gern*, zei BERTHA die nog een kind was.

Die oudste kermismeid, die jong was, maar geen kind meer, voelde dat de »kleine BERTHA" dat ding voor mij moest uitschrijven, en niet *zij*.

Ik kende de gemeene duitsche meisjes te goed, om verwonderd te wezen over die kiesheid. Gij weet, MULTATULI, hoe ik eenmaal rondzwierf met die silesische zangersfamilie... Och, 't heeft mij »zwei thaler" boete gekost, omdat ik »keinen gewerbschein hatte!" Wat lachte ANNA, die mij *das Lied der Thräne* uitschreef met dubbel onderstreept laatste woord: *auf wiedersehn!* Gij, die u Multatuli noemt, ge hadt eens haar guitar moeten dragen!

Maar dien avond in 't Odéon, was ik ontevreden over *Riekchen's* aanbieding om die nachtigaals-élegie voor mij te laten uitschrijven. Zóó had ik 't niet bedoeld.

Dat komt er van, als men zich inlaat met gemeen volk. *Primo:* ik moest nu den volgende avond terugkomen, wat anders mijn voornemen niet was. *Secundo:* door het aannemen van 't mij toegezegd afschrift, laadde ik een soort verpligting op mij. Gij weet dat zulke menschen niets voor niet doen. *Tertio:* ik kwam daardoor in eene relatie die... die... Kortom, 't is niet goed eene kapelsteeg in te gaan.

Maar ik was den volgenden avond in 't Odéon. BERTHA wenkte mij, en gaf mij 't beloofde.

Toen maakte ik twee verzen, 't ééne »heel grappig" en 't andere »met godsdienst" voor een paar dames, die

mij daarom hadden gevraagd, om hare oudeluî te verrassen bij den aanstaanden zilveren bruiloft. Ziehier hoe dat toeging.

— Niet waar, meneer, uwe is ommers meneer HAVELAAR? — had de meid gevraagd, die me scheen optewachten op den stoep van een huis, waar ik vaak voorbijging — Mevrouw wou uwe zoo graag ës spreke, en de jonge jufvrouw ook.

Ce que c'est que la gloire . . . och arm!

Ik verwees die dames naar ONSTEE of SCHENKMAN. Maar... let nu eens op, hoe de menschelijke lotgevallen in elkaer grijpen.

Na het ontvangen van die romance, was ik die gemeene kermismeiden iets schuldig. Gij weet dat ik... niet zeer rijk ben. Ik schelde aan bij de mevrouw die een »godsdienstig" vers noodig had. Het zusje, dat een »grappig" gedicht wenschte, was present.

— Ah... m'nheer HAVELAAR!

Ik zag rond, en ja... op de étagère stond nog de flakon — 't was een *langelijs* — gemonteerd met zilver.

— Mevrouw... gij behoeft niet naar ONSTEE te gaan.

— O, dat is heerlijk, riep ze, wilt *gij* het doen? Maar... godsdienst... weet u... véél godsdienst!

— En 't mijne grappig... heel grappig! riep de kleine.

Ik stond in 't midden van de kamer. De twee zusters ter weêrszijde. Ik voelde een lieve hand op elken schouder. De meid, die mij had binnengeloodst bij 't eerste bezoek, stond in de geopende deur; ze had iets triumferends in haar blik, als riep ze: dien god heb *ik* gemachineerd!

't Was een treffend tooneel, MULTATULI!

— Mevrouw, ge zult uw vers hebben!

— Goddank! En wat veel...

— Godsdienst. Vol godsdienst, mevrouw. Uwe ouders zullen schreien over al de godsdienst.

— En ik, m'nheer HAVELAAR, ik?

— Jufvrouw, gij zult uw vers hebben!

— En grappig?

— Vol grappen. Uwe ouders zullen schateren over de grappen, die lieve menschen ... (ik kende ze niet.)

— Heerlijk, heerlijk! riepen beiden, en de handen verlieten mijn schouders om te klappen...

— Maar... zei ik op een graftoon.

Schrik!

— Maar... op één voorwaarde...

— O spreek, spreek... wat wilt gij?

De kleine meid stak haar lief, dom gezigtje toe. Die meisjes meenen altijd dat het om een kus te doen is, alsof 't leven een pandspelletje ware. Mevrouw keerde zich ietwat af, maar niet veel. Ik weet niet wat engageanter is.

. . . .

— En nu, mevrouw, een ernstig woord: gij zijt met uw tweeën. .

— Ja... ik en... (een blik op 't zusje.)

— Juist. En deze flakon?

Ik nam de langelijs.

— Is die flakon ook gepaard?

— Gepaard?

— Ja... ik moet er twee hebben. Twee, niet hetzelfde, maar op elkaêr gelijkend; niet even groot, maar zamen een stel uitmakend; niet gelijk gebloemd, maar beiden aardig, lief, élégant. Er moet harmonie wezen door 't verschil, symmetrie door afwijking, overeenstemming door onderscheid. Mevrouw, ik moet twee flakons hebben, tot elkander in rede, als gij tot uwe zuster... als *langelijzen* tot *pieterselie!* *)

Zoo sprak ik. En mijn rede had indruk gemaakt. Zij zeiden iets als: » pieterselie of sterven!" en ik ging naar huis om de verzen te maken.

Den volgenden dag — ik bedoel natuurlijk den volgenden avond, want het geheim van de verrassing moest bewaard blijven — sloop ik het huis in, met mijn godsdienst en mijn grappen, en verliet het — na wat pandspel — met twee flakons.

Bij 't uitlaten, vraagde mij de meid om een brief op rijm, voor iemand die tijdelijk te *Milligen* logeerde... MULTATULI, wat hebt ge van mij gemaakt!

Ik pakte de twee flakons in een reglement op de garnizoensdienst, schreef er een kort briefje bij, met een paar taalfouten — bah, die kermismeiden! — en gaf een en ander den knecht in 't Odéon, ter bezorging. Deze zocht mij op in de zaal, en zeide:

— De jufvrouwen laten u bedanken, en zullen u schrijven.

Daar heb je 't al, dacht ik. Verzen gemaakt, pandspel,

*) Voor de onïngewijden diene dat »pieterselie" de benaming is, voor zekere soort van bloemsel op Chineesch porselein. »Langelijzen" zijn de vaatjes en pulletjes waarop uitgerekte jufvrouwen staan. Ik wist dat niet, maar hoor het van mijn hospita die een zoon in Indië, en dus verstand heeft van oostersche zaken. M.

flakons met zilveren dop... en waarom dat alles? Om er af te zijn! En zie... nu ben ik er *niet* af.

Ik verwachtte een briefje als: *Waarde Heer! Wij wonen in de... zóó-straat, nummer zooveel.* Of althans iets dat strekking had, om de relatie aantehouden met iemand die zulke fraaie geschenken deed. 't Is waar, de *pieterselie* was wat verbakken, en de *langelijs* waggelde. Ook was 't monteersel vrij dun. Maar had ik dat alles dan niet duur genoeg betaald? Was de straf niet zwaar genoeg? Twee verzen — en welke verzen, lieve hemel! — En 't pandspel?... En *Milligen?* Foei, foei... had ik dàt verdiend? Ik zat in angst voor den volgenden avond, en toch... wegblijven durfde ik niet. Zij zouden in-staat zijn mij optewachten, nateroepen, te dagvaarden...

De knecht gaf mij werkelijk den volgenden avond een briefje. Ik heb u beloofd een voorbeeld hoe men *goed schrijft*... ziehier:

Sehr geëhrter Herr!

Mit groszem Vergnügen empfingen wir Ihr schönes Geschenk.

Wir sagen Ihnen unsern herzlichsten Dank; aber um so mehr Freude macht es uns, da wir in einigen Tagen Holland verlassen werden, und Ihr liebes Geschenk für uns nur eine angenehme Erinnerung bleiben wird.

Achtungvoll grüszen,
RIEKCHEN und BERTHA L.

Ik noem dat briefje schoon, MULTATULI!

Toen heb *ik* de meisjes opgezocht, en ik voelde mij zeer vereerd, dat ze mij wilden ontvangen. Twee dagen daarna bragt ik haar weg naar de spoor, en bij 't afscheid heb ik ze hartelijk gezoend. Wien 't afkeurt, keur ik af.

Den volgenden nacht droomde ik, dat ge mij een vischhoek in 't hart hadt geslagen — zoo als gij wel meer doet — en daarbij zongt ge een liedje op de scheepswijze

— Gepaard!

— Ja... ... Bij elken *hoi*, een ruk. De
... *ko... kopy... py!*

maar op ...
stel ...
lief, ... hebt zoo uitnemend om te gaan met
symmetrie ... MULTATULI... *ai!*
scheid. ... uitnemend uwe gedachten in korte woor-
der in ... waarde MULTAT... *ai!*
... hebt de kunst te verstaan, de meest deli-
... weinig regels, en de heer MULT... *ai!*

Zoo ... Om kopy... *ai!*... voor den *Tijdspie-*
... zijn... *ai!*

... werd, ontving ik het volgende ant-

... rter Herr!

... gewohn zu schreiben, wenn wir nichts zu sagen

... ungsvoll... enz.

... ep ik... verlos me van uw vischhaak!

MAX HAVELAAR.

... dat zal ik doen. Ik vertel zelf liever een
... tenissen, die ik eens gehoord heb... van mijn

... *hiedenis.* (Toen ik heel klein was.)

... had veel bijgewoond, en veel geleden. Hij was
... geweest, en matroos, had meêgeënterd en meê-
... Ja-zelfs had hij kouzen gebreid om zijn vader
... te houden, toen deze, als hij, krijgsgevangen
... de engelsche pontons. De arme jongen had zich
... bij elke gelegenheid, dapper gedragen. Maar... als
... ontslagen uit gevangenschap, of terugkeerend van een
... tocht, weêr aan wal stapte in 't vaderland, groette

niemand den flinken PIET HEIN.

Later werd hij admiraal. Hij kon 't niet helpen dat hij zoo lang leefde, hij had genoeg zijn best gedaan, om 't nooit zoover te brengen. En zie, daar komt een konvooi spaansche schepen hem verzoeken om de eer door hem genomen te worden. Uit goedhartigheid — misschien wel uit vrees voor onaangenaamheden — neemt hij 't aanbod aan, en brengt die schepen, met wat er op en in was, behouden in 't vaderland.

Toen werd PIET HEIN door dat vaderland bevorderd tot held. Maar hij schudde 't hoofd over die promotie.

Tweede geschiedenis. (Toen ik een beetje grooter was)

Een alchymist verstond de kunst, afgestorvenen in 't leven terug te roepen. Ik bezocht hem, en vond in zijn kabinet vele personen die ik lang dood waande, en van wier terugkeer ik nooit gehoord had. Ik zag daar LUTHER, CAMBRONNE, VAN SPEYK, CURTIUS en D'ASSAS.

Mijn vriend de alchymist versmaadde, uit kiesheid, het goudmaken, en zette een zoölogie-winkel op, met een écriteau: *specialité d'hommes.*

Een groote man verzocht zijn assortiment te zien. Die man heette: PUBLIEK.

— Ik recommandeer u dezen heer, zei 't winkelmeisje, hij alleen nam het op, tegen de grootste magt der aarde... tegen 't Pausdom. 't Is de echte LUTHER, mijnheer, en niet duur...

— Hum! zei m'nheer PUBLIEK.

— Dezen VAN SPEYK kan ik u laten voor weinig geld... 't is renaissance van oude helden. Hij »deed meer — zoo als ge weet — hij offerde zijn leven, en stierf met roem..."

— Hum! zei m'nheer PUBLIEK.

— En zie dit exemplaar eens — keer u eens om, CAM-

BRONNE — dat is Cambronne van de garde, die zich niet overgaf. De prijs staat er op, 't is te-geef...

— Hum! zei m'nheer PUBLIEK.

— En hoe bevalt u deze? Dat is D'ASSAS, die zijn leven gaf, om zijn kameraden te redden... gij weet wel, 't regiment Auvergne, in den veldtogt van Hanover... schandekoop!

— Hum! zei m'nheer PUBLIEK.

— Geef CURTIUS eens aan. Bezie dezen CURTIUS, mijnheer, hij is beschadigd — hij heeft lang in een diep gat gelegen, mijnheer zal dat wel weten — dien laat ik u beneden fabrieksprijs...

— Hum! zei m'nheer PUBLIEK, kocht niets, stapte in zijn wagen, en reed weg. 's Avonds vertelde hij op alle assemblées, dat er niets bijzonders te koop was in den winkel van mijn vriend, den alchymist.

Deze werd mager, en begon bijna berouw te krijgen over zijn kiesheid, die hem belette goud te maken.

Toen kwam er in 't huis daarnaast een nieuwe buurman wonen, een koopman in vlasvinken. Deze bragt den menschenfabrikant een bezoek, en vraagde naar de nering.

— Wat hebt ge hier al zoo?...

— Wat oude helden, zuchtte de goudmaker, maar 't gaat niet!

— Wat is er dat voor een?

— Hij waagde zijn leven te WORMS, voor zijne overtuiging...

— Poeh! Je moet eens in *mijn* winkel komen... En deze?

— Hij liet zich in de lucht springen voor de eer zijner vlag...

— Poeh! Kom mijn vinken eens hooren... En deze?

— Hij wilde liever sterven dan de oude garde gevangen zien.

— Poeh! Ik heb er een die *iö vivat* zingt, en *Herz, mein Herz*... Wat heeft *deze* gedaan?

— Hij gaf zijn leven voor zijne broeders.

— Poeh! In een tredmolentje heb ik een oude kanarie, zonder slagpennen. Zij loopt, loopt... den ganschen dag, en fluit: *en avant, marchons.* Kom eens kijken. Wat deed die vijfde?

— Hij offerde zich op voor zijn vaderland.

— Gekheid! Kan hij niet wat zingen?

— Ach neen!

— Of spreken?

— Misschien... Heidaar, CURTIUS!

CURTIUS sprak. LUTHER sprak. VAN SPEYK, CAMBRONNE, D'ASSAS spraken. Maar ze spraken, als geesten gewoon zijn, spookachtig, dof, eentoonig. Ook scheen ieder maar één frase te kunnen uiten.

— Ik geef u een vink per stuk, zei de vogelman, en de koop was gesloten.

Hij nam het vijftal meê naar zijn winkel, en stak het de oogen uit. PUBLIEK, die 's avonds daar langs wandelde, werd aangenaam verrast, toen hij onder 't gefluit en gepiep der andere blinde zangers, duidelijk het kwintet onderscheidde:

— *Het* FATUM *eischt een kostbaar offer... Ziet-hier mij...*

CURTIUS, *romeinsch ridder... burgers, vaartwel... het noodlot is verzoend!*

— AUVERGNE, *à moi!*

— *Jongen, berg je lijf!*

— *La garde meurt, mais ne se rend pas!*

— *Al waren er zoovele duivels als pannen op de daken, ik* ga! *Hier sta ik, God helpe mij!*

PUBLIEK kocht nu 't vijftal... maar zonder kooien... De tijden zijn slecht.

528. Zó schreef ik in 1860. En toen ik onlangs in **522** op eenmaal de geschiedenis van onzen WOUTER afbrak, geschiedde dit omdat ik op-nieuw de ondervinding had opgedaan, hoe weinig er valt te rekenen op *daden*, waar de begrippen van zedelijkheid verdraaid zijn tot geloofsleer. Elken dag dien ik langer leef, geeft me nieuwe blijken dat *godsdienst* en *deugd* zaken zijn, die lijnregt tegen-over elkander staan. De pest van 't *geloof* uitteroeien, is de pligt van ieder die 't wel meent met de mensheid. Maar nog bedervender dan ik vroeger meende, werkt die verfoeielijke goddienerij. Zij verlamt zelfs het goede in wie er van verlost is, en 't schijnt dat velen, na 't wegwerpen der zotternijen van het geloof, onder den invloed blijven van wat dat geloof meêbragt: *oneerlijkheid, ontrouw, karakterloosheid.*

Zeker spreek ik tot het betere deel der natie. Het beetje moed dat er schijnt nodig te zijn om mijn IDEËN te lezen, geeft mij regt tot deze onderstelling. Eilieve, wat moet ik denken van de rest?

Doch neen, zij die mij niet lezen, kunnen zich verschuilen achter onwetendheid. Zij hebben enig regt, »hum!" te brommen, en weg-te-lopen uit den winkel waar *mensen*

verkocht worden, die ze niet kennen. Maar hoe moet men oordélen over 't gedeelte der natie, dat gaarne luistert naar de doffe eentonige liedjes van wie »meer deden" dan zingen of fluiten? Is 't wreedheid, domheid, onkunde? Wat is het, o gij lezers mijner IDEËN?

Moet ik 't u nòg-eens zeggen, dat ik geen schrijver ben, geen kunstemaker, geen sprookjes-verteller? Op hoeveel manieren reeds, trachtte ik uw traag begrip optewekken tot erkenning, dat de opgang van mijn geschrijf geen gevolg is van bezonder talent, maar van de waarheid der zaken die ik meêdeelde? Hoelang zult ge blijven voortgaan u *aan te stellen* — want ik kan niet geloven dat ge op dendυur niet beter weten zoudt — u te *houden*, als-of ge mij aanzaagt voor een schrijver, voor een boekemaker?

Dat ik goed schrijf, is waar. Ik schrijf zo goed als de hartelijkste moeder gillen kan, bij 't te-water vallen van haar kind.

Zeker, zéker... ik schrijf zeer goed! Zo goed als LUTHER sprak, toen-i *zijn* overtuiging durfde stellen tegen-over de traditie der éwen.

Zeker, zéker schrijf ik goed! Zo goed als CURTIUS sprak, en VAN SPEYK, en CAMBRONNE en D'ASSAS, ofschoon ik die heren nooit hoorde prijzen om hun bezondere welsprekendheid. Wat zij zeiden, is bewaard gebleven, niet om de wijze waarop zij spraken, maar om de *daden* die zij verrigtten. Ik schrijf zo goed als ieder schrijven zou, die de wereld intrad met een hart vol liefde, en verontwaardiging zou voelen over al de schelmerij die deze wereld voor de meesten maakt tot een hel.

Dit nu neem ik u kwalijk, lezers mijner IDEËN, dat ge niet even verontwaardigd zijt als ik.

O, alle schrijverij zou weldra overbodig wezen, als ge mijn pogingen even opregt ondersteund hadt, als ik ze aanwendde. Zonder die ondersteuning, is me uw lof, en de opgang die ik maak, een walg.

Ik bèn geen schrijver, en wil 't niet wezen. Ik was een *goed mens*, en zou dat gebleven zijn — want nu voel ik vaak meer bitterheid dan liefde, en 't smart me zo! — ik zou *goed* gebleven zijn, goed*ig* zelfs en *zacht*, indien ik niet àl te weinig regtvaardigen had gevonden in Sodom.

Wat hebt gij *gedaan*, *gehandeld*, *geofferd*, lezers mijner IDEËN, sedert Mei 1860, den datum der verschijning van den *Havelaar*, dien ge zo »mooi" vondt... godbetert!

Ik zeide u daarin — en niemand durfde mij tegenspreken — dat uwe lasthebbers in INDIE u medepligtig maakten aan schelmerij op den ruimsten schaal. Gij hebt toegelaten — en duldt het dagelijks — dat fortuinmakers zich den buit toe-eigenden, dien ik ontrukken wilde aan de handen der rovers. Een behoudend ministerie — dat in allen geval minder brutaal en minder huichelachtig zondigde, dan 't tegenwoordige — werd en bleef vervangen door lieden van een vals liberalisme. Daar zijn er, die zich bezighielden met het vergaêren van schatten op den bloedäkker van 't misdrijf, ter-zelfder-tijd toen ik den strijd tegen de misdadigers aanging, en die later, met en dóór 't aldus gewonnen goud, u hebben omgekocht om hen te belasten met het uitroeien der rovers. Dacht men aan VIDOCQ, bij zulke aanstelling? Luisterde men naar 't volks-spreekwoord, dat voorschrijft dieven met dieven te vangen? Ik geloof het niet, lezers. Ik geloof dat er voor zulke verblinding geen *redelijke grond* bestaan kan, en dat men daarvan alleen de zeer *on*redelijke *oorzaak* kan vinden in de schittering van het goud. Zo zoudt ge dus ook »den vluggen EPHRAÏM" belast hebben met het opzigt over den tempel? Hem die JESHOEAH nasloop, om bij-de-hand te zijn, als deze weêr zou uitgaan:

> Ter zuiv'ring van Gods tempel, met een zweep...
> Om dan, met ligten tred en vlugge hand,
> Te grissen van het geld dat rollend wegstoof...

Zoudt ge dien EPHRAÏM benoemd hebben tot wachter in dien tempel?

Niet dáártoe schreef ik den HAVELAAR, lezer. Niet dáártoe gaf ik u de VRIJ-ARBEID, waaruit ge zo duidelijk kondet zien — als ge hadt *willen* zien — hoe men u bedroog, sedert jaren. Niet dáártoe schreef ik de MINNEBRIEVEN, lezer, een boek dat eenmaal tégen u zal getuigen, wanneer men, na jaren, vèr-af genoeg wezen zal (**122.**) om te begrijpen hoe daarin een gehele mensenziel is getekend, met wat ze omvatten kàn, van de breikous af tot SIRIUS toe; wanneer men eenmaal hoog genoeg zal staan om die brieven te lezen, als een afdruk van aandoeningen, en niet als een *gemaakt* boek. Niet dáártoe eindelijk gaf ik u de IDEËN, die *times* van mijn ziel, die ge zaagt geboren worden in de VRIJ-ARBEID, en die ge zo gaarne leest, niet waar, vooräl wanneer ik — gedwongen door den humor der waarheid — koddige vertellingen geef, die ge gretig aanhoort en toejuicht, om ze te gebruiken als voorwendsel tot het voorbijzien van al de smart die daarnaast ligt. Niet *ik* legde den polichinel op de schouders van den martelaar (**159**). Dat doet de rijke, lieve, grillige, wrede, natuur, en 't pleit niet voor uw smaak, lezers, dat uw hand zich bij-voorkeur uitstrekt naar de *articles de Paris*, in een winkel waar ernstiger voorwerpen worden aangeboden.

Is 't u mogelijk de parabel over LUTHER en z'n gezellen in den heldenwinkel, overtezetten in de dagelijkse, nuchtere waarheid?

Welnu, ik vraag u, waarmeê heb ik verdiend dat ik u liedjes moet voorzingen, na *gehandeld* te hebben als ik deed?

Hoogmoed?... Voor den honderdsten keer, ik bèn hoogmoedig, en zelfs neemt mijn hoogmoed toe, naarmate ik meer let op wat ik dagelijks om mij zie. Zorgt gij, dat er wat meer hoogte kome om mij heen, dan zal ik me laag

en klein voelen misschien — en ik zou dat terstond erkennen — maar bij de laagte die me nu omgeeft, kàn ik niet anders dan geloven zeer hoog te staan.

Is 't waar, of is 't niet waar, dat ik, geheel alleen staande, mijn pligt durfde vervullen daarginder, toen alles meêheulde met het onregt?

Is 't waar, of is 't niet waar, dat de natie welker eer ik verdedigen wilde, mij lafhartig verliet, na wat onbegeerde en niet ter zake dienende toejuiching over mijn geschrijf?

Is 't waar, of is 't niet waar, dat door uwe lauwheid, door uw gebrek aan moed, de plaats die mij toekwam, tans wordt ingenomen door allerlei wezens die omhoog vielen uit gebrek aan zwaarte?

De plaats die mij toekwam? Zeker! Niet om mijnentwil, maar om uwentwille. Mij kan men niet verhogen, daar ikzelf den rang nam, dien niemand mij betwist, en waarboven geen rang te begeven valt door natiën en koning. Maar om *uwentwille* hadt ge niet moeten dulden, dat een zwerm fortuinmakers de vruchten plukte uit den hof, dien ik zuiveren wilde van onkruid. Ik geloof dat *mij* de taak toekwam, nu toevertrouwd aan wezens die ik in staat van beschuldiging stelde. En als men nu ook weder deze bewering mogt verdraaien, door hieruit te besluiten dat eerzucht de prikkel was die mij dreef, antwoord ik met de vraag: waarom dan iemand die zo eerzuchtig was, jaren wachtte voor hij optrad? Het was niet dan mijns ondanks, en gedwongen, dat ik het oordeel der natie inriep. Het blijke uit de datums.

Eerzucht? Ja, om goed te doen! Ik voelde de eerzucht om enige honderden schelmen te straffen, hun 't onregtvaardig verkregen goud aftenemen, of hen te doen boeten voor wat er door anderen werd misdreven onder hunne toelating. Gewone eerzucht, ambtsbejag, zou bespottelijk

wezen in NEDERLAND, waar we dagelijks de nietigste personen zien omhoog tillen, en op zetels plaatsen, die ingenomen moesten worden door bekwaamheid en karakter.

Het spijt me dat ik genoodzaakt was dien DUYMAER VAN TWIST ontsterfelijk te maken, maar nu 't eenmaal zo is, zal ik hem nog-eens noemen, om een voorbeeld te geven, *wien* men eert in NEDERLAND. Die man is dezer dagen gekozen tot lid van de eerste kamer! Meent ge dat er eerzucht — in gewonen zin — kan bestaan, in een land waar zulke ongerijmdheid mogelijk is? Waarom antwoordt die man niet? Ik noemde hem herhaaldelijk bij-name, niet omdat hij 't meest misdeed — daartoe is hij te onbeduidend — maar om hem te dwingen tot verantwoording of schuldbekentenis.

Die schuldbekentenis hebben wij. Zijn stamelen in de twéde kamer, waar-i verklaarde »dat hij wel wat zou kùnnen zeggen, maar 't liever niet deed, wijl men hem voor partijdig houden zou, zal dan toch nu, na vier jaar wachtens, wel als zodanig kunnen worden aangenomen. En nog heden wil ik hem te-woord-staan, als hij den strijd durft aannemen. Nòg vraag ik hem, of ik in den HAVELAAR al dan niet de waarheid heb gezegd? Nòg vraag ik hem, of de bewijsstukken vals waren, die ik hem toezond bij mijn brief van Januari 1858? *) Nòg vraag ik, welke fout er is in mijne berekening, dat er DUIZEND MILJOEN werden gestolen onder zijn bestuur?

Nog vraag ik antwoord op dat alles. Maar ik wenste dat te ontvangen, openlijk, zo-als de aanklagt was. Ik vorder dat-i — hij, en de velen die belang hebben bij 't smoren van de waarheid — ik vorder dat men ophoude te antwoorden op de wijze van SCHMOEL in 't kruislied. Dat

*) Brief aan den G. G. in ruste.

moge nu, sedert de verovering van JAKATRA, de nederlandse wijze van strijden zijn, edel of ridderlijk is zij niet, en ik protesteer tegen 't gebruik van zulke wapenen. Die taktiek moest nu *uit* zijn, vind ik, en u, lezers mijner Ideën, verwijt ik, dat ge jaren lang die taktiek hebt geduld. De mijne daartegen-over was koele verachting, of meermalen spot. Ik mogt verachten en spotten, wijl ikzelf de verongelijkte was, maar waarlijk, ik zou 't niet zo-lang geduld hebben, als ik slechts toeschouwer waar geweest, en in een ander 't regt verkracht had gezien, of moedig zelfoffer zo onwaardig bevuild met slijk.

Kwam het dan nooit in u op, lezers, dat men al zeer velen moet in-den-weg staan, om zo algemeen te worden aangevallen? Begreept gij niet, hoe de wraak van SCHMOEL — en welke wraak! — bewijst, dat de zweepslagen juist-troffen, toen ze hem verjaagden uit den tempel, als een hond!

Heeft het u nooit bevreemd, dat ieder wien ik aanklaag, zwijgt als een betrapte dief, en in-stede van verantwoording, mij lastert, alsöf mijn verdorvenheid een vrijbrief wezen kon voor de misdadigers die ik aanklaagde? En schaamt ge u niet, vier jaren lang, u te hebben laten bezighouden met baker-vertellingen, waar spraak had behoren te zijn van *feiten*?

Ik deelde *feiten* meê. Dáárop vraag ik antwoord, of als men op-den-duur niet antwoorden durft, dan roep ik uwe hulp in, lezers, om de lafhartige schelmen te verjagen, wier »rustig" bezit van onverdiend genot de schande is van ieder die 't zwijgend of werkeloos aanziet.

Ik ben gewoon te schrijven naar den indruk van 't ogenblik. Die gewoonte schijnt zo kwaad niet, wijl ik daaraan te danken heb een — trouwens niet begeerd — roempje van talent. Doch tevens kost mij die gewoonte veel, want ze brengt meê, dat ontstemming mij sprakeloos maakt.

Ik corrigeerde dezer dagen den herdruk van: *Wijs mij de plaats*, van *de Minnebrieven*, en van andere dingen die sedert lang waren uitverkocht. Die arbeid — correctie is een arbeid, dáár hoort *talent* toe, waarachtig! — die bezigheid stoorde mij, en bedierf mijn indrukken. »Hoe, dacht ik telkens, dàt schreef ik in 1861, 62, en nog is die toestand onveranderd? Ook die uiting mijner ziel was te-vergeefs? Ook dàt bewijs bleef krachteloos tegen-over onwil en traagheid? Zeker, ik zie geen kans nu duidelijker te schrijven, nu vuriger te zoeken naar waarheid, nu ernstiger aantedringen op regt! En wanneer 't toen niet gebaat heeft, zal 't dan tans baten, nu ik door énige jaren lijdens langer, voorzeker niet krachtiger ben geworden van bevatting, niet helderder van inzigt, niet scherper van uitdrukking?"

Ik moest neen zeggen op die vragen, lezers. Moedeloos en bitter wierp ik na **521** de WOUTER-geschiedenis ter-zijde, en dwong mij de épopee te vergeten, waarin ik u den strijd schetsen wilde van *het goede* in den mens, tegen de boosheid; den reuzenstrijd van ware heilige poëzie tegen 't leugenproza dat ons de wereld voor waarheid geeft. En ik nam mij voor, u toeteroepen: voleïndigt gijzelf de schets die ik begon, of zoekt daarvoor mannen *van talent* — zo-als ge dat noemt! — en betaalt ze daarvoor, en beproeft of 't mogelijk is voor uw geld de afwerking te verkrijgen, van de schilderij die ik opzette, *zonder* talent, en gedreven alleen door een hart dat waarheid zocht.

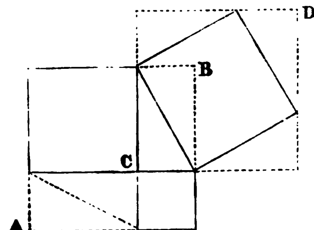
Een hart dat waarheid zoekt?... Ja! *Weten*, *beminnen*, *geven*... 't is alles verwant. Ik kon niet voortschrijven aan WOUTER's geschiedenis, wijl ik u niet *liefhad* na de lauwheid waarmeê gij aanzaagt hoe ik gemarteld werd in ongelijken strijd. Ik kon niet voortschrijven, wijl ik, overheerst door bitterheid, niet meer *wist* hoe zich een menschenhart ontwikkelt met een kracht die de wanden uitzet der al te nauwe omgeving. Ik kon niet voortschrijven eindelijk, om-

dat ik, verontwaardigd, geen aandrang voelde tot *geven*.

En ik trok mij terug in mijzelf, en zocht wat afleiding — grof van smaak en zedeloos als ik ben — in wiskunstige oefeningen, mijn liefste poëzie. Zoo 'n lijn, zoo 'n hoek, zoo 'n cirkel, zoo 'n inhoud ... dat alles bedriegt niet. Telkens knikt me de lieve natuur toe, uit haar tempel der waarheid, als wilde zij zeggen: »Ziet ge wel, hoe ik altijd, overal, in alles, mijzelf gelijk blijf?" Zoek maar, zoek maar... nergens vindt gij de minste afwijking van mijn onveranderlijke wetten, voorgeschreven door de NOODZAKELIJKHEID. Maar ge zijt mij daarvoor noch aanbidding schuldig, noch dank, want ik zou niet anders kunnen wezen dan ik ben. Ook ben ik niet aldus om uwentwil, noch om den wille van iemand of iets ... IK BEN DIE IS, EN WAS, EN WEZEN ZAL, de *ewige onömstotelijke waarheid.*

Zo hoorde ik de natuur spreken, en het verzachtte mijn indrukken. Niet genoeg evenwel om enige noten te kunnen binnen houden, die nu de niewe uitgave bezwaren, van: *Wijs mij de plaats*, van de *Japanse gesprekken*, van de *Minnebrieven*, en van 't bundeltje *Herdrukken*, dat dezer dagen verschenen is.

Maar eindelijk toch herstelde ik mij genoeg, om nogëens te trachten u op te wekken uit den slaap waarin gij zijt neergezonken. Nogëens wil ik nasporen of dan de WAARHEID alleen in lijnen of hoeveelheden zich openbaarde, en of ze, wèl gezocht, niet tevens zou te vinden zijn in de harten der mensen. Intusschen zal ik voortgaan, als-of ik niet wanhoopte.

529. Ik vond onlangs een nieu bewijs voor de stelling van PYTHAGORAS. Hier is het. Door, als op nevenstaand voorbeeld, zes driehoeken te construeren — ieder gelijk aan den gegeven regthoeki-

gen driehoek — verkrijgt men twé gelijke kwadraten A B en C D *). Als men van elk dezer figuren vier driehoeken aftrekt, bewijst de gelijkheid van 't overschot aan weerszij, wat er te bewijzen was.

Eenvoudiger kan het niet, dunkt me. Na dit bewijs gevonden te hebben, vernam ik dat er een werkje bestond, waarin dit onderwerp werd behandeld. Ik schafte mij dat boekjen aan †) en vond er mijn demonstratie niet in. Ook geloof ik, dat geen der daarin voorkomende bewijzen zo aanschouwelijk en helder is als 't mijne. Wie ménen mogt, dat het reeds vroeger was gevonden, zou me verpligten met de opgave waar 't gepubliceerd is. Professer HOFMAN kende 't niet, en ook STROOTMAN zou er wel melding van gemaakt hebben, als 't hem bekend ware geweest. HOFMAN schijnt een speciale studie te hebben gemaakt èn van de propositie zelve, èn van de litteratuur over dit onderwerp.

Ik hoop dat niemand vragen zal, welk nut het heeft, te zoeken naar eenvoudiger bewijzen voor 'n bekende waarheid. Dit streven leidt tot helderheid van opvatting, en gewent ons aan duidelijke voorstelling. »*Bien poser une question, c'est presque la résoudre.*" Dit geldt zowel in menskunde, moraal, politiek, enz. als in de eigenlijk gezegde wiskunde. De natuur kent al die onderscheidingen niet. Zij streeft — onbewust! — met één middel naar één doel, en er is verband tusschen de helderheid van mijn bewijs voor de stelling van PYTHAGORAS, en de eenvoudigheid der ge-

*) Volgens 't postulaat, zijn de zijden onderling gelijk, en de hoeken regt. Dat de figuren A B en C D indedaad vier zijden hebben, en niet méér, wordt hieruit bewezen, dat overäl de tegen die zijden aanliggende hoeken, twé regte uitmaken.

†) *De 47e Propositie van* EUCLIDES, *door* J. J. I. HOFMAN, *hoogleeraar in de wiskunde te Aschaffenburg, vertaald door* H. STROOTMAN, *lector in de wiskunde, aan de militaire akademie te* BREDA.

loofsbelijdenis die ik neerlegde in de vertelling over LIJSTERMANNETJE.

De leerlingachtige verdéling in verschillende soort van *kundeN*, in *logiën*, is 'n gevolg onzer kleinheid, die niet instaat is alles te-gelijk te omvatten. Wij ontleden, waar de natuur zamenvat, en spellen wat zij schrijft. (**491.**) Nu, schande is 't niet, dat wij door spellen tot lezen moeten komen; maar 't is van belang te onthouden dat ons spellen geen lezen is.

530. Wat zou de natuur ons uitlachen, als ze bewustzijn had van onze verdeelwoede. Om *iets* te verklaren van de wijze waarop een plant groeit, hebben wij wiskunde nodig, en meteorologie, en chemie, en botanie, en statica, en dynamica, en allerlei, in ons oog onderscheidene, wetenschappen. Het is nagenoeg, als-of we om een woord te lezen, zoveel professers moesten raadplegen als dat woord letters heeft.

Daarvan weet de natuur niets. De noodzakelijkheid bewerkt — heel ongeleerd — de aanëenhechting der délen, niet *volgens* wetenschappelijke regels, maar op 'n wijze, die ons in-staatstelt, naar de maat van ons waarnemingsvermogen, uit het gebeurde onze opmerkingen te maken, en die — altijd onvolledige — opmerkingen te regelen tot gebrekkige wetenschap.

De natuur handelt, zo-als een volk z'n taal spreekt. Van 'n man sprekende, zeide men: *hij*; van ene vrouw: *zij*; van 'n kind: *het*... vóór iemand er aan dacht, de woorden der taal te verdelen in mannelijke, vrouwelijke of onzijdige. De scoliast moet daaruit z'n taalkunde putten, en niet omgekeerd. Waarschijnlijk heeft CICERO nooit gehoord van 'n *ablativus absolutus*, en misschien had-i verlegen gestaan, als men hem had gevraagd naar *gerundia*. Hij gebruikte die dingen, waar-i ze nodig had, zonder daarbij modellen te

volgen, of te voorzien dat-i modellen leveren zou aan VOSSIUS, vervelender gedachtenis.

Nooit gelastte iemand de bijen, hare celletjes te begrenzen met zeszijdige vlakken. De eis der dingen brengt die vorm mede. Elke bol zal zich voegen tot den sexaëder, wanneer-i rond-om gelijke drukking ondergaat van aan hem gelijke bollen. Eén honigbij alleen werkende, zou haar celletje tot 'n bolvormige ruimte maken, tot den vorm namelijk dien alle voorwerpen en grenzen van ruimte aannemen, indien er geen reden bestaat tot afwijking. Daar nu echter de buurtjes der honigbij — indien ook zij alleen werkten — dienzelfden vorm zouden geven aan hàre celletjes, moet het kamertje begrensd worden door zeszijdige wanden, als *resultante*-vorm der wederzijdse bemoeienis. Een denker, die nooit gehoord had van den vorm dier cellen, zou daartoe kunnen besluiten uit den aard der dingen.

En zelfs wie niet houdt van gezet nadenken, heeft moeite om onkundig te blijven. Telkens geeft ons de natuur stalen der goederen uit haar oneindig magazyn. Maar men zoeke die niet — of niet uitsluitend altans — in zogenaamd geleerde voorstellingen. Veeläl is niets onwijsgeriger dan wat wij geleerdheid noemen.

Om bijv. de *noodzakelijkheid* der vormen van de celletjes der bijen te begrijpen, lette men op den kring die gevormd wordt door zes gelijke bollen — oranje-appels, knikkers, biljartballen — welke een zevenden bol, aan de anderen gelijk in grootte, insluiten. Men vrage zich af, welken vorm de middelste zou innemen, indien hij — bij gelijke zamendrukbaarheid — aan alle kanten gelijke drukking onderging. De horizontaalsnede door 't middelpunt van den middelsten bol zal noodzakelijk een regelmatige zeshoek zijn.

Alweder is hier, als in de cellen der bijen en overäl, geen plaats voor den wil van een god. Die wil toch zou stroken mèt den eis der dingen, en dan door *overbodigheid*

ongerijmd zijn; of hij zou indruisen tégen dien eis, en ongerijmd wezen door *onmogelijkheid.* Q. E. D., als in 't voorstel van PYTHAGORAS.

Ik nodig alle gelovers uit, zodra mogelijk eens een kwartiertje van hun bid- of preektijd te besteden aan 't weêrleggen van dit dilemma.

531. Wie 't eerst stelt moet het eerst bewijzen. Dit is een gulden regel, en de ontkenner zou met de eenvoudige betuiging van z'n ongeloof kunnen volstaan, tot op den ogenblik dat het bestaan der dingen die hij ontkent, aangetoond ware door hen die 't vaststellen en voortplanten. Men kan niet vorderen van den atheïst, dat hij 't *nietbestaan* van een god bewijze. Toch heb ik dit gedaan, naar ik meen, in 't vorig nummer.

Maar zij die niet deden wat van hen wèl kon gevorderd worden, voelen zij nu niet voor de eer van hun geloof, voor den duur van den welstand waarin zij zich verheugen dóór dat geloof, voelen zij nu niet enigen prikkel om 't onverpligt gegeven bewijs tegen hun god te ontzenuwen? Om 't aantetasten altans? Zijn ze — als VAN TWIST — bevreesd voor den schijn van partijdigheid?

Zeker, zeker, sommige gelovers zullen zeer partijdig schijnen, indien ze partij-trekken voor een god waaraan ze — ten koste van *velen* altoos! — zooveel te danken hebben. Maar ik vind ze moesten dien schijn nu eens trotseren. »Schelmerij in ruste moge makkelijk zijn, eervol is ze niet."

532. Na 't uitgeven van blad 24 dezer Ideën, heb ik *gewacht.* Betuigingen van sympathie ontving ik vele; *bewijzen,* weinig. En ik ben moedeloos. Niet over het slagen, maar over het slagen op deze wijze.

Onder 't wachten heb ik nog enige wiskunstige waarhe-

den ontdekt — over de eigenschappen der dusgenoemd-identike grootheden en der kwadraatgetallen — of liever, ik heb de wijze gevonden om bekende waarheden helderder voortestellen, en gaarne zou ik mij belast zien met het onderrigt in mathesis en algebra, maar ik heb geen *loisir*. De noodzakelijkheid drijft me een anderen weg op. Ér is verrotting in den staat, en ik mag niet toegeven in de begeerte om meêtewerken tot het populariseren van exacte wetenschappen, zolang er zoveel onjuiste denkbeelden worden verspreid, die op ander terrein in den weg staan van beschaving, welvaart, volksgeluk.

Op ander terrein? Neen! De kennis die tot het goede leidt, vordert evenzeer nauwsluitende syllogismen en strenge conclusien, als de studie der wiskunde. 't Is valse beschaving, verdraaide wetenschap, gehuichelde welmenendheid, die de waarheid, op welk terrein dan ook, zou willen laten afhangen van onbegrepen inductie. Wie er zegt: „dat gaat boven 't begrip der menigte,'' liegt. Hij bewijst alleen dat hijzelf niet de gaaf heeft — of den wil! — om de behandelde zaak te brengen onder 't begrip van 't algemeen. Niets is ingewikkeld. Het verschil der moeielijkheid van opgegeven vraagstukken ligt alleen in de lengte van den weg die men heeft afteleggen van grondstelling tot besluit. Er is niet meer begrip nodig tot het vatten der waarheid dat $2 \times 2 \times 2 = 8$ is, dan dat 2×2 gelijk is aan *vier*. De toeleg der volksbedervers — ministers, kamerleden, dominés, speculanten — bestaat in 't afschrikken van onderzoek, en de traagheid der menigte doet dien toeleg gelukken.

't Is *gemakkelijker* toetezien hoe de man die waarheid zoekt, gesmoord wordt, dan mét hem den weg langs te gaan, waarop hij de waarheid trachtte te bereiken (**460**). Het blijft de vraag evenwel of de traagheid van heden niet eenmaal — misschien weldra — de bittere erkentenis zal na zich slepen, dat het beter ware geweest in-tijds zich in-

tespannen, dan te wachten tot het ogenblik waarop de logica der feiten zich belasten zal met de straf der achteloosheid.

533. Ieder weet dat mijn bitterheid over den toestand van ons volk zich niet bepaalt bij de zaken van Indië. Na de Havelaars-geschiedenis, mijn punt van uitgang, zag ik weldra in, dat de grond dieper lag dan de luiheid en gewetenloosheid van pligtvergeten gouverneurs-generaal. Achter zoo'n ellendigen VAN TWIST zat een minister. Achter zoo'n minister zat een tweede Kamer, ja... zelfs 'n eerste. Wat zoo'n éérste Kamer beduidt, is onlangs gebleken, toen DUYMAER VAN TWIST daarin onverhinderd zitting nam. Niemand drong den man ter-deure uit. Niemand schaamde zich plaats te nemen naast den medepligtige aan zooveel roof, naast den moordenaar van zóóveel SAÏDJAH's.

En achter die beide Kamers zit, staat, ligt — of kruipt, als ge wilt — het volk, het nederlandse volk!

Dat volk moet dus worden aangesproken. En ik heb 't gedaan. »Met succès" zeggen de boekverkopers die bestellingen aannamen op m'n Ideën.

Mijn oordeel over dat »succès" is anders. Ware 't mij te doen om *opgang*, om schrijversroem, ik zou reden tot tevredenheid hebben. Maar dit succès walgt me, en meermalen was mijn zwijgen een gevolg van toejuiching. Als PARÁBEL in **79**, rukte ik meermalen mijn kind het jurkjen af, het valse jurkje dat de aandacht wegstal. Ik wilde niet geprezen worden om den tooi der waarheid, ik die toch getoond had de waarheid zelve boven alles te schatten. Denkt men dat ik welvaart, huisselijk geluk, mijn toekomst, het geluk der mijnen, *alles* opofferde om 't nederlandse volk te trakteren op 'n »mooi boek?" Om 't pleizier van vertellen? Eilieve, wie geen menskunde genoeg bezit, om 't tegendeel te ontwaren uit de feiten zelf, hij lette op

de dagtekening dier feiten. Ik was veertig jaren oud, toen ik mijn mooi-schrijverij vertoonde aan PUBLIEK. Dat ik zoo bezonder mooi schreef, wist ik al vijf-en-twintig jaren vroeger, en reeds toen, als jongeling, als kind bijna, stuitte het mij daarvan gebruik te maken. Ik had teveel hart om de indrukken die ons maken tot dichter en wijsgeer tevens, te vertonen op de laffe kermis der menselijke dwaasheden. Dat behoorde mijner omgeving, meende ik. Ik zeide dit alles reeds in den Vrij-arbeid. »En," volgt daar:

»En bovendien, zelfs nà mijne ontmoetingen te LEBAK, had ik een doorslaand bewijs gegeven dat het mij niet te doen was om beroering of schandaal, en vooräl niet om effect van schrijverij, maar om herstel alleen. Mijn voorganger was, om te voorkomen dat hij zijn pligt deed, vermoord in November 1855. Mijne mislukte pogingen om den gouverneur-generaal DUYMAER VAN TWIST aantesporen tot het vervullen van *zijn* pligt, dateren van den aanvang des jaars 1858. De *Max Havelaar*, het agitante boek, verscheen in Mei 60.

Dat zijn sprekende datums. Daar liggen *vier* volle jaren tusschen de voorvallen te LEBAK, en den oogenblik waarop ik de natie uitnodigde inzage te nemen van de wijze waarop zij gerepresenteerd wordt in Indië."

Mijne mislukte pogingen om VAN TWIST te bewegen tot het vervullen van z'n pligt! De brief waarin ik dit beproefde, is herhaaldelijk gepubliceerd *), nadat ik weder ruim twee jaren te vergeefs had gewacht op antwoord. Weêr moet ik daaromtrent iets aanhalen uit de Vrij-arbeid:

»Nog herinner ik mij hoe zwaar 't mij viel, het papier te bekomen tot het schrijven van dien brief, en een plaatsje

*) Onder anderen in de *Herdrukken*, bij R. C. MEIJER, Amsterdam, 1865.

waar ik zitten zou! En toch was weêr alle moeite te vergeefs. De man heeft niet geantwoord. Dat is *zijne* zaak.

Maar *mijn* zaak is het, te wijzen op den datum van dien brief. Ik schreef dien in Januarij 1858, dus bijna *twee* jaren na mijn vertrek uit LEBAK. Is die dagteekening niet een bewijs dat mijn doel met het handhaven van regt, niet was *het maken van een naam?*

En na dien brief wachtte ik weêr twee jaren voor ik den *Havelaar* schreef. Ik was lang geperst, lang had ik getracht verbetering aantebrengen, zonder schandaal. Lang had ik beproefd op andere wijze mijn gezin te bewaren voor hongersnood, voor ik een beroep deed op de regtvaardigheid van koning en natie. Jazelfs toen de *Max Havelaar* reeds geschreven, reeds gedeeltelijk gedrukt was, heb ik mij gewend tot den Koning, met verzoek om herstel. Zelfs toen nog, als deze had kunnen goedvinden verbetering te brengen in den ellendigen toestand van Indië, had ik mijn boek verbrand.

Ik vraag daarin niets voor mij zelf *).

Maar ook de Koning kon niet besluiten krachtig integrijpen in 't weefsel van leugens en bedrog dat den nederlandschen naam eerlang maken zal tot een walg der volken. Ik meen toch dat dit ingrijpen een heerlijke roeping zou geweest zijn voor een Koning.

En eerst na lang wachten op dat antwoord, na de volkomene zekerheid dat dit antwoord niet komen zou, verscheen, in Mei 1860, dat boek over de Koffijveilingen, dat, naar de uitdrukking van 'n lid der kamer, een rilling deed gaan door het land.

Dat was zoo! Er is indedaad een rilling door 't land gegaan. Maar wanneer? In 1860. Dat is: *vier jaren* nadat

*) Ik heb de mij daarop gedane aanbieding tot plaatsing, van de hand gewezen.

ik arm en onmagtig LEBAK verliet met vrouw en kind.

Als een geduldige Javaan had ik mij vier jaren laten mishandelen; vier jaren had ik van dag tot dag gestreden met kommer van heden, met angst voor morgen, voor ik die rilling opwekte. Vier jaren lang was SJAALMAN bespot en gesard door DROOGSTOPPEL, voor MULTATULI HAVELAAR's partij tegen dien DROOGSTOPPEL opnam.

Zou ik zoolang gewacht hebben, als 't mij ware te-doen geweest om opgang?"

Ja, dat vraag ik nog. Maar ik vraag 't niet meer als toen. Bij 't naslaan van den *Vrij-arbeid*, komt het me voor dat ik toen nog waarde hechtte aan betoog, redenering, bewijs. Thans niet meer, Nederlanders.

„*Et pourquoi parlez-vous donc?*" vraagde men aan EMILE DE GIRARDIN, toen hij op een internationaal Congres betoogde dat de invloed van schrijven en spreken niet zoo groot is, als men gewoonlijk vaststelt, of wel dat die invloed in 't geheel niet bestaat.

Waarom ik dan spreek? Och, m'n uitgever wilde gaarne dezen bundel Ideën afgesloten zien voor 't einde des jaars. En... nog iets. Al ben ik 't eens met EMILE DE GIRARDIN dat schrijven en spreken niet den dadelijken invloed heeft, dien men gewoonlijk daaraan toekent, toch blijft het mogelijk dat *later* die invloed zich openbaart. Ook zijn er schrijvers en sprekers die kinderen hebben, en zich genoopt voelen tot verantwoording, als deze later zullen nasporen waarom hun vader niet slaagde in zijn pogen.

Ik zou meer moeten schrijven dan mij nu lust, indien ik een overzigt wilde geven van 't effect mijner schrijverij. Den opgang als litteratuur-produkt geheel ter zijde stellende — daaraan hecht ik geen waarde — zou ik misschien evenzeer stof vinden om GIRARDIN's beweren te staven, als om 't te bestrijden.

Zekerlijk heeft mijn schrijven invloed uitgeoefend, en als bewijs: *niemand noemt mij.* Er bestaat een touchante eensgezindheid in 't vermijden van mijn naam, en onze lieveheer die zoo bang was dat men hem »iedelijk" noemen zou, kon tevreden wezen, wanneer men hem zoo eerbiedig ignoreerde als mij. Ik moet bekennen dat het mij stijft in m'n hoogmoed, zoo'n algemene anaesthesie te hebben verwekt, en als ik krankzinnig word, zal 't zeker wesen, met de idiosyncrasie dat ik Behemotten schep en 's namiddags mij vermaak met donderen en wetgeven op Sinaï.

Dédain, dat zwijgen? Minachting, dat vermijden van mijn naam? Waarlijk niet! Een toneelstuk dat ik schreef in 1843, wordt alöm behandeld, beoordeeld, gelaakt, toegejuicht. Dát durft men aan ... zoo'n spelerij uit m'n jeugd. Als er wat te minachten viel, ware 't zó-iets. Moet ik dus niet het zwijgen over de vele andere onderwerpen die ik behandelde, toeschrijven aan gepasten eerbied? Ik bèn zoo vrij.

Maar ik zou des noods toegeven, dat die eerbied zeer na verwant is aan vrees.

534. Ik wil dat er een sprekend voorbeeld van dien angst bewaard blijve. In Oktober der vorigen jaars had ik bij de openbare zitting van het *internationaal Congres,* mij laten inschrijven als redenaar over de vraag: »*Welken invloed de staathuishoudkunde had uitgeoefend en moest uitoefenen op het bestuur van koloniën?*"

Ik houd niet van congressen. (**5, 6, 8, 9.**) En ik houd niet van redevoeringen. Het aanhooren van de speeches die gehouden waren, zoo in de secties, als in de generale bijeenkomsten, versterkten mijn tegenzin. Ik had dan ook niet zoozeer 't woord gevraagd om iets te betoogen of te bewijzen, als om Nederland openlijk in staat van beschuldiging te stellen tegenover de vreemdelingen. Dat zal ik weêr

doen, zodra 't mij gelegen komt, en wie meenen mogt dat ik hier zondig tegen 't gevoel van nationaliteit, bedenke dat schelmachtige Nederlanders mijn landgenoten niet zijn, en dat ik behoor tot de groote natie: *mensheid*. Bovendien, lang genoeg heb ik den Nederlanders de gelegenheid gegeven hun eer te redden. Nooit scheen 't hun de moeite waard te zijn, zich daarover te bekommeren. 't Zou dus zonderling wezen, 't schandvlekken eener bedorven natie tot misdaad te maken in mij die juist mij opofferde voor de eer van dat volk. En nog zonderlinger is 't, die beschuldiging te hooren uiten door lieden die zich onbeschaamd vetmesten aan de schande die ik voorkomen wou.

Ikzelf herinner mij slechts zeer onvolkomen wat ik op dat Congres gezegd heb. Mijn eenig voornemen bij 't bestijgen der tribune was, den congresleden meetedeelen dat Nederland een roofstaat is, en zich wat z'n koloniën betrof, met staathuishoudkunde al zoo weinig bemoeit als de dey van Algiers vóór 1830. Doch wel herinner ik mij dat mijn woorden een storm teweeg bragten, en dat ik telkens werd gestoord door gemor en gejuich. Gemor van de Hollanders die gaarne meezuigen aan »*den afgestroopten tepel van de insulindse koe*," maar boos worden als men hun *in tegenwoordigheid van vreemden*, dat zuigen verwijt. Gejuich van de vreemdelingen, die er schik in hadden de gemeene kramerij van 'n troep gewapende epiciers tentoongesteld te zien *in 't paleis van hun koning*. Hoe dit zij, er was veel beweging, en ik durf verklaren dat die dag de meest levendige dag was van 't congres, en dat mijne acte van beschuldiging het meest saillante punt daarstelde in de geschiedenis van dien dag

Tot bewijs haal ik hier een paar uittreksels aan, uit de verslagen van buitenlandse couranten. *Buitenlandse*, ja. Want de *hollandse* verknoeiden de verslagen op jammerlijke manier. Behouders zeiden dat ik de schuld wierp op libera-

len. Deze beweerden dat ik 't bederf van Indië op rekening stelde van de behouders. Ze hadden gelijk van weerszij, als de ambonse pleiters in de Minnebrieven. Doch die treffende eenstemmigheid in 't overkaatsen van schuld, maakt de hollandse krantenschrijverij niet geschikter tot vraagbaak voor wie weten wil hoe 't eigenlijk toeging op dat congres.

Zie hier wat de Brusselse *Office de Publicité* zeide over de zitting van dien dag.

» Les Hollandais n'ont pas toujours été froids au congrès, et avec leurs hôtes. Un jour, c'était je crois le samedi, on toucha au régime colonial, et on parla de l'Algérie et de Java. L'ironie de l'orateur français qui critiquait le régime appliqué à l'Algérie, les amusa, mais lorsqu'un de leurs compatriotes, nature passionnée, ardente, pleine d'ascétisme, vint avec une éloquence toute de flamme, et une indignation redoutable accuser là son pays devant l'Europe, et demander justice pour les Javanais, leur orgueil offensé éclata, et mille cris interrompirent l'orateur, qui pâle, immobile, ne se laissa pas troubler par l'universelle clameur. Les Hollandais ne sont pas éloignés de croire qu'il a plus d'exaltation qu'il ne faut, mais j'entendais dire autour de moi qu'il a du génie, et que le livre que, sous le nom de MULTATULI, il a publié sur la colonie de Java, est d'une grande puissance d'idées et de style. Il nous a fait voir en cette occasion que le flegme des Hollandais est semblable à la philosophie de FIGARO, imperturbable lorsqu'il s'agit d'autrui. On les a vus avec plaisir s'animer, s'exalter, et démentir d'un coup tout le mystère de leur gravité. Après tout, on connaît l'histoire politique des Provinces unies, et ce n'est pas un peuple sans passion que celui qui a accompli la reforme, assassiné DE WITT et décapité BARNEVELD."

Tot dusverre de *Office de Publicité*. De *Indépendance belge*

relateerde den indruk mijner beschuldiging als volgt:

»Tel est en résumé le discours de Mr. VAN SOEST. Il avait eu des passages énergiques. Ce n'était que l'avant-coureur d'une des plus vives sorties que nous ayons jamais entendues dans les assemblées publiques, sortie qu'allait faire Mr. DOUWES DEKKER.

Mr. DOUWES DEKKER a été à Java. Il en est revenu profondement impressionné de la position faite aux Javanais. Son coeur, un coeur viril, saigne encore au souvenir de ce qu'il a vu. Il veut la réforme. Il l'a promise à ceux au nom de qui il parle. Il l'a demandée au peuple, au gouvernement, au roi. Sa réclamation a des accents amers et fiévreux; sa voix tonne; le reproche qu'il accentue déchire: C'est un terrible orateur. Quel tableau il nous a fait de la misère des Javanais, et de l'indifférence du gouvernement! Que nous étions loin du flegme hollandais, et que de passions cette âpre parole excitait dans l'auditoire.

Cela a été si loin que, son discours fini, un des membres du congrès, Mr. DUMONCEAU, a demandé que quelqu'un présentât la défense du gouvernement.

In 't voorbijgaan stip ik aan, dat niemand die verdediging heeft op zich genomen. De Heer ROCHUSSEN die aan de beurt lag om na mij te spreken, heeft niet geantwoord op mijn beschuldigingen, en had zich dat ook niet tot taak gesteld. Een referendaris uit den Haag vraagde 't woord, en stelde voor, stamelend van drift, de door mij geopperde grieven te onderzoeken. Nu, dat wordt tijd, vind ik. Doch dit alles is hier nu de vraag niet, ik wilde een afdoend bewijs geven van de vrees om mij te noemen. Ik heb, naar ik meen, aangetoond dat mijn toespraak indruk had gemaakt, en dat is voorlopig genoeg om mijn stelling te betogen, als ik nu hierbij voeg dat in 't Haags-indies tijdschrift van December 1864, bij de behandeling dierzelfde zitting,

mijn naam niet genoemd wordt.

Weêr geef ik de keus tusschen eerbied en vrees, in 't bepalen der oorzaak van zulke leemte. Nogëens, is 't vreemd dat ik hoogmoedig ben? Ligt het niet in de rede dat ik droom van behemotten bij zoo'n sinaïtise vereering? Waarachtig, zóó worden de goden gemaakt.

535. Of ik »mooi" gesproken heb op dat Congres? Waarschijnlijk niet. Ik spreek niet mooi. Maar wel schijn ik *goed* gesproken te hebben, gedreven als *Juvenalis*, bij 't maken van z'n verzen, door verontwaardiging.

Ziehier wat ik gezegd heb volgens de officiële »*Annales de l'Association internationale pour le progrès des sciences sociales, troisième session, Congrès d'Amsterdam.*"

Mr. DOUWES DEKKER (Amsterdam) — Je n'aime pas les discours. Je crois qu'ordinairement ils tendent plutôt à produire beaucoup de paroles qu'à faire sentir la vérité, et je viens d'en constater une nouvelle preuve. Le dernier orateur si éloquent m'aurait presque séduit, et entraîné à me ranger sous la bannière du parti libéral, si je ne préférais me ranger sous la bannière des gens de coeur. (Murmures).

Je n'ai pas parlé des libéraux, messieurs, j'ai parlé du parti libéral. J'attaque la politique, mais non les personnes. Je n'ai pas besoin de dire que je respecte l'orateur qui descend de cette tribune: je viens de lui tendre la main.

Il est très difficile de parler dans cette enceinte, et je ne suis pas éloigné de croire que la prévoyance touchante du comité d'Amsterdam a choisi ce local pour empêcher que la vérité, qu'on n'a pu tuer, parvienne à faire entendre sa voix. (Murmures).

Je suis responsable de ce que je dis. Il y a quatre ans que mes écrits ont été publiés en Hollande. Il vous est très facile de m'empêcher de continuer; mais j'affirme que

jusqu'ici, parmi ceux-là même qui étaient appelés personnellement à me combattre, aucun ne m'a répondu. (Interruption).

Je reviens à la question: Quelle a été, et quelle doit être l'influence des sciences économiques sur le régime colonial? Vous comprenez que dans cette enceinte et dans le court espace de temps dont je dispose, pressé par les remarques qui bientôt me viendront du bureau, il m'est impossible de traiter cette question à fond. A la question: Quel a été l'effet des sciences économiques sur le régime colonial? Je réponds, en me bornant à la Hollande: il a été nul. Je vous le demande, quelle pouvait être, avant 1830, l'influence de la science économique sur la manière de conduire les affaires au divan du dey d'Alger?

Ce que je dis, je l'ai écrit, et l'on ne m'a pas répondu. On me demande des preuves. Voulez-vous que je vous raconte l'administration sanglante, s'il en fut, de la Compagnie des Indes, de ces épiciers armés qui, tenant la bible d'une main et l'épée de l'autre, montraient le ciel aux aborigènes en leur enlevant la terre. Voulez-vous que je cite tous les faits qui se pressent dans mes souvenirs? Voulez-vous que je vous fasse la description des villages détruits et brûlés par les héros de l'armée néerlandaise? Voulez-vous que je vous montre les cadavres des femmes et des enfants assassinés sous l'égide du Dieu de la Hollande?

Non, ce n'est pas de pareils faits que je vous entretiendrai; car il pourrait se lever ici telle personne qui, ayant séjourné aux Indes, et n'ayant pas vu ces choses auxquelles j'ai assisté, me répondrait: Cela n'est pas vrai, parce que je ne l'ai pas vu. Je ne dirai donc rien de mon expérience personnelle. J'ai dit, il y a quatre ans, dans un petit livre que j'ai ici, que les chefs javanais s'appropriaient les biens des indigènes, et que les résidents, vice-résidents et autres, au lieu de punir ces crimes, se faisaient, pour ainsi dire,

les complices de ces malfaiteurs. On me croira ou l'on ne me croira pas; mais l'année suivante, j'ai publié la liste de tous les buffles qui ont été volés, dans le cours du mois de février 1857, dans un seul arrondissement, pendant que j'administrais la province, sous l'autorité du gouvernement du roi de Hollande. On ne m'a pas répondu. Est-ce une preuve?

J'ai ici un ordre du jour du lieutenant-général VAN SWIETEN dans lequel il dit que, lorsqu'il y a deux siècles, l'armée française saccageait le Palatinat, il s'éleva partout un cri d'indignation, et il engage ses officiers à en finir avec cette manière de faire, parce que, dit-il, nous ne pouvons faire maintenant ce qui était condamné déjà il y a deux siècles. Voilà l'humanité mise au rang d'une nouveauté. Il y a de cela trois ans.

Quant à la manière dont se divisent les partis en Hollande, je n'en sais pas grand'chose. On parle de conservateurs et de libéraux.

Mr. BAKE disait tout à l'heure que le Javanais ne travaillait que lorsqu'il y était contraint. Il y a du vrai dans cette assertion, mais si le Javanais n'est pas majeur en ce moment, cela ne prouve pas qu'il ne pourrait pas le devenir sous un gouvernement humain. Mais on ne l'entend pas ainsi!

Toute l'économie sociale, aux Indes, est basée sur le respect inné de l'aborigène pour son chef naturel. Craindre le chef de sa tribu, c'est presque synonyme pour lui de craindre le Seigneur. Son chef, c'est son Dieu, sa religion. Aussi le régime colonial, soi-disant conservateur, a parfaitement compris tout le parti qu'on pouvait tirer de ces dispositions. On s'est dit que, pour s'emparer des biens des aborigènes, il suffirait de donner une partie du butin au chef et c'est ce qu'on a fait.

A ce propos, permettez-moi de vous dire la seule diffé-

rence qui existe, selon moi, entre les conservateurs et les libéraux. Les conservateurs veulent faire travailler les Javanais et enrichir, à leurs dépens, le trésor public de la nation hollandaise, tandis que les libéraux veulent que ce soient les industriels hollandais eux-mêmes qui profitent du travail des Javanais. (Applaudissements).

Et c'est pour cela que moi, qui ne veux appartenir qu'au parti des honnêtes gens, je n'ai pu jusqu'ici m'associer encore à aucun de ces deux partis.

Pour vous donner une idée du respect du Javanais pour son chef, je me permettrai de vous raconter un fait, un malheur qui a eu lieu, il y a quelque vingt ans, et qui vous permettra de juger de la civilisation que les Hollandais donnent à leurs colonies, en retour des richesses qu'ils en retirent.

Un Pancyrien *) appartenant à la cour de l'Empereur, rentra un soir dans son *craton* (le craton n'est ni un palais, ni un château, c'est quelque chose comme tout cela ensemble, une espèce de forteresse). Il sortait du club européen, c'était un Javanais civilisé, il avait des bottes. (Rires). Rentré dans son craton, il se met dans un état peut-être un peu trop civilisé; il ordonne à un jeune page, petit garçon d'une famille noble, dont le titre correspondrait, en France, à celui de chevalier, il ordonne à ce jeune page de lui ôter ses bottes; l'enfant s'incline. Le prince lui dit: sais-tu bien que je peux te tuer?

— Oui, Monseigneur.

— Mais c'est la vérité; j'ai le droit de vie et de mort sur toi.

— Comme vous le dites, Seigneur.

Le prince exaspéré de ce calme, il aurait peut-être mieux aimé être contredit, ordonne à son page de lui apporter

*) Lees PANGUÉRANG.

son kriss. L'enfant prend l'arme, l'offre à son seigneur, le manche en avant, et lui présente sa poitrine. Le pancyrien *) saisit l'arme des mains de son page et le tue raide (Mouvement).

Eh bien, ce pancyrien *), je l'ai connu à Malte †), et je dois le dire, j'ai aimé cet homme; c'est de ses yeux que, pour la première et peut-être pour la dernière fois de ma vie, j'ai vu couler des larmes javanaises. (Sensation). Ne vous en étonnez pas; les larmes sont une invention de l'Occident, de l'Occident si fertile en inventions pour remplacer le sentiment par des manifestations!

Pour ne pas obliger Mr. le Président à me rappeler au règlement, j'abrége.

DE TOUTES PARTS. — Non, non, parlez.

Mr. DOUWES DEKKER. — Je vous remercie du fond du coeur de votre bienveillance; mais en voulant tout dire j'aurais trop à dire. Je me permettrai seulement de vous lire l'épilogue d'un livre que j'écrivis, il y a quatre ans, le voici:

» Mon livre est mauvais, d'un méchant style, il n'y a pas d'harmonie entre les diverses parties... l'auteur est incapable, pas de talent, pas de méthode... Bien, bien... très-bien, mais le Javanais est maltraité.

» Car voici le mérite de mon livre: toute réfutation est impossible.

» Plus on sera mécontent de mon ouvrage, plus je m'en féliciterai; car la chance d'être écouté sera d'autant plus grande que votre mécontentement sera plus vif. Je veux être lu, je le veux...

» Et vous que j'ose déranger dans votre repos, anciens gouverneurs généraux ou ministres, ne comptez pas trop

*) Lees PANGUÉRANG. †) Lees MENADO.

sur l'incapacité de ma plume. Elle pourrait s'exercer au point même de faire croire à la vérité!

» Alors je demanderais un mandat de représentant pour protester contre la honte de ma patrie, pour protester contre ces guerres meurtrières, faites là-bas aux pauvres gens qu'on excite à la révolte par l'oppression, pour protester contre la lâcheté qui laisse tant de sujèts du roi de Hollande à la merci des pirates de l'archipel indien.

» Il est vrai que ces pirates sont des guerriers, et les révoltés des spectres à demi morts de misère.

» Et si l'on ne me croyait pas, je traduirais mon livre dans le peu de langues que je sais et dans toutes celles que je pourrais apprendre, pour demander à l'Europe ce que j'aurais vainement cherché en Hollande.

» Et si mes efforts échouaient encore, je traduirais mes livres en malais, en javanais, en batta, en alforme *), en bougi, en soendah. Et j'aiguiserais les klewangs en lançant des chants de guerre dans le coeur de ces pauvres martyrs, *auxquels j'ai promis du secours* . . .

» Mais cela ne sera pas nécessaire, j'espère.

» Car c'est à vous que je dédie mon livre, GUILLAUME III, roi, grand-duc, prince, empereur du magnifique empire d'Insulinde qui se déroule autour de l'équateur, comme une guirlande d'émeraudes.

» C'est à vous, GUILLAUME III, que je demande avec confiance si c'est votre volonté impériale que là-bas trente millions de vos sujets soient maltraités, opprimés, martyrisés en votre nom?"

On n'a pas répondu. La nation hollandaise, représentée par son gouvernement, est condamnée par défaut.

Mr. DUMONCEAU (Liége). — Le gouvernement hollandais

*) Lees ALFOUR.

a été attaqué avec une telle vivacité, qu'il est nécessaire que l'un ou l'autre membre de cette assemblée veuille bien maintenant entreprendre sa défense, afin que nous n'en emportions pas une trop mauvaise idée.

Nogëens, niemand heeft geantwoord. De Heer DUMONCEAU kan precies geweten hebben, onder welken indruk de vreemdelingen Holland verlaten zouden.

536. Ik weet niet of DE GIRARDIN mijn voorbeeld zou aangrijpen als bewijs voor z'n stelling, of schamen als bewijs daartegen. Wat mij betreft, ik had liever andere bewijzen gehad van succés, dan letterkundigen opgang, en vreesachtig, eerbiedig zwijgen. Ik had zoo gaarne *verbetering* gezien, en waar dat niet op eenmaal geschieden kon, dan toch blijken van *zucht* naar verbetering. Bij 't volk moge die begeerte bestaan, ze bestaat niet bij wie 't volk voorgaan. En ook bij hen die lijden is de smart sterker dan de verontwaardiging. De » aardappelen met azijn" en 't uit Engeland weeringevoerd » verblijdend smeer" schijnen te veel of te weinig werking te hebben uitgeoefend. Te veel om kracht overtelaten tot mannelijk verzet, te weinig om kracht te geven tot de woede van wanhoop. Men zucht, men klaagt, men staart stom en dom verbaasd op de brutale weelde van de weinigen die welvaren bij de algemene ellende . . . en daarbij blijft het.

Kunst, letterkunde, publiek leven, 't aandeel nemen aan de algemeene zaak, moraliteit . . . alles kwijnt. En zoover gaat de apathie, dat men zelfs den moed verloren heeft tot toejuiching van den enkele die — te laat, als ge wilt, maar eindelijk toch — opstaat om *te wijzen* op 'n nieu blijk van de verrotting waaraan wij lijden.

Ik bedoel hier bepaaldelijk de poging van den Heer VAN ZUYLEN, om de natie te verlossen van Mr. THORBECKE en z'n clique. De eerlijke SALVADOR, vroeger een gemoede-

lijk aanhanger van wat hij toen hield voor Thorbeckiaanse *beginselen*, verklaarde openlijk dat hij zich vergist had. Ik heb naukeurig gelet op den indruk die deze verklaring, en VAN ZUYLEN's poging, gemaakt heeft, en ben tot de overtuiging gekomen dat het volk geen verbetering verdient. Men *wil* bedorven zijn. Men *wil* dat er geknoeid wordt, en gelogen, en gestolen.

Dat willen zij altans die 't volk voorgaan, en waarschijnlijk zal er onderwijs moeten gegeven worden door vreemde bajonetten voor de natie zich gedrongen voelen zal omtezien naar andere voorgangers.

Redeneren, betoogen, bewijzen? Werken op gevoel, op eer, op voordeel zelfs . . . als 't niet *terstond* voor de hand ligt? . . . gekheid! Wie 't goede wil — en dat *toonde* — wordt bespot als 'n misplaatste Don QUICHOT, als 'n te laat geboren ridder, als 'n anachronisme. Neen, erger! Men smaadt hem, lastert hem.

Er was profetie in de inleiding der Ideeën, waar ik zeide:

»En een gedeelte zal roepen: *deze mens is slecht!*"

En toch is smaad en laster in 't verborgen 't aller ergste niet. Noch zelfs het smoren door zwijgen. Het verfoeielijkste is de lauheid, de lafhartigheid der geestverwanten.

Och, hadde ik u leugens verteld, gij die met mij beweert de waarheid lief te hebben! Wat al geestdrift — werkdadige ditmaal! — zoudt ge hebben ten-toon gespreid! Aanziet de kerken der middelëwen, wat al steen, arbeid, kunst, ten offer gebragt aan leugen!

En zonder zoover terug te gaan, let op de giften en legaten aan bijbelverspreiders en zendelingerij! Zelfs onder de stuiptrekking van haar bestaan, schijnt er meer levenskracht te liggen in de leugen van 't geloof, dan in de leugens van 't vals liberalisme. Waarlijk, als ik geen vrijgeest ware, zou ik wensen een *gelover* te zijn. Ik zou minder beschaamd wezen over mijn familie.

537. Ik zeide dat ik voortschreef ditmaal op verzoek van m'n uitgever, die gaarne dezen bundel Ideën gesloten zag, en daartoe aanleiding vindt in de ontelbare vragen van mijn lezers: »wanneer er weder iets van mij verschijnen zal?"

Ik antwoord dien belangstellenden lezers met het verzoek om te *leeren* lezen. Is Idee **284** duidelijk of niet? Is mijn voortdurende klagt — aanklagt altijd! — over gebrek aan ondersteuning, duidelijk of niet? Waarom zou ik voortschrijven? Reeds lang geleden heb ik gezegd: al wat ik weet, ware te schrijven op 'n klein blaadje. Het gedurig herhalen van dezelfde waarheden, verveelt mij. Van alle indrukken die mij bezielen, is verontwaardiging de eenige die mijn gekrenkt gevoel mij toelaat meetedeelen aan PUBLIEK. Wat liefelijk luiden zou, wat intiem is, acht ik te goed daartoe.

Toch verbind ik mij niet tot voortdurend zwijgen. 't Kon zijn dat deze of gene aanleiding mij bewoog tot voortgaan, maar zekerlijk zal altijd de hoofdtoon van mijn geschrijf bitterheid wezen Wie dus daarmeê niet gediend is, kan de kosten van 't koopen sparen. PUBLIEK is niet rijk genoeg om mijn smart te betalen, noch de moeite die 't me kost, mij nòg lager neertebuigen tot het peil van *zijn* begrip.

538. Ik had onlangs een ontmoeting, waaruit ik veel geleerd heb, omtrent de wijze hoe PUBLIEK moet worden aangesproken. In een kleinen schouburg vermaakte een gezelschap zich met schimpen op de artisten. Ik kon niet alles verstaan wat ze zeiden, maar 't gelach en gesis vulde de beteekenis aan van de onverstane woorden. Die heren waren niet tevreden met de acteurs en actrices.

Bitter gestemd — dat ben ik altijd, als ik veel Nederlanders bijeen zie — zette ik mij tot het bestuderen van 't gezelschap dat zich zoo vermaakte met spottende ontevre-

denheid. Die luî zagen er welvarend uit, en ik geloof waarlijk dat ze nog geld over hadden na 't betalen van de zeer lage entreeprijs. Ik ben gewoon PUBLIEK voor mij te laten passeren als model van iets lelijks, en koos nu dat kleine deel van PUBLIEK tot onderwerp mijner opmerkzaamheid. Op de vertoners en zangers behoefde ik ditmaal niet te letten. Ik kende hunne krachten, en waardeerde die, vooral in verband met de weinige pretentie, uitgedrukt in den lagen prijs der plaatsen. Bovendien, men weet dat ik liever den karper bekijk, dan te luisteren naar verhandelingen òver den karper.

Een kleine jongen die de zoon was van de actrice welker spel, stem, houding en toilet het meest stof scheen te geven aan de geestigheden mijner modellen, hoorde 't aan hoe men z'n moeder beschimpte. Gewoonlijk speelde hij meê in 't orkest, maar-i was ditmaal — vrij van dienst, bij een stukje zonder muziek — naast mij komen zitten op de voorste bank achter zijn gewone plaats bij de muzikanten.

— Hè, m'nheer, wat schimpen ze daar achter ons!

— Ja, mijn jongen, dat heb ik ook gehoord, en 't zit mij tot hier...

Ik wees op m'n keel.

Nu volgt er een relaas van wat ik niet deed, maar wat ik gedaan zou hebben, in den tijd toen ik PUBLIEK minder goed kende dan nu. Ja, vroeger zou ik gezegd hebben:

— Heren, zwijgt! Dat kind daar is de zoon der artiste die gij bespot...

Zoo'n speech zou 'n beroep geweest zijn op het gevoel, en dus niet gedeugd hebben.

Of ik had billijkheid, regt, kunstgevoel, fatsoen, délicatesse kunnen inroepen. Ja, ik had aldus kunnen spreken:

— Wie zijt gij, heren, die u 't regt aanmatigt te spot-

[illegible] ik zeg 't
[illegible] 't zelf te
[illegible] op 'n moe-
[illegible] is achtens-
[illegible] houden voor 't
[illegible] gij 't regt, haar
[illegible] beroep? Mij en
[illegible] kunst? Wie zijt
[illegible] of KAPPELMAN. In
[illegible] als maarschalk, als
[illegible] gaf u aanstelling tot
[illegible] ge uit? Welken adel
[illegible] ge meê? Welke tweede
[illegible]? Welken knoei-minister
[illegible] wezen? Welke planeet ont-
[illegible] gemaakt? . . . Komäan, heren
[illegible] af, uzelf aantestellen tot cen-
[illegible] uw — al speelde zij niet zoo
[illegible] allen geval meer beduidt dan gij,

[illegible] regt ge. Eilieve, ik vind haar zeer
[illegible] Denkt ge dat gij »mooi" zijt, he-
[illegible] lelijk, vervloekt lelijk. Uw geheel uiter-
[illegible] mpe, domme, zelfbehagende ploerterij. En
[illegible] ig niet eens op de planken, daar achter 't
[illegible]. Ge moest uzelf eens dáár zien, waarlijk de
[illegible] rgaan de aandacht te trekken op »mooiheid." Ge
[illegible] nen dat ge 't regt niet hadt. . .
[illegible] regt . . . het regt . . . wij betaalden . . .
[illegible] en stuivers, ja. Die betaaldet gij voor 't regt tot
[illegible] gaan, voor 't regt om hier te zitten, te zien en te
[illegible] n. En zelfs stond het u vrij 't spel niet »mooi" te
[illegible] den, en u voor te nemen nooit terug te komen. Maar
[illegible] t? . . . Hebt ge er ooit aan gedacht, wat er nodig is om

zich te vormen tot zelfs maar 'n zeer middelmatig schouspeler? Wist ge 't welke moeielijke, aanhoudende studie er nodig is — van uitmunten spreek ik niet — om niet belachelijk te zijn op 't toneel? Meent ge dat het zoo gemakkelijk is goed te *staan*, goed te *loopen*, goed te *zitten*, goed te *luisteren* vooräl? En nu sprak ik nog niet van de menskunde die vereist wordt *om mensen voortestellen*. Ik zie 't u aan dat gij effecten-luî zijt — alleen makkelijk gewonnen geld geeft de onbeschaamdheid die u opblaast — welnu, meent ge dat het verplaatsen in den zieletoestand van OPHELIA, van MARIA STUART, van PHEDRA of JUDITH, zoo eenvoudig is, en zoo ligt geleerd wordt als 't schacheren met *integralen*, of 't speculeren in *amerikanen?* Komäan, heren, schaamt u, en leert eens een versje van buiten, en zegt dat eens op, en draait niet aan den knoop van uw jas, en zet de voeten naar buiten, en stottert niet... en als ge dan geleerd hebt u te verplaatsen in JANTJE's toestand bij 't zien van »zooveel pruimen" of in de positie van 't zonderling kind dat met z'n zusje »zoo graag naar Jezus" woû, komt dan eens terug, en vraag als 'n groote gunst om gebruikt te worden bij 't opsteken van de lampen. Misschien is er dan ook tegen dien tijd een plaatsje open, als aspirant-souffleur...

Zoo zou ik hebben kunnen spreken, en zekerlijk zou mijn aangesproken deel van PUBLIEK geantwoord hebben: *wat praat je aardig, spreek nog wat, schrijf nog wat, wij geven u zooveel voor 't vel!*

Welnu, ik heb dat alles *niet* gezegd. Ik heb dien heren dood eenvoudig oorvegen gegeven. En... 't hielp. Zij schimpten niet meer. Gevoel en begrip schijnen bij PUBLIEK te zetelen op de linkerwang. Is dat niet 'n kostelijke ontdekking? Ik weet niet wat eenvoudiger schoon is, dat of m'n nieuw bewijs voor 't theorema van PYTHAGORAS.

Mijn modellen schijnen zeer tevreden geweest te zijn met die nieuwe manier van bewijsvoeren. Altans, hoe dringend ik hen ook uitnodigde mij te komen opzoeken tot het bekomen van nadere toelichting, ik heb niets van hen vernomen, noch regtstreeks, noch indirect, schoon er sedert mijne zoo goed geslaagde proefneming, reeds weken zijn voorbijgegaan.

539. Gewoon *alles* in verband te brengen met *alles* — de natuur der dingen is éénvoudig — paste ik de aldus opgedane ondervinding toe op andere zaken. Sedert jaren trachtte ik, eerst in kleinen kring, later op vrij grooter terrein, *goed te doen*. Ik legde mij toe op 't verkrijgen van wat kennis, ik zocht naar waarheid. En waar ik iets meende gevonden te hebben, deelde ik den uitslag mede eerst alleen waar ik geroepen was tot het uiten mijner mening, en sedert 'n vijftal jaren, ook daar waar ik mijzelf riep. Maar voor ik overging van 't bezondere tot het algemene, gaf ik een voorbeeld van de opregtheid mijner pogingen. Ik offerde niet meer of min dan *alles wat ik had*, en dacht dat men 't genoeg vinden zou. Welnu, 't schijnt niet voldoende geweest te zijn om iets anders te bewerken dan, wat toejuiching over mijn geschrijf. Wel heb ik daaraan ten laaste een eind gemaakt, door de herhaalde verklaring dat mij zùlk gevolg van mijn pogingen walgt, maar daarvoor trad niets in de plaats dan 't eerbiedig zwijgen, waarop Jehovah zoo gesteld was. *Mij* bevalt het niet. Ik schijn moeielijker te voldoen dan »Israels God"... nu, dat spreekt van zelf. Ik heb mij meer moeite getroost dan hij, en had nooit 'n zevenden dag om te rusten. Ook ben ik sterfelijk, en heb dus minder tijd tot wachten.

Mijn oorvegen-betoog — thesis, déductie en slotsom, alles uit één stuk – is mij bezonder goed bevallen. 't Was kort, bondig, overtuigend. Het putte mij niet uit. Integendeel

Bij de Firma R. C. MEIJER, verschijnt:

BE OMNIBUS,

JAARBOEK AAN DE ALGEMEENE BELANGEN GEWIJD.

MET HET MOTTO:

„Wij willen Waarheid en Rechtvaardigheid."

48 vellen klein folio in twee kolommen per jaar.
De uitgave geschiedt op onbepaalde tijden.
De prijs is gesteld op *f* 6,— per jaar.

INHOUD van N°. 1—12.

I. Inleiding. — Het Budget. — Maatschappelijke toestanden. — Correspondentie. — Advertentiën.

II. Onze Beginselen. — De Taak onzer Eeuw. I. — Mariniers. — Noord-Hollandsch Kanaal. — Holland op zijn Smalst. — Individuele vrijheden. — Gewapende vrede. — Tooneel-kritiek. — Boekbeschouwing. — Correspondentie. — Advertentiën.

III. De Maatschappij, de Wetgever en het Volk. — Wel goed maar niet gek. — Begrooting. I. — De Taak onzer Eeuw. II. — Tooneel-kritiek. — Advertentiën.

IV. Begrooting. II. — De Taak onzer Eeuw. III. — Onze Dagbladpers. — Sub lege libertas. — Nationaal Tooneel. — Mariniers. — Terechtwijzingen: Noord-Hollandsch Kanaal. — Tooneel-kritiek. — Advertentiën.

V. De Taak onzer Eeuw. IV. — De Bloedbelasting. — Aan de Redactie van den „Omnibus." — Eigendom. — De Nieuwe Sluis aan het Groot Noord-Hollandsch Kanaal. — De Industrie-School voor meisjes of vrouwelijke jeugd. — Eene Policie-kwestie. — Tooneel-kritiek. — De Handels-Akademie te Hamburg. — Advertentiën.

VI. Altoos maar vrijheid. — Eigendom. — Wat gaat het volk de staatkunde aan. — Een stem uit het graf. I. — Fiscale beleefdheid. — Enkhuizen. — Holland op zijn smalst. — Terechtwijzingen. — Tooneel-kritiek. — Advertentiën.

VII. Aan de Aandeelhouders in de Amsterdamsche Kanaal-Maatschappij. — Volksontwikkeling. — Interest. — Begraafplaatsen. — Hoe jammer! — Tooneel-kritiek. — Correspondentie. — Advertentiën.

De Redactie van „de Omnibus" noodigt ieder uit die bezwaren of aanmerkingen heeft tegen wetten, inrichtingen, administratiën enz. die aan haar kenbaar te maken, in het algemeen belang, hetzij door artikelen geschikt tot plaatsing in haar blad of door eenvoudige aanduiding der grieven.

Stukken zonder maatschappelijk belang en die alleen dienen moeten ter voldoening aan persoonlijke veten worden niet opgenomen.

Alle stukken of mededelingen, die anoniem moeten worden geplaatst, dienen vergezeld te gaan van de nodige documenten tot staving van de echtheid der mededelingen, of tot aanwijzing der middelen om zich van die echtheid te overtuigen.

De Redactie behoudt zich het recht voor den vorm te verbeteren of te wijzigen van die stukken die haar zullen voorkomen zulks te behoeven, wegens gebrekkigheid of minder betamelijkheid van inkleding.

EXTRAIT DU CATALOGUE DE

LA LIBRAIRIE ÉTRANGÈRE À BON MARCHÉ

Raison **R. C. MEIJER**, Vijgendam, J. 628 à *Amsterdam.*

BEAUX-ARTS.

ALBERTI. (L. B.) De Re Aedificatoria. Florentiae accurantissime impressum, opera Magistri N. L. Alamani. 1485, *première édition, excessivement rare* .... ƒ 25,—
ALBUM des beaux-Arts. in 4°. Fr. 30. „ 6,—
——— de l'Exposition en 1850. Fr. 25. „ 6,—
——— de l'Italie .... „ 3.—
——— des Bords de la Loire. Fr 50. net „ 12,50
——— des Salons. *le dernier Exempl.*. „ 5,—
BAROZZI (G.) da Vignola. Prospettiva pratica in-4°. Milano .... „ 4,—
——— Gli Ordini d'Architettura civile, ombreggiati. in 4° ..... „ 5,—
——— idem idem a semplici contorni. in 4° .... „ 2,50
BENVENUTI e MORGHEN. Elementi del disegno, tratti dalle piu eccellenti opere greche. 40 planches in-plano. L. 60,—. net „ 25,—
BLANC. (CH.) Histoire des Peintres de toutes les Ecoles in-4°. la livrn. à „ 0,50
360 *livraisons sont en vente.*
BOSSI. Del Cenacolo di LEONARDO DA VINCI. in-folio. L. 30.—. net „ 12,50
BOUCHITTÉ. Le Poussin, sa Vie, son Oeuvre .... „ 1,75
BOURASSÉ. Archéologie Chrét. 8°. *relié*. „ 3,—
BURGER. Musées de Hollande. 2 vol. „ 3,50
CAMP. (M. DU.) Le Salon de 1861 ... „ 1,—
CHERBULIEZ. A propos d'un Cheval. „ 3,—
COLLECTION de 200 gravures in-4°. pour la Bible. Fr. 100,—. net „ 10,—
——— de 80 grav. pour Voltaire. „ 10, -
CURIOSITÉS d'Archéologie et de beaux-arts .... „ 1,—
DAVID. (E.) Notices sur les Chefs-d'oeuvre de la peinture moderne.. „ 1,75
——— Hist. de la sculpt. franç. „ 1,75
——— Hist. de la sculpt. ant.. „ 1.75
——— Vies des Art. anc et mod. „ 1,75
DELÉCLUSE. Louis David, son école et son temps .... „ 1,75
FLAXMAN. La divina Commedia. 111 Stampe .... „ 7,50
GAILHABAUD. Cahiers d'Instructions; architecture, meubles etc. de l'antiquité et du moyen-âge .... „ 3,—
GAVARD. Galeries historiques de Versailles. 8 vol. gr. in-8° Fr. 120 .... „ 25,—
HOLBEIN. Alfabeto della Morte. Fr. 7. „ 1,—
——— Alphabet of Death. Fr. 13. „ 2,—
——— Alphabet de la Mort. Fr. 13. „ 2,50
KING. Orfévrerie etc. du moyen-âge. 1852—7. 2 forts vol. gr. in-folio 200 planches. Fr. 200,—. net ƒ 30,—
LANZI. Hist. de la Peinture en Italie. 5 vol. in-8°. Fr. 35,—. net „ 9, —
LAPRADE. Questions d'Art et de Mor. „ 1,75
LASTEYRIE. Causeries artistiq. in-12.. „ 1,75
MAYER et PIERSON. La Photographie, histoire de sa découverte etc. 1862. „ 1,75
MENGS. Opere Parma 1780. in 4 relié. „ 7,50
MICHIELS. Rubens et l'Ecole d'Anvers. 8° .... „ 2,—
——— Catalogue des tableaux de Rubens. 8° .... „ 0,50
MILLIN et MILLINGIN. Histoire métallique de Napoleon, in-4°. 74 planches de médailles. Fr. 100,—. „ 8,—
PAILLOT DE MONTABERT. Traité complet de la Peinture. 9 forts vol. in-8°. et atlas de 112 planches in-4°. Fr. 120,—. net „ 30,—
PALLADIO. (A.) Oeuvres complètes. 42 livr. et 368 planches. Fr. 335,—. net „ 35,—
PIAZZETTA e BARTOLOZZI. Elementi di Figura, in XXIV tavole. L. 10... „ 4,—
RIS. (CL. DE.) Critiq. d'Art et de Litt. „ 1,75
SAULCY. Histoire métallique de 1848. „ 2,50
SIRET. Dictionnaire hist. des Peintres. in-4° 2e. éd pour être complet en 10 à 12 livr. de 90 pages gr. in-8°. „ 15,—
STROOBAND. Monum. d'Architecture et de Sculpture en Belgique 2 vol. in-folio, reliés ƒ 80,—. net „ 50,—
VALLE. (G DELLA.) Vite dei Pittori antichi greci e latini. 4° .... „ 8,—
VIARDOT. Les Musées d'Allemagne.. „ 1,75
——— Les Musées d'Espagne..... „ 1,75
——— Les Musées de France..... „ 1,75
——— Les Musées d'Italie........ „ 1,75
——— Les Musées d'Angleterre, de Belgique, de Hollande et de Russie. „ 1,75
VINCI. (L. DA.) Disigni in-fol. L. 50,—. „ 20,—
VISCONTI. (E. Q.) Iconographie grecque et romaine et Musée Pie-Clémentin. 12 vol. in-8°. reliés. L. 375,—. net „100,—
VOITURON. (P.) Recherches philos. sur les principes de la Science du Beau. 2 vol. 8°. 1861 .... „ 6,—
VOLPATO e MORGHEN. Principj del Disegno, tratti dalle migliori statue antiche. 36 pl. in-plano. L. 48,—. „ 20,—
WATTEAU. Catal. du Musée Wiertz. „ 1,25
WIERTZ. (A.) Peinture mate .... „ 0,50

OUVRAGES ILLUSTRÉS.

ACHARD. Bade et ses Environs in-fol. *f* 50,—
——— Une saison à Aix-les-Bains. „ 2,50
ALIGHIERI. (DANTE.) l'Enfer, illustré par G. Doré de 76 magn. grav.... „ 50,—
——— la divine Comédie, trad. St. Rhéal, ill. par Etex..... „ 3,—
ANQUETIL et SARRUT. Hist. de Fr. 2 vol. „ 7,50
BALZAC. Cont. drol., ill. G. Doré. in-8⁰. rel. „ 5,50
BARATTE. Les Poëtes normands. gr. in-8⁰. „ 7,—
BARKER-WEBB et BERTHELOT. Histoire naturelle des Iles Canaries.
Introduction et Rept. Fr. 6,—. net „ 0,75
Ornithologie avec 4 pl. „ 18,—. „ „ 2,25
Ichthiologie avec 26 pl. „ 36,—. „ „ 4,50
Plant. cellul. avec 9 pl. „ 25,—. „ „ 3,—
Géograph. botan. 20 pl. „ 60,—. „ „ 7,50
BARTH. (Le Dr.) Voyag. en Afr. gr 8⁰. „ 12,—
BÉGIN. Voyage pitt. en Esp. gr. in-8⁰. „ 14,—
BIARD. Voyage au Brésil. gr. in-8⁰.. „ 10,—
BOILEAU. Oeuvres............... „ 2,50
BONNEFONS Les Hotels historiques de Paris. gr. in-8⁰. ill. relié. Fr. 18,—. „ 5,—
BORDE. (LA). Versailles anc. et mod. „ 7,—
BOYS. (A. DU.) Album du Vivarais... „ 5,—
BRIFFAULT. Le Secret de Rome, *relié*. „ 7,50
BUFFON. Oeuvres. 10 forts vol. in-12⁰. „ 17,—
——— „ 9 vol. in-8⁰ grav. col. „ 15,—
BURTON. Voyage aux grands Lacs... „ 10,—
CARCANO. Angiola Maria. Milano. 59. „ 7,—
CERVANTES. Don Quichotte. 2 vol. 8⁰. „ 4,—
CHAMPAGNAC. Guillaume le taciturne. „ 5,—
CHASLES. (PH.) Charles I. gr. in-8⁰. *relié* „ 7,—
CHATEAUBRIAND. Les Natchez etc.... „ 3,—
——— Le Paradis perdu.. „ 3,—
CHENU. Encyclop. d'Hist. nat. 31 vol. 4⁰. „ 86,30
CORNEILLE. Oeuvres. gr. in-8⁰...... „ 6,—
——— ——— in-8⁰.......... „ 3,50
DOMENECH. Voyage aux Déserts de l'Amérique..................... „ 10,—
DUFOUR. Hist. de la Prostitution. 8 v. „ 15,—
DULAURE. Hist. de France 1814—1830. 8 v. 8⁰. Fr. 60,—. net „ 10,—
——— Hist. de Paris. gr. in-8⁰... „ 10,—
DUMAS. Hist. de Louis-Philippe. 2 v. 8⁰. „ 5,—
——— fils. La Dame aux Camelias. „ 3,50
ENAULT. L'Inde pittoresque. gr. in-8⁰. „ 10,—
——— L'Angleterre, l'Ecosse etc.. „ 10,—
EPISODES cél. de la Rév. dans les Prov. „ 6,—
EYRIÈS. Voyage en Afrique. gr. in-8⁰. „ 7,50
——— Histoire des Naufrages...... „ 5,—
FÉNÉLON. Télémaque. 8⁰............ „ 3,—
FLORIAN Fables ill. par Grandville. „ 5,—
FRANCAIS peints par eux-mêmes 2 v. 8⁰. „ 4,—
FREYCINET. Voyage autour du Monde. 9 v. 4⁰. et 4 atl. de 350 pl. Fr. 700. net „150,—
GALLAND. Les Mille et une Nuits... „ 7,50
GALLOIS. Hist. des Journ. et des Journalistes de la Revol. 2 v. Fr. 20,—. „ 4,—
GRANDVILLE. Les Fleurs animées. 2 v. „ 5,—
——— Cent Proverbes........ „ 5,—
GUÉRIN. (L.) Hist. marit. de France. 6 v. „ 15,—
GUIBERT. Hist. des Vill. de France. 6 v. „ 46,—

HISTOIRE populaire de France. 4 v... *f* 10,—
JACQUIN. Reuil et la Malmaison. *relié*. „ 5,—
JANIN. (J.) L'Hiver à Paris. *relié*.... „ 8,—
——— L'Eté à Paris. *relié*...... „ 8,—
——— Rachel et la Comédie française. gr. in-8⁰. avec 10 photogr.. „ 8,—
——— Les petits Bonheurs...... „ 8,—
JOANNE. Voyage dans les cinq parties du Monde. in-folio.............. „ 5,50
LABEDOLLIÈRE. Paris nouv. ill. 1860. „ 6,50
——— Environs. 1861 „ 6,50
LACROIX. Fleurs de Serre et fleurs des Champs. *relié*.................... „ 7,50
LAFON. (M.) Rome ancienne......... „ 3,—
LAFONTAINE. Fables ill. *T. Johannot* „ 3,—
LAFOSSE. La Loire hist. et pitt. 5 v. „ 17,50
——— Chron. de l'Oeil-de-Boeuf.. „ 4,—
LARCHER. La Femme etc............ „ 6,—
LESAGE. Gil Blas de Santillane..... „ 3,50
LESPES. Contes du jour de l'an. *relié*. „ 5,—
LIVINGSTONE. L'Afrique australe. ... „ 10,—
LIVRE D'OR DES MÉTIERS. 7 v. Fr. 85,—. „ 15,—
LUCAS. Le Collier de Perles. *relié*.... „ 8,—
LURINE et BROT. Les Couvents. gr. in-8⁰. „ 4,—
MAGASIN pittoresque. 1860.......... „ 3,25
MALTE-BRUN. La France illustrée. 5 v. „ 21,—
——— Géogr. universelle. 6 v. „ 22,50
MARCHEBEUS. Voyage de Par. à Const. „ 3,50
MARMIER. Voyage pitt. en Allem. 2 v. „ 20,—
——— Voyage pitt. en Suisse.... „ 10,—
MERY. Constantinople et la Mer noire. „ 10,—
——— et FOELIX. Muses et Fées. *relié*. „ 8,—
MOLIÈRE. Oeuvres. gr. in-8⁰. 1861... „ 6,—
MUSÉE des Familles. 1854. *relié*...... „ 3,50
MUSSET. Voyage pitt en Italie. 2 v. „ 20,—
NYON. Les nobles Filles............ „ 6,—
ORBIGNY. (D') Voyage aux deux Amér. „ 7,50
PARIS et les Parisiens. un vol. gr. in-8⁰. „ 14,—
PELLICO. (S.) Mes Prisons. *relié*..... „ 3,50
RABELAIS. Oeuvres ill. par G. Doré. „ 3,75
RACINE. Oeuvres.................... „ 3,50
REGNARD. Oeuvres. 2 vol. gr. in-8⁰.. „ 4,—
ROBIN. Galer. des Gens de Lettres. *relié* „ 4,50
ST.-JULIEN. Voyage pitt. en Russie etc. „ 10,—
SAINT-PIERRE. Paul et Virginie. *relié*. „ 6,—
SAND. (M. et G.) Légendes rustiques. „ 7,—
——— (G.) Oeuvres. 9 vol. gr in-8⁰. „ 18,—
STAPFER. Hist. et Descript. de Berne. „ 3,—
TAINE. Voyage aux Pyrenées gr. 8⁰. „ 10,—
TASSO. La Gerusalemme liberata. gr. 8⁰. „ 6,—
TEXIER. Les Bords du Rhin. gr. 8⁰.. „ 10,—
——— La Hollande et la Belgique. „ 10,—
——— Tableau de Paris. *relié*..... „ 14,—
THIERS. Hist. de la Revol. 2 v. *reliés* „ 15,—
TÖPFFER. Les nouvelles Génévoises.. „ 5,—
——— Voyage en Zig-zag....... „ 6,—
——— Nouveau voyage en Zig-zag. „ 6,—
TOUR DU MONDE 1860. 1861. 1862. par an „ 13,—
ULBACH. l'Ile des Rêves. *rel mosaïque* „ 7,50
URVILLE. (DUMONT D') Voyage autour du Monde 20 v. gr. in-8⁰. et 531 planches. Fr. 1,500. net „150,—

PHILOSOPHIE ET MYTHOLOGIE.

ALEMBERT. Oeuvres. Un vol. in-12°.. *f* 1,75
ALLIOT. Nouv. doctrine philos. 3 vol. „ 6,—
ANDRÉ. (Le P.) Oeuvres philos. in-12°. „ 1,75
ARISTOTE. Oeuvres choisies.......... „ 1,75
AUGUSTIN. (ST.) Confessions. in-12° .. „ 1,75
—— —— La Cité de Dieu. 4 v „ 7,—
AUSONIO FRANCHI. Le Rationalisme.. „ 1,75
BACON. Oeuvres. 2 vol. in-12°....... „ 3,50
BARRE. (G. DE LA) L'Evangile primitif. „ 1.—
BASTIDE.(A.)LeChristme.et l'Esprit mod. „ 1,50
BERTRAND. Le XIXe Siècle et l'Avenir. „ 4.—
BLAIR (H.) Sermons. 5 v. 8°......... „ 7,50
BOSSUET. Oeuvres philosophiques.... „ 1,75
BUFFIER. (LE PÈRE) Oeuvres philos... „ 1,75
CHAHO. Philos. des Relig. comparées 2v. „ 5,—
CHANNING. Le Christianisme unitaire „ 1,75
—— Principes du Christ. unit. „ 0,55
CLAVEL. Hist. pitt. des Religions. 2 vol „ 7,50
CLEMENT d'Alexandrie. Oeuvres chois. „ 1,75
CONDORCET. Oeuvres Complètes. 12 vol. „ 20,—
COURNOT. Essai sur les Fondements de nos connaissances etc. 2 vol...... „ 7,50
COUSIN. Du Vrai, du Beau et du Bien. „ 1,75
DARWIN. Origin of Species.......... „ 9,—
DESCARTES. Oeuvres in-12°. .... „ 1,75
DESMOUSTIER. Lettres sur la Mytholog. „ 0,50
DESNOS. (Odolant) La Mythologie pitt. „ 4,—
DIDEROT, Oeuvres choisies. 2 vol.... „ 3,—
—— Mémoires, Corresp. etc. 2 v. „ 3,—
DOLLFUS. Lettres philosophiques..... „ 1,50
—— Essais de Philosophie soc.. „ 1 50
—— Révélations et Révélateurs. „ 1,50
DULAURENS. Le Compère Mathieu 3. v. „ 2,25
DUPUIS. Origine de tous les Cultes 7 vol. 8°. et atlas in-4°............ „ 15,—
EENENS. (F.) Le Paradis terrestre. in-12°. „ 1,25
ERASME. Eloge de la Folie in 12°... „ 1,75
ESSAYS AND REVIEWS. in-8°.......... „ 7,—
EULER. Lettres à une princ. d'Allem. „ 1,75
FÉNÉLON. Oeuvres philosophiq. in-12°. „ 1,75
FONTENELLE. De la Plural. des Mondes „ 1,75
GARNIER. Traité des Fac. de l'âme 3 v. „ 11,25
GUEPIN. La Philosophie du XIXe siècle. „ 3,—
GUILLON. Crit. de Strauss, Salvador etc. „ 8,—
HOLBACH. La Morale Universelle 3 v. „ 3,—
JOINVILLE. Méditations sur la Bible.. „ 1,—
LABOULAYE. Etudes mor. et polit. 8°. „ 3,50
LARROQUE. Examen critique des Doctrines de la Religion Chrét. 2 vol. „ 7,50
—— Renovation religieuse.... „ 3,50
LIVRES Sacrés de l'Orient. gr. in-8°.. „ 5,—
MADELÈNE. (PH. DE LA) Mythol. *relié*. „ 3.—
MAHOMET. Le Koran. trad. Kasimirsky. „ 1,75
MALLEBRANCHE. Oeuvres. 2 vol...... „ 3,50
MAURY. Hist des Religions de la Grèce antique. 3 vol. in-8°............ „ 11,25
—— La Terre et l'Homme....... „ 2,—
—— Le Sommeil et les Rèves ... „ 1,75
—— La Magie et l'Astrologie.... „ 1,75
—— et PELLETAN. Hist. des Religions de l'Inde, de la Chine du Thibet et du Japon. 2 vol. gr. in-8°.. „ 3,—
MESLIER. Le bon Sens(*Extrait du Testt.*) *f* 1,50
MIRON. Examen du Christianisme. 3 v. „ 5,25
MONTAIGNE. Essais. 4 vol. in-12°..... „ 7,—
—— —— 2 vol. in-8°. ill.. „ 1,—
MONTESQUIEU. L'Esprit des Lois.... „ 1,50
NICOLAS. Des Doctrines religieuses des Juifs avant le Christianisme. 8°... „ 3,75
—— Etudes crit. sur la Bible .. „ 3,75
NOURISSON. Tableau des Progrès de la Pensée humaine................ „ 1,75
PARKER. (TH.) On Religion.......... „ 3,—
PASCAL. Pensées. in-12°............. „ 1,75
—— Provinciales. in-12°......... „ 1,75
PLANCY. (C. DE.) Dictionnaire infernal. „ 2,50
PLATON. Oeuvres. 8 vol............. „ 14,—
PLEYTE. Religion des Pré-Israëlites.. „ 3,60
PLUTARQUE. Oeuvres morales. 5 vol. „ 8,75
POTTER. (L. DE.) Examen critique de la Doctrine chrétienne............ „ 1,—
—— Catéchisme rationnel „ 0,75
POTVIN. (C.) L'Eglise et la Morale. 2 v. „ 3,50
PROUDHON. La Philosophie du Progrès. „ 1,—
—— De la Just. dans la Revol. et dans l'Eglise. 12 Études........... „ 7,50
—— La Guerre et la Paix. 2 v. „ 3,50
RENAN. (E.) Le Cantique des Cantiques. „ 3,—
—— Le Livre de Job......... „ 3,75
—— Essais de Morale et de Crit. „ 3,75
RENAND. (P.) Christianisme et Paganisme, identité de leurs origines... „ 3,—
ROUSSEAU. Oeuvres. 12 vol. in-8°.... „ 6,—
—— —— 8 vol. in-12°.... „ 8,—
SAINT-HILAIRE (B.) Le Bouddha..... „ 3,50
SAISSET. Essai de philos. relig. 2 vol. „ 3,50
—— La Philosophie et la Religion au XIXe Siècle............... „ 1,75
—— Mélange d'Hist., Mor. et Crit. „ 1,75
SALLE. Philos. de la Nature. 6 v. 8°. „ 5,—
SALVADOR. J. C. et sa doctrine. 2 v. „ 3,—
SAURIN. Sermons in-12.............. „ 1,—
SCHERER. Mélanges de Critique relig. „ 3.50
SÉNÈQUE. Oeuvres. 2 vol............ „ 3,50
SIMON. (J.) La Liberté. 2 vol........ „ 3,50
—— La Liberté de Conscience. „ 1,75
—— La Religion naturelle.... „ 1,75
—— Le Devoir............... „ 1,75
SPINOZA. Oeuvres. 3 vol. in-12°...... „ 5,25
TAINE. Les Philosophes contemporains. „ 1,75
TIBERGHIEN. Esquisse de Phil. morale. „ 2.50
TROTTET. Le Génie des Civilisations. 2v. „ 3,50
VAILLANT. Explication du Mythe chrét. „ 2,50
VANINI. Oeuvres philosophiques...... „ 0,50
VINCENT. l'Idolatrie anc. et mod. 8°. „ 2,—
VOLNEY. Oeuvres complètes. gr. in-8°. „ 6,—
—— Les Ruines. in-12°......... „ 1,50
VOLTAIRE. Oeuvres complètes. 35 vol. „ 35,—
—— Dictionn. philos. 5 vol. 8°. „ 2.50
—— Anc. et Nouv. Testt. 2 vol. „ 1,—
—— Le philosophe ignorant. 1 v. „ 0,50
—— Dialogues. 1 vol.......... „ 0,50
VORAGINE. La Légende dorée. 2 v. 12. „ 3,50
WEISS. Principes philosoph. 2 vol... „ 2,50

HISTOIRE, GÉOGRAPHIE, etc.

ALISON's History of Europe. 10 v. 8°. *f* 10,—

ALLONVILLE. (D') Mém. secrets. 6 v. 8°. „ 7,50

AMARI. La Guerra del Vespro sicil. 2 v. „ 4,50

——— 1 v. Firenze „ 1,75

ARBANÈRE. Etud. sur l'Hist. univ. 8 v. 8°. „ 10,—

AUBIGNÉ. (M. D') Hist. de la Reform. 5 v. „ 14,—

BALLEYDIER. Hist. de la Guerre de Hongrie. 8° „ 2,50

BANCROFT. Hist. des Etats-Unis. 6 v 8°. „ 15,—

BAZIN. Hist. de France. Louis XIII. 4 v. „ 4,—

BEILLARD. (CH.) l'Empire Ottoman, ses nations et sa dynastie. 8° „ 2,—

BELTRAMI. Le Mexique. 2 vol. 8° „ 3,—

BÉRAUD. Hist. de Champ. et de Brie. 2 v. 8°. „ 2,50

BIBLIOTECA storica italiana. 4 v. 12°. „ 5,—

BIONDELLI. Amori di C. Gonzaga e di Fr. di Medici. 8° „ 2,25

BLANC. (L.) Hist. de dix ans. 2 v. gr. 8°. „ 5,—

BORGNET. Histoire des Belges. 2 v. 8°. „ 5,—

——— Philippe II et la Belgique 8°. „ 2,—

BOTTA. Histoire d'Italie. 5 v. 8° „ 7,50

BOUGEART. (A.) Danton. in-8° „ 3 75

BOUILLET. Dict. d'Hist. et de Géogr. „ 10,50

BRANTOME. Oeuvres complètes. 2 v. „ 8,—

BRUYSSEL. Hist. du Commerce et de la Marine en Belgique. 3 v. 8° „ 9,—

BUNGENER. Hist. du Conc. de Trente. 2 v. „ 3,—

CAPEFIQUE. Hugues Capet. 2 v. in-12°. „ 3,50

——— François I. 4 v. in-8° „ 4,—

——— Louis XIV. 6 v. in-8° „ 6,—

——— La Revolution 4 v. in-8°. „ 4,—

——— Consul. et Empire. 12 v. 8°. „ 12,—

——— Les Cent-Jours. 2 v. 8°. „ 2,50

——— La Restauration. 8 v. 8°. „ 8,—

CARTE SECRETE della Polizia Austriaca in Italia, public. per Comm. di D. *Manin.* 3 vol. in-12°. *rare* „ 9,—

CASSAGNAC. Hist. des Girondins. 2 v. „ 3,50

CÉSAR. Guerre des Gaules. in-12° „ 1,75

CHÉRUEL. Dictionn. hist. des institut., moeurs et cout. de France. 2 v. „ 6,—

CHINE contemporaine. (la) 2 v. 12°. „ 3,50

CHOPIN. Rév. des Peuples du Nord. 4 v. „ 4,—

CIMBER et DANJOU. Arch. curieuses de l'Hist. de Fr. Louis XIII - XV. 12 v. 8°. „ 15,—

CIVELLI. Gran Carta d'Italia. 28 fogli. „ 25,—

COLLETTA. Stor. del Reame di Nap. 2 v. 8°. „ 6,—

CONSIDERANT. Hist. de la Revol. du XVIe siècle dans les Pays-Bas. 8°. „ 2,50

COQUEREL. Hist. de l'Egl. Réf. de Paris. „ 2,—

CORIO. Storia di Milano. 3 v. 8° „ 18,—

CUSTINE. La Russie en 1839. 4 v. 8°. „ 4,—

——— L'Esp. sous Ferd VII 4 v. 8°. „ 4,—

DARU. Histoire de Vénise 12 v. 8° „ 15,—

DEPPING. Exp. marit. des Normands 2 v. „ 2,75

DESTRILHES. Confid. sur la Turquie. 8°. „ 1 50

DOLGOROUKOW. Des Réform. en Russie. „ 3,—

DUJARDAY. Voyages, Découv. et Conquêtes des Portugais. 2 v. 8° „ 3,—

DUPLESSIS-MORNAY. Mém. etc. 12 v. 8°. „ 15,—

DUPRAT. Tables de Proscription. 2 v. 8°. „ 3,—

DURUY. Histoire romaine. in-12° „ 2,—

——— Histoire Grecque. in-12° „ 2,25

DURUY. Histoire de France. 2 v. in-12°. *f* 3,7

ENCYCLOPÉDIE des Gens du Monde. 44 v. „ 60,-

EYMA. (X.) La Republique Améric. 2 v. 8°. „ 6,-

——— Les 34 Etoiles Amér. 2 vol „ 6,-

FIGUIER. Hist. du Merveilleux. 4 v 12°. „ 7,-

FLEURY. Hist. ecclés. 6 gros v. gr. in-8°. „ 20,-

FLEURY. Hist. d'Angleterre. 2 v „ 4,(

FLORUS. Histoire romaine. 8° „ 2,2

FORNI. Viaggio nel Egitto ec. 2 v. 8°. „ 5,-

FOULQUIER. Les Causes Célèbres de tous les Peuples. tomes 1—5. in-4° „ 15,-

FROEBEL. (J.) A travers l'Amér. 3 v. 12°. „ 5,2

GÉRANDO. La Transylvanie. 2 vol. 8°. „ 4,-

GERVINUS Intr. à l'Hist. du XIXe siècle. 8° „ 1,5

GEYER. Hist. de Suède. 4 vol. 8° „ 4,-

GHERARDI. Storia d'Italia. Libro I. „ 2,5

GIOVINI. La Republ. di Milano. in-8°. „ 1,7

GIULINI. Memorie spett. alla storia ec. della citta e camp. di Milano. 7 v. 8° „ 30,-

GOLLUT. Mém. de la Rep. Sequanoise. „ 5,-

GUETTÉE Hist. de l'Eglise de Fr. 12 v. 8°. „ 17,5

——— Hist. des Jésuites. 3 vol. 8°. „ 4,5

GUILLEMIN. Histoire Ancienne „ 2,-

GUIZOT. Hist. de la Revol. d'Angl. 7 v. 12°. „ 12,2

HAMMER. Hist. de l'Emp. Ottom. 18 v. 8°. „ 35,-

HENRION. Hist. de France. 4 vol. 8°. „ 6,-

HERODOTE. Oeuvres. in-12° „ 1,7

HUME. etc. Hist. d'Angleterre. 26 v. 8°. „ 15,-

HYTA. (G. P. DE) Guerras civil. de Gran. 8°. „ 3,7

IMBERDIS. Guerres rel. en Auvergne. 2 v. „ 5,-

IRVING (W.) Mahom. and his Success. 8°. „ 1,-

——— Vie et Voy. de Chr. Col. 3 v. 8°. „ 7,5

——— La Conq. de Grenade. 3 v. 8°. „ 7,5

JUCHEREAU. Hist. de l'Emp. Ottom 4 v. 8°. „ 4,-

JUSTE. Les Pays-bas au XVe siècle. 8°. „ 3,7

——— Hist. du Congr. nat. de Belgiq. 2 v. „ 3,5

JUSTIN. Oeuvres. „ 1,7

KRASINSKY. Hist. relig. des Nat. slaves. „ 2,-

LACRETELLE. Hist. de la Rév. fr. 8 v. 8°. „ 10,-

LAFOSSE. (T.) Hist. de Charles XIV. 3 v. 8°. „ 5,-

LAFUENTE Alcantara. Historia de Granada. 2 v. 8° „ 9,-

LAMARTINE. Hist. des Girondins. 6 v. „ 10,5(

——— Hist. de la Restaur. 8 v. „ 8,-

——— Hist de la Turquie. 8 v. „ 20,-

——— Hist. de la Russie. 2 v. „ 4,-

LAMBALLE. (Prse.) Secret Memoirs 2 v 8°. „ 4,-

LASIAUVE. Le Schleswig-Holstein „ 3,-

LAURENT. (A.) Affaires de Syrie 1840. 2 v 8°. „ 2,5(

——— (F.) Etudes sur l'Histoire de l'Humanité. 1—8 vol. 8° „ 30,-

——— L'Eglise et l'Etat. 1—2 v. „ 2,7

——— van Espen in-12° „ 1,7

LAVOILLÉE. Voyage en Chine. 8° „ 2,5(

LEBER. Collect. des meilleures Dissert. etc., relat. à l'Hist. de Fr 20 v 8°. „ 37,5(

LESPÈS. Hist. de la première Présidence de Louis Napoleon 2 vol. 8°. „ 2,5(

LINGARD. Histoire d'Angleterre. 6 v. „ 10,5(

LOCKHART's Life and Correspondence of Sir W. Scott. 7 vol. 8° „ 5,2

LOMÉNIE. Galerie des Contemp. ill. 8 v. „ 8,-

LUTHER. Mémoires, trad. Michelet. 2 v 8°. „ 3,-

HISTOIRE, GÉOGRAPHIE etc. (*suite*).

MACAULAY. Hist. d'Angleterre. 6 v.. *f* 10,50
MALHERBE. L'Orient. 2 vol. 8⁰....... „ 3,—
MANNO. Storia mod. della Sardegna. „ 1,75
MARCHAL. Hist. pol. de Charles-quint. „ 5,—
MARCUS. Histoire des Vandales...... „ 2,50
MAZURE. Hist.de laRevol.enAngl 3v.8⁰. „ 3,—
MAZZOLDI. Delle Origini italiche ec.. „ 3 50
MÉMOIRES du Chevalier D'EON. 3 v.. „ 2,—
MICHAUD et POUJT. Corr. d'Orient. 8v. „ 8,—
MIEGE. Hist. de Malte. 4 vol. 8⁰..... „ 4,—
MIGNET. Hist. de laRevolution.gr.in-8⁰. „ 3,—
——— Notices et Mémoires. 2 v. 8⁰. „ 2,—
MILMAN. History of Christianity. 2v.8⁰. „ 2,—
MONASTIER. Hist. de l'Eglise Vaud 2 v. „ 3,—
MONTEIL. Hist. des Français. 10 v. 8⁰. „ 10,—
MOORE. History of Ireland. 3 v. 8⁰.. „ 3,—
MOTLEY. Revolut. des Pays-bas. 4 v. 8⁰. „ 10,—
MUONI. Collezione d'Autografi. 2 v. 8⁰. „ 4,—
MURAILLES revolutionnaires (Les). Collect. de proclamations etc. 2 v. 4⁰. „ 7,—
MUTRECY. Journal de la campagne de Chine 1859—1861. 2 vol. 8⁰....... „ 6,—
NAKOULA EL-TURK. Histoire de l'Expédition des Français en Egypte, texte arabe et français in 8⁰........... „ 3,—
NORVINS. Histoire de Napoleon. gr. 8⁰. „ 3,—
OLIVET. (FABRE D') Histoire du Genre humain. 2 vol in-8⁰.............. „ 3,—
ORDERIC VITAL. Hist. de Normandie. 4 v. 8⁰. et G. DE JUMIÈGE. Hist des Ducs de Norm. 1 v. 8⁰. trad. Guizot. „ 15,—
PANTHEON HISTORIQUE. *Lingard.* Hist. d'Angl. 5 v. *Luden* etc. Hist. d'Allem. 5 v. *Leo* et *Botta*. Hist. d'Italie. 3 v. *Paquis* et *Dochez*. Hist. d'Esp. 2 v. *Schoefer* etc. Hist. de Port. 1 v. *Hammer*. Hist. de l'Emp. Ott. 3v. *Geyer*. Hist de Suède. 1 v. 20 v. gr. 8⁰....... „ 50,—
PARIS. (Cᵗᵉ de) Damas et le Liban 8⁰. „ 3,—
PARTOUNEAUX. Hist. de la Conq. de la Lombardie par Charlemagne. 2 v. „ 2,50
PEEL. (Sir R.) Memoires. 2 v. 8⁰. ... „ 5,—
PENHOEN. (BARCHOU DE) Histoire de l'Inde anglaise. 8 v. 8⁰.......... „ 12,50
PFISTER. Hist. d'Allemagne. 11 v. 8⁰. „ 17,50
PHILOSTRATE. Apollonius de Tyane. „ 3,50
POLYBE. Oeuvres. 3 v. in-12⁰........ „ 5 25
POTTER. (L DE) Hist. du Christian. 2 v. „ 3,50
——— Scipion de Ricci.... „ 1,75
POTVIN. (CH.) Albert et Isabelle. 2 v. „ 3,50
POUJOULAT. Voy. à Constant. 2 v. 8⁰. „ 2,50
POUQUEVILLE. Hist. de la Régénération de la Grèce. 6 v. 8⁰.......... „ 6,—
PRESCOTT. Conquest of Mexico. 3 v. 8⁰. „ 5,25
——— Conquest of Peru 2 v. 8⁰. „ 3,50
——— Règne de Philippe II. 5 v 8⁰. „ 12,50
——— Ferdinand et Isabelle. 4 v. 8⁰. „ 10,—
——— Don Carlos. 1 v. 8⁰..... „ 1,—
——— Charles Quint. 1 v. 8⁰..... „ 1,25
——— Christ. Colomb. 1 v. 8⁰... „ 0,75
——— Conquête du Pérou. 3 v. 8⁰. „ 7,50
——— Conq. du Mexique. 3 v. 8⁰. „ 7,50
PRESCOTT. Essais hist. etc. 2 v. 8⁰.. *f* 5,—
PUCKLER-MUSKAU. Chroniques, lettres et journaux de Voyages. 5 v. 8⁰... „ 7,50
QUINTE-CURCE. Oeuvres in-12⁰....... „ 1,75
RACCOLTA di Cronisti e Documenti storici lombardi. inedite. 2 v. 8⁰... „ 9,—
RAYNAL. Hist. phil des 2 Indes 12 v. 8⁰. „ 12,50
RENAN. Averroës. 8⁰................ „ 3,75
———, Etudes d'Hist. relig. 8⁰...... „ 3,75
REVUE DE L'ORIENT. 31 vol. 8⁰....... „ 35,—
ROBERT. Hist de la Classe Ouvr. 4 v. 8⁰. „ 7,50
ROBERTSON. Hist de Charles V. 4 v. 8⁰. „ 4,—
ROISSELET DES. Hist de laRev. fr. 2 v. 8⁰. „ 3,—
ROME et ses Papes. in-12⁰........... „ 1,50
ROSA. Le Origini dellaCivilta in Europa „ 4,—
SAINT-AULAIRE. Hist. de la Fronde. 2v. 8⁰. „ 2,50
SAINT-HILAIRE. (E. M. DE) Souv. intimes du temps de l'Emp. 3 v. 8⁰... „ 6,—
——— Histoire populaire de la garde.............. „ 2,50
SAINT-SIMON. Mémoires. 20 v. 8⁰..... „ 35,—
SALLABERY. Hist. de l'Emp. Ottom. 4v. 8⁰. „ 4,—
SCOTT (Sir. W.) Life of Napoleon. 9 v. 8⁰. „ 9,—
——— History of Scotland. in-8⁰.... „ 1,—
SISMONDI. Hist. de la Renaissance de la liberté en Italie. 2 v. 8⁰........ „ 3,—
STERN. Histoire de la Revol. 1848. 2 v. „ 3,50
SUETONE. Oeuvres. in-12⁰........... „ 1,75
TACITE. Oeuvres. in-12⁰............. „ 1,75
TERNAUX COMPANS. Hist. de la Découv. de l'Amérique, relations et mémoires originaux. 10 v. 8⁰........... „ 17,50
THIBAUDEAU. Hist. des Etats génér. 3v. 8⁰. „ 3,—
THIERRY. (AUG.) Hist. du Tiers Etat. 8⁰. „ 3,50
——— (AM.) Hist. des Gaulois. 4 v. 8⁰. „ 4,50
THUCYDIDE. Oeuvres. 2 v. in-12⁰..... „ 3,50
TOOKE. Hist. de l'Emp. de Russie. 6v. 8⁰. „ 10,—
TOURGUENEF. La Russie et les Russes. 3v. „ 5,—
TURNER's Hist. of the Angl.-Sax. 3v. 8⁰. „ 3,—
URBAN. (FORTIA D') Histoire ante-diluvienne de la Chine. 2 v......... „ 2,—
VALERY. Voyages en Italie. gr. 8⁰. *relié.* „ 5,—
VALLE. (P. DELLA) Viaggi. 2 forts vol. „ 9,—
VANNUCCI. I Martiri della Liberta italiana. in-12⁰..................... „ 1,75
VASSY. (B.) Hist. de mon temps. 4 v. 8⁰. „ 5,—
VERRI. (P.) Storia di Milano e P. CUSTODI Continuazione. 3 v. 8⁰............ „ 7,50
VINCENS. Hist. de la Rep. de Gènes. 4 v. 8⁰. „ 4,—
VOLTAIRE. Essais sur les Moeurs. 4 v. 8⁰. „ 2,—
WALCKENAER. Géographie ancienne des Gaules. 3 v. 8⁰ et atlas...... „ 9,—
WARDEN. Hist. de l'Emp. du Bresil 2 v. 8⁰. „ 3,50
——— Description historique etc. des Etats Unis. 5 v. 8⁰............ „ 4,—
WATSON. History of the reigns of Philip II and III of Spain. 5 v. 8⁰ ...... „ 3,75
WEBER. Histoire Ancienne. in-12⁰.... „ 1,—
——— Histoire grecque. in-12⁰...... „ 1,75
——— Histoire romaine. in-12⁰...... „ 1,75
XENOPHON. Oeuvres. 2 vol. in-12⁰.... „ 3,50
ZELLER. Histoire de l'Italie. in-12⁰... „ 2,50

POESIE, ROMANS, THÉÂTRE.

ABOUT. Oeuvres. in-12. le v. *f* 1,—. *f*1,50 ou *f*		1,75
AINSWORTH'S Novels in-8°. le vol....	„	0,75
ALFIERI. Opere. in-12 ou in 8°......	„	4,50
ALIGHIERI. (DANTE). La divina Commedia ed. in-4°. 1578. *rare*...........	„	25,—
—— 3 v. 8°. *reliés*...	„	22,50
—— 1 v. in-8°......	„	4.50
—— in-12 à *f*1,50 et à	„	2,50
—— la divine Comedie. in-12..	„	1,75
APULÉE. Oeuvres. franç. et latin. 2v.12.	„	3,50
ARIOSTO. Orlando furioso. 2 v. in-12.	„	3,—
—— Roland furieux. 2 v. in-12.	„	3,50
BALZAC. Romans in-18. le vol.......	„	0.625
—— Les Contes drolatiques. in-12.	„	1,75
BASSELIN. Les Vaux-de-vire. in-12...	„	1,25
BEAUMARCHAIS. Théâtre. in-12.......	„	1,50
BERANGER. Oeuvres compl. 2 v. 32..	„	3,50
—— Chansons, avec musique 8°.	„	6,—
—— in-32.........	„	1.50
BERTHOUD. Fantaisies scientif. 4 v. 12.	„	7,—
—— Chron. de la Science. 2v.12.	„	3.50
BOCCACCIO. Il Decamerone. 2 v. 12.	„	3,—
—— Contes. un v. 12.	„	1 50
BOILEAU. Oeuvres. ed Charp.........	„	1,75
BULWER'S Novels. in 8°. le vol......	„	0,75
BUSSY RABUTIN. Histoire Amoureuse des Gaules. 2 vol. in-12...........	„	3,—
BYRON'S Complete Works. gr. in-8°..	„	3,—
CAMOENS. Os Lusiadas. in-12.......	„	1,50
—— Les Lusiades. in 12.......	„	1,75
CASANOVA. Mémoires *complèts*. 6 v. 12.	„	10,50
CERVANTES. Obras Completas. 4 v. 8°.	„	15,—
CHANSON D'ANTIOCHE. in-12.........	„	1,75
CHANSONS POPULAIRES de France, avec grav. et musique. 2 v. gr. in-8°...	„	6,—
CHANTS POPUL. grec. mod. avec. trad. fr. 8°	„	1,50
CHENIER. Poesie. in 12.............	„	1,75
COOPER'S Novels. in 8°. le vol......	„	0,75
CORNEILLE. Oeuvres. 2 vol. ed. Charp.	„	3,50
DELAVIGNE. Oeuvres. 4 vol. in 12....	„	7,—
DELILLE. Oeuvres Choisies. in-12....	„	1,50
DÉSAUGIERS. Chansons. in-32........	„	1,—
DESPORTES. Oeuvres. in-12..........	„	1,50
DICKENS'S Novels. in-8°. le vol.......	„	0.75
—— Household words ed. T. le v.	„	0,75
—— Romans. in-12. le vol.....	„	1,25
DUMAS. fils. La Dame aux Camelias. gr. 8°......................	„	3,50
—— Oeuvres. in-12. le vol..	„	0.50
—— père. Oeuvres. in-12. le vol.	„	0.50
ENCYCLOPEDIANA. 10000 anecdot. in-8°.	„	2,25
FOSCOLO. (U.) Opere. in-8°. Napoli...	„	4 50
FRANKLIN. La Vie des Animaux. 6 v. 12.	„	10,50
FREILIGRATH. Sämmtl. Werke. 6 v. 12. *reliés*...........................	„	20,—
GILBERT. Oeuvres. in-12..	„	1,25
GIRARDIN. (Mme DE). Oeuvres. in-12. le v.	„	0,50
HÉLIODORE. Théagine et Chaticl. 2v. 8°.	„	2,—
HÉSIODI Opera Omnia. 2 v. 4°. Bodoni.	„	15,—
HOMÈRE. l'Iliade. in-12. ed. Charp...	„	1,75
—— l'Odyssée. in-12. ed. Charp.	„	1,75
HORATIUS FL. (Q.) ed. Lemaire. 3 v. 8°.	„	5,25
HUGO (V.) LES MISÉRABLES. 10 v. 8°.	*f*	30,—
—— Légende des Siècles. in-12.	„	1.75
—— Contemplations. 2 v. in-12.	„	3,50
—— Oeuvres. (*avant* 1848) 20 v.	„	10,—
JAMES'S Novels. in-8°. le vol........	„	0,75
KARR. (A.) Oeuvres. in 12. le vol....	„	0,50
KOCK. (P DE) Oeuvres. 123 v in-48. (1845)	„	18,50
LAFONTAINE. Oeuvres compl. 2 v. 12.	„	2,—
—— Contes. in-8°. ill.......	„	0,50
LAMARTINE. Oeuvres. 8 vol. in-12....	„	14,—
LE SAGE. Gil Blas de Santillane ed. Ch.	„	1,75
LUCIEN. Oeuvres complètes. 2 v. 12..	„	3,50
MANZONI. I promessi sposi. in 12.....	„	1,75
MARIVAUX. Oeuvres. 2 vol. in-12.....	„	2,—
MARRYAT'S Novels. in-8°. le vol.....	„	0,75
MAZZINI. Opere. Tomo 1 et 2. in-12.	„	5,—
METASTASIO. Opere. in-8°. Napoli...	„	5,50
MICHELET. Oeuvres littér. in-12. 4 v.	„	1,75
MICKIEWICZ. Oeuvres poet. 2 v. 12..	„	3,50
MILLEVOYE Oeuvres poétiques in-12.	„	1,75
MOLIÈRE. Oeuvres. 3 vol. ed. Charp.	„	5,25
MOORE'S Poetical Works. 3 v. 8°....	„	3,—
MORATIN. Obras dramaticas. in-8°....	„	7,50
MOREAU. (H.) Oeuvres poetiques. in-12.	„	0,50
MURGER. Romans. in-12. le vol......	„	0,50
MUSSET. (A. DE) Oeuvres. 8 vol. in-12.	„	14,—
PARNY. Oeuvres compl. in-32........	„	2,50
PELLICO. (S.) Opere complete. in-8°..	„	4 50
PETRARCA. Le Rime. in-12. Firenze..	„	1,75
POPE. Essai on Man. in-4°. en 5 langues. ed. Bodoni................	„	12,50
PRUDENTIUS. Opera Omnia Bodoni. 2v.	„	15,—
QUEVEDO. Obras Selectas. in-8°......	„	5,—
RABELAIS. Oeuvres ed. Charp.......	„	1,75
RACINE. Oeuvres ed. Charp..........	„	1,75
ROMAN DU RENARD. public. *Méon*. 5v. 8°.	„	15,—
—— trad. d'après *Willems*. 8°.	„	2,50
—— trad par *Ch. Potvin*. in-12.	„	1,75
ROMANCERO espagnol. 2 vol. 12......	„	3,50
ROMANS DE CHEVALERIE. 30 livraisons à	„	0,25
ROUSSEAU. Oeuvres. 12 vol. 8°. ill...	„	6,—
SANÉ. Poésie lyrique portug. et trad. 8°.	„	2,25
SEDAINE. Oeuvres. in 12............	„	1,—
SCARRON. Le Roman comique. 2 v. 8°.	„	1,—
—— Virgile travesti. in-12.....	„	1,50
SCOTT'S. Miscell. prose works. 7vol. 8°.	„	5,25
—— Poetical works 6 v. 8°.....	„	6,—
SCRIBE. Oeuvres. in-12. le vol.......	„	0,50
SHAKESPEARE'S Complete works, with notes from the best comment. 9v. 8°.	„	9,—
SOPHOCLE. Oeuvres. in-12...........	„	1.75
SOUVESTRE. Oeuvres. in-12. le vol...	„	0,50
STAËL. (Mme DE). Oeuvres. ed. Ch. le vol.	„	1,75
SUE. (E.) Oeuvres. in-12. le vol......	„	0,50
TALLEMAND DES REAULX. Historiett. 5.	„	8,75
TASSO. Aminta. in-4°. ed. Bodoni...	„	12,50
—— La Gerusalemme liberata....	„	1,50
TEGNER. (E.) Oeuvres trad. fr. 8°....	„	2,50
VILLEMARQUÉ. L'Enchanteur Merlin.	„	1,75
—— Rom. de la Table ronde.	„	1,75
VIRGILIUS. Opera gr. in-4°. Fr. 42...	„	4,—
ZORILLA. Obras completas. 3 v. 8°...	„	12,—

ÉTUDES ET CRITIQUES LITTÉRAIRES.

BACHEAUMONT. Mémoir. secrets. in-12. *f* 1,50
BOUILLET. Dictionn. des sciences, des arts et de la littérature. gr. in-8⁰.. „ 10,50
BRUNET. Manuel du Libraire et de l'Amateur de Livres. 5e éd. 1—6.. „ 30,—
CERESETTO. Storia della Poesia ital. 3 v. „ 5,25
COLLIN. (V.) Manuel de Littérat. in-8⁰. „ 1,—
COLOMBEY. Les Origin. de la dern. Heure. „ 1,50
——— L'Esprit au Théâtre...... „ 1,75
DEMOGEOT. Hist. de la Littérat. franç. „ 2,—
DENYS D'HALLICARNASSE. gr. et fr. 3 v. 8⁰. „ 5,—
DESPLACES. Galerie des Poètes vivants. „ 1,75
GATIEN-ARNOULD. Monuments de la Littérature romane. 4 vol. gr. 8⁰. „ 7,50
GIRAULT. Hist. litt. fr. et étr. in 12 „ 1,50
GUIZOT. Shakspeare. in-12.......... „ 1,75
——— Corneille. in-12............ „ 1,75
HOUSSAYE. Hist. du 41e Fauteuil.... „ 1,75
ISRAËLI. Miscell. of Literature 2 v. 8⁰. „ 2,—
——— Amenit. of Literature. 2 v. 8⁰ „ 2,—
JANIN. Hist. de la Poésie et Litt. 3 v. 12. „ 3,—
——— Variétés littéraires in-12..... „ 1,75
——— Critique, portraits etc. in-12.. „ 1,75
KAME's Elements of criticism. 3 v. 8⁰. „ 2,25
LALANNE. Biographie univers. 8⁰ *rel.* „ 4,50
——— Curiosités littér. in-12..... „ 1,—
——— ——— bibliogr. in-12... „ 1,—
——— ——— biograph. in 12.. „ 1,—
LANCETTI. Pseudonomia. in-8⁰....... „ 3,50
LUCAS. Curiosités littér. et dramat... „ 1,50
MABILLON et MONTFAUCON. Correspondance avec l'Italie. 3 v. 8⁰........ „ 5,—
MARON. Hist. littér. de la Revolution. „ 1,50
MAURICE. Hist. anecd. du Théâtre et de la littérature etc. 2 vol. 8⁰..... „ 3,—
MIRECOURT. [illegible] Contempor. 98 biogr. „ 18,—
MONNARD. [illegible]mathie des Prosat. fr. du XIV[illegible]VIe siècle. 3 v. 8⁰.. „ 5,25
MUFFAT. (R.) L'[illegible]i des Livres. in-8⁰. „ 1,—
PARET et LEG[illegible] Manuel du Baccalauréat-[illegible]res............... „ 3,—
PIERRON. Hi[illegible]la Litt. grecque... „ 2,—
——— His[illegible]la Litt. romaine.. „ 2,—
POLITECNICO (Il.) repertorio mensile. „ 20,—
QUÉRARD. La France littér. 20 v. 8⁰. „ 60,—
——— etc. Littér. fr. cont. 12 v. 8⁰. „ 48,—
——— Archiv. d'Hist. litt. 2 v. 8⁰. „ 6,—
SAINTE-BEUVE. Causer. du Lundi. 14 v. 12. „ 24,50
SAND. (G.) Impressions littér. in-12.. „ 1,50
TAINE. Essais. 4 v. in-12. le vol..... „ 1,75
THÉRY. Eléments d'Histoire littér... „ 1,75
ULBACH. Ecriv. et Homm. de lettres. „ 1,50
VAPEREAU. Diction. des Contemporains. „ 12,50
VICO. La Scienza nuova. in-12...... „ 1,50
VILLEMAIN. Etudes de Littérat. anc.. „ 1,75
——— La Litt. du moyen-âge. 2 v. „ 3,50
——— La Littér. au 18 siècle. 4 v. „ 7,—
——— La Littér. contemp. 1 v. „ 1,75
VINET. Littérature de l'Enfance..... „ 1,75
——— Littérature de l'Adolescence. „ 1,75
——— Littérature de l'âge mûr..... „ 2,20

PHILOLOGIE ET ARCHÉOLOGIE.

ABOUL-HASSAN-ALI. Traité des Instrum. astrolog. des Arabes. 2 vol. 4⁰.... *f* 5,—
AUBERTIN. Gramm. mod. des Ecriv. fr. „ 3,—
BARBERI. Grand. Dictionn. fr. ital 2 v. 4⁰. „ 9,—
BIGOT. Etude et Enseignement de la langue franc. à l'Etranger. in-8⁰... „ 3,—
CHAVÉE. Essai d'étymologie. in-8⁰... „ 1,50
CONSTANCIO. Grammaire portug. in-12. „ 1,50
COUZINIÉ. Dictionnaire romano-castraise. in-4⁰.................... „ 5,—
CURIOSITÉS philologiques. in-18...... „ 1,—
DICTION. de l'Acad. fr. et compl. 3 v. 4⁰ „ 31,50
——— Holl. fr. angl. et allem. 2 v. 8⁰. „ 8,—
——— fr. holl. des Termes de Droit. „ 1,—
FONSECA et ROCQ. Dict. portug. fr. 2 v. 8⁰. „ 8,—
GARNER. Dict. angl. fr. 2 forts vol. 4⁰. „ 4,—
GOULIANOFF. Archeol. égypt. 3 v. 8⁰. „ 7,50
——— Les Hiérogl. d'Horapoll. „ 1,—
GRAGLIA. Ital. and Engl. Dictionary. „ 3,—
GUIZOT. Dict. Univ. des Synon. franç. „ 6,50
HENRICY. Reforme ortografiqe de la Gramère fransèze................ „ 1,—
KLAPROTH. Invention de la Boussole. „ 1,50
——— Asia polyglotta.......... „ 7,50
——— Exam. des trav. de Champ. „ 1,—
LANDAIS. (N.) Diction. des Diction. 2 v. 4⁰. „ 20,—
LENOIR. Explic. des Hiérogl. etc. 4 v. 8⁰. „ 7,50
LONGHI e TOCCAGNI. Vocabol. della Lingua italiana. in-12............ „ 2,50
MICHEL. (FR.) Dictionnaire de l'Argot. „ 7,50
MONFILS. Nouv. Ecole gramm. 8⁰.... „ 1,—
MORLINO et DE ROUJOUX. Dict. fr. it. 8⁰. „ 3,75
NOEL et CHAPSAL. Diction. franç. in-8⁰. „ 4,—
NUNEZ DE TABOADA. Dict. esp. fr. 2 v. 8⁰. „ 9,—
OUPANISCHATS. Texte sanskr. p 1—168. „ 4,—
QUICHERAT. Dict. franç.-latin. 8⁰. *rel.* „ 5,—
——— et DAVELUIS. Dict. latin-français 8⁰. *rel*.................. „ 5,—
RENAN. (E.) De l'Origine des Langues 8⁰. „ 6,—
RICH. Diction. des Antiq. gr. et rom. 8⁰. „ 5,—
ROBELLO. Grammaire italienne. 8⁰... „ 2,50
ROCHETTE. (RAOUL-) Antiquités grecques du Bosphore cimmérien. in-8⁰. „ 2,—
SALVA. Grand Dict. Esp. franç. in-4⁰. „ 9,—
SARCHI. Grammaire hébraïque. 8⁰.... „ 2,—
SCHUSTER et REGN. Dict. fr. allem. 2 v. 8⁰. „ 7,50
SERGENT e STR. Vocab. franc. ital. in-12. „ 2,50
——— e TOMM. Diz. della lingua ital. „ 3,75
SOBRINO. Grammaire espagnole. in 12. „ 2,25
SPIERS. Diction. franc. angl. 2 v. 8⁰. „ 7,50
TASSY. (GARCIN DE) Rudiments de la langue hindoustani. 4⁰........... „ 2,—
TOMMASEO. Nuovo Dizionario dei Sinonimi italiani. 2 vol............ „ 16,—
TRIBUNE (LA) des Linguistes. 2 v. 8⁰ „ 3,—
VERGANI. Gramm. italienne. in-12... „ 0,75
VERSTRAETE. Etude sur l'Orthophonie et l'Orthoépie tudesques. in-8⁰. 1862. „ 2,—
WALKER's pronouncing Dictionary... „ 4,50
WELLER. Diction. angl. franç. etc. in-8⁰. „ 4,—
WILL. Engl. and Germ. Diction. in-12. „ 2,—

